

SINOP UNIVERSITY

SİNOP ÜNİVERSİTESİ

**INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON SINOPE
AND THE BLACK SEA
ARCHAEOLOGY**

**“ANCIENT SINOPE
AND THE BLACK SEA”**

**ULUSLARARASI
SİNOPE VE KARADENİZ
ARKEOLOJİSİ
SEMPOZYUMU**

**“ANTİK SİNOPE
VE KARADENİZ”**

**13-15 October / Ekim 2017
SİNOP / TÜRKİYE**

PROCEEDINGS BOOK | BİLDİRİLER KİTABI

**SİNOP ÜNİVERSİTESİ
ISBN 978-605-88024-8-3**

SINOP UNIVERSITY SİNOP ÜNİVERSİTESİ

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SINOPE AND BLACK SEA ARCHAEOLOGY	ULUSLARARASI SİNOPE VE KARADENİZ ARKEOLOJİSİ SEMPOZYUMU
“ANCIENT SINOPE AND THE BLACK SEA”	“ANTİK SİNOPE VE KARADENİZ”

13 - 15 October / Ekim 2017
Sinop / TÜRKİYE

PROCEEDINGS BOOK BİLDİRİLER KİTABI

SİNOP ÜNİVERSİTESİ’NİN 24. BİLİMSSEL YAYINIDIR

ISBN: 978-605-88024-8-3

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON SINOPE AND BLACK SEA ARCHAEOLOGY
“ANCIENT SINOPE AND THE BLACK SEA”
PROCEEDINGS BOOK

Uluslararası
Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu
“Antik Sinope ve Karadeniz”
Bildiriler Kitabı

ISBN: 978-605-88024-8-3

Owner on behalf of Sinop University / Sinop Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Rector / Rektör

Editors / Editörler

Hazar KABA

Gülseren KAN ŞAHİN

Babür Mehmet AKARSU

Onur BOZOĞLAN

Printing / Baskı

Şimal ajans;

Camikebir Mahallesi Demirci Sokak No: 18/A - Sinop

Sertifika No: 21439

Publication Place and Date / Baskı Yeri ve Tarihi

Sinop 2019

Uluslararası Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu Bildiriler Kitabı

Sinop Üniversitesinin bilimsel bir yayınıdır. Kitapta yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazara aittir.

Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Communication / İletişim

Korucuk Mah. Trafo Sok. 15 Temmuz Yerleşkesi Sit. No. 36 57000 SİNOP - TÜRKİYE

International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology
Uluslararası Sinope ve Karadeniz Sempozyumu

Took place under the auspices and the main sponsorship of the Sinop University
Sinop Üniversitesi himayesinde ve ana sponsorluğunda gerçekleşmiştir.

Sponsors of the Symposium / Sempozyum Destekçileri

Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Sinop Belediyesi

MS İnşaat

Çınar Grup

Ulaş Asansör

Enes İnşaat

Sinop Parkyıldız Tesisleri

Hamsilos Aklıman

VIP Cafe & Restaurant

Dolunay Group

BFEM Gıda

Fazilet Ofis

S.S. 6 No.lu Şehir İçi Dolmuşçular ve Halk Otobüsleri Kooperatifi

HONORARY PRESIDENT OF THE SYMPOSIUM

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Rector of the Sinop University.

ORGANIZING COMMITTEE

Asst. Prof. Hazar KABA, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Asst. Prof. Gülseren KAN ŞAHİN, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Asst. Prof. Z. Mete AKSAN, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Asst. Prof. Babür Mehmet AKARSU, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. David BRAUND (Emeritus), University of Exeter, Classics and Ancient History.

Prof. Dr. Dominique KASSAB TEZGÖR, Bilkent University, Faculty of Letters and Humanities, Department of Archaeology.

Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU, Mimar Sinan University of Fine Arts, Faculty of Science and Letters, Department of Art History.

Prof. Dr. Lâtfе SUMMERER, Ludwig-Maximilians Universität, Fakultät für Kulturwissenschaften, Department für Kulturwissenschaften und Altertumskunde, Institut für Klassische Archäologie.

Prof. Dr. Totko STOYANOV, Sofya University “St. Kliment Ohridsky”, Department of Archaeology.

Prof. Dr. Vedat KELEŞ, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Assoc. Prof. Claire BARAT, University of Valenciennes and Hainaut-Cambrésis; Research Laboratory CALHISTE.

Assoc. Prof. Tønnes BEKKER-NIELSEN, University of Southern Denmark, Department of History.

Asst. Prof. Babür M. AKARSU, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Asst. Prof. Gülseren KAN ŞAHİN, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Asst. Prof. Hazar KABA, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Asst. Prof. Z. Mete AKSAN, Sinop University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology.

Dr. Anca Christina DAN, Département de Archéologie et Philologie d’Orient et d’Occident, École normale supérieure.

Dr. Nino INAISHVILI, Niko Berdzenishvili Research Institute, Shota Rustaveli State University.

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Sinop Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Hazar KABA, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Z. Mete AKSAN, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Babür Mehmet AKARSU, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. David BRAUND (Emekli), Exeter Üniversitesi, Klasik Dönem ve Eskiçağ Tarihi.

Prof. Dr. Dominique KASSAB TEZGÖR, Bilkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

Prof. Dr. Lâife SUMMERER, Ludwig-Maximilians Üniversitesi, Fakultät für Kulturwissenschaften, Department für Kulturwissenschaften und Altertumskunde, Institut für Klassische Archäologie.

Prof. Dr. Totko STOYANOV, Sofya Üniversitesi “St. Kliment Ohridsky”, Arkeoloji Bölümü.

Prof. Dr. Vedat KELEŞ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Doç. Dr. Claire BARAT, Valenciennes ve Hainaut-Cambrésis Üniversitesi, CALHISTE Araştırma Laboratuvarı.

Doç. Dr. Tønnes BEKKER-NIELSEN, Güney Danimarka Üniversitesi, Tarih Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Babür Mehmet AKARSU, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Hazar KABA, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Öğr. Üyesi Z. Mete AKSAN, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Dr. Anca Christina DAN, Département de Archéologie et Philologie d’Orient et d’Occident, École normale supérieure.

Dr. Nino INAISHVILI, Niko Berdzenishvili Araştırma Enstitüsü, Shota Rustaveli Üniversitesi.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Foreword/Önsöz	i
Introduction/Sunuş	iii
Preface/Giriş	vii
Abbreviations/Kısaltmalar	x

History of Sinope – Excavations and Surveys Sinope Tarihi – Kazılar ve Yüzey Araştırmaları

Sinope and Eastern Black Sea Area in the Classical, Hellenistic and Roman Periods	1
Emzar KAKHIDZE	

History of Sinope and the Ceramic Stamps	13
Nikolay FEDOSEEV	

Demir Çağı'nda Sinop: Kazılar ve Yüzey Araştırmaları Işığında Genel Bir Bakış	25
Davut YİĞİTPAŞA, Osman ÖZTÜRK	

Some Observations About the Problem of Late Bronze Age in the Settlements of Sinop Region	39
Serkan DEMİREL	

Cult and Religion / Kült ve Din

Cultural and Religious Interactions in the Black Sea: The Cult of the Mother of the Gods or Kybele in Sinope	53
Eleni MENTESIDOU	

Trade, Cultural Connections and Social Life / Ticaret, Kültürel Bağlantılar ve Sosyal Yaşam

New Evidence about the Sinopean Amphora Import in North-Eastern Thrace	65
Kalin MADZHAROV, Totko STOYANOV, Anelia BOZHKOVA	

The Sinop I Shipwreck in the Black Sea: An International Cargo From Late Antiquity	77
Andre OPAIT, Dan DAVIS, Meko KOFAHL	

91

Trading and Economic Relations between South-Western Georgia and Sinope in the Roman Period.	
Kakhaber KAMADADZE	

Necropoleis and Burial Customs / Nekropoller ve Ölü Gömme Gelenekleri

99

Sinop Balatlar Kilisesi Yapı Topluluğu Kazısı: Osmanlı Dönemi Gayrimüslimlerin (Ortodoks-Hristiyan) Ölü Gömme Törenleri ve Biçimlerine Genel Bakış	
Feray KORUCU-YAĞIZ	

Archeometry / Arkeometri

111

Characterization of Ancient Mortars from Sinop Balatlar Building Complex	
Özden ORMANCI ÖZTÜRK, Sedat KURUGÖNÜL, Burcu KIRMIZI, Gülgün KÖROĞLU & Meriç BAKİLER	

Bronze, Glass and Textile / Tunç, Cam ve Teksti

121

Sinop Kılıçlı Vadisi Kazısından Elde Edilen Dokuma Kumaş Buluntuları	
Ceyhan BERKOL	

132

An Archaic Hydria in Sinope	
Athanasios SIDERIS	

Pottery and Terracotta / Seramik ve Pişmiş Toprak

150

Marmaray Tüp Geçit Kazıları Sirkeci İstasyonu'nda Ele Geçen Sinope Amphora Mühürleri	
Pınar ÇAĞNİS	

162

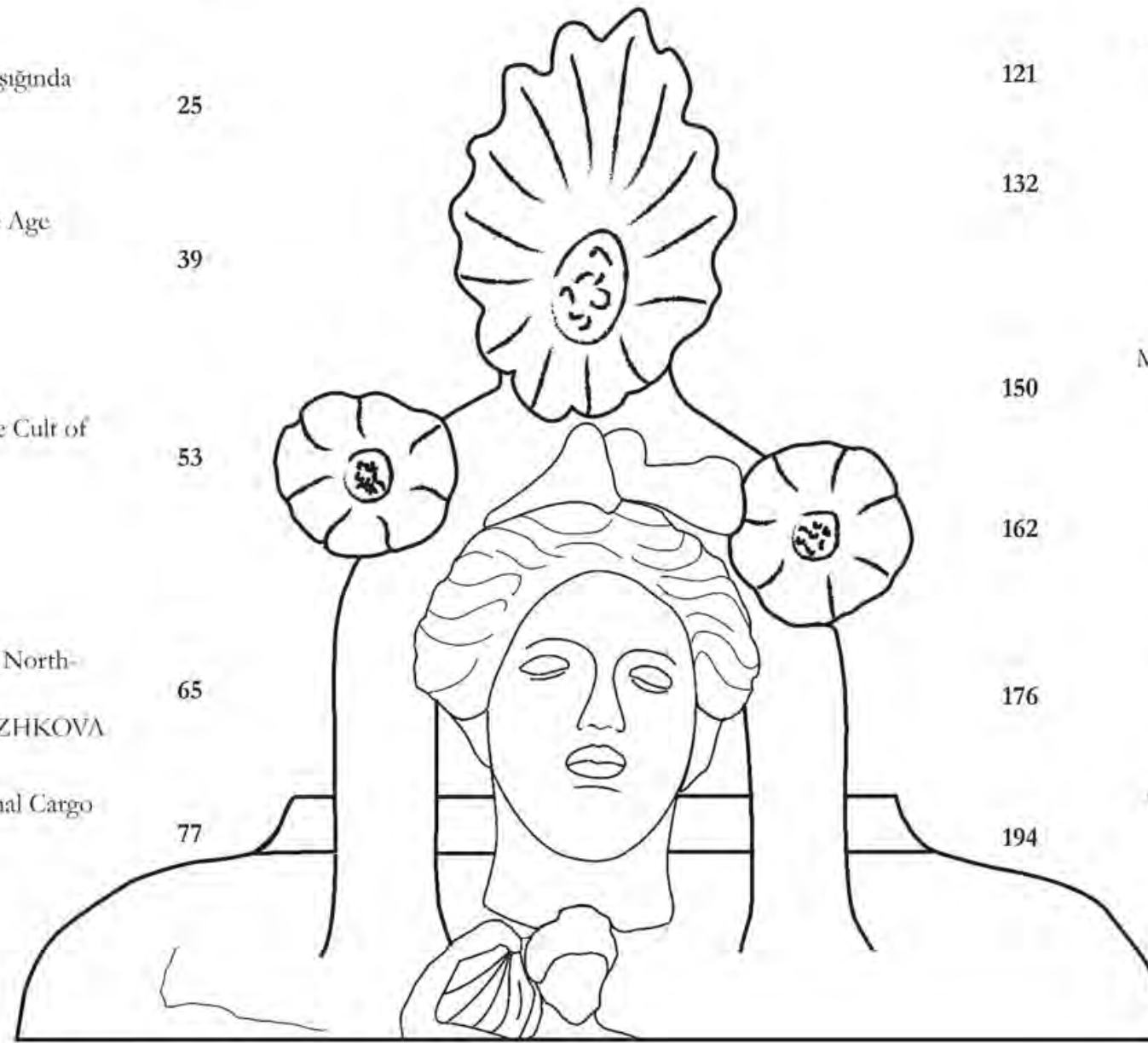
Sinop Balatlar Yapı Topluluğu 2010-2013 Yılları Arasında Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller	
Eda GÜNGÖR ALPER	

176

Re-thinking the Plakettenvasen from Sinope: New Perspectives on the Dating, Meaning and Use of an Extraordinary Ceramic Ware	
Hazar KABA	

194

The Palmette Antefixes in the Black Sea Area. New Evidence from Apollonia Pontica	
Daniela STOYANOVA, Margarit DAMYANOV	

ÖNSÖZ FOREWORD

Sinop Üniversitesi, kuruluşundan itibaren her anlamda bölgesine ve bölge insanına katkı sağlayan bir eğitim kurumu olma ilkesini benimsemiştir. Her daim, her alanda bu ilkeden şaşmadan ilerleyen üniversitemizin 2017 yılında bu amaç doğrultusunda gerçekleştirdiği çalışmalardan biri de “Uluslararası Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu” olmuştur.

Sinop arkeolojisi hakkındaki deneyimleri paylaşmak, Karadeniz çalışmalarına katkı koyan bilimsel kuruluşlara öncülük etmek ve bu alanda çalışma yapan tüm araştırmacıların bir araya geleceği uluslararası bir platform görevi görmek amacıyla hayat bulan “Uluslararası Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu” 13-15 Ekim 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Sempozyum, toplam 7 farklı ülkeden 44 bilim insanını bir araya getirmesi bakımından özellikle Sinop arkeolojisi adına gerçekleştirilen en geniş katılımlı bilimsel toplantı olma özelliğini taşımaktadır.

Sempozyum bünyesinde, Sinop arkeolojisi alanında uzun yıllardır yapılan çalışmaların güncel sonuçları sunulmuş, daha önce hiç çalışılmamış pek çok arkeolojik eser ve konunun ilk defa bilim dünyası ile tanışmasına aracı olunmuş ve eski sorunlara yeni çözümler getirilmiştir. Sempozyumun, bunlar dışında, Sinop arkeolojisine mesleki hayatları boyunca pek çok katkı sağlamış, alanında uzman bilim insanları ile genç araştırmacıların bir araya geldiği bir platform görevi gördüğünü de bu satırlarda hoşnutlukla paylaşmak isterim. Bu özellikler dışında sempozyuma gösterilen yoğun ilgi ve elde edilen sonuçlar bu bilimsel toplantının amacına başarıyla ulaştığını açıkça göstermektedir.

Ülkemizin dört bir tarafından ve çeşitli dış ülkelerden fedakârlık göstererek sempozyuma katılım sağlayan, bildiri, sunum ve kıymetli bilgileri ile bu antik Karadeniz liman kentinin arkeolojik, tarihi, kültürel, dini, siyasi ve sosyal geçmişini aydınlatan tüm akademisyen ve araştırmacılara, sempozyumun Düzenleme ve Bilim Kurulları üyelerine, üniversitemizin Basın Yayın Müdürlüğü çalışanları yanında konaklama, karşılama ve uğurlamada emeği geçen tüm personelimize teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca, bu bilim etkinliğine bizler kadar sahip çıkan ve maddi manevi destekleri ile onun gerçekleşmesinde büyük rol oynayan Sinoplu sponsorlarımıza da en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Sempozyum bildirilerinden oluşan ve sempozyum amacının somutlaşmış bir temsili sayılan bu kitabın Sinop’un ve Sinop Üniversitesi’nin tanıtımına katkı sağlamasını temenni ederim.

Since its foundation, Sinop University adopted the principle of being an educational institution that contributes to its region and the local people. Proceeding insistently with this principle as always, one of the works carried out in 2017 by our university was the International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology.

International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology was held between 13-15 October 2017 aiming to share the experiences in relation to the archaeology of Sinop, to lead the scientific organizations contributing to the Black Sea studies and to serve as an international platform where all researchers working in this field would come together. Bringing 44 scientists from 7 different countries together, the symposium was the most widely attended scientific meeting on behalf of the archaeology of Sinop.

Current results of studies and excavations ongoing for many years were presented, many artifacts and subjects that have not been studied before were introduced to the academic world for the first time and new solutions were proposed to old problems on the archaeology of Sinop within the symposium. In addition, I would contently like to share with you here the fact that the symposium served successfully as a platform where leading scientists who contributed to the archaeology of Sinop throughout their lives and young researchers had come together. Moreover, the intense interest to the symposium and the obtained results clearly demonstrate that this scientific meeting has achieved its purpose successfully.

I would like to thank all national and international academicians and researchers who have participated to the symposium and illuminated the archaeological, historical, religious, political and social past of this ancient harbor city of the Black Sea with a paper, presentation and valuable information. I express my sincere thanks also to the members of the Organizing and Scientific Committee’s, the personnel that contributed to the accommodation, reception and farewell ceremonies as well as those working in the Department of Media, Publications and Public Relations of our university. I would also like to express my sincere gratitude to our sponsors from Sinop, who played a great role in the execution of this scientific meeting.

This book comprises the papers that may be regarded as the embodied representation of the symposium. I wish it will contribute to the promotion of Sinop and Sinop University.

Prof. Dr. Nihat DALGIN

Sinop Üniversitesi Rektörü / Rector of The Sinop University

SUNUŞ INTRODUCTION

Antik dönem boyunca Sinope adı ile bilinmiş olan günümüz Sinop'u Karadeniz coğrafyasının en önemli yerleşimlerinden biridir. Sinop, Argonaut'lar ve Altın Post Arayışı gibi pek çok Yunan efsanesine ev sahipliği yapan ve zengin doğal kaynaklarla nitelenen Karadeniz üzerinde söz sahibi olmayı amaçlayan tüm antik güçlerin elinde bulundurmak isteyeceği bir konumdadır. İşte bundan dolayıdır ki bu önemli liman kenti, Kafkas kültürlerinin Anadolu'ya ulaşmasında bir "ilk durak", Karadeniz'in zenginliklerine göz dikmiş Yunan dünyasının iki büyük kenti Miletos ve Atina'nın bölgedeki en önemli koloni merkezi, Anadolu'yu Roma emperyalizminden kurtarmak isteyen VI. Mithridates'in başkenti ve sonrasında Karadeniz'i bir "Roma Denizi" haline getirmek isteyen Roma'nın ana donanma üssü olmuştur. Sinop, sadece emperyal ve politik amaçlar için değil ayrıca ticari amaçlar için de oldukça önemli bir konum ve potansiyele sahiptir. Öyle ki, kentin üzerinde kurulduğu topraklardan üretilen çatı kiremitleri tüm antik dünyanın yapılarını süslemiş, limanlarından ihraç edilen canlı kırmızı boya "Sinoplu" veya "Sinop Kırmızısı" adıyla tüm dünyaya yayılmış, şarap ve zeytinyağları kadar bu ürünleri taşıyan meşhur amphoraları da antik dünyanın tamamında nam salmıştır.

Sinop Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından, arkeoloji, antik dünya tarihi ve kültürel miras anlamında oldukça önemli bir yere sahip olan bu Karadeniz kentinin geçmişini çalışma adına atılan ilk adım "Uluslararası Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu" olmuştur. Bu ilk adımın ilk etkinliği 13-15 Ekim tarihlerinde Sinop Üniversitesi, Ahmet Muhip Dıranas Uygulama Oteli çatısı altında gerçekleşen "Antik Sinope ve Karadeniz" temalı sempozyum ile hayata geçirilmiştir.

Bu kitap, üç günlük sempozyum süresince gerçekleştirilen sunumların tümünün olmasa da büyük bir kısmının her biri kendi alanında hatırı sayılır bir öneme sahip tam metin bildirilerini içermektedir. Bildiriler kitabı da, aynı sempozyumda olduğu gibi, tematik bölümler halinde ilerleyecek biçimde düzenlenmiştir.

"Sinope Tarihi, Kazılar ile Yüzey Araştırmaları" temalı ilk bölüm bünyesinde *Emzar KAKHIDZE*, *Nikolay FEDOSEEV*, *Davut YİĞİTPAŞA* ile *Osman ÖZTÜRK*, *Serkan DEMİREL*'in makaleleri yer almaktadır. Bölüme katkı koyanlardan *Emzar KAKHIDZE*, makalesi kapsamında Sinope'nin Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemleri'ndeki gelişimi, önemi ve bu dönemlerde Doğu Karadeniz Bölgesi ile olan ilişkilerini özellikle seramik değerlendirmeleri üzerinden bizlere yansıtmıştır. Sinop'un en bilinen üretimleri arasındaki amphoraların mühürleri üzerinden elde edilen her kent tarihçesi ve bu tarihçe içindeki ekonomik süreç ise *Nikolay FEDOSEEV* tarafından ele alınmıştır. *Serkan*

Modern-day Sinop, known as Sinope in Antiquity, is one of the most important settlements of the Black Sea region. Sinop's geographical position attracted the attention of all the ancient powers that aimed to have a say on the Black Sea, a geography that is home to many rich natural resources and hosted many Greek legends such as the Argonauts and the "Search for the Golden Fleece". That is the reason why this important coastal town was a "first stop" in the arrival of Caucasian cultures to Anatolia; it was the most important colonial center for both Miletos and the Athens, who had set their eyes on the riches of the Black Sea; it served as the capital city of Mithradates VI, who desired to free Asia Minor from the Roman imperialism; and finally it was the main naval base of Rome, which wanted to transform the Black Sea into a "Roman Sea". Sinop's location and potential is significant not only for imperial and political purposes but also for commercial ones. In fact, the roof tiles produced from the soil of the region decorated the buildings of the entire ancient world and the vibrant red paint exported from its ports, spread all over the world with the name of "Sinopean" or "Sinopean Red", its renowned amphorae became famous throughout the ancient world as well as the products carried within them such as wine and olive oil.

The first step of Sinop University's Department of Archeology for contributing to the past of this Black Sea city that has an important place in terms of archeology, ancient world history and cultural heritage, was the International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology. The very first activity of this first step was realized with the theme of "Ancient Sinope and Black Sea" which took place in Ahmet Muhip Dıranas Practice Hotel of the Sinop University, on October 13-15 in 2017.

Although it does not include all the presentations during the three-day symposium, this volume comprises papers, each of which is of great importance in their field. Similar to the symposium, the proceedings book is organized in thematic sections.

The first chapter themed as **"History of Sinope, Excavations and Surveys"** includes articles by *Emzar KAKHIDZE*, late *Nikolay FEDOSEEV*, *Davut YİĞİTPAŞA* with *Osman ÖZTÜRK* and *Serkan DEMİREL*. *Emzar KAKHIDZE* reflected the importance of Sinope in the Classical, Hellenistic and Roman Periods and its relations with the Eastern Black Sea Region through his analyses on ceramics. The history of the city revealed through the amphora stamps, which are among the most known productions of Sinop, and the economic process in this history was discussed by *Nikolay FEDOSEEV*. *Serkan DEMİREL* tried to shed

DEMİREL, Sinop Bölgesi'nin Geç Tunç Çağı yerleşimlerini irdeleyip değerlendirerek bölgenin ve kentin bu dönemdeki yerleşim odaklı sorunlarına bir ışık tutmaya çalışmıştır. *Davut YİĞİTPAŞA* *Osman ÖZTÜRK* ile beraber, bir literatür taraması şeklinde meydana getirmiş olduğu çalışmasında Tunç Çağı'nı takip eden Demir Çağı hakkında kazı çalışmaları kadar yüzey araştırmaları ışığında da neler öğrenebileceğimizi ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

“Kült ve Din” temalı ikinci bölüm bünyesindeki tek çalışma *Eleni MENTESIDOU* tarafından gerçekleştirilmiş olup bu çalışmada Anadolu'da bir tanrıça olan Kybele'nin Sinop'taki önemi ve rolü, özellikle heykeltıraşlık eserleri ışığında, bilim dünyası ile paylaşılmıştır.

“Ticari - Kültürel Bağlantılar ve Sosyal Yaşam” başlıklı bölüme *Anca DAN*, *Totko STOYANOV* ile *Kalin MADZHAROV*, *Andre OPAIT*, *Dan DAVIS* ile *Meko KOFAHL* ve *Kakhaber KAMADADZE*'nin katkıları olmuştur. *Totko STOYANOV* ile *Kalin MADZHAROV*, Sinop'un en önemli üretimleri sayılan amphoraların Kuzeydoğu Trakya'ya olan ithali ve yayılımı üzerine yeni kanıtları bilim dünyası ile paylaşmışlardır. *Andre OPAIT*, *Dan DAVIS* ve *Meko KOFAHL*'in ortak makalesi ise Sinop amphoraları taşıyan iki önemli batık gemi üzerinden dönemin deniz ticareti hakkında elde ettikleri güncel sonuçları sunmuştur. Güney Batı Gürcistan ile Sinop arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin Roma Dönemi'nde izlediği seyir ise *Kakhaber KAMADADZE* tarafından değerlendirilmiştir.

“Arkeometri” bölümündeki tek çalışma Özden ORMANCI ÖZTÜRK, Sedat KURUGÖL, Burcu KIRMIZI, Gülgün KÖROĞLU ile Meriç BAKİLER'in ortaklaşa kaleme aldığı ve Balatlar Kilisesi Kazısı'nda açığa çıkarılmış olan tarihi yapı harçlarının analiz ve karakterizasyonuna dair sonuçları irdeleyen makale olmuştur.

“Tunç, Cam ve Tekstil” bölümü *Athanasios SIDERIS* ve *Ceyhan BERKOL*'ün katkıları ile şekillenmiştir. Sinop Müzesi'nde sergilenmekte olan Arkaik Dönem tarihli tunç hydria, *Athanasios SIDERIS* tarafından çalışılarak ilk defa bilim dünyasına duyurulmuştur. *Ceyhan BERKOL* ise, Sinop Boyabat ilçesi sınırlarındaki Kılıçlı Kilisesi'nde gerçekleştirilen kurtarma kazılarında elde edilmiş olan dokuma kumaş buluntularını bu bölüm altındaki makalesinde ele almıştır.

“Seramik ve Pişmiş Toprak” bölümünde *Pınar ÇAĞNİS*, *Eda GÜNGÖR ALPER*, *Haşar KABA* ve *Daniela STOYANOVA* ile *Margarit DAMYANOV*'un makaleleri yer almaktadır. Türkiye'nin son birkaç yılının en büyük kapsamlı kurtarma kazılarına ev sahipliği yapmış olan Marmaray Kazıları'nda bulunun Sinope amphora mühürleri *Pınar ÇAĞNİS*'in makalesi bünyesinde değerlendirilmiştir. *Eda GÜNGÖR ALPER* de Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı'nda 2010-2013 yılları arasında bulunmuş olan pişmiş toprak

light on the settlement-oriented problems of the region and the city in this period by examining and evaluating the Late Bronze Age settlements of the Sinop Region. In their study which they formed as a literature search, *Davut YİĞİTPAŞA* and *Osman ÖZTÜRK* tried to analyze what we can learn about the Iron Age in the light of surveys as much as excavations.

The only work in the second chapter titled as “Cult and Religion” belongs to *Eleni MENTESIDOU*, in which the importance and the role of Kybele, an Anatolian goddess, in Sinop was shared with the academic world, especially in the light of sculptural finds.

The section titled as “Commercial - Cultural Connections and Social Life” comprises the contributions of *Kalin MADZHAROV* together with *Totko STOYANOV* and *Anelia BOZKOVA*, *Andre OPAIT* together with *Dan DAVIS*, *Michael L. BRENNAN* and *Meko KOFAHL*, and finally *Kakhaber KAMADADZE*. *Kalin MADZHAROV* and his colleagues shared new evidence with the scientific world on the import and distribution of amphorae, the most important productions of Sinop, in northeastern Thrace. Another joint article by *Andre OPAIT* and his colleagues presented new interpretations on the maritime trade of the Late Antiquity through the evaluation of an important wreck carrying Sinopean amphorae. *Kakhaber KAMADADZE* evaluated the commercial and economic relations between South West Georgia and Sinop during the Roman Period.

“Necropoleis and Burial Customs” include the single paper of *Feray KORUCU-YAĞIZ* that evaluates in detail the tombs and the burials customs of the Christians within the periphery of the Balatlar Church.

The single paper within the “Archaeometry” section, which was undertaken jointly by Özden ORMANCI ÖZTÜRK, Sedat KURUGÖL, Burcu KIRMIZI, Gülgün KÖROĞLU and Meriç BAKİLER, examined the results of the analysis and characterization of the historical building mortars revealed from the excavations of Balatlar Church.

“Bronze, Glass and Textile” section took form by the contributions of *Athanasios SIDERIS* and *Ceyhan BERKOL*. The bronze hydria dating to the Archaic Period, which is on display at the Sinop Museum, was introduced to the world of archaeology for the first time under this section by *Athanasios SIDERIS*. *Ceyhan BERKOL* discussed the woven fabric finds revealed during the salvage excavations carried out at the Kılıçlı Church in the Boyabat district of Sinop in her article.

“Ceramic and Terracotta” section comprises the articles of *Pınar ÇAĞNİS*, *Eda GÜNGÖR ALPER*, *Haşar KABA* and *Daniela STOYANOVA* with *Margarit DAMYANOV*. Sinopean amphora

kandilleri bilim dünyası ile paylaşmıştır. *Hazar KABA*, Sinope'ye özgü çok renkli ve kabartmalı seramiklere ait yeni bir buluntu grubu ile geldikleri içeriği değerlendirmiştir. Bölümün ve aynı zamanda kitabın son makalesi *Daniela STOYANOVA* ile *Margarit DAMYANOV* tarafından kaleme alınmış olup Sinop kökenli bir grup mimari terrakottanın katalog ve değerlendirme çalışmasını içermektedir.

Toplamda 16 adet makale içeren bu kitap, Sinop ve Karadeniz arkeolojisine güncel ve değerli katkılar koymayı hedeflemektedir. Bu satırları sonlandırırken ilk olarak tüm süreci en başından beri destekleyen Sinop Üniversitesi Rektörü ve Sempozyum Onursal Başkanı Sn. Prof. Dr. Nihat DALGIN'a ve Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Sn. Prof. Dr. Kamil DEMİRCİ'ye teşekkürlerimi sunarım. Özellikle kitabın derleme, düzenleme ve yayına hazırlanma aşamalarında yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarım Gülseren KAN ŞAHİN, Babür Mehmet AKARSU, Zeki Mete AKSAN ve Onur BOZOĞLAN'ın tüm süreçteki önemine bu satırlarda vurgu yapar ve kendilerine teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Karadeniz ama özellikle de Sinop Arkeolojisi'nin mil taşlarından biri olan Sn. Prof. Dr. Dominique KASSAB TEZGÖR'e ise bizleri onurlandıracak bir şekilde yazmış olduğu GİRİŞ kısmı için ayrıca teşekkür ederiz. Bu kitabın görsel ve yapısal anlamda bir araya gelmesinde katkıları olan Sinop Üniversitesi Basın Yayın ve Halka İlişkiler Birimi personeline ve şahsi desteği için Kadir KABA'ya da canı gönülden teşekkür ederim. Kitabın sayfaları arasında kendilerine özel bir yer ayırdığımız tüm destekçilerimizin maddi ve manevi katkıları hem sempozyumun hem de bu kitabın hayata geçmesindeki temel etmen olmuştur. Bundan dolayı maddi ve manevi tüm destekçilerimize de sempozyum ekibi adına teşekkür ederim.

"Sinope ve Karadeniz – Uluslararası Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu Bildiriler Kitabı"nın tüm bilim ve arkeoloji dünyasına faydalı olması temennileriyle.

stamps found at Marmaray Excavations, which hosted the largest comprehensive rescue excavation of Turkey in the last few years, are evaluated by *Pınar ÇAĞNİS*. *Eda GÜNGÖR ALPER* introduced the terracotta lamps found between the years 2010-2013 at the Sinop Balatlar Church Excavation. *Hazar KABA* evaluated a new find assemblage of polychrome relief ceramics peculiar to Sinope together with their context. The last article of the section and also the book was written by *Daniela STOYANOVA* and *Margarit DAMYANOV*, which includes a catalogue and evaluation of a group of terracotta antefixes of Sinop origin.

Consisting of 16 articles in total, this book aims to make valuable and updated contributions to the archaeology of Sinop and the Black Sea. First of all, I would like to thank Prof. Dr. Nihat DALGIN, Rector of the Sinop University and Honorary President of the Symposium, who supported the whole process from the beginning together with Prof. Dr. Kamil DEMİRCİ, Dean of the Faculty of Science and Letters. I would like to thank and emphasize the importance of my colleagues, Gülseren KAN ŞAHİN, Babür Mehmet AKARSU, Zeki Mete AKSAN and Onur BOZOĞLAN, who did not refrain their support and help in the compilation and editing of this volume. We would also like to thank Prof. Dr. Dominique KASSAB TEZGÖR, one of the milestones of the archaeology of Sinop, for writing the INTRODUCTION section in a way to honor the whole event. My sincere thanks go to the staff of the Press and Public Relations Unit of the Sinop University who contributed to the visual and structural aggregation of this book and to Kadir KABA for his personal support. The moral and financial contributions of all our sponsors, who have a special place among the pages of the volume, have been the main factor in the implementation of this book as well as the symposium. For this reason, I would like to thank all the sponsors on behalf of the symposium team.

We wish, from the bottom of our hearts, that the "Sinope and the Black Sea – Proceedings Book of the International Symposium on Sinope and the Black Sea Archeology" will be a useful source to the world of science and archeology.

Editör Kurulu Adına / On behalf of the Editorial Board

Hazar KABA

BAŞLARKEN PREFACE

Sinope, günümüz Sinop'u, Antik Çağ'da tarihi boyunca ayrıcalıklı bir kent olmuştur. Pers varlığına karşın, MÖ 183'te I. Pharnakes tarafından fethine kadar özerkliğini korumayı başarmıştır. Ancak Pontus Krallığı'nın başkenti olarak seçilmesi nedeniyle bağımsızlığını yitirmesi kent için avantaja dönüşmüştür. Böylelikle, sonrasında MÖ 47'de bir Roma kolonisi olduğunda Roma'nın refahından faydalandığı gibi, o devletin de zenginliğinden kâr sağlayabilmiştir.

Kenti ziyaret eden Strabon, onun kaynaklarını ve doğal avantajlarını övmüştür – Sinope Karadeniz'de denizcilere iki güvenli liman sağlayan tek kenttir. Strabon ayrıca varlıklı bir kentin prestijini artıran dikkat çekici anıtları etrafıca tanıtmıştır.¹

Şimdi bu prestijli kentin geçmişini aydınlatmanın sırası arkeoloji ve bilimsel araştırmalardadır. Merhum Profesör Akurgal ve çalışma arkadaşı Budde, 1953-1954 yıllarında gerçekleştirdikleri bir dizi sondaj ve Demirci tümülüsünün keşfi ile Sinop'taki kazıların öncüsü olmuşlardır.² Kentin araştırılması ile ilgili uzun bir aradan sonra arkeolojik araştırmalar 1990'da yeniden başlamış ve o zamandan beri hiç durmamıştır. Kent, Demirci'deki amphora atölyesinde Fransız kazıları, Çiftlik kilisesindeki İngiliz kazıları, karada ve deniz altında yüzey araştırması ile başlayıp yakın zamanda kale duvarındaki bir kazı ile devam eden Amerikan *Karadeniz Ticaret Projesi* gibi projelere ev sahipliği yapmıştır. Son olarak 2010'dan beri Balat Kilisesi Prof. Gülgün Koroğlu tarafından kazılmaktadır ve önceden bir Roma hamamı olabileceği düşünülmektedir. Bu yerler dışında, şu anda da oldukça faal durumda olan ve 1990'lardan itibaren müze tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları Sinop'un geçmişini açığa çıkarmak ve arkeoloji müzesinin koleksiyonunu zenginleştirmek adına önemli bir rol üstlenmiştir.

2009 ve 2011 yıllarında iki uluslararası sempozyum o dönemki arkeolojik bulguları sunmuştur.³ O zamandan beri kazılar düzenli aralıklarla sürdürülmüş; ulusal ve uluslararası akademisyenler kentin kendisi, buluntuları ve tarihi ile ekonomisi üzerine yeni araştırmalar gerçekleştirmiştir. Sonuçların bu şekilde bir araya gelmesiyle Sinope ile ilgili bilgileri güncel tutulmuştur.

Sinop Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Sinope ve Karadeniz Arkeolojisi Sempozyumu'nun dinamik ve verimli organizasyon komitesinin amacı da bu olmuştur. "Antik Sinope ve Karadeniz" adı verilen etkinlik, bu anlayışı açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten de Sinope ayrı

Sinope, modern day Sinop, has been a privileged city throughout its history in Antiquity. In spite of the Persian presence, it succeeded in keeping its autonomy until its conquest by Pharnaces I in 183 BC, but its loss of liberty turned to its advantage since it was chosen as the capital of the Pontic Kingdom. Thus could it profit from the wealth of that state, as it took later advantage of the abundance of Rome when it became a Roman colony in 47 BC.

Strabon, who visited it, praised its resources and its natural advantages - Sinope is the only city of Black Sea to have two safe harbors to provide a shelter for seamen. He also describes at length an opulent city with remarkable monuments that contribute to its prestige.¹

It is now the turn of archaeology and scientific research to reveal the past of this prestigious city. The late Professor Akurgal and his collaborator, Prof. Budde, have been the pioneers of excavations in Sinop, with a series of soundings in 1952-1954 and the finding of the tumulus of Demirci.² After a long gap in the exploration of the city, archaeological research resumed in the 1990 and since then it has never been interrupted, fielding such projects as the French excavations in the amphora workshop of Demirci, the British excavations in the church of Çiftlik and the American *Black Sea Trade Project*, which consisted of a survey on land and a underwater survey, followed recently by an excavation of the walls of the citadel. Lastly, since 2010, the site of Balat Kilise has been excavated by Prof. Gülgün Koroğlu and interpreted as a Roman Bath. Besides these sites, the rescue excavations conducted by the museum since the 1990s, which are at present very active, have also played an important role in uncovering the past of Sinop and enriching the collection of the archaeological museum.

In 2009 and 2011, two international Symposia have presented the results of the archaeological findings at that time.³ Since then, the excavations have continued to take place regularly, and national and international scholars have undertaken new research into the findings, the city, its history and its economy. Such a harvest of results has kept the information about Sinope current.

This has been the aim of the dynamic and efficient organizing committee of the International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology held at Sinop University. Its given name "Ancient Sinope and the Black Sea" demonstrates the concept clearly. As a matter of fact, Sinope should

1 Strabo, 12.3.11-12.7.6.2.

2 E. Akurgal and L. Budde, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope*, Ankara, 1956.

3 D. Kassab Tezgör (ed.), *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research – Les Résultats de Quinze Ans de Recherche*, Symposium international (Sinop, 7-9 Mai 2009), *ACSS* special volume, Leyden-Boston, 2012 (= *ACSS* 16-1 et 2, 2010); I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi; 1st International Conference On The Black Sea Regional Culture, 06-09 October 2011.

bir oluşum gibi çalışılmalı, fakat aynı zamanda tam olarak anlaşılabilmesi için coğrafi, tarihi ve ekonomik bağlamına yerleştirilebilmeli ve Karadeniz dünyasında oynamış olduğu belirleyici rol vurgulanabilmelidir.

Söz konusu Uluslararası Sempozyum, çalışma oturumlarından en az 23 Türk ve 20 yabancı katılımcıyı bir araya getirmiştir. Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Fransa, Almanya, Gürcistan, Romanya ve ABD'den gelen tanınmış akademisyenler, Sinop'tan ve diğer şehirlerden gelen Türk akademisyenlerle bilgi alışverişinde bulunmak için bir araya gelmiştir. Bu ciltte yer alan makaleler bu verimli işbirliğini sergilemektedir. Türkiye, Avrupa, Rusya, diğer Karadeniz ülkeleri ve ABD'den araştırmacıların, bir zamanlar Mithridates'in krallığının başkenti için aynı güçlü ilgiyi nasıl paylaştığını ikna edici bir şekilde göstermektedir. Makalelerin hem Türkçe hem de İngilizce olması bu yakın işbirliğini gözler önüne sermektedir.

Böylesi bir etkinlik Sinope'ye ve daha genel olarak bugünkü Karadeniz'e adanmış araştırmaların yoğunluğunu doğrulamıştır. Söz konusu coğrafya her zaman için ilgi konusu olmuşsa da ancak son zamanlarda sınırlarının ötesinde büyük bir izleyici kitlesini kendisine çekmiştir. Düzenleme komitesi gibi, Karadeniz hakkında çalışan bilim camiası da kendi coğrafi bölgesi dahilinde Sinope'ye adanmış toplantıları düzenli olarak organize etme ihtiyacı duymaktadır. Sinope'nin bölgedeki rolünü göstermenin ideal bir yolu, bu Sempozyum'un, Sinope ile yakın ilişki içinde olan Karadeniz'deki diğer önemli merkezlerde gerçekleştirilmesi olacaktır.

Bu ilk başarılı Sempozyum ve ardından gelecek olanlar, sadece gelecekteki araştırmaların sağlam bir temelde ilerlemesine izin verecek, aynı zamanda da Sinope'ye adanmış ilgiyi uyandırıp çalışmalara hız verecek ve böylelikle ulusal ve uluslararası kademelerde araştırmayı kuvvetlendirecektir. Bu etkinlikler aynı zamanda kentin geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında soru soran daha geniş bir halk kitlesinin dikkatini çekecek ve dolayısıyla Sinope ve Karadeniz arkeolojik etkinliklerinin temel bir organizatörü olan Sinop Üniversitesi'nin prestijine katkı sağlayacaktır.

be studied as an entity, but it should also be placed in its geographical, historical and economic context to be fully understood and to emphasize the determinant role that it has been playing in the Black Sea world.

This international Symposium has brought together no less than 23 Turkish and 20 foreign participants in its working sessions. Known scholars from Bulgaria, Greece, Russia, France, Germany, Georgia, Romania and the USA have come together to discuss and exchange knowledge with Turkish academicians from Sinop and from other cities. The articles presented in this volume illustrate this fruitful collaboration. They convincingly show how researchers from Turkey, Europe, Russia, other Black Sea countries and the USA share the same strong interest for the once-upon-a-time capital of Mithridates' kingdom. The fact that the articles are in both Turkish and English illustrates this close collaboration.

Such an event has confirmed the intensity of the research dedicated to Sinope, and more generally to the Black Sea today. That geographical area has always been a subject of interest, but it is only recently that it has attracted a large audience from beyond its borders. As with the organizing committee, the scientific community working on the Black Sea feels the need to regularly organize meetings dedicated to Sinope within its geographical area. An ideal way to demonstrate the role of Sinope in the region would be for this Symposium to take place in other important centers around Black Sea that have had a close relationship with Sinope.

This first successful Symposium, and the ones to come, will permit not only the future research to go forward on a solid basis, but will also awake and fuel further interest and work dedicated to Sinope, thereby intensifying the research at national and international levels. These events will also attract the attention of a larger public who will enquire about the past of the city, its present and its future that will in turn contribute to the prestige of Sinop University as an essential organizer of Sinope and the Black Sea archaeological events.

Prof. Dr. Dominique KASSAB TEZGÖR

Bilkent Üniversitesi / Bilkent University
Arkeoloji Bölümü / Department of Archaeology

KISALTMALAR/ABBREVIATIONS

diss.	dissertation
f.	following
fasc.	Fascicle
gr.	group
l.	length
lev.	levha
Mus.	Museum
p.	page
pl(s).	plate(s)
Res.	Resim
Rev.	Review
Suppl.	Supplement
Tabl. / tabl.	Tablo (Table) / tablo (table)
uz.	uzunluk
h.	height

Antik Kaynaklar/Ancient Sources

Diod.	Diodorus Siculus, Bibliotheca Historica
Hdt.	Herodotos, Herodot Tarihi, M. Ökmen – A. Erhat (çev.) (İstanbul 1973)
Polyb.	Polybius, Roman History
St. Byz.	Stephanos Byzantios, Ethnika, ed. A. Westermann (ed.) (Teubneri 1839)
Str.	Strabon, Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV, A. Pekman (çev.) (İstanbul 2000)
Xsen.	Xenophon, Anabasis, Onbinlerin Dönüşü, T. Gökçöl (çev.) (İstanbul 1974)

Modern Kaynakça/Modern Bibliography

AA	Archäologischer Anzeiger
AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ἐξ Αθηνών
ACI	Archeologia Classica
AncCivScytSib	Ancient Civilizations from Scythia to Siberia
AErgoMAK	Archaeological Work in Macedonia and Thrace
Aephem	Αρχαιολογική Εφημερίς
Agora	The Athenian Agora
AJA	American Journal of Archaeology
AJP	American Journal of Philology
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
Amold	Arheologia Moldovei

AnadoluAraş	Anadolu Araştırmaları Jahrbuch für kleinasiatische Forschung
AncNearEastSt	Ancient Near Eastern Studies
AnSt	Anatolian Studies
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
ATASOBED	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
BABesch	Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology
BAR	British Archaeological Reports. British Series
BARIntSer	British Archaeological Reports. International Series
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BCH	Bulletin De Correspondance Hellénique
BMK/BH	Bostancıbaşı Marmaray Kazısı/ Büyük Halka
BmetrMus	The Metropolitan Museum of Art Bulletin
BSA	The Annual of the British School at Athens
ВДИ	Вестник Древней Истории
CA	Советская Археология
CCCA I	M. J. Vermaseren, Corpus Cultus Cybelae Attidisque, I (Leiden 1987)
CIQ	Classical Quarterly
CRAI	Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes Rendus des Séances de l'académie
DOAKS	Dumbarton Oaks Research Library and Collection
EA	Epigraphica Anatolica
EurAnt	Eurasia Antiqua
FiE	Forschungen in Ephesos
GettyMusJ	The J. Paul Getty Museum Journal
Hesperia	Journal of the American School of Classical Studies at Athens
IK Sinope	F. H. David, The Inscriptions of Sinope. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 64 (Bonn 2004).
IntJNautA	International Journal of Nautical Archaeology
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen
IzvVAD	Известия на Варнен-ското археологическо дружество
IzvVarna	Izvestija na Narodnija muzej Varna
JARCE	Journal of the American Research Center in Egypt

JdI Erg	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts Ergänzungsheft
JHS	The Journal of Hellenic Studies
JCS	Journal of Cuneiform Studies
JIES	Journal of Indo-European Studies
JCH	Journal of Cultural Heritage
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
MarNero	Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin
MetMusBulletin	Bulletin of the Metropolitan Museum of Art
METU JFA	Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi
OLBA	Olba. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları
OR	Orientalia (Pontificio Istituto biblico)
ÖAI	Österreichisches Archäologisches Institut
PF	Pergamenische Forschungen
RAssyr	Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale
ReiCretActa	Rei Cretariae Romanae Fautorum acta
RHA	Revue hittite et asianique
RIA	Rivista dell'Istituto nazionale d'archeologia e storia dell'arte
SBK	Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları
SCIVA	Studies and Researches of Ancient History And Archaeology
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SEMA	Studies in Eastern Mediterranean Archaeology
SMEA	Studi micenei ed egeo-anatolici
SMK	Sirkeci Marmaray Kazısı
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TAY	Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi
TÜBA-Ar	Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
ThrDac	Thraco-Dacica
TBKK Bild	Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri
TTK	Türk Tarih Kongresi
TEBE Haberler	Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

SINOPE AND EASTERN BLACK SEA AREA IN THE CLASSICAL, HELLENISTIC AND ROMAN PERIODS¹

Emzar KAKHIDZE*

ABSTRACT

Since Classical Period, the coastal population of western Georgia had close contacts with Sinope. Apart from the Greek necropolis at Pichvnari, two Sinopean drachmas of the first half of the 5th century BC were discovered at the Colchian necropolis too. Since 4th century BC Sinopean production in eastern Black Sea increases dramatically.

Intense trade and economic relations of Colchis with Sinope, which was predominant in foreign trade from the Early Hellenistic times, were evidenced by numerous Sinopean coins discovered on the territory of western Georgia. Fragments of amphoras (including with stamps), loutheria and tiles dated to the end of the 4th century BC and 3rd century BC are discovered at Pichvnari, Tsikhisdziri and Batumi. Trade and economic relations with Greek and Eastern world continued in the 2nd-1st centuries BC. In this regard we should mention the discovery of Sinopean amphoras in Gonio. Latter revealed interesting evidence of Roman Period as well. Fragments of Sinopean ceramic products (amphoras, tiles, jugs, lids and loutheria) and numismatic items discovered here.

Archaeological items found in the 4th-5th centuries AD level has considerable importance in dating the remains of Pichvnari basilica. The pottery includes both local and imported artifacts. There also occur fragments of the amphorae imported from Sinope

Keywords: Colchis, Sinope, amphoras, coins, loutheria.

Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Sinope ve Doğu Karadeniz Bölgesi

ÖZET

Klasik Dönem'den beri Gürcistan'ın güneybatısındaki kıyı halkları Sinope ile yakın temas içinde olmuştur. Pichvnari'deki Yunan nekropolü dışında, Kolkhis'de de MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına ait iki Sinope drahmisi açığa çıkarılmıştır. MÖ 4. yüzyıldan itibaren doğu Karadeniz'de Sinope üretiminde çarpıcı bir artış görülür.

Erken Hellenistik Dönem'den itibaren Sinope ile yoğun ticari ve ekonomik ilişkiler, batı Gürcistan'da bulunan ve dış ticarete baskın olan çok sayıdaki Sinope sikkesi ile kanıtlanmaktadır. Pichvnari, Tsikhisdziri ve Batumi'de MÖ 4. yüzyıl sonu ve 3. yüzyıla tarihlenen amphora parçaları (mühür içeren), loutheria ve kiremitler bulunmuştur. Yunan ve Doğu dünyaları arasında ticaret ve ekonomik ilişkiler MÖ 2-1. yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu bağlamda Gonio'da ortaya çıkarılan Sinope amphoralarından bahsetmemiz gerekir. Burası Roma Dönemi ile ilgili ilginç buluntular da vermiştir. Sinope seramik üretimine ait parçalar (amphora, kiremit ve loutheria) ve numizmatik buluntular burada keşfedilenler arasındadır.

MÖ 4-5. yüzyıllara ait tabakada bulunan arkeolojik malzeme Pichvnari Bazilikası'na ait kalıntıların tarihlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Seramikler içinde hem yerel hem de ithal örnekler bulunmaktadır. Aynı zamanda Sinope'den ithal edilmiş amphoralara ait parçalara da rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kolkhis, Sinope, amphora, sikke, loutheria.

Since Classical Period, the coastal population of western Georgia (Fig. 1) had close contacts with Sinope. Earlier silver drachma minted in this urban centre was found at the Colchian cemetery of the 5th century BC at Pichvnari in 1967 (Fig. 2.1):

Obv: head of a dolphin to left.

Rev: ordinary quadratum incusum.

* Dr. Emzar Kakhidze; Associate Professor of Batumi Shota Rustaveli State University; 77, Chavchavadze street, Batumi 6000, Georgia; emzar.kakhidze@bsu.edu.ge.

¹ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF) [grant no: 217910; title: Georgian Cultural Heritage Monuments Protected in the Central Part of Historical Chaneti (Fortifications, Churches, Communication and Domestic Architecture)]

Analogous coins dated to 500-443 BC² or 500 BC.³ General dating as first half of the 5th century BC might be more relevant for this type of coins.⁴

In 2001, another type of drachms was yielded from the Colchian necropolis of the 5th century BC (Fig. 2.2) and at the Greek necropolis of contemporary period in 1983:

Obv: Realistic head of a dolphin to left; image of dolphin below is damaged.
Rev: Greek character λ in quadratum incusum.

Alexander Zograf dated this type by 500-443 BC,⁵ whereas local numismatist Irakli Iashvili by 500-453 BC.⁶

It is thus likely that after Athens' defeat in the Peloponnesian War, Sinope took a predominant position in Colchis, and that this is reflected in the pattern of coinage.⁷ Sinopean drachms, minted in 400-370 BC, were found in burials 101 and 117 from the 4th century BC Greek necropolis at Pichvnari (Fig. 2.3-4):

Obv: Nymph of Sinope head, to left; NI to right at neck.
Rev: Eagle over dolphin; [S]IN[W] beneath dolphin.

Similar coins have been found at other sites in southwestern Georgia, namely Batumi and Ureki⁸ and at the northwest edge of western Georgia, Sukhumi.⁹

Direct and immediate contact between Sinope and Pichvnari is documented by a large hoard of coins (6 kg) discovered by chance at Pichvnari in 1948. Alongside with local coins it contained Sinopean drachms dated by the 4th century BC. Due to the well-preserved condition of the Sinopean coins, numismatist Konstantin Golenko presumed that they had not been in circulation since minting and were brought directly to Pichvnari.¹⁰ The Sinopean coins dated to the different stages of the 4th century BC were found at the Pichvnari Hellenistic burial complex as well. The earliest is a much worn Sinopean drachm (Fig. 3.1), struck on the Aeginetan system and employed at Sinope before 370 BC:¹¹

Obv: The nymph Sinope to left. No earrings or necklace.
Rev: Eagle capturing a dolphin to left. Below eagle F[.]; beneath dolphin SINW.

The next group of coins bears nymphs wearing three-branched earrings and necklace (Fig. 3.2-4). They are struck on both the Aeginetan, and Persian weight systems, and may be dated

2 Grose 1929, 17 pl. 252.18.

3 Vartanov 1982, 72.

4 Kakhidze 1974a, 88-92; 1974b, 82; Dundua 1987, 34 no. 4; Iashvili 1987, 44; Kakhidze *et al.* 2001.

5 Zograf 1951, 230 pl. 2.67.

6 Iashvili 1987, 45.

7 Kakhidze 2005, 117. The Sinopean coins have been recorded in modern times since the 19th century. In the 1880s a Sinopean drachm of the 4th century BC was found in Sukhumi (Ivashchenko 1926, 94; Pakhomov 1938, no. 30; Zograf 1945, 60). Similar coins are also known from another sites in Abkhazia, namely Gudauta (Pakhomov 1954, no. 152.1; Dundua 1971, 147) and Bichvinta (Dundua 1971, 147 pl. 8). In 1965 a comparatively early Sinopean drachm was found on the shore at Ureki (Dundua 1971, 146 pl. 3). Similar coins have also been found inland, at Svaneti (oral information of ethnologist Egnate Gabliani, in detail, see Kiguradze 1970, 19), Dapnari (Kiguradze 1970, 19 no. 23), Vani (Kacharava *et al.* 2007, 58), and the Samtavro necropolis (Dundua 1971, 147 pl. 7). The most abundant finds, however, have been made at Pichvnari.

8 Dundua 1987, 33-35.

9 Zograf 1945, 60.

10 Golenko 1961, 42-59.

11 Dundua 1971, 145 no. 1; Karishkovskiy 1982, 80.

by 360-320 BC.¹² Some of them also have an aplustrum to the left of the nymph's face.¹³ Two coins with aplustra were included in the Pichvnari hoard.¹⁴

Yet another category of triobols with various obverse¹⁵ and reverse¹⁶ images belonged to the turn of the 4th and 3rd centuries BC.¹⁷ The coins with crowned Sinope again from Pichvnari (Fig. 3.5-7) have been found also at Eshera,¹⁸ Dapnari¹⁹ and Vani²⁰. Ones with frontal image of nymph (Fig. 3.8-9) are lone examples found in Georgia.²¹

Fragments of Sinopean amphoras (Fig. 4.4) dated to the end of the 4th century BC and 3rd century BC are discovered at Pichvnari,²² Batumi²³ and Gonio-Apsarus.²⁴ In general, amphoras with similar feet became widespread in the 4th to the 2nd centuries BC in the eastern and northern Black Sea area.²⁵ The Pichvnari finds include a few fragments of Hellenistic Sinopean tiles (Fig. 4.1-2). The connecting groove on Sinopean examples is square in section. They vary in thickness between 2 and 2.5 cm. The majority of buildings were roofed with wood or thatch. Tiles were apparently used in limited quantity or were removed when the settlement was finally evacuated. The demand for building materials grows; tiles and bricks begin to be moulded in imitation of Sinopean originals as well as local brown-clay amphoras, *loutheria* (Fig. 4.2) and fish-plates. It is likely that invited Sinopean artisans imitated products in terms of size, shape, and occasionally clay structure.²⁶ Gonio-Apsarus revealed interesting evidence of the 1st-3rd centuries AD too. Amphoras,²⁷ tiles, lids, jugs,²⁸ *loutheria*²⁹ and coin³⁰ manufactured in Sinope are attested there.³¹ Archaeological items, including fragments of the amphoras imported from Sinope,³² discovered in the 4th-5th centuries AD level has considerable importance in dating the remains of Pichvnari basilica.

12 Golenko 1961, 43ff; Dundua 1971, 145; Kakhidze, Vashakidze 1977, 48-49. One specimen was found at the village of Gantiadi near Batumi (Varshalomidze 1996, 35-37).

13 Kakhidze – Vashakidze 2010, 153-154.

14 Golenko 1961, 48 pl. 4.79-80. One is now in the National Museum of Georgia (Dundua 1971, 145), other was handed in to David Khakhutaishvili by residents of Pichvnari in 1960 (Kakhidze 1971b, 123 pl. 13.5).

15 The nymph Sinope, crowned, to left and frontal image without crown.

16 Prow of ship to left and eagle with widespread wings, head to left.

17 Cf. Waddington *et al.* 1976, 201-202 nos. 42,44.

18 Shamba 1987, 26 nos. 22-23.

19 Kiguradze 1970, 15-19; Kiguradze 1976, 28-29 pl. 32.5.

20 Lordkipanidze *et al.* 1991, 74.

21 Probably, because of their scarcity one is perforated, and the other made into a pendant.

22 Kakhidze – Vashakidze 2010, 138, 249; Vickers – Kakhidze 2014, 145.

23 Kakhidze – Khakhutaishvili 1989, 85.

24 Khalvashi 2002, 10 fig. 6.

25 Kakhidze 1971a, 50; Vashakidze 1971, 21; Puturidze 1976, 82-85; Anfimov 1951, 111-128; Zeest 1951, 111; Zeest 1960, 90; Brashinskiy 1963, 132-145.

26 Lordkipanidze 1962, 38-41; Lordkipanidze 1966, 137; Kakhidze 1971a, 55-61; Vickers – Kakhidze 2004, 218.

27 Khalvashi – Kakhidze 2012, 123 figs. 1-4.

28 Kakhidze – Mamuladze 2004, 20-25.

29 The part of fired brown, thick-walled louteria seem to have been made in imitation of Sinopean vessels. Early specimens from Sinope itself dated to the 4th-3rd centuries BC are characterised by sharp profiles and large proportions (Zeest – Marchenko 1962, 158-159). Imitation examples of the 3rd-2nd centuries BC are comparatively smaller in size, with carelessly executed decoration, and different hollows on the handles (Tolordava 1983, 78-79; Licheli 1991, 42; Kacharava 1973, 127; Voronov 1976, 49; Shamba 1980, 33). The import of louteria, and occasionally their local manufacture, continued in Early Byzantine times. In this respect, the specimens discovered at Tsikhisdziri (Inaishvili 1993, 58 pl. 24.8-10) and again Gonio-Apsarus (Ebralidze 2005, 70-71 figs. 50-51) are noteworthy. On parallels discovered in western Georgia, see Apakidze 1975, 95; Trapsh 1969, 324-328; Zakaraia – Lekvinadze 1974, 145 fig. 7; Lekvinadze – Khvedelidze 1981, 137 fig. 5; Lordkipanidze 1963, 104-105; Voronov – Bgashba 1985, 77-79; Japaridze 1982, 83-84; Gamkrelidze 1978, 117; Gamkrelidze 1987, 110.

30 For the copper coin struck in the name of Gordian III see Varshalomidze 2009, 87; Varshalomidze 2016, 25.

31 For a more detailed analysis on Early Roman Imperial Period realities see in this volume: Kakhaber Kamadadze, "Trading and Economic Relations between South-Western Georgia and Sinope in the Roman Period".

32 In detail, see manuscript on results of 1968 Pichvnari expedition, N. Berdzenishvili Research Institute, Batumi.

BIBLIOGRAPHY

Anfimov 1951

N.V. Anfimov, Sinopskie ostrodonnie amfori elinisticheskoy epokhi v Prikuban'e, *Vestnik drevney istorii* 1, 1951, 111-128.

Apakidze 1975

A. Apakidze, Arkeologiuri gatkhrebi bichvintashi, in: A. Apakidze (ed.), *Didi pituanti* 1 (Tbilisi 1975) 13-127.

Brashinskiy 1963

I.B. Brashinsky, Ekonomicheskie svyazi Sinopi v IV-II vv. do n. e., in: V.D. Blavatskiy (ed.), *Antichniy gorod* (Moscow 1963) 132-145.

Dundua 1971

G. Dundua, Sakartveloshi agmochenili sinopuri monetebi, *Matsne* 1, 1971, 144-148.

Dundua 1987

G. Dundua, *Numizmatika antichnoy Gruzii* (Tbilisi 1987).

Ebralidze 2005

T. Ebralidze, *Samkhet-dasavlet sakartvelos zgvspireti gvianelinistursa da romaul kbanashi* (Batumi 2005).

Gamkrelidze 1978

G. Gamkrelidze, Vanis mtisdziris akhladaghmochenili adreuli shuasaukuneebis nagebobebi, *Matsne* 3, 1978, 109-123.

Gamkrelidze 1987

G. Gamkrelidze, Tskalkvesha arkeologiuri ekspeditsiis kvleva-dzieba k.fotis midamoebsi, *Matsne* 1, 1987, 97-117.

Golenko 1961

K.V. Golenko, Klad sinopskikh i kolkhidskikh monet serediny IV v do n.e. (1948), *Vestnik drevney istorii* 1, 1961, 42-59.

Grose 1929

S.W. Grose, *Fitzwilliam Museum: Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins III: Asia Minor, Farther Asia, Egypt and Africa* (Cambridge 1929).

Iashvili 1987

I. Iashvili, Adreuli sinopuri vertskhlis drakhma sinopedan, *Samkhet-dasavlet sakartvelos dzeglebi* 16, 1987, 44-46.

Inaishvili 1993

N. Inaishvili, *Tsikhisdziris akh.ts. I-VI ss arkeologiuri dzeglebi* (Tbilisi 1993).

Ivashchenko 1926

M.M. Ivashchenko, K voprosu o mestonakhozhdenii Dioskurii drevnikh, *Izvestiya Abkhazskogo nauchnogo obshestva* 4, 1926, 93-103.

Japaridze 1982

V. Japaridze, Gzebisa da savachro-ekonomikur urtiertobata sakitkhisatvis egrisshi. in: G. Tskitishvili (ed.), *Peodaluri sakartvelos arkeologiuri dzegebi* 4 (Tbilisi 1982) 24-43.

Kacharava 1973

D. Kacharava, *Gienosi antikur kbanashi* (Ph.D. diss., Tbilisi State University, Tbilisi 1973).

Kacharava *et al.* 2007

D. Kacharava – D. Akhvlediani – G. Kvirkvelia, Vani dzv.ts. IV saukunisa da III saukunis pirvel nakhevarshi, *Iberia-Colchis* 3, 2007, 57-62.

Kakhidze 1971a

A. Kakhidze, Keramikuli tara pichvnaris antikuri kbanis nakalakaridan, *Samkbret-dasavlet sakartvelos dzegebi* 2, 1971, 28-66.

Kakhidze 1971b

A. Kakhidze, *Sakartvelos zgvispiretis antikuri kbanis kalakebi* (Tbilisi 1971).

Kakhidze 1974a

A. Kakhidze, Inozemnye monety mogil'nika Pichvnari, *Vestnik drevney istorii* 3, 1974, 88-92.

Kakhidze 1974b

A. Kakhidze, Pichvnaris samarovanze 1967-1968 tslebshi agmochenili utskhouru monetebi, *Matsne* 3, 1974, 79-85.

Kakhidze 2005

A. Kakhidze, Athens and the Black Sea Area in the Late Archaic and Classical Periods, in: D. Kacharava – M. Faudot – E. Geny (eds.), *Pont-Euxin et Polis: Polis Hellenis et Polis Barbaron, Actes du Xe Symposium de Vani, 23.-26. September 2002* (Besançon 2005) 115-118.

Kakhidze *et al.* 2001

A. Kakhidze – I. Iashvili – M. Vickers, Silver Coins of Black Sea Coastal Cities from the Fifth Century BC Necropolis at Pichvnari, *Numismatic Chronicle* 161, 2001, 282-288.

Kakhidze – Khakhutaishvili 1989

A. Kakhidze – D. Khakhutaishvili, *Masalebi batumis dzeveli istoriisatvis* (Tbilisi 1989).

Kakhidze – Mamuladze 2004

A. Kakhidze – S. Mamuladze, Samkhret karibchisa da abanotubnis teritoriaze 1995-1999 tslebshi tsarmoebuli kvleva-dziebis umtavresi shedegebi, *Gonio-Apsarus* 4, 2004, 3-74.

Kakhidze – Vashakidze 1977

A. Kakhidze – N. Vashakidze, Pichvnaris elinisturi kbanis samarovanze 1974 tsels tsarmoebuli arkeologiuri gatkhrebi dziritadi shedegebi. *Samkbret-dasavlet sakartvelos dzegebi* 6, 1977, 25-53.

Kakhidze – Vashakidze 2010

A. Kakhidze – N. Vashakidze, *The Hellenistic world and Colchis. Types of Burials and Burial Customs in Southwestern Georgia in the Hellenistic Period*, *Pichvnari* 3 (Batumi-Oxford 2010).

Karyshkovskiy 1982

P.O. Karyshkovsky, Ob izobrazhenii orla i del'finov na monetakh Sinopy, in: V.L.Yanin – S.A. Bulatovich – G.A. Dzis-Rayko – S.B. Okhotnikov – D.B. Shelov (eds.), *Numizmatika antichnogo Prichernomor'ya* (Kiev 1982) 98-105.

Khalvashi 2002

M. Khalvashi, Keramikuli tara gonio-apsarosidan, *Gonio-Apsaros* 2 (Batumi 2002).

Khalvashi – Kakhidze 2012

M. Khalvashi – E. Kakhidze, Sinoean Amphorae in Apsarus. in: G.R. Tsetskhladze (ed.), *The Black Sea, Paphlagonia Pontus and Phrygia in Antiquity*, BAR International Series 2432 (Oxford 2012) 123-127.

Kiguradze 1970

N. Kiguradze, Monetebi dapnaris samarovnidan, *Dzeglis megobari* 23, 1970, 15-19.

Kiguradze 1976

N. Kiguradze, *Dapnarskiy mogil'nik* (Tbilisi 1970).

Lekvinadze - Khvedelidze 1981

V. Lekvinadze – L. Khvedelidze, Massovye arkeologicheskie nakhodki iz raskopok arkheopolisa, in: P. Zakaraia (ed.), *Nokalakevi-arkheopolisi* 1 (Tbilisi 1981) 120-149.

Licheli 1991

V. Licheli, *Dzveli vani, sameurneo ubani* (Tbilisi 1991).

Lordkipanidze 1962

O. Lordkipanidze, Vanis arkeologiuri ekspeditsiis IV ubanze 1961 ts. chatarebuli mushaobis dziritadi shedegebi, in: A. Apakidze – G. Gobejishvili (eds.), *Sakartveloshi 1961 tsels chatarebuli arkeologiuri kvleva-dzhebhis shedegebi* (Tbilisi 1962) 38-41.

Lordkipanidze 1963

O. Lordkipanidze, Inkitis tbis midamoebshi chatarebuli sadazvervo arkeologiuri mushaobis tsinastsari angarishi, in: T. Chubinishvili (ed.), *Masalebi sakartvelosa da kavkasiis arkeologiisatvis* 3 (Tbilisi 1963) 97-106.

Lordkipanidze 1966

O. Lordkipanidze, *Antikuri samkaro da dzveli kolxheti* (Tbilisi 1966).

Lordkipanidze et al. 1991

O. Lordkipanidze – R. Puturidze – M. Mitsishvili – V. Tolordava – M. Pirtskhalava – A. Chkonია – G. Kvirkvelia – G. Inauri, Vanskaya arkeologicheskaya ekspeditsiya, in: *Polevie arkeologicheskie issledovaniya v 1986 g.* (Tbilisi 1991) 70-74.

Pakhomov 1938

E.A. Pakhomov, Monetnye klady Azerbaydjana i drugikh respublik, kraev i oblastey Kavkaza, *Trudy instituta istorii, yazyka i literatury Azerbaydjanskogo filiala Akademii nauk SSSR* 2, 1938, 300-638.

Pakhomov 1954

E.A. Pakhomov, Monetnye klady Azerbaydjana i drugikh respublik, kraev i oblastey Kavkaza, in: *Trudy instituta istorii, yazyka i literatury Azerbaydjanskogo filiala Akademii nauk SSSR* 6, 1954, 1-92.

Puturidze 1976

R. Puturidze, Importuli amphorebi vanis nakalakaridan, in: O. Lordkipanidze (ed.), *Vani* 2 (Tbilisi 1976) 82-85.

Shamba 1980

G.K. Shamba, *Esberskoe gorodische* (Tbilisi 1980).

Shamba 1987

G.K. Shamba, *Monetnoe obrashenie na territorii Abkhaži (V v do n.e. – XIII v n.e.)* (Tbilisi 1987).

Tolordava 1983

V. Tolordava, Luteriebi, in: O. Lordkipanidze (ed.), *Vani* 7 (Tbilisi 1983) 78-79.

Trapsh 1969

M.M. Trapsh, *Trudy* 2 (Sukhumi 1969).

Varshalomidze 1996

I. Varshalomidze, Sinopuri moneta sopel gantiadidan, *Saistorio matsne* 3, 1996, 28-29.

Varshalomidze 2016

I. Varshalomidze, *Numismatic treasury of Batumi Archaeological Museum* (Batumi 2016).

Vartanov 1982

G.A. Vartanov, Kolkhidskaya didrakhma naïdennaya v Germonase. in: V.L. Yanin – S.A. Bulatovich – G.A. Dzis-Raiko – S.B. Okhotnikov – D.B. Shelov (eds), *Numizmatika antichnogo Prichernomor'ya* (Kiev 1982) 71-74.

Vashakidze 1971

N. Vashakidze, Guriantis antikuri khanis arkeologiuri dzeglebi, *Samkhet-dasavlet sakartvelos dzeglebi* 2, 1971, 5-27.

Vickers – Kakhidze 2004

M. Vickers – A. Kakhidze, *Greeks and Colchians on the East Coast of the Black Sea*, *Pichvnari* 1 (Batumi-Oxford 2004).

Vickers – Kakhidze 2014

M. Vickers – A. Kakhidze, *Greeks and Colchians on the East Coast of the Black Sea*, *Pichvnari* 6 (Batumi-Oxford 2014).

Voronov 1976

Y.N. Voronov, Gienos, *Sovietskaya arkheologiya* 4, 1976, 49-55.

Voronov – Bgzhba 1985

Y.N. Voronov – O.K. Bgzhba, *Materialy po arkheologii Tsebeldy* (Tbilisi 1985).

Waddington *et al.* 1976

W. Waddington – E. Babelon – T. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure* (3rd edn.) (New York 1976).

Zakaraia – Lekvinadze 1974

P. Zakaraia – V. Lekvinadze, Gudavashi 1971 tsels chatarebuli arkeologiuri gatkhrebis angarishi, *Sakartvelos sakhelmtsipo muzeumis arkeologiuri ekspeditsiebi* 3, 1974, 139-152.

Zeest 1951

I.B. Zeest, Novye dannye o trgovykh svyazakh Bospora s Yuzhnym Prichernomor'em, *Vestnik drevney istorii* 2, 1951, 106-116.

Zeest – Iraida 1960

I.B. Zeest – B. Iraida, Keramicheskaya tara Bospora, *Materialy i issledovanya po arkeologii SSSR* 83, 1960, 1-179.

Zeest - Marchenko 1962

I.B. Zeest – I.D. Marchenko, Nekotorye tipy tolstostennoy keramiki iz Pantikapeya, *Materialy i issledovanya po arkeologii SSSR* 103, 1962, 149-165.

Zograf 1945

A.N. Zograf, Rasprostranenie nakhodok antichnykh monet na Kavkaze, *Trudy otdela numizmatiki Gosudarstvennogo Ermitazha* 1, 1945, 29-85.

Zograf 1951

A.N. Zograf, Antichnye monety, *Materialy i issledovanya po arkeologii SSSR* 16, 1951, 1-248.

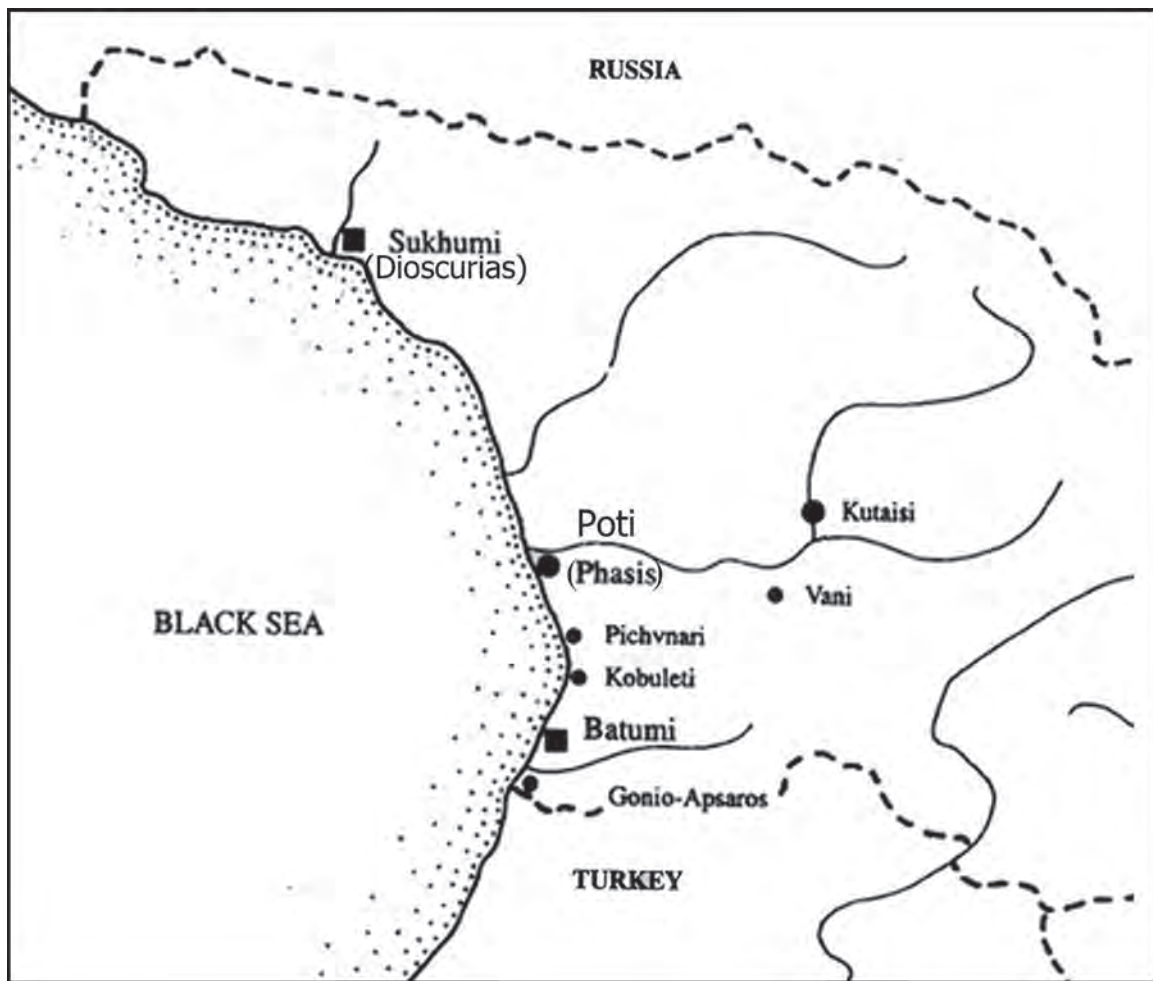

Figure 1. Map of western Georgia (Map design by Merab Uzunadze).

1

2

3

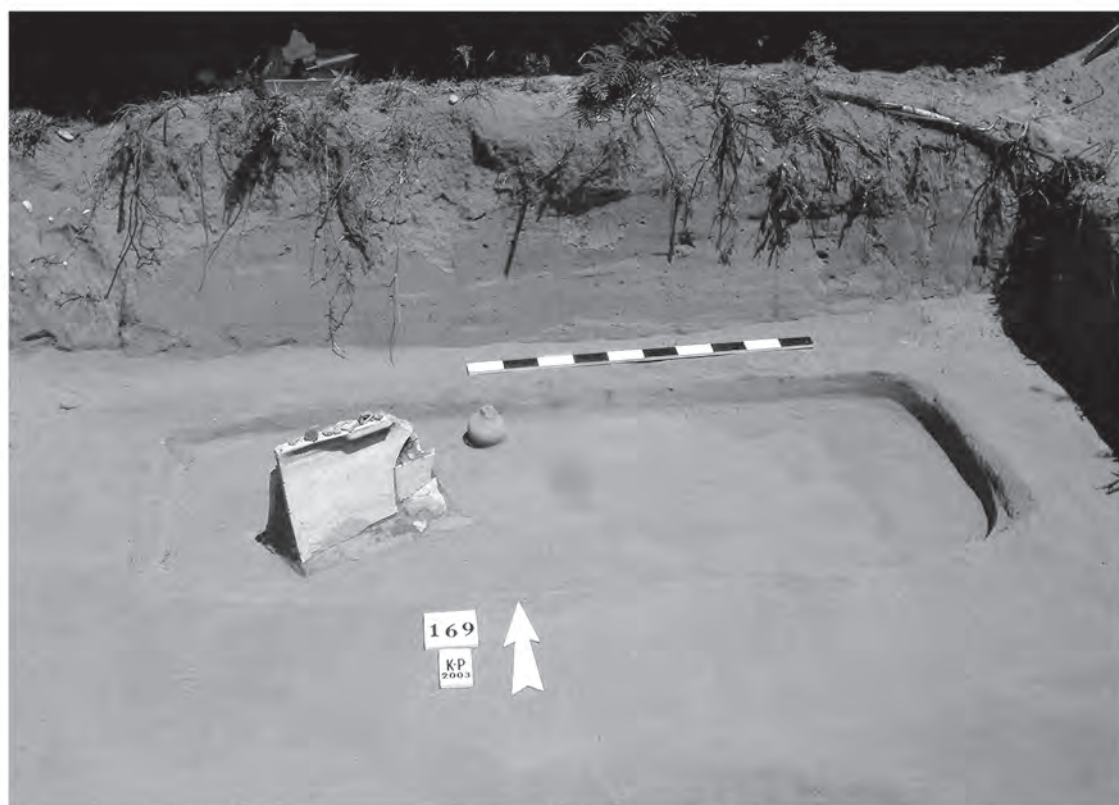

4

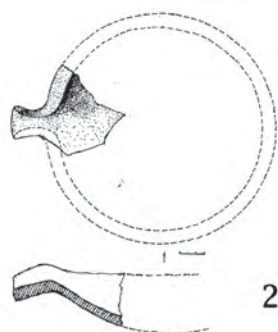
Figure 2. Sinopean coins of the 5th-4th centuries BC (Photographs by Giorgi Dumbadze).

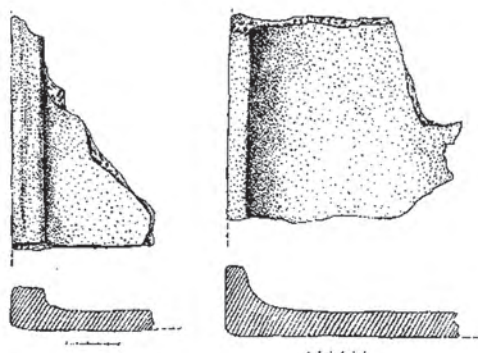
Figure 3. Sinopean coins of the 4th-3rd centuries BC (Photographs by Giorgi Dumbadze).

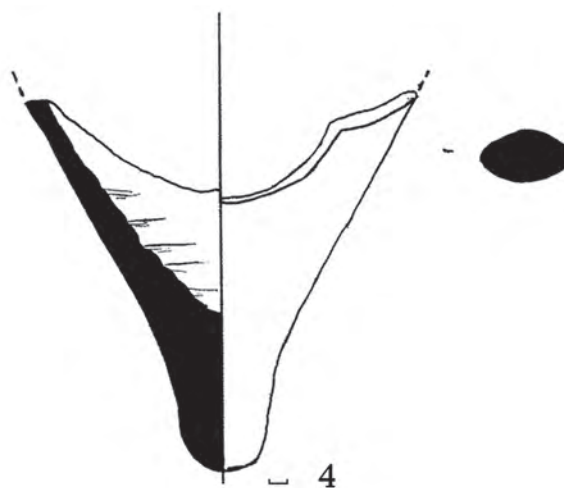
1

2

3

4

Figure 4. 1-3 Sinopean tiles 2. Colchian imitation of Sinopean louterion 4. Bottom of Sinopean amphora (Photographs by Anzor Javelidze).

HISTORY OF ANCIENT SINOPE AND CERAMIC STAMPS

Nikolay FEDOSEEV†

ABSTRACT

Around 368 BC Sinope begins to stamp his ceramic products, which in large quantities are exported to all the cities of Pontus. Volumes exports of Sinope's, perhaps, can be called premium - Sinope in large volumes supplied tiles and wine.

Initially, ceramic stamping copies the stamps of Heraclea. Magistrate's stamps in my catalog collected more than 22,400 and about 1,500 potter's stamps. They registered 166 names of magistrates. The astynomes in Sinope performed fiscal functions and their names served as a chronological marker, that is, they were eponyms. In 362 BC there is a decline, which can be identified with the siege of the city of Datamos. In this period there is an aisymnetic stamp of Hephaestios. The second case of the Nikia aisymnetos stamp falls on the years of the appearance of the Macedonian troops of Alexander. From 220 BC there is again a decline in exports, and in 204/3 BC the names of the magistrates of the stamps are replaced by stamps with dates. The only permissible era in Sinope at this time is the Greco-Macedonian or Seleucid (Babylonian) era with the initial year 312 BC.

Keywords: astynomes, aisymnetos, ceramic stamps, amphora, magistrate's.

Antik Sinope'nin Tarihi ve Seramik Mühürleri

ÖZET

Yaklaşık MÖ 368'de Sinope, Pontus etrafındaki bütün kentlere ihraç edilen seramik ürünlerini mühürlemeye başlar. Sinope'nin ihracatının yüksek kalitede olduğu söylenebilir – Sinope büyük ölçeklerde kiremit ve şarap sağlamıştır.

Başlangıçta seramik mühürleri Herakleia damgalarını taklit eder. Kataloğumda 22400'den fazla magistrat mühürleri ve yaklaşık 1500 çömlekçi mührü bulunmaktadır. Bunların içinde 166 magistrat ismi vardır. Sinope'deki astynomeler mali işlerle ilgilidir ve isimleri kronolojik gösterge olarak işlev görmüştür, yani eponimdirler. MÖ 362'de Datamos'un kuşatması ile ilişkilendirilebilecek bir düşüş yaşanır. Bu dönemde Hephaestios'a ait aisymnetik mühür bulunmaktadır. Nikia aisymnetos damgası ile ilgili ikinci vaka, İskender'in Makedon birliklerinin ortaya çıkması ile aynı yıllara rastlar. MÖ 220'den itibaren ihracatta yeniden bir düşüş yaşanır ve MÖ 204/3'te mühürlerdeki magistrat isimlerinin yerini tarihli mühürler alır. Bu dönemde Sinope'deki tek uygun evre başlangıç yılı MÖ 312 olan Greko-Makedon ya da Seleukos (Babil) dönemidir.

Anahtar Kelimeler: astynomes, aisymnetos, seramik damgalar, amphora, magistrat.

Ceramic stamps are a very important source for the history of Sinope, though the data of them have not been completely used by the researchers yet. As the tare provided for export was stamped, the bulk of the stamps was fixed in the Northern Black Sea Coast. At present more than 22.400 copies of magistrates and about 1.500 pottery stamps have been collected in my catalogue. There are 165 names of registered magistrates on them.¹ The above amount of magistrates has been constant for over 30 years and despite the more than twice addition of the stamps' base, it has remained unchanged. I am sure that the same amount will also stay at the same level in the future. As a special computer program has been developed, the sequence of magistrates has been identified with the dates accuracy.² A great difficulty was caused by associating the stamps with their absolute dates, but nevertheless the problem was also solved. The prompt was found due to the stamps with the particular dates. Among them earliest one refers to the year of 204/3 BC. Considering that the list of magistrates who constantly stamped ceramic containers has 163 names (two magistrates preceding the regular branding are not taken into account), the beginning of stamping in Sinope should be related to the year of 368 BC.

† Nikolay Fedoseev; Institute of Archaeology of Crimea of RAS; Simferopol, Vernadsky Avenue 2, Crimea-Russia; bospor@bk.ru.

1 Fedoseev 1993, 100 – 103.

2 Bobylev – Fedoseev 1989, 112-115.

The volumes of Sinope exports to the Northern Black Sea region, perhaps, can be called dominant over other centers as Sinope supplied tiles and wine in large volumes. The hypothesis that the main export product is olive oil, has not been confirmed. Olive oil is sure to have been produced and exported by Sinope, but, still to a greater extent, it was wine to be shipped in the Sinope amphorae for transportation. The emblems on the Sinope stamps have become the main criterion for such conclusions - as the most of them are associated with winemaking. Archaeological evidence also suggests wine. Most amphorae raised from the sea bottom have a resin coating on the inside, which is necessary for transporting the wine in particular, while such resin coating is not required for oil. Sinope became the main counterpart of the Bosporan Kingdom because of its proximity to it and most likely because it was the first point where the sea routes passed through.³ No wonder that the largest number of Sinopean amphorae was found on Bosphorus. Whereas the most part of pythoses from Sinope came from Chersonesos, and the Sinopean tiles were recorded in great volumes in Olbia. Sinope provided all settlements of the Northern Black Sea region with its lutherium. The first magistrates, who belonged to the period before the regular magistrate branding, were Polon and Phormion, whose stamps were fixed on the shingles. The Polon's stamp has a legend, which is arranged in a spiral, like: Πόλων ἡστυνόμει Ἀβρόκομας ἐπόει. (Fig. 1.1). The stamps of the Athenian military men have the similar arrangement of the legend. We can find some Athen's influence in the emblems of the first Sinopean magistrates and also in onomastics as all the names of the magistrates have analogues in Athens. Moreover, some of them besides Sinope are also known only in Athens.⁴ Isn't it an evidence of the Athenian cleruchy in Sinope?

Another magistrate, Phormion, is known for the prints on the tiles and on the neck of the amphorae (?) or on the walls of the measuring container.⁵ The legend is arranged like Heracleian stamps ἐπὶ Φορμίωνος | cone? | Φορμίωνος. (Fig. 1.2). The name of Phormion can be found among the Sinopian coin magistrates. There are neither similarities nor matches on the most of the magistrates' ceramic stamps and coins. If there is cursus honorum, it looks rather strange. Besides Phormion only Apollodorus and Dionysius have similarities and matches on coins. There is only one explanation for this phenomenon: the first magistrates, marked on the Sinopean stamps, and all other coin magistrates must be dated earlier. Therefore, it is also required to reconsider the dates of the coins themselves.

That is curious that Apollodorus was also fixed on the Sinopean coins of Datames, the Persian satrap, who was trying to siege Sinope in 362 BC (Fig. 2). The issue of coins proves that nevertheless Datames managed to conquer the city, but the democratic system was not affected by that invasion. The time of issue of these coins dates back to the period of stamping by the "pottery group". The Sinopeans had to take some extraordinary measures, and that is fixed by the stamp of the aisymnetos of Hephaestus: Ἐπὶ Ἡφαίστιο | αἰσύν(μ)νήτω. | Νευμηνίο A. an eagle on a dolphin (Fig. 1.3). It is not necessary to associate it with the astynomos of Hephaestus. The fact that the aisymnetia is an extraordinary magistracy is evidenced only by two cases of mentioning the aisymnetos in the stamps of Sinope. At the same time, Sinope kept on stamping amphorae and shingles and exporting them to the cities of the Northern Black Sea Coast. But we can remark a decline in trade and some goods placed in amphorae in particular.

About 368 BC regular magistrate stamping begins in Sinope. Six years later the conquest of Sinope by Datames takes place that affects Sinopean foreign trade. Only in a decade Sinope resumes the wine trading (Figure 3). Probably, some of their vineyards were destroyed because of fighting in the period of conquest. At the same time it was discovered that the name's inscription of Manetos was re-engraved instead of the name of Potter Epicrates on the stamp of the Magistrate Histiaeus (Fig. 1.4-6). It happened because the workshop owner Manetos, the

³ Fedoseev 1989, 58-59.

⁴ Fedoseev 2002, 195-196.

⁵ Fedoseev 1991, 244 no.2.

son of Epicrates, took the place of his father in the workshop. Later, in 362 BC, there are no any signs of magistrates on the stamps of Sinope. The products were branded only with potter's stamps (pottery group).

It is quite possible that the owner of the pottery workshop Manetos and the seller of oil Manetos (Μάνης ἐλαιοπώλης) whose name was found on the tombstone in Sinope was the same person.⁶ In that case, the owner of the workshop also acted as a seller of oil, and perhaps, the owner of olive plantations.

The son of Datames Sysines also produced drachmas of Sinopean type, but with his name on them using the Aramaic inscription bdššn. If bd corresponds to abd, that is the first component of Semitic personal names, it means that ššn can be restored as Sisines. In the Cornelius Nepos story of Datames, his eldest son Sisines is mentioned.⁷ Reading name Abracomas in these coins is wrong.

There is another series of coins with an Aramaic inscription. On the first coin have Aramaic inscription 'rywrt (Fig. 2.6), the researchers can see the name of Ariarathes, referring to Ariarathes I, who was the first satrap under Artaxerxes III and then the king of Cappadocia. These coins are dated to the time of reign of Ariarathes I – 330-322 BC. That inscription on the coins gave reasons for the conclusion that Ariarathes I conquered Sinope. However, there is no reason to restore the name of Ariarathes, since «w» is inexplicable on the analyzed coins, and the ancient Persian spelling of the name Ariarathes is known as "Aryarapa". The coins are likely to have a completely different name and there is no reason to attribute this series of coins to Ariarathes I.⁸ I regard the existence of Sinopean coins with Aramaic inscriptions as a necessity to pay the Sinopeans for the services rendered by them. In all likelihood, the Persians ordered some goods in Sinope and paid for it with a coin of the "Sinopean type".

The influence of the Heracleian stamping on the Sinopean one at its initial stage is obvious: the legend of the Sinopean stamps imitates the Heracleian type, there is a case of an englifical stamp with the eponym in the epoch of Dionysos.⁹ Besides stamping handles of amphorae we can also find some stamps on the throat (neck) of them. All this suggests that Heracleia helped Sinope in the production of ceramics.¹⁰ But Heracleia's assistance was shown not only in the ceramic manufacturing. In the period between 353/2-346/5 BC these two centers signed the Treaty of symmachia, both policies agreed to provide assistance to each other in case of being attacked by the third side.¹¹

Astynomos in Sinope performed fiscal functions and their names served as a chronological marker that suggests they were eponyms. The stamps are known having the preposition ἐπὶ at the last stages of stamping (magistracy of Delphinus, the son of Callius: Ἐπὶ Δελφινίου | τοῦ Καλλίου. | Στέφανος).¹²

The state expressed its fiscal role by controlling the chronological marking principle of the goods contained in amphorae being sold on the market. Evidently a product with an unpaid tax could not appear on the market. Stamps were put on any product or batch of goods for its registration and accounting. Having received the tax on a batch of goods, a customs officer could not demand any more payment on another one. Only another batch of goods having completely different stamps could be taxed. In ancient Sinope the astynomos took the role of eponym. Particularly they controlled the tax collection paid by the sellers. Unlike astynomos,

6 French 2004, 22 no.28.

7 Nep. Dat. 8, 7.

8 Fedoseev 2008b, 25-26.

9 Grakov 1929, tabl. 3.7.

10 Fedoseev 2015, 357.

11 French 2004, 22 no. 28.1.

12 Fedoseev 2017, 389.

agoranomos were not eponyms, and the stamping of packing materials with the stamps of agoranomos was associated with metrology. This fact can be confirmed by the amphora of agoranomos Theopeitos found from the excavations in the settlement of Panskoe in the Crimea. The volume of the amphora is greater than any other known ones (25.3 liters). S.Yu. Monakhov identified it as a special type II E.¹³ I believe that amphorae with the stamps of agoranomos, as well as measuring vessels with the stamps of agoranomos, served them to be measurement standards. They were made by potters for the needs of the market by the order of agoranomos exercising control over it.¹⁴

The name of the astynomos Epidhemus, the son of Epielpou, when he already was a nomophilakos, was found on a stone that the publishers dated back to the 4th century BC.¹⁵ Epidhemus's stamps provide us with an opportunity to clarify this date - not earlier than the end of the 4th century BC, but most likely it was the very beginning of the 3rd century BC. It is curious that his father Epielpus magistrate was known on the Sinopean stamps a quarter of a century earlier than Epidhemus one.

We can find the Macedonian influence on the Sinopean stamps after the military campaign of Alexander the Great. Some Macedonian names appear (e.g. Antimachos, Demetrios, Attalos, Zopyrion) and their emblems. Among the emblems of the magistrate of Gikesios, we may be interested in the image of an elephant, which, I believe, appeared after Alexander's campaign, when the Greek world faced these animals for the first time. Besides just the image of an elephant, there on some stamps can be found an elephant with the mahout Kornak with ἄρπη in his hands (Fig. 1.8). It is one of the earliest images of an elephant. The round stamp on the tile from Kerkinitida with the Macedonian emblem is of particular interest, moreover it has a 16-rays star in the center (Fig. 4.1).¹⁶ The legend is uncommonly arranged in a circle. In stamp restored the name of kerameus Apollo (?), name of the magistrate is not clear.

The second aisymnetos stamp was recorded in about 315 BC - Νικοστράτου. Ἐπὶ Νικίου | Αἰσυμνήτου. Ἀστυνομο | ὕντος Ποσιδείου | herma, mace (Fig. 4.2). There also pottery stamps appear separately, but at the same time, the astynomos stamping does not stop. Rather often, the potter's stamp of and the magistrate's one are alongside- either on tiles or on different amphora handles (Fig. 4.3). While the eponyms passed to the aisymnetos Nikia. Now it is hard to say what caused the state of emergency in Sinope, but a little bit later, there was a boom in exports caused by the activity of the Bosporan king Eumelos: "He constantly provided services to the Byzantines, the Sinopeans and most other Hellenes living along the shores of Pontus".¹⁷ Diodorus does not say anything what services they were. Perhaps it concerns the liberation of Pontus from pirates. One thing is clear - these actions were related to the events that led to the extraordinary situation in Sinope. In the mid 270's BC some events resulting in a decline in the export of commodities happened. We also find the desolation of many rural settlements of the Northern Black Sea Coast and termination of many pottery workshops in Sinope. I believe that these events became the result of a powerful earthquake. It is quite possible that during that period an extraordinary position of the aisymnetos was introduced in Sinope. The stamps of this aisymnetos have not been found, but separate pottery and astynomos stamping by Hecateios, the son of Lamakhos, has been recorded.

Since that period the stamps of Sinope are typologically monotonous – the name of a magistracy in the first place, then the name and patronymic of a magistrate which were followed by one and at the end of stamp the name of a potter.

The events of 220 BC are also reflected in Sinopean stamps. The attempt of the Pontus king

¹³ Monakhov 2003.

¹⁴ Fedoseev 2008a, 57-70.

¹⁵ French 2004, 22 no. 28.7.

¹⁶ [---]ΑΝΙΩΣ[---]ΣΕ [ΑΠΙ]ΟΛΩΝΗΣ [κερα]μέω[ς] 18-beam star. Kutsosov 2004, fig. 54.12.

¹⁷ Diod. 20, 25.

Mithridates III to besiege Sinope from the land made the Sinopeans to turn to the Greek cities. Polybius mentions about the Embassy only on the island of Rhodes.¹⁸ There is also known a copy of the decree in honor of Kos's ambassadors, who supported Sinope in the war against Mithradates III.¹⁹ The Mithridates's attempts to attack Sinope may have been repelled. Since that time exports from Sinope were gradually dying out. In 204/3 BC there appeared some dates on the Sinopean stamps which replaced the name of the magistrate. The democratic system is most likely to have collapsed and there was a need to replace the eponymous magistrates. All known stamps with dates cover the period from 109 to 122 year: ΘΡ = 109 (Fig. 4.4), ΓΡ = 113 (Fig. 4.5-6), ΒΡ = 112 (Fig. 4.7), ΒΚΡ = 122 (Fig. 4.8), i.e. 13 years. The only admissible era in Sinope at that time is Greco-Macedonian or Seleucid (Babylonian) one with the initial 312 BC²⁰ The Greek policies introduced the Seleucid era, as they tended to unify their own calendar and used the era of the Front East which was the most convenient and popular among the Greeks. Thus, dates in Sinopean stamps relate to the period from 203/2 to 190/189 according to the Seleucid era. Concerning that Polybius data,²¹ it can be treated in a new way that it was from the year of 220 BC when Sinope's failures began. It is obvious that the democratic institution collapsed, and the king came to power. The last date, known on the Sinope stamps, is an impression on the tile ΓΝΡ (153 = 159 BC) (Fig. 5.1).

The Seleucid era may have lasted in Sinope up to the year of 45 BC when Sinope became a Roman colony. There are stamps with Latin names not only on amphorae ([Sino]pe L(---)) (Fig. 5.2) and tiles (L(ucii ?) I(...) or (...), s(aeculo) S(inopensis) (colonia) i(nducta) or i(llata) an(nno) IV). (Fig. 5.3)²², (Κ(ολωνία) Οὐθατ(οέσσα) Ἰουλία)²³ (Fig. 5.4), but also on mortars (Rittiae | Priscus) (Fig. 5.5).

On the whole, the chronology of the Sinopean astynomos stamps takes a period of time from 368 BC to 203 BC. This chronology does not give a "gap" for the emergence of new magistrates. It has become possible only due to the application of my "unified chronological system", where no grouping is used.²⁴ All magistrates are lined up in a chronological chain, the sequence of which has been determined by the computer. With finding of new data, the movement of magistrates is possible. In general, we can claim the chronology of the Sinopean astynomos with the accuracy within a year. I expect the skepticism of some researchers and I can even assume some movement of the magistrates within the mentioned chain depending on the circumstances that may be revealed. This chronology has been tested by time and should be noted - it works.

18 Polyb. 4, 56.

19 Herzog 1905, 182.

20 Saprykin – Fedoseev 1999, 135-143.

21 Polyb. 4, 56.1.

22 Jefremow 2013, 307.

23 Saprykin 1997, 195 no.1 fig.1.

24 Fedoseev 2004, 40-51.

BIBLIOGRAPHY

Bobylev – Fedoseev 1989

A. Bobylev – N. Fedoseev, Expert Package by ASTYNOMOS, in: *Methods of Research and Technical Diagnostic Systems* 12.1, 1989, 112-115. (in Russian)

Fedoseev 1989

N. Fedoseev, The Economic Situation at the European Bosphorus during the Hellenistic Period. in: *Scythia and Bosphorus. Abstracts of the conference memory M.I. Rostovtsev (Novocherkassk 1989)* 58-59.

Fedoseev 1991

N. Fedoseev, Три новых клейма на тонкостенных сосудах, *СА* 2, 1991, 244-247.

Fedoseev 1993

N. Fedoseev, Уточненный список магистратов, контролировавших керамическое производство в Синопе, *ВДИ* 2, 1993, 85-104.

Fedoseev 2002

N. Fedoseev, Les témoignages archéologiques sur une clérouque athénienne à Sinope, *Museion* 3.2, 2002, 189-202.

Fedoseev 2004

N. Fedoseev, К дискуссии о хронологии синопских керамических клейм. in: *Боспорский Феномен: Проблемы хронологии и датировки памятников. Часть 2.* СПб. (St. Petersburg 2004) 40-51.

Fedoseev 2008a

N. Fedoseev, Agoranomes of Sinope, in: A. Avram, V. Lungu, M. Neagu (eds) *ΦΙΛΙΑΣ ΧΑΡΙΝ à la mémoire de Nicolae Conovici.* (Călărași 2008) 57-70.

Fedoseev 2008b

N. Fedoseev, Датам и Синопа. Монеты и клейма, in: *Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към Черноморското крайбрежие. Международна конференция в памет на си.нс. Милко Мирчев, Варна 15.-17. септември 2005г. ACTA MUSEI VARNAE NSIS* 7.1. (Варна 2008) 20-32.

Fedoseev 2015

N. Fedoseev, О хронологии синопских керамических клейм, *Античный мир и археология*, 17, 2015, 352-364.

Fedoseev 2017

N. Fedoseev, О характере клеймения керамики, *Древности Боспора* 21, 2017, 384-397.

French 2004

D.H. French, *The Inscriptions of Sinope* (Bonn 2004).

Grakov 1929

B. Grakov, *Древнегреческий» клейма с именами эстиномов* (Moscow 1929).

Herzog 1905

R. Herzog, Ein Brief des Königs Ziaelas von Bithynien an die Koer, *AM* 30, 1905, 182.

Jefremow 2013

N.V. Jefremow, Colonia Iulia Felix Sinopensis, *Ancient World and Archeology* 16, 2013, 282-308.

Kutaisov 2004

V. Kutaisov, *Kerkinitida in the Ancient Era* (Kiev 2004).

Monakhov 2003

S. Monakhov, *Greek Amphorae in the Black Sea Region - Typology of Amphorae Leading Centers-Exporters of Goods in Ceramic Containers* (Moscow/Saratov 2003).

Saprykin 1997

S. Saprykin, On the Importance of Some Stamps on the Tile from the Northern Black Sea Coast, *Russian Archeology* 1, 1997, 194 - 203.

Saprykin – Fedoseev 1999

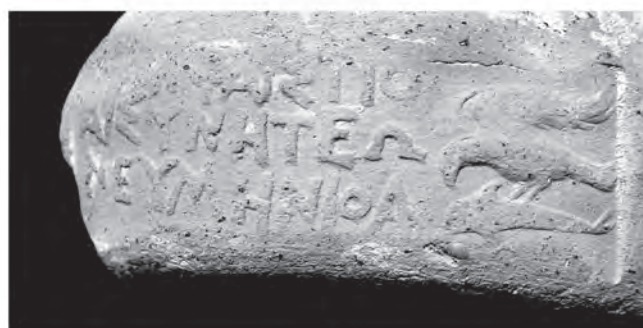
S. Saprykin – N. Fedoseev, Stamps of Sinope with Dates, *Russian Archeology* 2, 1999, 135-143.

1

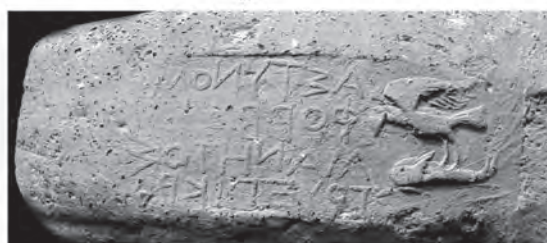
2

3

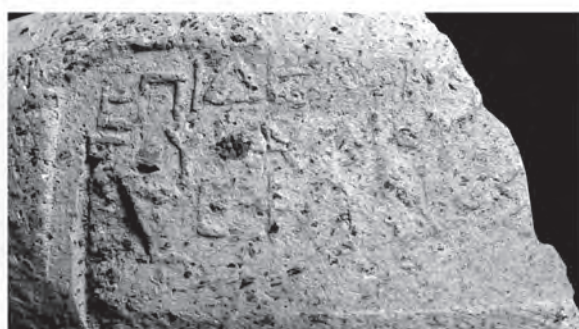
4

5

6

7

8

Figure 1. Examples from Sinoean stamps.

Figure 2. Examples from Sinopean coins.

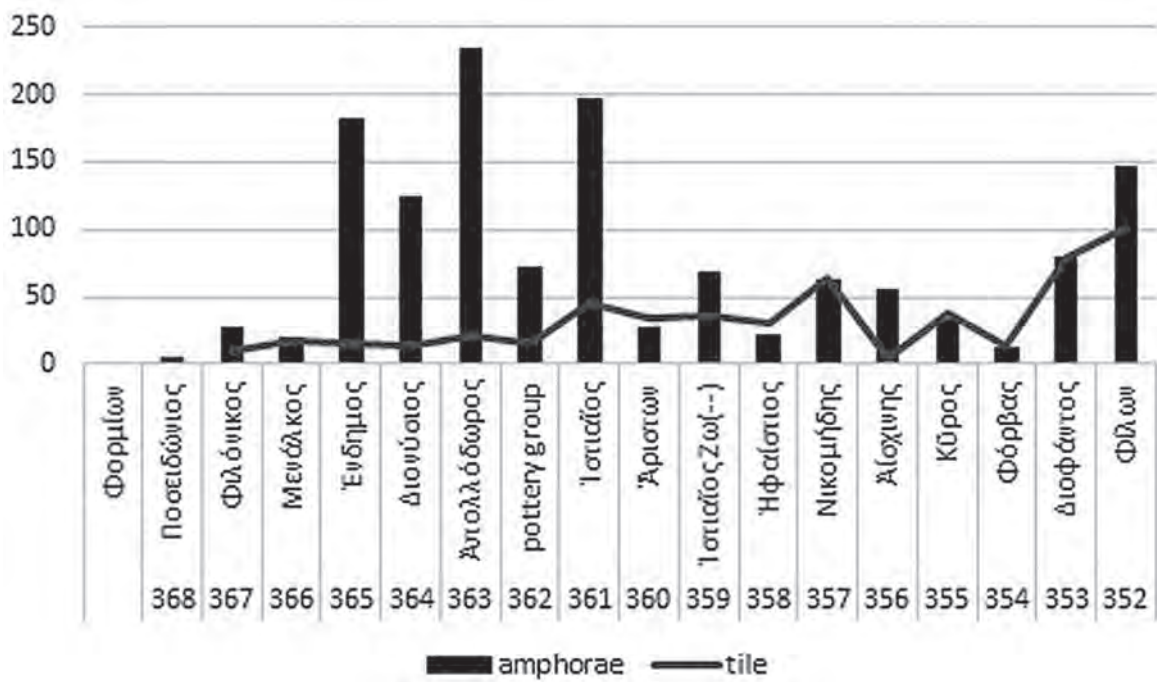
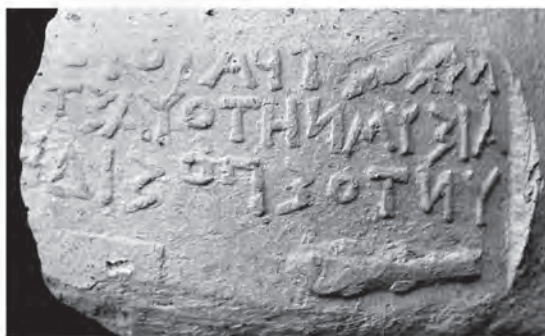

Figure 3. Export of amphorae and tiles in the initial period of stamping.

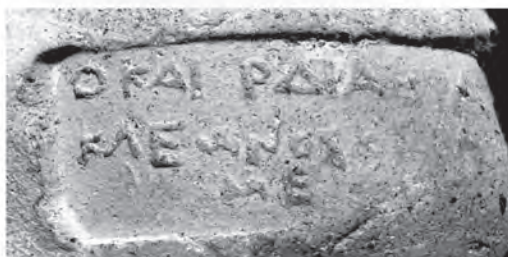
1

2

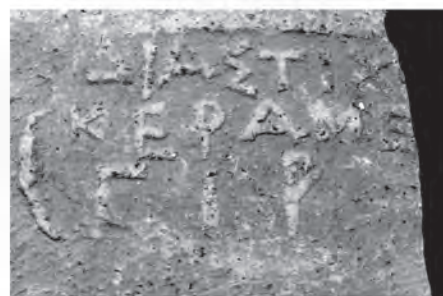
3

4

5

6

7

8

Figure 4. Examples from Sinopean stamps.

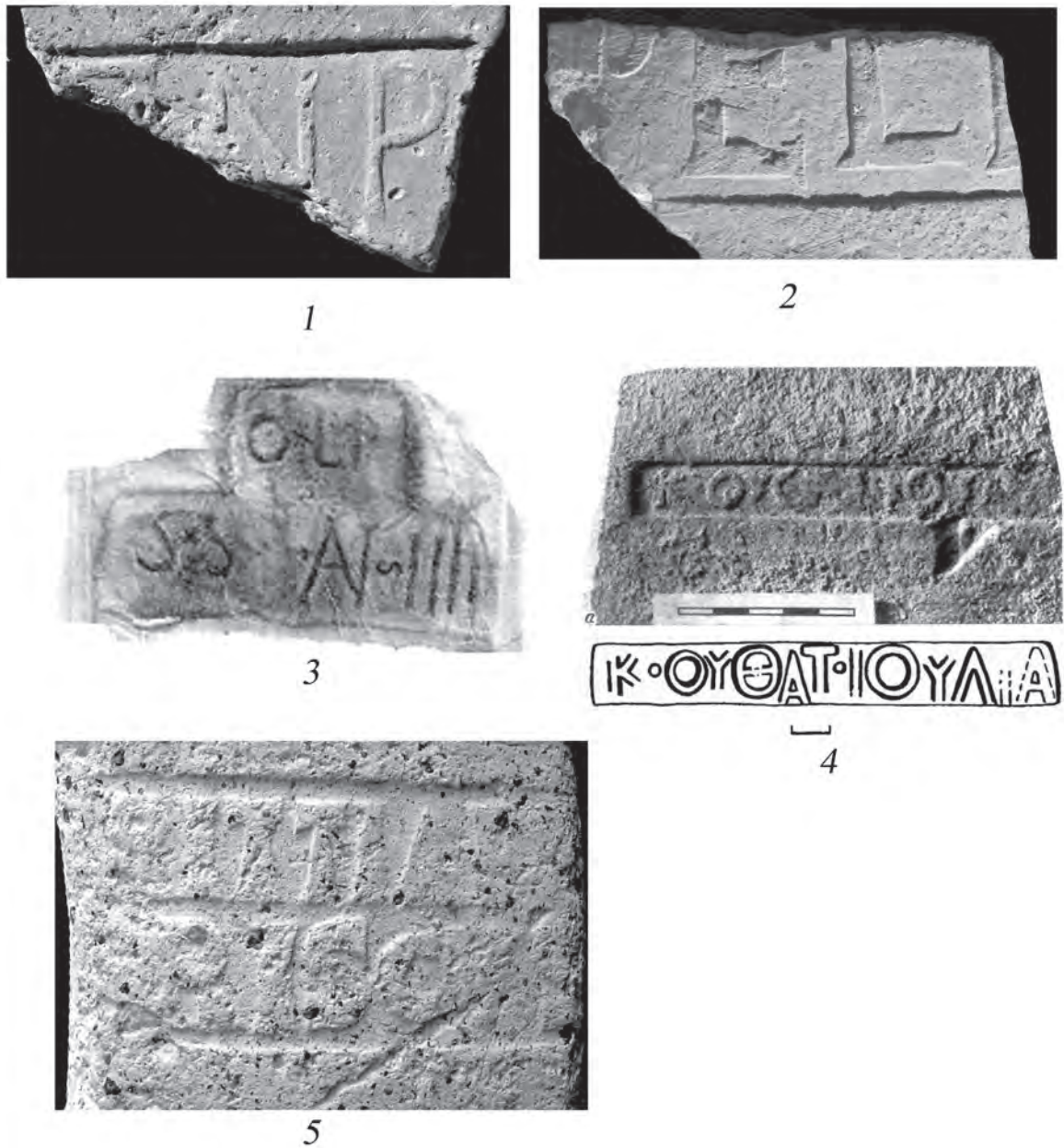

Figure 5. Examples from Sinopean stamps.

DEMİR ÇAĞI'NDA SİNOP: KAZILAR VE YÜZEY ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA GENEL BİR BAKIŞ¹

Davut YİĞİTPAŞA, Osman ÖZTÜRK*

ÖZET

Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan önemli bir Grek koloni kenti, Pontos Krallığı'nın ikinci başkenti ve bölgede önemli bir liman kenti olan Sinop'un en erken yerleşimi Neolitik Çağ'da başlamıştır.

1951-1953 yılları arasında Sinop'ta E. Akurgal, A. Erzen ve L. Budde tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, kent merkezinde Geç Demir Çağı'na tarihlenen boya bezemeli testiler ele geçmiştir. 1970 yılında ise, J.A. Dengate Sinop ve Samsun illerinde yüzey araştırmasında Demir Çağı'na tarihlenen yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. D. French, Gerze Burnu mevkiinde Demir Çağı'na tarihlenen boya bezemeli çanak çömlek parçalarını belirlemiştir. 1987 yılında M.A. Işın ve İ. Tatlıcan, yaptıkları yüzey araştırmalarında bazı Demir Çağı merkezlerini saptamışlardır. 1997-1999 yıllarındaki yüzey araştırmalarında Ş. Dönmez, Sinop'ta yer alan Tıngır Tepe, Gavur Tepe ve Boyabat-Boyalı İkiztepe I yerleşiminde Geç Demir Çağı dokusu belirlemiştir. Yine 2002 yılında Sinop Müze Müdürlüğü'nce yapılan Boyabat-Kovuklukaya kazılarında Geç Demir Çağı'nın Erken Evresi'ne tarihlenen beyaz panel tekniği ile bezenmiş çömlek parçası ve Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne tarihlenen yatay bantlarla bezenmiş bir testi parçası ele geçmiştir. Son dönem müze çalışmalarında da Kumluk Yamaç Yerleşimi ve Yakımkokka Höyüğü bu süreçte dair veriler sunmuşlardır. Genelde Sinop, Samsun, Tokat ve Amasya'da yapılan yüzey araştırmaları ve az sayıdaki kazılar, Orta (MÖ 900-650/600) ve Geç Demir Çağı (MÖ 650/600-330)'nda bölgenin hem iç hem de kıyı kesimlerinde yerleşmelerin arttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Demir Çağı, çanak çömlek, Triangle Ware, yerleşim dokusu.

Sinop in the Iron Age: An Overview of the Excavations And Surveys

ABSTRACT

An important Greek colony city in the West Black Sea Region, the second capital of the Pontic Kingdom, an important harbor town in the region and the earliest settlement of Sinop began in the Neolithic Age.

As a result of the work carried out by E. Akurgal, A. Erzen and L. Budde in Sinop between 1951 and 1953, paint-dyed dated jugs dating to the Late Iron Age were found in the city center. In 1970, J.A. In Dengate Sinop and Samsun provinces, he visited settlements dated to the Iron Age on the surface survey. D. French identified sherds of painted pottery from the Iron Age at Gerze Burnu in 1987, M.A. Işın and İ. Tatlıcan found some Iron Age centers on their surface surveys. During the surface surveys in 1997-1999, Ş. Dönmez, Tıngır Tepe, Gavur Tepe and Boyabat-Boyalı İkiztepe I located in the Sinop province were identified as Late Iron Age texture. Also in 2002, the Boyabat-Kovuklukaya excavations carried out by the Sinop Museum Directorate discovered a piece of pottery decorated with white panel technique dating to the Early Age of Late Iron Age and a jug piece decorated with horizontal bands dating to the Late of Late Iron Age. Sandy Slope Settlement and Yakımkokka Höyüğü were also present in this process during the recent museum studies. The surface surveys in Sinop, Samsun, Tokat and Amasya in general and the few excavations were carried out in the Middle (900-650 / 600 BC) and Late Iron Age (650 / 600-330 BC) as well as settlements in coastal areas.

Keywords: Sinop, Iron Age, pottery, Triangle Ware, settlement outlook.

Orta Karadeniz Bölgesi, özellikle 1970'li yıllarda başlanan yüzey araştırmaları² ve Samsun merkezli kazılarla (Samsun-İkiztepe)³ arkeolojik açıdan değerlendirilmiş ve böylece bölgenin tarihsel geçmişine yönelik veriler artmaya başlamıştır.⁴ İkiztepe'yle bölge kronolojisini buluntular ve kesintisiz tabakalaşma sayesinde takip edebilmekteyiz. Bu merkez Alişar, Alacahöyük,

* Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi-Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, Kurupelit Kampüsü/SAMSUN; davut.yigitpasa@omu.edu.tr

Uzman Arkeolog Osman Öztürk, osman02arkeo@gmail.com.1

Bu malzemeleri ve arşivi yayınlamama izin veren Sinop Müze Müdürü sayın Hüseyin Vural'a ve müze çalışmamda yardımcı olan uzman Mehmet Çöndür'e teşekkür ederiz.

2 Alkım 1972, 422-426.

3 Alkım *et al.* 1988.

4 Dönmez 2008, 85.

Boğazköy, Maşat Höyük ve Kültepe yerleşmelerinin buluntularıyla yakınlık gösterir.⁵ İkiztepe kazıları diğer bölge yerleşmelerine olan bilimsel çalışmaların öncüsü olmuş ve bu kapsamda Samsun'un yanı sıra, Sinop, Amasya ve Tokat'ta da araştırma safhaları genişletilmiştir.

Sinop Bölge Araştırmaları ve Kentin Erken Dönemi

Antik Çağ Paphlagonia'sında, günümüz Anadolu'sunun Batı Karadeniz Bölgesi'nde Milet yerleşkesi olan Sinop'un bilinen en eski adı Sinope'dir. Bu bölgede önemli bir Grek koloni kenti olan Sinope, Antik Çağ'da İç Anadolu ile irtibatı bulunan büyük bir Karadeniz limanı olmakla birlikte, Kırım Yarımadası ile Kuzey Anadolu sahilleri arasındaki ilişkilerde oldukça önemli bir role sahiptir.⁶ Pontos Krallığı'nın ikinci başkenti ve bölgede önemli bir liman kenti olan Sinope, 1950'li yıllarda yapılan kazılar sonucunda tarihsel geçmişi kısmen aydınlatılabilmektedir. 1951 yılında A. Erzen, E. Akurgal ve L. Budde tarafından yapılan araştırmalar ve 1953 yılında yapılan kazı çalışmaları kentin arkeolojik boyutu açısından oldukça önemlidir.⁷

Bugüne değin yapılmış arkeolojik araştırmalar neticesinde Sinop ili sınırları içinde en erken yerleşimin Neolitik Çağ'da başlamış olduğu belirlenmiştir. Ancak kentin Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Dönemleri hakkında araştırma safhasının kısıtlı olmasından dolayı bu süreçleri yansıtabilecek kesin deliller henüz elde edilmemiştir.⁸ Ancak M.A. Işın son dönem çalışmalarında İnceburun'da Paleolitik bir merkezin olabileceğini ifade etmektedir.⁹ 1953-1987 yılları arasında yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında Kalkolitik Dönem'e ait Kabalı Höyük, Kıran Höyük, Kocagöz Höyük, Maltepe Höyük, Çimbektepe, Halil Usta Tepesi ve Sarımustafa Tepesi gibi merkezler tespit edilmiştir.¹⁰ E. Akurgal ve L. Budde tarafından Sinop'ta 1950'li yılların başlarına tarihlenen kazı çalışmalarında kentin limanı ve ilişkili mezarlıklar ele alınmıştır.¹¹

Sinop ve çevresinde yapılan araştırmalarda Tunç Çağı da tam anlamıyla aydınlatılmamıştır. Çalışmalarda, İlk Tunç Çağı'na tarihlenen Kocagöz Höyük'te çok sayıda çanak çömlek ve taş aletler ele geçmiştir. Bu höyükte ele geçen buluntular, A. Erzen tarafından Troia I-II ve Yortan kültürü ile karşılaştırılmıştır. 1953 yılında açılan Kocagöz Höyük ve eski şehirde Sinop'un iskân ve kültür tarihi hakkında tamamlayıcı önemli belgeler ele geçmiştir.¹² M.A. Işın ise, Sinop merkez ve ilçelerinde Kılıçlı Tepe, Habuş Tepe, Mezarlık Tepe, İlyâ'nı Yeri, Çimbek Tepe, Tıngıroğlu, Maltepe, Tepecik, Yanık Maltepe, Yama Tepesi, Harman Tepe, Çiltepe, Kumtepe, Üvez Tepe, Gavur Tepe, Güney Yama, Sorgun, Kadı Mezarı, Bakacak Tepe, Maltepe Bolalı ve Cintepe gibi birçok İlk Tunç Çağı yerleşimi tespit etmiştir.¹³ Bunun yanında Sinop'un Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nın önemli bir yerleşimi durumunda olan Hıdırlı Mezarlığı'nın¹⁴ kültür katmanı Samsun-İkiztepe Geçiş Dönemi ile (I. Katman) çağdaş veriler sunmuştur.¹⁵ Sinop arkeolojisi için en önemli yerleşimlerden biri Boyabat ilçe sınırlarında bulunan Kovuklukaya'dır.¹⁶ 2002 yılında gerçekleştirilen otoban inşası sırasında Sinop Müzesi tarafından kurtarma kazılarına başlanmış ve kısa süre içerisinde araştırmalar ve kazılar artmıştır.¹⁷ Kazılar sırasında ortaya çıkarılan 8 X 7 m boyutlarındaki mimari bir yapının bölgeye özgü malzemesi, Erken Tunç Çağı'na ait ve Samsun-

5 Dönmez 2008, 85.

6 Erzen 1956, 69.

7 Akurgal 1956, 47; Erzen 1956, 69; Budde 1956, 5.

8 Erzen 1956, 71.

9 Işın *et al.* 1992, harita 4.

10 Işın 1988, 251.

11 Akurgal 1956, 47; Erzen 1956, 69; Budde 1956, 5. Doonan *et al.* 1999, 359-360.

12 Erzen 1956, 72.

13 Işın 1988, 245-256; Işın *et al.* 1992, harita 4;

14 Işın 1998, 96.

15 Alkım *et al.* 1988, 77-79.

16 Dönmez 2005, 261-263.

17 Dönmez 2008, 86.

İkiztepe örneklerine benzer çanak çömlekler ve MÖ 3. ve 2. binyılın başına tarihlenen metal kullanımına ait izler önemli veriler arasındadır.¹⁸

Tarihi çağlar açısından Sinop'un en önemli yazılı kaynağı Hitit metinleridir. Buna nazaran kentte yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında Gerze Köşk Höyük, Erken Hitit Dönemi'ne (MÖ 1800) ait malzemeler sunmuştur.¹⁹ Kent, Hitit metinlerinde Sinuua adı altında iki çivi yazılı metinde geçmektedir.²⁰ Sinop, tarihsel açıdan özellikle Hititler'in kuzeye yayılmalarını engelleyen ve sürekli baskılar düzenleyen Kaşkalar'ın muhtemel bölgelerindedir. Sinop-Ordu arasında yaşadıkları kabul edilen Kaşkalar'ın Hititler'le olan süreci,²¹ dolayısıyla Sinop'un erken dönemlerde İç Anadolu ile olan ilişkilerini belirlememizde yardımcı olmaktadır.

Kentin Demir Çağı Süreci

Anadolu, MÖ 12. yüzyılın ilk çeyreğinde Trakya üzerinden, boğazlar yoluyla yayılan Frigler ile birlikte yeni bir sürece girmiştir. MÖ 8. yüzyıl ortalarına kadar süren yaklaşık 400 yıllık bu Karanlık Çağ'da Hitit İmparatorluğu yıkılmıştır.²² Bu süreç tüm Anadolu'da olduğu gibi Sinope tarihinin de en karanlık dönemidir. Ancak özellikle bu dönemle ilgili Karadeniz kıyılarında herhangi bir yerleşmenin saptanamamış olması, Demir Çağı'nı başlatan bu insan hareketinin, ilk dönemlerde kuzey bölgeleri etkilemediği düşüncesini doğurmuştur.²³ Şimdiye kadar gerçekleştirilen arkeolojik projelerin hiçbirinde, Sinop ilinde bulunan yerleşim yerleri ve eserlerinden hiçbirisi Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmemiştir.²⁴ Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında ve dolayısıyla Sinop'ta da bugüne değin Erken Demir Çağı'na (MÖ 1190-900) ait herhangi bir merkez ve buluntu saptanamazken; Orta Karadeniz Bölgesi'nin kara kesiminde Orta Demir Çağı'nda (MÖ 900-650/600) artan yerleşmeler, Geç Demir Çağı'nda (MÖ 650/600-330) hem kara hem de kıyı kesiminde görülmektedir.²⁵ Orta Anadolu Demir Çağı boya bezemeli çanak çömleği ile karakterize olan bu kültür sürecinin ilk olarak kara kesiminde ortaya çıkması, Orta ve Geç Demir Çağı'nda ise tüm bölgeye yayılması, Ş. Dönmez tarafından söz konusu kültürün etki aldığı bölgenin Orta Anadolu olabileceği şeklinde yorumlanır.²⁶ Bu durumu kanıtlayan örnekler Sinop kent merkezi ile Boyabat-Kovuklukaya'da ele geçmiştir (Res. 1).²⁷

1951-1953 yılları arasında Sinop'ta E. Akurgal, A. Erzen ve L. Budde tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, kent merkezinde Geç Demir Çağı'na tarihlenen bazı boya bezemeli testiler ele geçmiştir (Res. 2-3). Orta Anadolu'dan ithal olduğu düşünülen Geç Frig stilineki bu testilerin (Dejenere Olmuş Stil-Taşra Stili şeklinde düz bir çizgi halinde, hayvan şekilli ve omuzları basitçe doldurulmuş yonca ağızlı kaplar),²⁸ Attika küçük kâseleri ile birlikte bulunmaları sebebiyle MÖ 585/560-550 yıllarına tarihlendirilmiştir.²⁹ Özellikle yonca ağızlı ve omuzları meander, üçgen ve basit şekilli yatay çizgili paralel bezeme türü Sinop dışında Alışar, Boğazköy, Maşathöyük, Pazarlı ve Akalan'da ele geçmiştir.³⁰ Sinop'ta 1951 yılında yapılan kazılarda B-Çukuru olarak adlandırılan alanda ele geçen Siana tipi bir Kylix, orientalizan parçalar ve Bothros'da ele geçen MÖ 6. yüzyıl parçalar³¹ eski Grek malzemelerini oluştururken; kylix'in üzerindeki geyik boynuzu

18 Dönmez 2004, fig. 9 pls. 1-12.

19 Işın *et al.* 1992, 7.

20 Umar 1993, 342.

21 Monte – Tischler 1978, 190.

22 Ünal 2002, 31.

23 Dönmez 2006, 141; Demirel 2016, 56.

24 Dönmez 2010, 166.

25 Dönmez 2010, 153.

26 Dönmez 2006, 142.

27 Dönmez 2005, 36-82.

28 Akurgal 1955, şek. 32-36, tabl. 31-33.

29 Akurgal 1955, 15; Akurgal 1956, 47-61; Akurgal – Budde 1956, lev. 3 a-d.

30 Akurgal 1955, 17-19.

31 Akurgal – Budde 1956, 4; Boysal 1958, 26.

tasviri doğuya atfedilmektedir.³² E. Akurgal tarafından MÖ 610-600 yıllarına tarihlenen erken Grek seramiği, nekropol kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntuların büyük bir çoğunluğunu Korinth stili aryballoslar oluşturmaktadır.³³

Kentte Grekler'e ait malzemeler nekropol ve şehir içi buluntuları olarak iki kısımda incelenmiştir. Y. Boysal, nekropol buluntularını MÖ 6. yüzyıla ait boya bezemeli Korinth ürünü olarak Warrior Grubu (üzerinde muharrip tasvirleri bulunan), Quatrefoil (dört yaprak şeklinde süs taşıyan), Düz Kaideli ve Karın Kısmı Noktalı Aryballos dört farklı grupta ele almıştır.³⁴ 1970 yılında ise, J.A. Dengate, Sinop ve Samsun illerinde yüzey araştırması gerçekleştirmiş ve bu kapsamda Demir Çağı'na tarihlenen yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir.³⁵ Bunun yanında Orta Karadeniz Bölgesi'nde Roma yolları ve miltasları ile ilgili yüzey araştırmaları yapan D. French, Gerze Burnu mevkiinde Demir Çağı'na verilen boya bezemeli çanak çömlek parçalarını belirlemiştir.³⁶ Ayrıca 1987 yılında M.A. Işın ve İ. Tatlıcan, Sinop bölgesinde yaptıkları yüzey araştırmalarında bazı Demir Çağı merkezlerini saptamışlardır.³⁷

1990'lı ve 2000'li yıllarda Ş. Dönmez'in Orta Karadeniz Bölgesi'nde yaptığı yüzey araştırmaları ve diğer bölgelerle birlikte Sinop ilinin Demir Çağı sürecine de ışık tutmuştur.³⁸ Yakın tarihli arkeolojik araştırmalar sayesinde Kızılırmak/Halys bendinde yer alan Samsun, Amasya ve Tokat gibi illerle birlikte Sinop ilinin de Demir Çağı süreci bilimsel anlamda kısmen de olsa aydınlatılabilmektedir. Bu çalışmalarda özellikle çanak çömlek grupları ve kültürü araştırılmış ancak Sinop bu kapsamda diğer illere göre daha kısıtlı veriler sunmuştur. Geç Demir Çağı Erken Dönemi'ne (MÖ 650-500) tarihlenen beyaz panel tekniği ile dekore edilmiş bir sürahi, Kovuklukaya'da³⁹ Bizans döneminde mezarlık olarak kullanılmış bir alandan ele geçmiştir.⁴⁰ 1950'lerde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bu eserin yanı sıra, Orta Anadolu'dan ithal olduğu düşünülen bazı Geç Frig eserleri, Attika eserleri (MÖ 560-550) ve Galat Dönemi (MÖ 500-330) parçalar ele geçmiştir.⁴¹ Sinop yine bu tarihlerde yani MÖ 7- 6. yüzyıllarda İç Anadolu ile Kabal, Sarımsaklı ve Erfelek gibi nehirlerin vasıtasıyla iletişimde olmuştur. Özellikle bu tarihlerde bölgede iyiden iyiye hissedilen Grek kolonistlerin bu ulaşım ağını kullandıkları düşünülmektedir.⁴² Bu bilgilerin yanı sıra yukarda da değinildiği üzere, Orta Karadeniz Bölümü'nde ele geçen Demir Çağı buluntuları, Ordu ili sınırları içerisinde yapılan yüzey araştırmalarında da kısmen saptanmıştır. Ancak söz konusu çanak çömlekler, çok genel anlamda, detay verilmeksizin, "Demir Çağı veya Frig dönemine ait boyalı ve monokrom seramikler" şeklinde tanımlanmışlardır.⁴³

1997, 1998 ve 1999 yıllarındaki yüzey araştırmalarında Ş. Dönmez, Sinop, Samsun, Amasya ve Tokat illerinde çok sayıda Demir Çağı merkezini incelemiştir.⁴⁴ Araştırmalarda Sinop ilinde yer alan Tıngır Tepe, Gavur Tepe, Boyabat-Boyalı İkiztepe I ve Yarımokka Höyüğü yerleşimde Geç Demir Çağı dokusu belirlenmiştir (Res. 4). Bu merkezlerde elde edilen verilere göre, Geç Demir Çağı çanak çömleğinin değişim özellikleri Orta Anadolu ile koşut olarak Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki diğer merkezlerle (Oluz Höyük, Maşat Höyük, Eskiyaapar, Akalan, İkiztepe) birlikte Kovuklukaya ve Sinop'ta da izlenmektedir.⁴⁵ M.A. Işın tarafından Demir Çağı'na tarihlenen

32 Akurgal – Budde 1956, 4.

33 Akurgal 1956, 48.

34 Boysal 1958, 23-24 lev. 21-24 şek. 1-5.

35 Dengate 1978, 245-258; Doonan *et al.* 1999, 360.

36 Dönmez 2003, 3.

37 Işın 1998, 241 vd.

38 Dönmez 2007, 60.

39 Dönmez 2005, 36-82.

40 Dönmez 2007, 61 fig. 2.

41 Dönmez 2010, 167.

42 Dönmez 2007, 62.

43 Ceylan *et al.* 2008, 25.

44 Dönmez 2003, 3; Dönmez 2009, 518.

45 Dönmez 2006, 150.

Tıngır Tepe'den⁴⁶ ele geçen bezemesiz çanak çömlekler, Ş. Dönmez'in Sinop Müzesi'nde yaptığı çalışmalar sonucu Hellenistik ya da Geç Antik Çağ'a verilmiştir.⁴⁷ Yine 2002 yılında Sinop Müze Müdürlüğü'nce yapılan Boyabat-Kovuklukaya kazılarında Geç Demir Çağı'nın Erken Evresi'ne tarihlenen beyaz panel tekniği ile bezenmiş çömlek parçası ve Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne tarihlenen yatay bantlarla bezenmiş bir testi parçası ele geçmiştir (Res. 3). Tepe kısmı Bizans Dönemi'nde mezarlık olarak kullanılan Kovuklukaya'da ele geçen testi parçası, 1950'li yıllarda Sinop kazılarında⁴⁸ bulunan Geç Demir Çağı testilerinin yakın benzerini temsil etmektedir. Söz konusu bu Sinop testileri yukarıda da değinildiği üzere Attika küçük kâseleri ile birlikte bulunmaları nedeniyle MÖ 560-550 yıllarına tarihlenirken; Kovuklukaya'nın mezarlık alanından ele geçmiş olan ve yatay bantlarla bezenmiş diğer bir testi parçası ise, Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 500-330) tarihlenmektedir. Sinop ve Kovuklukaya testileri birlikte değerlendirildiğinde, bugünkü arkeolojik veriler ışığında söz konusu Sinop kentinde bir Erken Demir Çağı varlığından bahsedilemez.⁴⁹ Ayrıca son dönem çalışmalarında Sinop-Ayancık İlçesi, Kurdelen-Çukur Çayı çatağında bulunan Kumluk Yamaç Yerleşimi'nde, yakın geçmişte açıldığı anlaşılan yol kesitinde Demir Çağı çanak çömlek parçaları ile tuğla ve cüruf parçalarından oluşan kültür katmanı tespit edilmiştir (Res. 5). Bu bilgilerin yanı sıra 2016 yılında Sinop Müzesi tarafından merkez Korucuk-Yarımokka mahallesinde tespit edilen Yarımokka Höyüğü de Sinop Demir Çağı süreci için yeni bir merkezdir.⁵⁰ Höyükte Erken Tunç Çağı'ndan Geç Antik Dönemler'e kadar iskân edildiğini gösteren seramik, kiremit, tuğla parçaları ve iki ağırlık ele geçmiştir. Höyük dışında kalan yerlerde de ilgili buluntuların ele geçmesi höyük çevresinin de aynı dönemlerde kullanıldığını göstermektedir.⁵¹

Genelde Sinop, Samsun, Tokat ve Amasya'da yapılan yüzey araştırmaları ve az sayıdaki kazılar, Orta ve Geç Demir Çağı'nda bölgenin hem iç hem de kıyı kesimlerinde yerleşmelerin arttığını göstermektedir. 20. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen kazı ve benzeri araştırmalarla ele geçen çanak çömlek malzemeden anlaşılabileceği üzere, bu dönemde bölge Orta Anadolu Demir Çağı boya bezemeli çanak çömlek kültürünün (Alışar IV) etkisindedir.⁵² Bunun yanında Sinop'ta, E. Akurgal ve L. Budde tarafından gerçekleştirilen kazılarda bulunan ve bugün Sinop Müzesi'nde yer alan bronzdan yapılmış ve benzerlerine Orta Asya ve Anadolu'da rastlanan bir balta (İmirler savaş baltası)⁵³, Avrasya'lı göçmenlere (Kimmerler ?) ait olan arkeolojik bir kanıt olması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.⁵⁴ İskit istilasını sonucu Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Kimmerler hakkında bölgedeki arkeolojik buluşlar, yazılı kaynakları desteklemeye başlamıştır. Kimmerler'in varlığı Maşat Höyük Demir Çağı II ve Çorum-Pazarlı'da ele geçmiştir. Bu atlı göçebeleri göçe zorlayan İskitler'e ait buluntular ise, Orta Karadeniz Anadolu'sunda, Taşova, Lâdik gibi yerleşmelerde ciddi oranlarda (250 ok ucu, 63 koşum parçası) ele geçmiştir.⁵⁵

Antik kaynaklardan anlaşılabileceği üzere, Sinop'un Kimmerler'in hâkimiyet alanında olduğu (MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreği) ve devamında Anadolu'da Frigler'i istila ettikleri belirlenmiştir.⁵⁶ Bir başka deyişle Kimmerler, Frigler'in istilasından önce Paphlagonia'yı ele geçirmişlerdir.⁵⁷ Kent, Kimmerler'in başkenti, karargâhı ve istihkâmları ile ünlüdür.⁵⁸ Tarihsel bir olay olarak göçebe

46 Işın 1998, lev. 14.5-8.

47 Dönmez 2003, 3 dipnot 15.

48 Akurgal 1955, lev. 33.

49 Dönmez 2003, 3-4 lev. 1-2.

50 57.00/727 dosya nolu Sinop-Merkez, Kültür ve Turizm Bakanlığı Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Samsun-2016.

51 57.00/727 nolu Sinop-Merkez dosyası.

52 Dönmez 2006, 159; Ceylan *et al.* 2008, 25.

53 Dönmez 2006, 159 res. 32, Dönmez 2010, 171.

54 Akurgal – Budde 1956, 34; Dönmez 2007, 62-63.

55 Dönmez 2010, 169.

56 Tarhan 1976, 367.

57 Strab. 12, 3.31.

58 Hdt. 4, 12.

Kimmerler'in Karadeniz kıyısına yaptıkları kısa bir baskın, Sinop'un gelecekteki yerini oluşturan Grek kolonisinin yıkılmasına neden olmuştur.⁵⁹ Bu süreç aynı zamanda bazı antik kaynaklarda da (Habron, Kretines ve Koos) desteklenmektedir. Araştırmalara göre Kimmerler, Karadeniz'in güney bölgesine yerleşmemişlerdir; ancak arkeolojik verilere göre Pontus dağlarının güney yakınlarında yaşamışlardır.⁶⁰ Çalışmalarda aynı zamanda Anadolu'nun yerli kültürleri olan Hitit ve Frigler'e ait Karadeniz kıyılarındaki etkilerini de ortaya çıkarması açısından önemlidir.⁶¹

Kolonizasyon süreçleriyle ilgili araştırmalar için Sinop kentinin seçilmesinin nedeni, başta antik yazarların kentin kuruluşu hakkında verdikleri bilgilerin arkeolojik verilerle irdelenmesi oluştururken; bir diğer nedeni ise, Sinop'ta Kumkapı Mevkii'nde Kibrit Fabrikası'nın temel kazısı sırasında ortaya çıkan ve E. Akurgal'ın 1951-1953 yıllarında gerçekleştirdiği Arkaik döneme ait nekropol alanında Kıta Yunanistan kökenli seramiklerin ele geçmesidir.⁶² MÖ 8. yüzyılda siyasi ve ticari açıdan batı Anadolu dışında, Karadeniz'de Miletoslular'ın öncülüğünde sayısı 100'e yakın koloni kurulmuştur. Bu kentlerin en ünlü olanlarından biri de Sinope'dir. Bunun yanında MÖ 7. yüzyıl içerisinde Trapezus (Trabzon), Amisos (Samsun), Herakleia Pontika ve Amastris (Bartın) başta gelen diğer önemli koloni kentleridir.⁶³

Paphlagonia Bölgesi sınırları içerisinde olan Sinope kolonisi, kuruluşu konusunda tartışmalı veriler olsa da, genel kanı MÖ 8. yüzyılın başları veya MÖ 600 yıllarında kurulduğuna yöneliktir.⁶⁴ Arkeolojik malzemenin verdiği kronolojiye daha yakın olarak ise, kaynaklarda 630 tarihleri geçiyor.⁶⁵ Şehrin kültür bakımından ilk yerleşmesi Miletos'a, ikinci yerleşmesi ise Atina'ya bağlı olarak bilinir.⁶⁶ A. Erzen, Grekler'den başka özellikle Frigler'e ait seramiklerin bulunmasını, yörede Grekler'le birlikte Frigler'in de yaşamış olabilecekleri şeklinde yorumlar.⁶⁷

Antik yazarlardan Eusebios, Grekler'in Sinope'de iki kez koloni kurduklarını ve ilkinin MÖ 756, ikincisinin MÖ 630 yıllarına karşılık geldiğini ifade eder. P. Skymnos ise, Sinop'taki ilk koloni tarihi için MÖ 700'leri verirken, ikinci kolonizasyon hareketi için de MÖ 664 yılından sonraki bir dönemi işaret etmektedir. Ayrıca Kumkapı nekropolünden ele geçmiş Erken Korinth Dönemi aryballosları⁶⁸ ikinci dönem kolonizasyon tarihine ışık tutmaktadır.⁶⁹

Efsaneye göre Sinope, Herakles'in arkadaşı ve Argonatlar'dan biri olan Autolykos tarafından kurulmuştur.⁷⁰ Bunun yanında kayıtlarda Miletos yerleşmesinin ilk defa Habrondas tarafından kurulduğu geçmektedir. Dolayısıyla bu kuruluş ilk kolonizasyon hareketi olarak da tanımlanır.⁷¹ Pers kralı I. Darius (MÖ 521-486) ile birlikte ise, satraplıklara ayrılan imparatorluk topraklarının Paphlagonia bölümünde yer alan Sinope ve çevresi üçüncü satraplığa aittir ve Persler'e gümüş talent ödedikleri antik kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁷² Yine MÖ 480 yılındaki Pers-Grek savaşlarından olan Salamis Savaşı'na, Pers hükmü altındaki kentlerden katılan 80 gemilik filodan (toplam 1200 gemi filosu savaşa katılmıştır) biri de Sinop'tan katılmış olmalıdır.⁷³

Sinop'un egemenlik alanı kendisine bağlı toplam yedi koloniyle (Trapezus, Kerasus, Kotyora, Kromna, Kytorus, Tieum ve Pterium) genişler.⁷⁴ Bu özelliğiyle kent, diğer Hellen kolonilerinden

59 Ivantchik 2010, 65.

60 Ivantchik 2010, 65-72.

61 Görkay 2012, 471

62 Akurgal – Budde 1956, 34; Görkay 2012, 471.

63 Hammond 1959, 115, 655.

64 Leaf 1916, 5.

65 Akurgal 1956, 48.

66 Akurgal 1955, 40; Akurgal-Budde 1956, 34.

67 Erzen 1956, 71.

68 Boysal 1958, 23-34.

69 Akurgal – Budde 1956, 34; Görkay 2012, 472.

70 Strab. 12, 3.11.

71 Roebuck 1959, 119.

72 Hdt. 3, 90.

73 Robinson 1905, 149.

74 Hammond 1959, 655.

ayrılır. MÖ 400 yılında Xsenophon'la birlikte Onbinlerin dönüşü sırasında bu limana uğrayarak beş gün kaldıkları bilinmektedir.⁷⁵ Aynı zamanda Perikles'in Sinope Seferi (MÖ 435 ?)⁷⁶ ve Damates'in şehri işgali (MÖ 370)⁷⁷ gibi siyasi önemi büyük olan olaylarla birlikte Sinope'nin önemi bir kez daha anlaşılmıştır.

Y. Boysal, Sinope'nin, yapılan araştırma sonuçlarının buluntularıyla MÖ 600'den sonraya ait bir arkeolojik kronoloji oluşturduğunu ifade ederken,⁷⁸ E. Akurgal da yine değinildiği üzere Frig seramiği üzerine kenti değerlendirmekte ve ele geçen eserlerin MÖ 7. yüzyıla ait Geç Frig eserlerini son evrede kabul ederek erken 6. yüzyıla tarihlemesine bağlamaktadır.⁷⁹ Bu değerlendirmelere karşın L. Budde, Sinop nekropolünün MÖ 7. yüzyılın başından itibaren kullanımda olduğuna işaret etmektedir.⁸⁰

Tarihi kaynaklara göre Sinope ve çevresi, MÖ 547/546 yıllarında Pers egemenliği altına girmiştir (Res. 6). Yaklaşık 200 yıl süren Pers egemenliğinden sonra (MÖ 340) kentte birçok tapınak ve çeşitli yapılar inşa edilerek, şehrin giriş surları onarılmış ve kültürel anlamda bilgin ve filozoflar himaye altına alınmıştır.⁸¹ Büyük İskender'in ölümünden sonra Mithridates kenti ele geçirmiş ve onun kurduğu Pontus Krallığı döneminde Sinop en parlak dönemini yaşamıştır. Sonraki dönemlerde Sinop Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.⁸²

Sonuç

Yeni çalışmalar nezdinde tarihsel geçmişi Paleolitik döneme kadar erkene giden Sinope, Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik Dönem, Roma Dönemi ve Osmanlı Dönemi boyunca sürekli iskân görmüştür. Sinop, Hıdırlı Mezarlığı'nda ele geçen buluntularla özellikle Samsun-İkiztepe buluntularıyla çağdaş veriler sunmaktadır. Hıdırlı Mezarlığı'nın yanı sıra yine Erken Tunç Çağı'ndan itibaren önemli arkeolojik veriler sunan Boyabat-Kovuklukaya yerleşimi bölge Orta Karadeniz Bölgesi etkileşim geleneklerini yansıtan bir diğer merkezdir.

Yazılı tarihini Hitit metinlerinden tanıdığımız Sinope, tüm Anadolu'da olduğu gibi MÖ 12-8. yüzyıl arası Karanlık Çağ'dır. Ancak özellikle Orta Demir Çağı ve Geç Demir Çağı'nda ön plan çıkan Sinop-Merkez (Kumkapı Mevkii), Gerze Burnu, Kovuklukaya, Tıngır Tepe, Gavur Tepe, Boyabat-İkiztepe I ve Yarımokka Höyüğü kentin bu süreci hakkında seramik, mimari, idol vb birçok küçük buluntu grubu veren yerleşimlerdir. Demir Çağı'nın yanı sıra kentin dönemsel etkilerini gösteren Hititler ve Kaşkalar'la birlikte kentte Frig, Kimmer ve Grek etkileri bir arada izlenebilmektedir. 1950'li yılların başında E. Akurgal, A. Erzen ve L. Budde tarafından yapılan çalışmalar Grek stil ağırlıklı olduğunu ortaya koymuştur. Geç Frig stilinde ele geçen seramikler, bezeme ve kap biçimleriyle birlikte Orta Anadolu (Alishar, Boğazköy, Maşathöyük, Pazarlı, Akalan) etkilerini taşımaktadırlar. MÖ 610-600'lere tarihlenen Korinth seramiği, MÖ 585/560-550'lere tarihlenen Attika seramiği gibi buluntu grupları Batı kültürünün Anadolu kültürüne etkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Çalışma grubumuzun en önemli yerleşimlerin başında gelen Boyabat-Kovuklukaya Geç Demir Çağı eserleri, Geç Dönem mezarlık alanı ile ön plana çıkarken; 1990'lı yıllarda Ş. Dönmez tarafından Sinop'ta belirlenen Tıngır Tepe, Gavur Tepe, Boyabat-İkiztepe I ve Yarımokka Höyüğü kentin Demir Çağı dokusunu yansıtan diğer önemli merkezleri temsil etmektedir. Buralardan ele geçen çanak çömlek grubu Orta Anadolu'nun yanı sıra Orta Karadeniz Bölgesi

⁷⁵ Xsen. 6, 1.17.

⁷⁶ Robinson 1905, 149.

⁷⁷ Robinson 1905, 245.

⁷⁸ Boysal 1958, 27.

⁷⁹ Akurgal 1955, 40.

⁸⁰ Akurgal – Budde 1956, 34.

⁸¹ Esemeli 1990.

⁸² Demirkaya – Tuluk 2012, 49.

(Oluz Höyük, Maşat Höyük, Eskiypar, Akalan, İkiztepe) ile de yakından ilişkilidir. Tıngır Tepe, Gavur Tepe ve Boyabat-İkiztepe I yerleşimlerinden ele geçen buluntular ağırlıklı olarak Geç Demir Çağı'nı yansıtırken; son dönem müze çalışmalarında tespit edilen Yarımokka Höyüğü ise Erken Tunç Çağı'ndan Geç Antik Çağ'a kadar uzanan bir yerleşim dokusuna sahiptir. Bu bilgilerin yanı sıra Sinope'de Avrasyalı göçmenler diye bilinen Kimmerler'e ait veriler, buralara yaptıkları baskılarla Frig ülkesine kadar yansıtılırken; antik yazarlar tarafından söz edilen bu atlı göçebelerin Sinope'yle birlikte (MÖ 7. yüzyıl başları) iç bölgelerde Pazarlı, Maşat Höyük, Taşova ve Lâdik gibi merkezlerde savaş buluntuları ele geçmiştir.

Sinope kentinin Demir Çağı sürecini en iyi yansıtan farklı yönlerden biri de Miletos ve Grek kolonizasyon dönemidir. Fenikeliler'le başlayan Karadeniz kolonizasyonu Grekler'le birlikte MÖ 8. yüzyıl ve MÖ 7. yüzyıl olarak iki farklı zaman diliminde gerçekleşmiş ve bu süreçlerde özellikle Sinope limanı Trapezus, Amisos, Herakleia Pontika, Amastris gibi diğer liman kentleri kendi bünyesinde tutmuştur. Eldeki bilgiler ile iki Frig oinokhoesinin ithal malları olduğunu söyleyebiliriz. Önemi her dönemde koruyan Sinope, Pers döneminde de varlığını korumuş, limanından dolayı hep rağbet görmüş, Büyük İskender'den sonra Pontos, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemine kadar sürekli iskân edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akurgal 1955

E. Akurgal, *Phrygische Kunst* (Ankara 1955).

Akurgal 1956

E. Akurgal, Sinop Kazıları-Die Ausgrabungen von Sinope, *TAD* 6.1, 1956, 47-61.

Akurgal – Budde 1956

E. Akurgal – L. Budde, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope* (Ankara 1956).

Alkım et al. 1988

U.B. Alkım – H. Alkım – Ö. Bilgi, *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons' Excavations* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).

Alkım 1972

U.B. Alkım, İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1971 Çalışmaları, *Belleten* 36, 1972, 422-426.

Boysal 1958

Y. Boysal, Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında, *TAD* 8.2, 1958, 23-29.

Budde 1956

L. Budde, Kurzer Vorläufiger Bericht Über Die Grabungen in Sinope der Kampagnen 1951-1953, *TAD* 6.2, 1956, 5-10.

Ceylan et al. 2008

A. Ceylan – G. Kobze – Y. Polat – T. Sivas - H. Sivas – I. Şahin – Y. Topaloğlu, Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler, *TAY* 6, 2008, 1-42.

Demirel 2016

S. Demirel, Yazılı Kaynaklara Göre Erken Demir Çağı'nda Orta Ve Doğu Karadeniz Halkları, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 21, 2016, 51-58.

Demirkaya – Tuluk 2012

Ü.F. Demirkaya – Ö. İskender Tuluk, Eflatun'un Kurbağa'sı Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi, *METU JFA* 29, 2012, 45-68.

Dengate 1978

J.A. Dengate, A Site Survey Along the South Shore of Black Sea, in: E. Akurgal (ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology. İzmir 23-30/IX/1973, 1* (Ankara 1978) 245-258.

Doonan *et al.* 1999

O. Doonan – A. Gantos – D. Smart – F. Hiebert, Sinop İli Yoğun Alan Araştırması 1997, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16.3, (Ankara 1999) 359-373.

Dönmez 2003

Ş. Dönmez, Yeni Bulguların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Çanak-Çömleğine Bir Bakış, *Anadolu / Anatolia* 24, 2003, 1-17.

Dönmez 2004

Ş. Dönmez, Boyabat-Kovuklukaya: A Bronze Age Settlement in the Central Black Sea Region, Turkey, *Ancient Near Eastern Studies* 41, 2004, 38-82.

Dönmez 2005

Ş. Dönmez, Sinop Province in the Second Millennium BC, in: A. Süel (ed.), *5. Uluslararası Hititoloji Kongresi/ Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum 2-8 Eylül 2002* (Ankara 2005) 259-286.

Dönmez 2006

Ş. Dönmez, Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları* 19.1, 2006, 137-196.

Dönmez 2007

Ş. Dönmez, Sinop Province During the Iron Age in the Light of New Research, *Anatolia Antiqua* 15, 2007, 59-65.

Dönmez 2008

Ş. Dönmez, An Overview Of The 2nd Millennium BC Cultures Of The Central Black Sea Region In The Light Of New Research/Yeni Araştırmalar Işığında Orta Karadeniz Bölgesi: M.Ö. 2. Binyıl Kültürlerine Genel Bir Bakış, *Tüba-Ar* 11, 2008, 85-104.

Dönmez 2010

Ş. Dönmez, An Overview of the 2nd Millennium BC and Iron Age Cultures of the Province of Sinop in Light of New Research, *AncCivScytSib* 16, 2010, 153-174

Erzen 1956

A. Erzen, Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları, *TAD* 6.1, 1956, 69-72.

Esemenli 1990

D. Esemenli, *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi* (Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1990).

Görkay 2012

Görkay K., Sinope (1951-1953). DTCTF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011), *Anadolu / Anatolia* Ek Dizi 3.2 (Ankara 2012) 471-474.

Hammond 1959

N.G.L. Hammond, *A History of Greece to 322 B.C.* (Oxford 1959).

Işın 1988

M.A. Işın, Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması, *TBKK Bild* 1.2, 1998, 241-277.

Işın 1998

M.A. Işın, Sinop Region Field Survey, *Anatolia Antiqua* 6, 1998, 97-139.

Işın *et al.* 1992

M.A. Işın – İ. Tatlıcan – M. Işın, *Sinop* (Ankara 1992).

Ivantchik 2010

A. Ivantchik, Sinope et les Cimmériens, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 16, 2010, 65-72.

Leaf 1916

W. Leaf, The Commerce of Sinope, *JHS* 36, 1916, 1-15.

Monte – Tischler 1978

G.F. Monte – J. Tischler, Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte, *Reportire Geographique des Textes Cuneiformes* 6 (Wiesbaden 1978).

Robinson 1905

D.M. Robinson, Ancient Sinope, *AJP* 27.2, 1905, 125-153.

Roebuck 1959

C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization* (NewYork 1959).

Stoyanov 2010

T. Stoyanov, Sinope as a Trading and Cultural Agent in Thrace during the Classical and Early Hellenistic Periods, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 16, 2010, 405-428.

Tarhan 1976

T. Tarhan, Eskiçağ'da Kimmerler Problemi, *Türk Tarih Kongresi*, 8.1 (Ankara 1976), 355-369.

Texier 1862

Texier C., *Asie Mineure* (Paris 1862).

Umar 1993

B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* (İstanbul 1993).

Ünal 2002

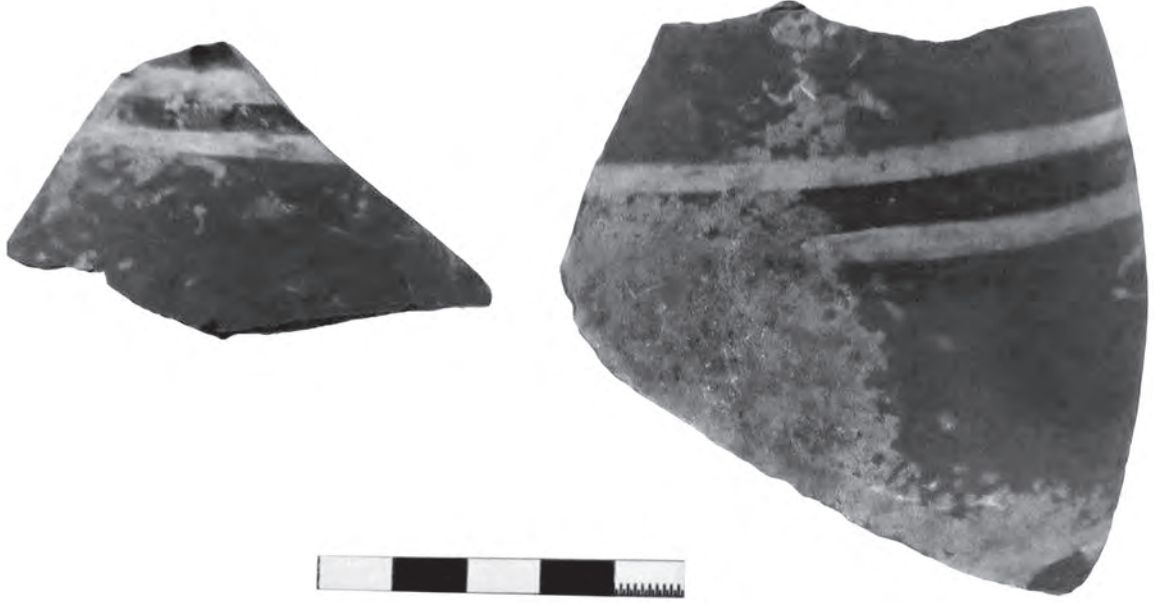
A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu* (İstanbul 2002).

Resim 1. Sinop Demir Çağı Merkezleri (Düzenleme: Osman Öztürk).

Resim 2. Kovuklukaya, Beyaz Panel tekniğinde süslenmiş sürahi (Davut Yiğitpaşa).

Resim 3. Kovuklukaya, Boyalı çanak çömlek parçaları (Davut Yiğitpaşa).

Resim 4. Yarımokka Höyük, batıdan görünüm (Sinop Müzesi Arşivi).

Resim 5. Kumluk Yamaç Yerleşimi (Sinop Müzesi Arşivi).

Resim 6. Sinop 1951-1953 Kazıları kökenli Akhaemenid kâse (6 Nolu Açma, Çöplük)(Davut Yiğitpaşa).

SOME OBSERVATIONS ABOUT THE PROBLEM OF LATE BRONZE AGE IN THE SETTLEMENTS OF SINOP REGION

Serkan DEMİREL*

ABSTRACT

There is a few information about the settlements of Sinop region dated in the Late Bronze Age. Settled life, which began at the region in the Early Chalcolithic Age spread rapidly and continued until the end of Early Bronze Age. However, from the Middle Bronze Age, settlements in the region are rare or abandoned, similar to settlements in East Anatolia, and almost disappeared in the Late Bronze Age. After this period, settled life of the region continued through the Early Iron Age. It is also seen that the settlements are mostly located near the coast in the Late Bronze Age, unlike the previous periods. This situation may indicate that the political or cultural condition in the region has changed. However, due to the lack of archaeological evidence, it can not be understood completely. This period is being tried to be understood with Hittite cuneiform texts. According to these sources, the lifestyle of the people living in the region is similar to the features of the Late Bronze Age settlements. With regard to the topic, the question arises whether the people living on the northern border of Hittite Empire can be immigrants or not.

Keywords: Sinop Region, Late Bronze Age, Hittite, Kaška, Northern Anatolia.

Geç Bronz Çağı'nda Sinop Bölgesi Yerleşim Sorunları Hakkında Bazı Gözlemler

ÖZET

Sinop bölgesinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen yerleşimler hakkında oldukça az bilgi vardır. Bölgede, Erken Kalkolitik Çağ'dan itibaren başlayan yerleşik yaşam hızlı bir şekilde yayılmış ve Erken Tunç Çağı'nın sonuna kadar aralıksız devam etmiştir. Ancak, Orta Tunç Çağı'ndan itibaren, Doğu Anadolu'daki yerleşimlere benzer şekilde, bölgedeki yerleşimlerin sayısı azalmış veya yerleşimler terk edilmiştir. Geç Tunç Çağı'nda ise bu yerleşimlerin neredeyse yok olduğu söylenebilir. Önceki dönemlerin aksine, Geç Tunç Çağı'nda Sinop bölgesindeki yerleşimlerinin ağırlıklı olarak kıyılara yakın yerlerde olduğu da görülebilir. Erken Demir Çağı'ndan itibaren ise bölgedeki yerleşik yaşam tekrar hareketlenmiştir. Bu gelişmeler bölgedeki politik ve kültürel şartların özellikle Geç Tunç Çağı'nda değiştiğine işaret ediyor olabilir. Ancak arkeolojik verilerin az olması sebebiyle bu durumun tamamen anlaşılması mümkün olamamıştır. Hititçe çivi yazılı metinler sayesinde Sinop bölgesinin Geç Tunç Çağı anlaşılabilir. Bu metinlere göre, bölgedeki halkın yaşam tarzı Geç Tunç Çağ yerleşim özellikleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu koşullar altında, Hitit Devleti'nin kuzey sınırında yaşadığı düşünülen bölge halkının göçmen olup olmadığı sorusu da gündeme gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinop Bölgesi, Geç Tunç Çağı, Hitit, Kaška, Kuzey Anadolu.

The first archaeological excavations in Sinop were carried out in the city center between 1951 and 1953, and the finds belonging to the Classical and Later periods were revealed.¹ In 1953, within the same project excavations were carried out in Kocagöz and Maltepe mounds and some traces belonging to the Chalcolithic and Early Bronze Age were found in the Kocagöz Mound.² In 1955, a survey in northern Anatolia was conducted and traces of the Early Chalcolithic period were located in Kocagöz and Maltepe mounds from the Sinop province.³ Between 1987 and 1990, another survey was conducted by the Sinop Museum within the borders of the province of Sinop.⁴ During this survey, Chalcolithic and Early Bronze Age traces were found in a total

* Asst. Prof. Serkan Demirel; Karadeniz Technical University Faculty of Art- Department of Archaeology; serkandemirel@ktu.edu.tr.

1 Akurgal 1956, 47-53; Budde 1956, 5-10.

2 Erzen 1956, 71-72; Akurgal 1956.

3 Burney 1956, 179-203. J.A. Dengate who carried out researches in Samsun and Sinop provinces revealed that there is intensive settlement in the 1st millennium BC in the region; Dengate 1978, 245-258. During his research on Roman roads and milestones, D. French found several pieces of pottery belonging to Early Bronze Age in the region of Gerze (French 1987).

4 Işın 1990; 241-259; Işın 1998, 95-111.

of 38 different mounds but the presence of Middle Bronze Age within the Sinop region could be found only in 5 mounds: Köşkhöyük, Tıngıroğlu, Maltepe-Emirayla, Maltepe-Sarımsak, Maltepe-Buruncuk and Mezarlıktepe.⁵ Also, potsherds dating to the Early Hittite Period were only found at Köşk Höyük and Mezarlıktepe.⁶

In Hıdırlı Cemetery, located south of the Keçi Türbesi,⁷ a number of metal objects which were found during an illegal excavation and were bought by the Sinop Museum are dated to the Middle Bronze Age by Ö. Bilgi.⁸ Fragments of terracotta were also dated by Ö. Koçak to the *transition period* between the Early Bronze Age and Middle Bronze Age.⁹ Thus, the Hıdırlı Cemetery fills the chronological gap between the Middle Bronze Age I-II periods (*Early Hittite*) in the North-Central Anatolia in terms of metal finds.¹⁰

A further survey in the province of Sinop was also conducted between the years 1997 and 1998.¹¹ As a result of this survey Middle Bronze Age traces were also found in Boyalı Pazar Tepe, Boyalı İkiztepe I and Saraydüzü Bayram Tepe mounds apart from the mounds which were previously determined.¹² Some findings related to the same period were also located in Kovuklukaya Mound from the vicinity of the town of Boyabat in Sinop province. It is known that, thanks to the rescue excavations conducted in 2002, this mound was inhabited from Late Chalcolithic to Middle Bronze Age.¹³ As a result of the excavations, a pentagonal building with flat stones, Early Bronze Age handmade pottery fragments and wheel-made pottery sherds all dated to the Middle Bronze Age were found from this mound.¹⁴ It is also understood that, the pottery from the Early Bronze Age and the 2nd millennium BC found in Kovuklukaya have similar traits with the pottery found in important centers of the North-Central and Central Anatolia.¹⁵ According to Ş. Dönmez, Kovuklukaya and Hıdırlı finds clearly show that the trade expanded to Sinop region during the Assyrian Trade Colonies Period.¹⁶

A few metal finds found in the excavations at the Teachers Training School located in the centrum of Sinop were dated to the Middle Bronze Age by Ö. Bilgi.¹⁷ These objects are very important as they may indicate the presence of a possible 2nd millennium BC settlement located within the centrum of the modern city.¹⁸ In addition, the two lugged axes found in the Bülbül and Dibekli villages near the urban area of Sinop are dated by Ö. Bilgi to the Late Bronze Age.¹⁹

Finally, some new prehistoric sites were also identified as a result of the Sinop Regional Archaeological Project (SRAP), an interdisciplinary archeology survey, that was carried out in the Sinop region between 1996 and 2011.²⁰ As a result of these investigations, pottery fragments belonging to Early and Middle Bronze Age were found at the site of Güllüavlu in

5 Işın, 1998, 98.

6 Işın 1990, 253. Kassap-Tezgör – İ. Tatlıcan 1997, 353-365.

7 Işın 1990, 241; Işın 1998, 104-105; Dönmez 2000a, 231.

8 Bilgi 2001, 8-9.

9 Koçak 2002, 523.

10 Dönmez 2004a, Metal objects found in Hıdırlı graveyard consist of a piercer (tabl. 1.6), a razor blade (tabl. 4.47), a dagger (tabl. 14.107, 108), a spearhead (tabl. 19.121, 122), a javelinhead (tabl. 24.138, 141-143) and a pin/needle (tabl. 27.180, 183-191, 196 tabl. 28.198, 199, 208-221).

11 Dönmez 1999, 513-532. Dönmez 2000a, 229-244.

12 Dönmez 2000a, 229-232; Dönmez 2004a, 3.

13 Özcan *et al.* 2003, 21-22.

14 Dönmez 2004b, 38-84.

15 Dönmez 2004b, 42-44; Dönmez 2004a, 6-7.

16 Dönmez 2005, 263.

17 Bilgi 2001, tabl. 20.123, tabl. 27. 178.

18 Dönmez 2005, 263.

19 Bilgi 2001, tabl. 8 fig. 76, 77; Dönmez 2005, 263.

20 Hiebert *et al.* 1997, 377; Doonan *et al.* 1998, 367; Doonan *et al.* 1999a, 274; Doonan *et al.* 1999b, 359-371; Doonan *et al.* 2000a, 345-356; Doonan *et al.* 2000b, 350; Doonan *et al.* 2001a, 137-148; Doonan *et al.* 2001b, 113-135. Doonan 2002, 285. Doonan-Bauer 2005, 275-284; Doonan *et al.* 2008, 133-150; Doonan *et al.* 2014, 146-164.

Nohutluk district.²¹ In addition, pottery fragments dating to the Chalcolithic Age were found in Karapınar,²² Chalcolithic and Early Bronze Age fragments were found in Abdaloğlu²³ together with Early Bronze Age fragments which were found in the North-west of the Sinop Castle²⁴ and Kayabaşı.²⁵

According to the findings from the excavations and surveys conducted within the Sinop region over a period of 60 years, the archaeological sites and the materials found from these sites are approximately dated as follows:

	Sites	Chalcolithic	Early Bronze	Middle Bronze	Late Bronze	1st Mill.
West Coast	İstefan (Çaylıoğlu)		X ¹			
	Tepecik		X ²			X ²
	Yama Tepesi		X ³			
	Harman Tepe	X ⁴	X ⁴			
	Çil Tepesi		X ⁵			
East Coast	Kılıçlı Höyük	X ⁶	X ⁷	X ⁸		
	Maltepe	X ⁹	X ¹⁰			
	Kocagöz Höyük	X ¹¹	X ¹²			X ¹²
	Mezarlıktepe	X ¹³	X ¹⁴	X ¹⁵		
	İlyâ'nın Yeri	X ¹⁶	X ¹⁷			
	Çimbek Tepe	X ¹⁷	X ¹⁷			
	Köşk Höyük	X ¹⁸	X ¹⁹	X ²⁰		
	Kahkül Tepe		X ²¹			
	Çindilli Tepe	X ²²	X ²²			
	Habugas Tepe		X ²³			
	Aklıman		X ²⁴			
	Sinop Kale NW		X ²⁵			
	Boztepe/Teacher Training School			X ²⁶		X ²⁷
	Abdaloğlu	X ²⁸	X ²⁸			
Inland of the Promontory	Halil Usta Tepe		X ²⁹			
	Ören Tepe		X ³⁰			X ³⁰
	Gavur Tepe		X ³¹			X ³¹
	Sarı Mustafa Tepe	X ³²	X ³³			
	Tepecik Üstü		X ³⁴			
	Kabalı Höyük	X ³⁵				
	Tıngıroğlu Tepesi		X ³⁶	X ³⁷		X ³⁸
	Maltepe-Tepealtı		X ³⁹			X ⁴⁰
	Güllüavlu	X ⁴¹	X ⁴²	X ⁴³		X ⁴³
	Karapınar	X ⁴⁴				

²¹ Doonan *et al.* 2000a, 347; Doonan *et al.* 2001b, 116

²² Doonan *et al.* 2008, 147.

²³ Doonan *et al.* 2008, 147.

²⁴ Doonan *et al.* 2015. Doonan, 2016. Doonan *et al.* 2017.

²⁵ Doonan *et al.* 2008, 148.

Mountainous Area in the South	Elma Çukuru Tepesi		X ⁴⁵			X ⁴⁵
	Yanık Tepe		X ⁴⁶			
	Keçi Türbesi/Hıdırlı Cemetery	X ⁴⁷	X ⁴⁸	X ⁴⁹		X ⁵⁰
	Maltepe-Emiryayla		X ⁵¹		X ⁵¹	
	Dodurga Tomb and Its Sur.		X ⁵²			X ⁵²
	Kadı Mezarı	X ⁵³	X ⁵³			
	Maltepe-Buruncuk		X ⁵⁴	X ⁵⁴		
	Aktopraklık Höyük		X ⁵⁵			
	Dönbektepe		X ⁵⁶			
	Cin Tepe	X ⁵⁷	X ⁵⁷			
	Altınkaşı Höyük		X ⁵⁸			
	Maltepe-Sarımsaklı		X ⁵⁹	X ⁵⁹		
	Kargola Tepesi		X ⁶⁰	X ⁶¹		
	Mercimek Tepe		X ⁶²			
	Görümcek-Cin Tepe		X ⁶³			
	Karakum Tepe		X ⁶⁴			
	Salar Kalesi		X ⁶⁵			
	Pazar Tepesi		X ⁶⁶			
	Boyalı İkiztepe I		X ⁶⁷	X ⁶⁷		X ⁶⁷
	Boyalı İkiztepe II		X ⁶⁸			X ⁶⁸
	Bayram Tepesi		X ⁶⁹			
	Kovuklukaya		X ⁷⁰			
	Kayanın Başı		X ⁷¹			X ⁷¹

Table 1. Findings Areas of the Sinop Region.
(For the footnotes of the Table see pages 45-46.)

According to the excavations and the surveys done in the Sinop region, the settled life emerged with the beginning of the Chalcolithic Age and reached to a very high level in the Early Bronze Age. The mounds containing ceramics dating from the Early Bronze Age in the Sinop region show that the western part of the North Central Anatolia was an important geography with an acceptable settlement potential in the Late Prehistoric Period. The settlements in the region are usually located on top of the hills, on slopes or in alluvial plains. It can be said that the vast majority of the settlements reflect the character of a town rather than a city identity.

The findings from the researches carried out in the region indicate that there has been a decline in the number of residential communities in the Middle Bronze Age and they had almost disappeared in the Late Bronze Age. The diminishing of the findings of the 2nd millennium BC may reflect a general change in the settlement patterns. This situation can be explained by factors such as migration, political instability, climate or may be simply due to the result of the lack of proper researches done in the region. But apart from archaeological studies in the region, there is another important source that may explain this problem. Hittite cuneiform texts dating to the Late Bronze Age that supply us with information about the North Central Anatolia can be useful in this matter. These texts give information about the geography of the region in

question. According to these texts Durmitta²⁶, Dahara River Country²⁷, Tummana²⁸, Kašula/Gašula²⁹, Ušašulana³⁰, Darittara³¹ and Šapidduqa³² are some of the habitats of local people in North Central Anatolia in the 2nd millennium BC. The most densely populated people in the region are the Kaška tribes. This name may be a generic name given to the people living in Central North Anatolia rather than being a specific name. The information given in the Hittite texts about these people can give useful results related to the living conditions in the region during the Middle and Late Bronze Age.

The relationship between Kaška and the Hittite society can be described as a complex and delicate relationship that has been tried to be balanced for centuries.³³ The boundaries of the geography where Kaška tribes live are still uncertain. However, it is understood that they dominated the region from Amasya to Çorum in the south, from Kastamonu to Sinop in the west and from Çarşamba to Ordu in the east.³⁴ In the Sinop region which geographically constitutes the subject of this paper, there is no data related to the presence of Kaška. However, this region might be the inhabited by the Western Kaška tribes.³⁵

There is limited information about the administrative, social and economic life of the Kaška tribes. These people, who were thought to have lived in the North Central Black Sea region in the Late Bronze Age, were organized in independent clans.³⁶

It is not clear whether or not they had an urban identity, but some Kaška settlement names are found in Hittite texts.³⁷ According to the annals of Tuthalya I, fortified places like fortress (URU DIDLI HĪ.A BAD) are rarely built by Kaška people.³⁸ Additionally, according to the information given in the annals of Muršili II, in an emergency, they abandoned their habitat and took shelter in the mountains with their goods and animals.³⁹ It is generally thought that the Kaška tribes were not sufficiently adapted to the settled living conditions and maintained the nomadic/semi nomadic lifestyle.⁴⁰

It is understood that the economic life of Kaška mostly depend on livestock and weaving. In the plague prayer of Muršili II, they are described as swineherds and weavers of linen.⁴¹ It is also known that they breed cattle and sheep.⁴² However, it is understood that some Kaška tribes

26 For Çarşamba Plain see Forlanini 1977, 197-225. For Merzifon see Barjamovic 2005, 391.

27 Gökırmak river: Güterbock 1961; 95; Von Schuler 1956, 39; Houwink ten Cate 1967, 45. Devrez river: Forlanini 1977, 202; Matthews-Glatz 2009, 66. Gökırmak has also been associated with ¹⁰Šariya in Hittite texts: Forlanini 1977, 197-225. Forlanini 1979, 165-185.

28 Çorum/Kargı, Domanitis: Forrer 1931, 392; Cavaignac 1960, 89; Goetze 1960, 44; Güterbock 1961, 95; Cornelius 1958, 244. North of the Devrez River: Matthews-Glatz 2009, 65.

29 Northern part of Gökırmak: Matthews-Glatz 2009, 66. Northwestern region of the Hittite territory: Goetze 1960, 46.

30 Kocaçay valley in the west of Vezirköprü: Ertem 1980, 14.

31 Between Ilgaz Mountains and Gökırmak; Houwink ten Cate 1967, 48. For other localization recommendation see Ertem 1980, 19.

32 Between Kargı and Gökırmak: Houwink ten Cate 1970, 67.

33 For the evaluation see Glatz-Matthews 2005, 59.

34 According to Forrer, Kaška people were living between Yeşilırmak and Çekerek Rivers: Forrer 1921, 21. Goetze, Garstang-Gurney ve Forlanini asserted the region between Sinop and Ordu: Goetze 1930, 27-29; Garstang – Gurney 1959, Map I; Forlanini-Marazzi 1986, Map 14, 15. E. von Schuler points out the region between the Gökırmak and the Kelkit River: von Schuler 1956, 52. According to Yakar, it is a region extending from Sinop and Kastamonu in the west to Çarşamba plain in the east; Yakar 2008, 821.

35 Von Schuler 1956, 41, 43.

36 “(Kaškaeans) assembled nine tribal groups”: KUB 19.11 VI 6. “And the Kaškaean enemy whom my father met inside the country consisted of twelve tribal”: KUB 34.27 III 15-16; Güterbock 1956, 65, 67. Also see, KBo 3.4 Rs. III 73-85; Goetze 1967, 88-90.

37 For the chronological order of the cities in Hittite texts. Also see: Murat 2016, 162-227.

38 KUB 23.11 Rs. III 22-26; Carruba 1977, 137-174.

39 KBo 19.37 Rs. III 1-25; Goetze 1967, 172-174.

40 Ünal 2005, 286-287; Albayrak 2012, 16-17.

41 KUB 24.4 I 26; Goetze 1969, 396.

42 For the sheep and cattle flocks that the Hittites looted from the Kaška: KBo 3.4 III 30-35; Goetze 1967, 22; KBo 5.8 Rs. 37-40; Goetze 1967, 158.

are also interested in agriculture and viniculture.⁴³ For this reason, Kaška tribes should not be seen as a whole society with similar living conditions.

No material belonging to Kaška culture was detected. Nevertheless, there are some suggestions related to the topic. The Early Bronze Age ceramics found in North Central Anatolia and the south of this region have different characteristics.⁴⁴ However, this characteristic can not be detected sufficiently in the Middle and Late Bronze Age. According to some opinions, Kaška and Hittite material are intertwined and can not be distinguished from each other.

Conclusion

As a result, we can say that the economic life of the Bronze Age communities in the Black Sea region was not very different from the traditional village communities of today. The rural communities living in the mountainous areas are economically dependent on livestock and support their livelihood through small-scale agriculture and horticulture.⁴⁵ Because of the need for pasture and agricultural land, these societies should have at least two different habitats within the year. Therefore, the transhumance life style was obligatory in the North Central Anatolia where the Kaška are thought to have lived.

The Kaška tribes who probably lived in Sinop region may have transhumance or semi nomadic lifestyle rather than the nomadic life.⁴⁶ These tribes do not have a unified society structure and sustains their life in temporary houses in pastures and valleys due to seasonal movements. These houses, probably made of wood were disappeared without any trace as they were covered with heavy vegetation.⁴⁷

In the south and west of Sinop, near the Hittite territory, it is possible to see settlements dating to the Middle and Late Bronze Age.⁴⁸ The population living in these areas within the borders of the Kaška was probably under Hittite influence and may have partly embraced settled life. In this case, the small mounds that were found in the surface surveys around Samsun, Amasya and Tokat may belong to this population.

It may be possible to link the appearance of a different lifestyle to the Kaška tribes in the 2nd millennium BC compared to the Early Bronze Age in the Sinop region.⁴⁹ In this case, the problem of the origin of the people who lived in the region in this period is a current issue.

There are two different opinions about the origins of Kaška societies. The first view suggests that they migrated from the outside to the region at the beginning of the 2nd millennium BC.⁵⁰ The second view is that they were indigenous people who settled in Central Anatolia and they withdrew to the North Central Anatolia due to Hittite influence in the same period.⁵¹ In both proposals, the Kaška tribes are not considered to be indigenous people of the region. For this reason, the migration of these tribes to the region may have changed the settled living order in

43 In the Hittite texts, it is mentioned that the Kaškas have plundered the crops in the villages: KUB 21.29 I 6-12. However, similar plunder activities were also carried out by the Hittites. For the harvest stocks that Muṣili II looted from Palhuiṣša; KUB 14.15 Vs. 11-12. Goetze 1967, 34. The Kaska tribes were involved in agriculture, in Hittite controlled districts: Yakar 2008, 821. In the some treaty texts, it is stated that if the treaty rules are not followed, the Kaška fields, vineyards, cattle and sheep will be destroyed by the gods; KBo 8.25 Vs. II 8; Schuler 1956, 111. KUB 26.19 Vs. II 42-43; Schuler 1956, 132.

44 Özgüç 1963 33; Yıldırım – Sipahi 2004, 305-314.

45 Yakar 2007, 251-252.

46 Another issue that may be related to the topic is that the Hittites are constantly destroying the Kaška cities. After this destruction, the cities were rebuilt quickly but probably wood was used. This situation makes it difficult to determine the settlements in question see: Glatz – Matthews 2005, 55-59.

47 Jakar – Garzon 1976, 43-47. Some structure (probably house/houses) dated in Early Bronze Age were located in the urban area of Sinop (Doonan 2016).

48 İkitzepe; Alkım *et al.* 1988. Alkım *et al.* 2003. Oymağaç; Czichon-Klinger 2005, 18–19.

49 Dönmez 2000b, 333; Dönmez 2001, 888; Özsaıt 2000, 340.

50 Schuler 1976-80, 461; Klinger 2002, 473-451.

51 Singer 1981, 123; Murat 2016, 262.

the region. A similar change in the lifestyle seen in the region during the Middle Bronze Age resembles the migration of the Turkmen nomads to the North Central Anatolia in the 12th century. The pressure of the Turkmen migrants to the indigenous people has led to the decline of grain farming, the abandonment of farmer villages and the emergence of small villages in the mountains. The arrival of the Kaška tribes in the region may have been caused by a similar result.⁵²

Unfortunately, it is not possible to establish certain sentences about the subject. However, it should be kept in mind that the characteristic features of the Kaška communities mentioned in the Hittite texts, which may have transhumance or semi nomadic living conditions, may be parallel to the archaeological aspect of Sinop region in the Middle and Late Bronze Age.

Footnotes of the Table 1

- 1 French 1986, 483-498.
- 2 Işın 1998, 97.
- 3 Işın 1998, 97.
- 4 Işın 1998, 97.
- 5 Işın 1998, 97-99.
- 6 Dönmez 2000a, 229.
- 7 Işın 1998, 99. Dönmez 2000a, 229.
- 8 Dönmez 2000a, 229.
- 9 Burney 1956, 184; Işın 1998, 99; Doonan *et al.* 2008, 149; Doonan *et al.* 2014, 156.
- 10 Işın 1998, 99; Doonan *et al.* 2008, 149; Doonan *et al.* 2014, 156.
- 11 Erzen 1956, 71-72; Akurgal-Budde 1956; Doonan *et al.* 2008, 148.
- 12 Doonan 2008, 148.
- 13 Doonan 2014, 151.
- 14 Kassap – Tezgör – Tatlıcan, 1997; Işın 1998, 99; Dönmez 2000a, 229-230; Doonan *et al.* 2008, 150; Doonan *et al.* 2014, 156.
- 15 “Early Hittite Period” Işın 1998, 99; Doonan *et al.* 2008, 150. Doonan *et al.* 2014, 156.
- 16 Işın 1998, 99-100.
- 17 Işın 1998, 100.
- 18 Işın 1998, 100-101; Doonan *et al.* 2008, 148.
- 19 Işın 1998, 100-101; Dönmez 2000a, 231. Doonan *et al.* 2008, 148.
- 20 “Early Hittite Period” Işın 1998, 100-101; Dönmez 2000a, 231.
- 21 Işın 1998, 101-102. Dönmez 2000a, 230.
- 22 Işın 1998, 102.
- 23 Işın 1998, 101; Dönmez 2000a, 229.
- 24 Bülbül and Dibekli village finds: Bilgi 2001, tabl. 8 fig. 76, 77; Doonan *et al.* 2001a; Dönmez 2005, 263.
- 25 Doonan *et al.* 2015.
- 26 Bilgi 2001, tabl. 20.123, tabl. 27.178.
- 27 Doonan 2014, 152.
- 28 Doonan 2008, 147.
- 29 Işın 1998, 102.
- 30 Işın 1998, 102. Dönmez 2000a, 230.
- 31 Işın 1998, 102-103. Dönmez 2000a, 230.
- 32 Dönmez 2000a, 230.
- 33 Işın, 1998, 103. Dönmez 2000a, 230.
- 34 Işın 1998, 103.
- 35 Işın 1998, 103.
- 36 Işın 1998, 103-104; Dönmez 2000a, 229-230.
- 37 Işın 1998, 103-104; Dönmez, 2000a, 229-230; Doonan 2008, 150.
- 38 Işın 1998, 103-104; Dönmez 2000a, 229-230. “Early 1st Millennium”: Doonan *et al.* 2008, 136.
- 39 Işın 1998, 104.

52 Yakar 2007, 252. Dönmez 2000b, 333; Dönmez 2001, 888; Özsait 2000, 340.

- 40 Doonan *et al.* 2008, 149.
- 41 Doonan 2008, 150; Doonan *et al.* 2014, 151.
- 42 Doonan *et al.* 2000a, 347; Doonan *et al.* 2001b, 116; Doonan *et al.* 2014, 156; Doonan *et al.* 2008, 147.
- 43 Doonan *et al.* 2008, 150.
- 44 Doonan *et al.* 2008, 147.
- 45 Işın 1998, 104.
- 46 Işın stress out these finds as “They are generally *EB4 body fragments*. *One of the rim fragments can be dated to the EB4-MB4 transitional Period*” in Işın 1998, 104.
- 47 Işın 1998, 104-105.
- 48 Işın 1998, 104-105; Dönmez 2000, 231.
- 49 Dönmez 2000, 231.
- 50 Dönmez 2000, 231.
- 51 “Transitional Period” Işın 1998, 105. Dönmez 2000, 231.
- 52 Işın 1998, 105.
- 53 Işın 1998, 105-106.
- 54 Işın 1998, 106-107.
- 55 Işın 1998, 107.
- 56 Işın 1998, 107.
- 57 Işın 1998, 107.
- 58 Işın 1998, 107.
- 59 Işın 1998, 107-108.
- 60 Işın 1998, 108.
- 61 “Beginning of the 2nd millennium” Işın 1998, 108.
- 62 Işın 1998, 108.
- 63 Işın 1998, 107.
- 64 Işın 1998, 109.
- 65 Dönmez 2000a, 231-232.
- 66 Dönmez 2000a, 232.
- 67 Dönmez 2000a, 232.
- 68 Dönmez 2000a, 232.
- 69 Dönmez 2000a, 232.
- 70 Özcan *et al.* 2003, 21-22; Dönmez 2004b, 38-84.
- 71 Doonan 2008, 148.

BIBLIOGRAPHY

Albayrak 2012

İ. Albayrak, Kültepe Metinlerinde Geçen nuwāum Yerli? Kelimesi, *Ömer Çapar’a Armağan Kitabı* (Ankara 2012) 3-17.

Alkım *et al.* 1988

U. B. Alkım – H. Alkım – Ö. Bilgi, *İkiştepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons’ Excavations (1974-1975)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1988).

Alkım *et al.* 2003

U. B. Alkım – H. Alkım – Ö. Bilgi, *İkiştepe II. Üçüncü Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazılan (1976-1980)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2003).

Akurgal 1956

E. Akurgal, Sinop Kazıları, *TAD* 6.1, 1956, 47-53.

Akurgal – Budde 1956

E. Akurgal – L. Budde, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope* (Ankara 1956).

Barjamovic 2005

G. Barjamovic, *A Historical Geography of Ancient Anatolia in the Assyrian Colony Period* (Ph.D. diss. University of Copenhagen, Copenhagen 2005).

Bilgi 2001

Ö. Bilgi, Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi, *Belleten* 65.242, 2001, 1-35.

Budde 1956

L. Budde, Kurger Vorläufiger Bericht über die Grabungen in Sinope der Kampagnen 1951-1952, *TAD* 6.2, 1956, 5-10.

Burney 1956

C.A. Burney, Northern Anatolia Before Classical Times, *AnSt* 6, 1956, 179-203.

Carruba 1977

O. Carruba, Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas, *SMEA* 18, 1977, 137-174.

Cavaignac 1960

E. Cavaignac, Deux itinéraires militaires de rois hittites, *RAssyr* 54, 1960, 89-90.

Cornelius 1958

F. Cornelius, Geographie des Hethiterreiches, *OR* 27, 1958, 225-251.

Czichon – Klinger 2005

R.M. Czichon – J. Klinger, Auf der Suche nach der hethitischen Kultstadt Nerik. Interdisziplinärer Survey in der Umgebung von Oymaağaç-Vezirköprü/Türkei, *Alter Orient Aktuell* 6, 2005, 18–19.

Dengate 1978

J.A. Dengate, A Site Survey Along the South Shore of the Black Sea, in: E. Akurgal (ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology 1, İzmir 23.-30. September 1973* (Ankara 1978) 245-258.

Doonan 2002

O. Doonan, Sinop Province (Turkey) Archaeological Project: 2001 Field Report, *AJA* 106, 2002, 285.

Doonan – Bauer 2005

O. Doonan – A. Bauer, Sinop Province Archaeological Project: Report on the 2003 Field Season, *AST* 22.2 (Ankara 2005) 275-284.

Doonan et al. 1998

O. Doonan – A. Gantos – D. Smart – F. Hiebert, Survey of Sinop Province, Turkey, *AJA* 102, 367.

Doonan et al. 1999a

O. Doonan – A. Gantos – F. Hiebert, Sinop Province Regional Survey 1996-1998 Field Report, *AJA* 103, 274.

Doonan *et al.* 1999b

O. Doonan – A. Gantos – D. Smart – F. Hiebert, Sinop İli Yoğun Alan Araştırması, 1997, *AST* 16.2 (Ankara 1999) 359-372.

Doonan *et al.* 2000a

O. Doonan – A. J. Gantos – F. Hiebert – A. Yayıcıoğlu – M. Besonen, Sinop Bölgesel Arkeoloji Araştırması 1998: Karasu Vadi Araştırması, *AST* 17.2, 345-356.

Doonan *et al.* 2000b

O. Doonan – F. Hiebert – A. Gantos, Survey and Excavations in Sinop Province 1999, *AJA* 104, 350.

Doonan *et al.* 2001a

O. Doonan – A. J. Gantos – F. Hiebert – M. Besonen – M. Watters, Sinop ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırması 1999, *AST* 18.1, 137-148.

Doonan *et al.* 2001b

O. Doonan – A. J. Gantos – F. J. Hiebert – A. Yayıcıoğlu – M. Besonen, Sinop Regional Archaeological Survey 1998-99: The Karasu Valley Survey, *TÜBA-Ar* 4, 113-135.

Doonan *et al.* 2008

O. Doonan – A. Gantos – A. Casson Sinop Province Archaeological Project: Report on the 2006 Field Season, *AST* 25.2, 133-150.

Doonan *et al.* 2014

O. Doonan – A. Bauer – A. Casson – M. Besonen – M. Conrad – E. Evren – J. Feathers, Sinop Bölgesi Arkeoloji Projesi 2012 Saha Çalışmaları, *AST* 31.2, 146-164.

Doonan *et al.* 2015

O. Doonan – H. Vural – A. Goldman – A. Bauer – E. Susan Sherratt – J. Rempel – K. Domzalski – A. Smokotina, Sinope Ancient Kale Excavations 2015: Towards a New Model of Mobile Fishing Communities and Incipient Trade in the Black Sea:

<http://www.antiquity.ac.uk/projgall/doonan351>

Dönmez 1999

Ş. Dönmez, Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması 1997, *AST* 16.2, 513-537.

Dönmez 2000a

Ş. Dönmez, Sinop -Samsun -Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması, *AST* 17.2, 229-244.

Dönmez 2000b

Ş. Dönmez, Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması, in: O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ankara 2000) 330-334.

Dönmez 2001

Ş. Dönmez, 1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri, *Belleten* 65.244, 2001, 873-903.

Dönmez 2004a

Ş. Dönmez, Yeni Arkeolojik Bulguların Işığında MÖ 2. Binyılda Sinop, *Belleten* 68.251, 2004, 1-48.

Dönmez 2004b

Ş. Dönmez, Boyabat-Kovuklukaya: A Bronze Age Settlement in the Central Black Sea Region, Turkey, *AncNearEastSt* 41, 2004, 38-84.

Dönmez 2005

Ş. Dönmez, Sinop Province in the Second Millennium BC, in: A. Süel (ed.), *5. Uluslararası Hititoloji Kongresi/ Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum 2-8 Eylül 2002* (Ankara 2005) 259-286.

Ertem 1980

H. Ertem, *Hitit Devleti'nin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler* (Ankara 1980).

Erzen 1956

A. Erzen, Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları, *TAD* 6.1, 1956, 69-72.

French 1986

D. French, Stephane, *AnadoluAraş* 10, 1986, 483-498.

French 1987

D. French, Roman Roads and Milestones of Asia Minor 1987, *AnSt* 36, 1987, 8-10.

Forlanini 1977

M. Forlanini, L'Anatolia Nordoccidentale Nell'Impero Eteo, *SMEA* 18, 1977, 197-225.

Forlanini 1979

M. Forlanini, Appunti di Geografia Etea, in: O. Carruba (ed.), *Studia Mediterranea Piero Meriggi dicata* (Pavia 1979), 165-185.

Forlanini – Marazzi 1986

M. Forlanini - M. Marazzi, *Anatolia: L'impero hittita, Atlante Storico del Vicino Oriente Antico* (Roma 1986).

Forrer 1921

E. Forrer, Ausbeute aus den Boğazköi-Inschriften, *MDOG* 61, 20-39.

Forrer 1931

E. Forrer, Tummana, *RLA* 1.5, 1931, 392-393.

Garstang – Gurney 1959

J. Garstang – O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire* (London 1959).

Glatz – Mathews 2005

C. Glatz – R. Matthews, Anthropology of a Frontier Zone: Hittite-Kaska Relations in Late Bronze Age North-Central Anatolia, *BASOR* 339, 2005, 47-65.

Goetze 1930

A. Goetze, Bemerkungen zu den Hethitischen Text, *RHA* 1, 1930, 27-29.

Goetze 1960

A. Goetze, *The Geography of the Hittite Empire* by John Garstang, O.R. Gurney, *JSC* 14, 1960, 43-48.

Goetze 1967

A. Goetze, *Die Annalen des Mursilis* (Darmstadt 1967).

Goetze 1969

A. Goetze, *Hittite Prayers*, in: J.B. Pritchard (ed.) *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement* (New Jersey: Princeton University Press 1969), 393-401.

Güterbock 1956

H.G. Güterbock, The Deeds of Šuppiluliuma as Told by His Son Muršili II, *JCS* 10.2, 1956, 41-68.

Güterbock 1961

H.G. Güterbock, *The North-Central Area of Hittite Anatolia*, *JNES* 20.2, 1961, 85-97.

Hiebert *et al.* 1997

F. Hiebert – D. Smart – O. Doonan – A. Gantos, Survey of The Hinterland of Sinop, Turkey, Abstracts of the AIA Annual Meeting: Black Sea Trade Project, *AJA* 101.2, 1997, 377.

Houwink ten Cate 1967

P.H.J. Houwink ten Cate, Mursili's north western campaign: a commentary, *Anatolica* 1, 1967, 44-61.

Houwink ten Cate 1970

P.H.J. Houwink ten Cate, *The Records of the Early Hittite Empire (C. 1450-1380 BC)* (Leiden 1970).

Işın 1990

M.A. Işın, Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması, in: M. Sağlam (ed.), *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi, Samsun 1-3 Haziran 1988* (Samsun 1990) 241-259.

Işın 1998

M.A. Işın, Sinop Region Field Survey, *Anatolia Antiqua* 6, 1998, 95-139.

Kassap-Tezgör - Tatlıcan 1997

D. Kassap-Tezgör – İ. Tatlıcan, Sinop Demirci Anfora Atölyelerinin 1995 Kazısı, *KST* 18.2, 353-366.

Klinger 2002

J. Klinger, Die Hethitisch-Kaškaische Geschichte bis zum Beginn der Grossreichzeit, *Anatolia Antica, Studi in Memoria di Fiorella Imparati, Eothen* 11, 2002, 473-451.

Koçak 2002

Ö. Koçak, Kastamonu ve Sinop Müzelerinde Bulunan Bazı Tunç Çağ Çanak-Çömleği, *Belleten* 65.243, 2002, 519-527.

Matthews – Glatz 2009

R. Matthews – C. Glatz, The historical geography of north-central Anatolia in the Hittite period: texts and archaeology in concert, *AnSt* 59, 2009, 51-72.

Murat 2016

L. Murat, *Anadolu'da Kaşkalar* (Ankara 2016).

Özcan *et al.* 2003

M. Özcan – F. Dereli – Ş. Dönmez, Kovuklukaya Kurtarma Kazısı, *TEBE Haberler* 15, 2003, 21-22.

Özgüç 1963

T. Özgüç, Yeni Araştırmaların ışığında Eski Anadolu Arkeolojisi, *Anatolia/ Anadolu* 7, 1963, 23-42.

Özsait 2000

M. Özsait, Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırmaları, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 2000, 335-341.

Singer 1981

I. Singer, Hittites and Hattians in Anatolia at the Beginning of the Second Millennium BC., *Journal of Indo-European Studies* 9, 1981, 119-134.

Ünal 2005

A. Ünal, Hititlerle Çağdaş Anadolu Toplumlarında Göçebelik, *Anadolu Medeniyet Müzesi 2003-2004 Yılı*, 2005, 279-296.

von Schuler 1956

E. von Schuler, *Die Kaškaer, Ein betrag Zur Ethnographie des alten Kleinasien* (Berlin 1956).

von Schuler 1976-1980

E. von Schuler, Kaskaer, *RLA* 5, 1976, 460-463.

Yakar 1976

J. Yakar – J.L. Garzon, The survival of ancient traditions in the popular architecture of North-central Turkey, *Expedition* 18, 1976, 43-47.

Yakar 2007

J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi, Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (İstanbul 2007).

Yakar 2008

J. Yakar, The Archaeology of the Kaška, *VI Congresso Internazionale di Hitologia, Roma 5-9 Settembre 2005, Studie Micenei ed Egeo-Anatolici* 50.2 (Roma 2008) 817-827.

Yıldırım – Sipahi 2004

T. Yıldırım – T. Sipahi, 2002 Yılı Çorum ve Çankırı İlleri Yüzey Araştırmaları, *AST* 21.2, 2004, 305-314.

RELIGION AND CULTURAL INTERACTIONS IN THE BLACK SEA: THE CULT OF THE MOTHER OF THE GODS OR KYBELE / KYBELE IN SINOPE

Eleni T. MENTESIDOU*

ABSTRACT

The Mother of the Gods or Kybele is the Hellenized image of the Anatolian goddess Kubaba that was popular in Central Anatolia from the 18th to the 17th century BC. The cult of the Hellenized goddess spread throughout the Greek world by the late Archaic period and soon after Kybele became one of the most popular deities among the Greeks. Archaeological findings from the south coast of the Black Sea attest the diffusion of Kybele's cult in this remote region.

The present paper focuses on the cult of Kybele in Sinope. Particularly, it presents a study of a naiskos type offering from Sinop Archaeological Museum. The comparative study of the naiskos from Sinope with offerings and rock – cut monuments dedicated to Kybele from Greece mainland and Asia Minor, demonstrate the individual character of the cult and the culture of the Sinopeans that follows both the Greek and the Anatolian traditions.

Keywords: Kybele, Kubaba, naiskos, offering, Greek and Anatolian traditions.

Karadeniz’de Kültürel ve Dini Etkileşimler: Sinop’ta Ana Tanrıça veya Kybele Kültü

ÖZET

Ana Tanrıça veya Kybele, Orta Anadolu’da MÖ 18-17. yüzyıllarda popüler olan Kubaba’nın Yunanlaştırılmış halidir. Tanrıçanın Yunanlaştırılmış kültü Yunan dünyasına Geç Arkaik Dönem’den itibaren yayılmış ve kısa süre sonra Kybele Yunan dininin en popüler tanrıçalarından biri haline gelmiştir. Karadeniz’in güney kıyılarında bulunmuş olan arkeolojik eserler, Kybele kültürünün bu uzakta kalmış bölgedeki dağılımının başlıca kanıtlarıdır.

Bu çalışma Sinope’deki Kybele kültü üzerine odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında özellikle Sinop Müzesi’ndeki naiskos tipi adaklar üzerinde durulacaktır. Sinope kökenli naiskos biçimli adakların Yunan Anakarası ve Küçük Asya’daki başka adaklar ve Kybele’ye adanmış kaya anıtları ile karşılaştırmalı bir değerlendirmesi, bu coğrafyalardaki gelenekleri izleyen Sinoplular’ın Kybele kültürünün karakteri ve kültürünün bireyselliğini gözler önüne serecektir.

Anahtar Kelimeler: Kybele, Kubaba, naiskos, adak, Yunan ve Anadolu gelenekleri

The two larger than life size lions that welcome the visitors of the Archaeological Museum of Sinope reflect the practice of an ancient cult that was linked to those dynamic animals in this city of the south coast of the Black Sea. The archaeological findings indeed prove the practice of the cult of the Mother of the Gods or Kybele/Cybele in ancient Sinope and its environs. In the present paper we will manage to trace the cultural interactions in ancient Sinope and more precisely in the cult of Kybele focusing our study on a naiskos type votive offering dedicated to the goddess.¹

The cult of the Mother of the Gods or Kybele/Cybele was very popular in ancient Greek World.² The Hellenized deity Kybele is associated with the Anatolian Kubaba and the Phrygian Matar-Kubileya that was popular in central and western Asia Minor.³ The religious center of the Phrygian goddess was in Pessinus, from where her cult was introduced to the Greek world, during the Archaic Period.⁴ After that, Kybele’s cult spread rapidly. By the second half of the

* PhD Candidate Eleni T. Mentesidou; Democritus University of Thrace, University Campus, 69100, Komotini, Greece; ementesi@bscc.duth.gr.

1 I had the opportunity to study the naiskos type offering of Kybele Env. no. 12-3-72 during my research in the Archaeological Museum of Sinope after the permit of the Turkish Ministry of Culture and Tourism in 2014 under the fellowship W.D.E. Coulson and Toni M. Cross Aegean Exchange Program of the American School of Classical Studies.

2 For Kybele’s cult see James 1959; Vermaseren 1977; Papaxatzis 1993; Roller 1999; Vikela 2001; Bøgh 2007. For Kybele’s’ cult in Asia Minor see Roller 1993; Roller 1999, 27-115. For Kybele’s’ cult in mainland Greece see Loukas 1988; Papachristodoulou 1973; Drougou 1990; Petrocheilos 1992; Roller 1999, 119-236; Lilimpaki-Akamati 2000.

3 Naumann 1983, 18; Roller 1999, 45-53; Vikela 2001, 41-47; Bøgh 2007, 305.

4 Roller 1999, 119. The case that Kybele’s cult initially appeared in Greece mainland and from there spread in Asia Minor is lately under discussion (Stefani 2017, forthcoming). For the Phrygian transfer from the Balkans to Asia Minor see Manoledakis 2016, with relevant bibliography.

6th century BC it was widespread throughout Asia Minor and Greece mainland, while by the 4th century BC the goddess became so popular that her cult attested in almost all the Greek cities.⁵ As her prominence grew, the goddess Hellenized in name and appearance. In the Greek world the goddess took names related to her features, such as Meter, Mather of the Gods, Great Mother, Rhea and Phrygian Mother.⁶ The personal name Kybele is the Greek variant of the epithet Kubileya which is mentioned in inscriptions from Phrygia and is associated with the mountains. The name Cybele is the Latin version of the Greek Kybele, whereas Meter is the Greek version of the Phrygian Matar.⁷

In Greek religion Kybele adopted the characteristics and the features of Greek deities.⁸ The similarities however, between Kybele and the deities Ge, Rhea and Demeter led to the exclusion of the goddess from the Genealogy of the Greek gods. Therefore, Kybele was considered an outsider, a goddess of Anatolian origin.⁹ The deity was mainly worshiped as the Mother of Nature and Fertility, the Great Mother of the Gods and the humans, the mountains and the sea. She was also considered to be the protector of the family and the laws of human nature and was taking care of the proper functioning of the State. Kybele was also the defender and the guardian of the cities, the city walls and the city borders. Furthermore, important was the chthonic character of the goddess. Therefore, Kybele was considered to be the goddess who controlled everything.

Kybele's main attributes are the drum, the *tympanum*, and the lions that accompany her¹⁰. The lions as predators and symbols of strength reinforce goddess's image of power and symbolize her mastery over the animal world and her control over the natural environment.¹¹

The Phrygian goddess's sculptural representation was formed by the late 8th or early 7th century BC.¹² The representations of the goddess in Phrygia and west Asia Minor show a mature woman standing in frontal position. Her arms are bent across her body and she either holds vases or her sacred animals. She wears a long dress with long sleeves that comes high up on her neck and gathers at the waist. The dress allows little indication of anatomy. On her head the goddess wears a tall headdress, the polos, to which a long veil is attached. The veil is often tucked into the belt. The majority of the cult reliefs of the Phrygian goddess consist of a relief architectural setting that frames goddess's image and presents her as if in the doorway of a building.¹³

There is no urban building that could be identified as the temple of the goddess in Phrygia. On the contrary, there is abundant evidence for extra-urban rock-cut shrines.¹⁴ The monuments range in detail from the simple schematic outline of a building to an elaborately rendered façade with architectural details. The façade of the rock-cut monuments consists of a niche that hosts

5 For the spread of Kybele's cult in the Greek world see Vikela 2001, 41-42. The most famous sanctuary dedicated to the Mother of the Gods in Southern Greece is the Athens Metroon (Papachatzis 1993, 184 ff), while the most highly appreciated and most popular sanctuaries of Kybele in Macedonia were the Aiges and the Pella Metroa (Drougou 1990; Kallini 2014; Lilimbaki-Akamati 2000).

6 The name Kybele first appears at a sherd graffito (7th-6th century BC) from Lokroi Epizephyrioi (Vikela 2001, 44). In Greek literature the name appears in Pindar 'Κυβέλα, μήτηρ θεῶν' (Pi. frag.80).

7 The name Kybele is rarely attested in ancient literature. For the goddess's name see Roller 1999, 68, 121-122; Vikela 2001, 43-46 with relevant bibliography.

8 For Kybele's features see Vermaseren 1977, 81 ff.

9 Roller 1999, 119; Lilimbaki-Akamati 2000, 205.

10 For Kybele's iconography see Naumann 1983.

11 Roller 1999, 109-110.

12 For the goddess's representations in Phrygia see Roller 1999, 71-108.

13 The figure and the architectural frame of the Phrygian goddesses' relief steles were either carved from one piece or made separately (Roller 1999, 72).

14 The rock-cut monuments dedicated to the Phrygian goddess appeared in the early to mid 7th century BC (Roller 1999, 101-102). For the rock-cut monuments of the Phrygian goddess see Naumann 1983, 43-49; Roller 1999, 72-115; Berndt – Ersöz 2006.

the goddess's statue in frontal posture.¹⁵ Lions and other animals accompany the goddess. The architectural schema of the façade, the oblong niche, the relief pediment, gabled roof and akroteria were designed to represent the form and the structure of an actual building.¹⁶ The rock-cut façade that imitates building with gabled roof became the common feature of the goddess's monuments.¹⁷ Rock-cut stepped monuments, stone altars and stone façades lacking sculptural representations could also be dedicated to the Phrygian goddess.¹⁸

Ancient monuments and archaeological findings from the south Black Sea related to Kybele attest the diffusion of her cult in the region.¹⁹ Likewise, the representations of the Hellenized goddess in Paphlagonia and Pontus are numerous. Kybele is mainly depicted seated, accompanied by lions and holding a tympanum, in rock-cut tombs, figurines and statuettes dated from the Archaic to the Roman Period. Indicative examples are the Archaic figurines found at Kurupelit, Samsun that follow the goddess's iconographical type of the Archaic Period and the recently found statue of Kybele near Ordu that copies the goddess's iconographical type of the Classical Period.²⁰ Therefore, Kybele's representations in Pontus follow goddess's iconography in Asia Minor and Greece mainland. Accordingly, Kybele should have retained in Pontus the features and characteristics that describe her in the rest of the Greek world.

However, goddess's depiction in rock-cut monuments reflects the Anatolian element in her cult that derives from the local tradition and Kybele's Phrygian origin. Indicative example is the Evkaya tombs' pediment, where the goddess is represented standing in frontal posture among two heraldic sphinxes.²¹ Kybele's depiction on the tombs' pediment reflects the Anatolian impact on the cult and the religion in Pontus area and harmonizes to the goddess's chthonic quality.²²

Kybele in Sinope

Archaeological findings from Sinope attest Kybele's cult in the city and its environs. Of great importance are two statuettes that are exhibited in the Archaeological Museum of Sinope.

The statuette Env. no. 9-1-98 depicts Kybele seated at a throne with a low backrest (Fig. 1).²³ The goddess wears long chiton and high polos with veil/epiblema. Her long hair extends to the shoulders. Her right hand rests on the head of a lion that is seated close to the throne. The statuette's bad state of preservation and the lack of its archaeological context prohibit its secure dating.

Unquestionable is the identification of Kybele of the statuette Env. no. 5-1-76 (Fig. 2) that has been dated to the 1st-2nd century AD.²⁴ The goddess is depicted seated at a throne with a

15 There are monuments where the statue is absent in the niche. In those cases the goddess's image was most probably portable (Haspels 1971, 75. 80; Roller 1999, 69).

16 Similar to the Phrygian goddess's monuments architecture is the architecture of the rock-cut tombs of Phrygia, Paphlagonia and Pontus. For the rock-cut tombs see Fedak 1990, 46-56. The similarities between the open-air shrines of the Phrygian goddess and the rock-cut tombs are owed to goddess's chthonic qualities (Vikela 2001, 50).

17 Roller 1999, 73, 84-85. A noted example of rock-cut monuments dedicated to the Phrygian goddess is the Arslan Kaya monument (Haspels 1971, figs. 188.523; Vermaseren CCCA I, 50-51).

18 Roller 1999, 96; Vikela 2001, 50-51.

19 For Kybele's cult in Pontus and Paphlagonia see Vermaseren CCCA I, 68-70; Saprykin 2009, 224-231; Doksanaltı 2016; Şirin – Kolağasıoğlu 2016.

20 For the figurines of Kurupelit see *Dönmez 2010, 522; Summerer 2014, 200-205*; Şirin – Kolağasıoğlu 2016, 20-31. For Kybele statue from Ordu that is dated to the 2nd century BC see Şenyurt–Durugönül 2018.

21 The monument follows the architectural form of the rock-cut tombs. For Ev Kaya tomb see Von Gall 1966, 65; Naumann 1983, 51; Dönmez 2010, 525-526.

22 Saprykin 2009, 225.

23 The statuette was found in the city of Sinop and was sold to the Archaeological Museum. Its archaeological context remains unknown. Material: limestone. Dimensions: maximum preserved high 0.37 m, maximum preserved length 0.20 m, maximum preserved width 0.21 m (The information is given at the Registration Catalog of the Archaeological Museum of Sinop).

24 French 2004, 82-83 no. 113. The statuette was found in Türkeli, west of Sinop and was sold to the Archaeological Museum in the 5th of October 1998. Its archaeological context remains unknown. Material: white marble. Dimensions: maximum preserved high 0.50 m, maximum preserved length 0.265 m, maximum preserved width 0.165 m (The information is given at the Registration Catalog of the Archaeological Museum of Sinop).

high backrest in the form of a pedestal with two triangular projections in the form of akroteria. Kybele wears a long chiton that is girded under her breast and folded among her legs. The lower part of her body is wrapped with a himation. The goddess wears a polos with veil/epiblema that covers her left shoulder. Two semi-seated lions are depicted at throne's each side. With her right hand Kybele holds a phiale.

The inscription at statuette's base *Μητρί Θεων κατ' εὐχὴν Πρεσβυτος Καβειννος ἀνέθηκεν* identifies the seated figure with the Mother of the Gods/Kybele.²⁵ According to the inscription Priskos Savinos dedicated the statuette to the Mother of the Gods.

Kybele's representation in the above-mentioned examples follows the goddess's Hellenized image that appeared in the Greek cities of Asia Minor in the mid 6th century BC and lasted until late antiquity as Kybele's standard iconographical type. The goddess wears chiton, himation and a low crown or polos with a veil. She holds a tympanum in her left hand and a phiale in her right hand. She is accompanied by one or two lions in each side of the throne. Not all Kybele's representations have all of the abovementioned attributes.²⁶ Various combinations of the lion, the phiale and the tympanum are common.

The archaeological findings from Sinope that were offerings to goddess's sanctuaries or domestic shrines, confirm the practice of Kybele's cult in the city and its environs. Both Sinope's vicinity to Phrygia, the center of Kybele's cult, and goddess's popularity in Sinope's metropolis, Miletus, could explain the spread of her cult to this certain city of the south coast of the Black Sea.²⁷ Interesting is L. E. Roller's opinion on the subject that Kybele's cult could have been introduced in Miletus from its colonies on the sea of Marmara and on the southern coast of the Black Sea.²⁸ However, it's out of the scope of this paper to detect the way Kybele's cult spread in Asia Minor and the Black Sea region.

The Kybele Naiskos Votive Offering from Sinope

We will focus our study to a naiskos type offering of Kybele (Fig. 3) that is kept in the Archaeological Museum of Sinope and according to our opinion reflects the coexistence of Greek and Anatolian traditions in the ancient city.

The naiskos type offering, Env. no. 12-3-72, was made of local limestone.²⁹ The offering is almost intact. Only small parts from the upper portion are lacking. The naiskos was found built in a house wall at Sinope's north district. Its reuse caused extended damage at its surface and removed the finding from its archaeological context. Notwithstanding the offering's bad state of preservation, the pilasters, the architrave and the pediment are clearly visible. The tympanum of the narrow pediment is plane. However, the gabled roof is decorated with a central acroterion in low relief.

Kybele is shown seated within the niche of the naiskos. The goddess is wearing a long chiton that is girded under her breast and folded among her legs. The hair is centrally parted and pulled back. On each side a lock extends from behind the ear to the shoulder. The head is crowned with the goddess's typical headdress, the polos, whose diameter is enlarged upwards and is tangent to the niche. In her left hand Kybele is holding a tympanum from below and in her right extended hand that rests close to her leg she is holding an obscure object. Traces of a footstool can be seen in front of goddess's throne.

25 IK Sinope 113; EA 23 (1994) 103. 10; SEG 44.1019; French 2004, 82-83.

26 Roller 1999, 131-133.

27 For Kybele's representations in Miletus see, Roller 1999, 126-133; Vermaseren CCCA I, 207-208.

28 Roller 1999, 127-128.

29 Material: limestone. Dimensions: maximum preserved high 0.50 m, maximum preserved length 0.29 m, maximum preserved width 0.12 m, niches depth 0.03 m (The information is given at the Registration Catalog of the Archaeological Museum of Sinop).

Kybele offerings of the naiskos type are known from the Archaic Period.³⁰ The naiskos is considered as the abridged version of the Phrygian rock-cut monuments that served as the outdoor extra-urban shrines of the Phrygian goddess.³¹ Initially, the naiskos was of simple layout and resembled to a simple oikiskos. From the last decades of the 6th century BC the design was elaborated with architectural features, pilasters, architraves, pediments and akroteria. Kybele was still represented in frontal standing position in the early examples. After the mid 6th century BC however, the type of the seated Kybele that dominated until the Roman period appeared in naiskos niche.³²

The earliest examples of the Greek naiskos type offerings come from Miletus and are dated in the 6th century BC. Soon after, the type was diffused in the Black Sea, the Aegean and mainland Greece.³³ Over time the free-standing naiskos became the main offering to Kybele that can be found in goddess' temples and in domestic shrines.³⁴

The bad state of preservation of the Sinope naiskos prohibits the secure restoration of the central akroterion. However, its form resembles to the typical central akroterion of the free-standing naiskoi. Moreover, we can assume that two akroteria of simple style might be placed at each side of the roof.

Although the naiskos is not well preserved, it is clear that the goddess holds the tympanum from below. Based on the numerous representations of Kybele, we assume that the goddess might be holding a phiale in her right hand. Furthermore, the amorphous stone mass at the central part of the naiskos corresponds, in our opinion, to the resting lion on goddess's lap. On the other hand, traces of the himation that covers the goddess's left arm and lower body and falls next to her left leg can be seen below the tympanum. Therefore, Kybele figure of the Sinope naiskos follows the single most influential representation of the goddess, the cult statue of the Athenian Metroon designed by sculptor Agorakritos in the mid 5th century BC.³⁵ Even though the original of the statue has not survived until now, its appearance, however, is known from the literary descriptions and its numerous copies.³⁶ Kybele of the Agorakritian type is depicted seated on a throne; wearing a long chiton girded under her breast and a richly folded himation that encloses her body's lower part. In her right hand she holds a phiale and in her left hand a tympanum from below. A lion is also present in the iconography depicted as either standing close to Kybele or resting on her lap.³⁷

The lack of the archaeological context and the bad state of preservation of the naiskos prohibits the offerings' exact dating. Nevertheless, the oval shape of the head of the Kybele and the fleshy cheeks correspond well to the mature matronly representation of the goddess as depicted in the sculpture and vase painting of the 5th and 4th century BC.³⁸ Moreover, the defined shape of the architrave of the Sinope naiskos could be traced back to the Classical Period.³⁹ Furthermore, Kybele's naiskoi with goddess's representation wearing long chiton that is girded under her breast, holding the tympanum with her left hand from below are dated

30 For naiskos type offerings of Kybele see, Naumann 1983, 110-150.

31 Akurgal 1961, 110-112; Petrocheilos 1992, 28-29; Vikela 2001, 73.

32 Vikela 2001, 81-89.

33 Naumann 1983, 110-118.

34 Naumann 1983, 159; Vikela 2001, 92.

35 For sculpture Agorakritos see Despinis 1971.

36 Roller 1999, 145.

37 Despinis 1971, 122; Naumann 1983, 161. The type of the seated Kybele with the resting lion on her lap appears in the last quarter of the 6th century BC in Aeolian Cyme (Naumann 1983, 130-133; Vikela 2001, 64).

38 For similar discussion concerning a figurine of Kybele-Aphrodite from Aiges see Drougou 2011, 329-331.

39 Petrocheilos 1992, 28. For similar architrave's rendering cf. naiskos cat. no. 1544 and naiskos cat. no. 1554 of the National Archaeological Museum of Athens and naiskos cat. no. 2602 of the Louvre Museum that are dated at the end of the 4th century BC (Naumann 1983, no. 188, 189; Petrocheilos 1992, B5, B7), naiskos cat. no. 692 of the Staatliche Museen of Berlin that is dated at the second half of the 4th century BC (Naumann 1983, no. 200; Petrocheilos 1992, B1).

in the second half of the 4th century BC.⁴⁰ Consequently, we could assume that the overall iconographical typology and the characteristics of the seated Kybele and the way that the architrave of the Sinopean naiskos was carved date this certain offering back to the Classical Period and more precisely to the second half of the 4th century BC.

Although, the Sinope naiskos follows the Greek tradition, it also copies local architectural practices. Generally, the gabled roof of the typical naiskos offerings is known to be free-standing and decorated with akroteria of simple style.⁴¹ On the contrary, the roof of the Sinope naiskos is executed in low relief. Therefore, the rendering of the roof is somehow reminiscent of the relief roofs of the rock-cut monuments from Phrygia and Pontus and additionally of the relief stelai of the Phrygian goddess.

Conclusions

Even though the Sinope offering is aligned with the Greek naiskos offering type and the iconography of Kybele follows her Hellenized image, the relief rendering of its roof connects the naiskos with the rock-cut monuments of Phrygia, Paphlagonia and Pontus and the relief offerings of the Phrygian goddess. Whereas the iconography of Kybele and the iconography of Kybele's offerings remained unchanged, the relief roof of the Sinope naiskos diverges from the well known form of the typical naiskos offerings.

Therefore, the Sinope naiskos constitutes the reduction of the Phrygian prototype, whereas the great majority of the naiskoi, resembling to a free-standing building, constitute the Hellenized conception of the open air rock-cut monuments of the Phrygian goddesses. Consequently, the Sinope naiskos reflects the influence of the local architectural tradition in Sinope. It is well expected that the long tradition of the monuments dedicated to the Phrygian goddess and the rock-cut tombs in the vicinity of Sinope affected the iconography of the Kybele's naiskos offering. In conclusion, the naiskos comes forward as product of the cultural mixture of the Greek and Anatolian elements.

In the same way that the image of a god generally depicts the ensemble of the concepts it incorporates and represents, the Kybele's naiskos offering from Sinope incorporates and represents the characteristics of goddess's cult in Sinope. Although Kybele was worshiped in Sinope under her Hellenized image, the Anatolian influence in the iconography of her naiskos offerings attests, in our opinion, the survival of Anatolian elements in her cult.

The archaeological findings from Sinope confirm the existence of the cult of Kybele that could have been practiced in domestic shrines, in a Metroon or an extra-urban sanctuary. The naiskos is a unique example that gives only a hint of Sinope's inimitable culture and once more ascertains our limited knowledge on the ancient Greek city's culture and civilization. Thus, it is only the future archaeological investigation and research that could describe and analyze better the cults of ancient Sinope, along with the cult of Kybele.

⁴⁰ Naumann 1983, 161.

⁴¹ Petrocheilos 1992, 28.

BIBLIOGRAPHY

Akurgal 1961

E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander* (Berlin 1961).

Bernd – Ersöz 2006

S. Berndt – Ersöz, Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function, and Cult Practice, *Culture and History of the Ancient Near East* 25 (Leiden/Boston 2006).

Bøgh 2007

B. Bøgh, The Phrygian Background of Kybele, *Numen* 54.3, 2007, 304-339.

David 2004

F.H. David, *The Inscriptions of Sinope. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 64 (Bonn 2004).

Despinis 1971

G.I. Despinis, *Συμβολή στη μελέτη του έργου του Αγοράζαριτου* (Athens 1971).

Doksanaltı 2016

E.M. Doksanaltı, Open air cult sites in eastern Pontus region, *Anodos* 12.2012, 2016, 61-78.

Dönmez 2010

Ş. Dönmez, Sacral Monuments of the North-Central Anatolia, in: E.K. Petropoulos – A.A. Maslennikov (eds.), *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea* (Thessaloniki 2010) 515-562.

Drougou 1990

S. Drougou, Βεργίνα, Ιερό Μητέρας των Θεών – Κυβέλης, *AErgoMAK* 4, 1990, 5-20.

Drougou 2011

S. Drougou, Έν Άφροδίτης σχήματι. Πήλινη γυναικεία κεφαλή της Μητρός των Θεών από το Μητρώον των Αιγών, in: S. Pingiatoglou – T. Stefanidou-Tiveriou (eds.), *Náματα* (Thessaloniki 2011).

Fedak 1990

J. Fedak, *Monumental Tombs of the Hellenistic Age. A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era* (Toronto 1990).

French 2004

H.D. French, *The Inscription of Sinope I* (Bonn 2004).

Haspels 1971

C.H.E. Haspels, *The Highlands of Phrygia* (Princeton 1971).

James 1959

O.E. James, *The Cult of the Mother Goddess* (New York 1959).

Kallini 2014

C. Kallini, The Cult of the Mother of the Gods (Cybele) at Aegae (modern Vergina), Northern Greece, in: C. Schuster – O. Cîrstina – M. Cosac – G. Murătoareanu (eds.), *The Thracians and Their Neighbors in the Bronze and Iron Ages. 12th International Congress of Thracology, Târgoviște 10.-14. September 2013* (Târgoviște 2014) 213-218.

Lilimpaki-Akamati 2000

M. Lilimpaki-Akamati, Το Ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης στην Πέλλα (Thessaloniki 2000).

Loukas 1988

I.K. Loukas, Η Ρέα-Κυβέλη και οι Γονιμικές Λατρείες της Φλύας (Athens 1988).

Manoledakis 2016

M. Manoledakis, From Macedonia to Anatolia. Some comments on the Phrygians and their migration, in: M. Giannopoulou – C. Kallini (eds.), *Ἠχάδιν II* (Athens 2016) 48-72.

Naumann 1983

F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst, *IstMitt* 28 (Tübingen 1983).

Papachristodoulou 1973

I. Papachristodoulou, Ἀγάλμα και Ναός Κυβέλης εν Μοσχάτο Αττικής, *AEphem* 1973, 189-217.

Papaxatzis 1993

N. Papaxatzis, Η Ελληνική Θεά Ρέα και η Φρυγική Μητέρα των Θεών ή Μεγάλη Μητέρα, *AEphem* 1993, 49-82.

Petrocheilos 1992

I. Petrocheilos, Αναθηματικά Γλυπτά της Κυβέλης από τον Πειραιά, *AEphem* 1992, 21-65.

Roller 1993

L.E. Roller, The Great Mother at Gordion. The Hellenization of an Anatolian Cult, *JHS* 111, 1991, 128-143.

Roller 1999

L.E. Roller, *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele* (Berkley, Los Angeles, London 1999).

Saprykin 2009

S. J. Saprykin, Религия и культы Понта эллинистического и римского времени (Moscow 2009).

Şenyurt – Durugönül 2018

Y. Şenyurt – S. Durugönül, Kurul (Ordu) Kalesi'nde bir Kybele Heykeli, *OLBA* 26, 305-344.

Şirin – Kolağasıoğlu 2016

O.A Şirin – M. Kolağasıoğlu, *Çakalca-Karadoğan Höyüğü. Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü* (Samsun 2016).

Stefani 2017

E. Stefani, Η λατρεία της Μητέρας των θεών στη Λευκόπετρα. Στην αναζήτηση μιας μακραίωνης παράδοσης, *AErgoMAK* 30, 2017 (forthcoming)

Summerer 2014

L. Summerer, Topographies of worship in northern Anatolia, in: T. Bekker-Nielsen (ed.), *Space, Place and Identity in Northern Anatolia, Geographica Historica* 29 (Stuttgart 2014) 189-213.

Vermaseren 1977

M.J. Vermaseren, *Cybele and Attis. The Myth and the Cult* (London 1977).

Vikela 2001

E. Vikela, Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereliefs. Vom phrygischer Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit, *AM* 116, 2001, 67-123.

von Gall 1966

H. von Gall, *Die paphlagonischen Felsgräber. Eine Studie zur kleinasiatischen Kunstgeschichte*, (Tübingen 1966).

Figure 1. Kybele statuette (Archaeological Museum of Sinope. Author's photo)

Figure 2. Kybele statuette (Archaeological Museum of Sinope. Author's photo)

Figure 3. Kybele naiskos offering from Sinope (Archaeological Museum of Sinope. Author's photo)

NEW EVIDENCE ABOUT THE SINOPEAN AMPHORA IMPORT IN NORTHEASTERN THRACE

Kalin MADZHAROV, Totko STOYANOV, Anelia BOZHKOVA*

ABSTRACT

During the excavations of the Getic city in Sboryanovo reservation in the recent decades 459 amphora stamps were collected. With 300 stamps (ca. 66 %) Thasos was the leading wine provider on the local market. Sinope most probably exported olive oil and with 73 stamps (ca. 16 %) was the leading supplier of this important commodity. The fortified settlement was identified with Helis – the capital of the Getic state during the Early Hellenistic Period. It was not only a great consumption center but a redistributive market place as well. Last excavations added more Sinopean stamps from the mid and the third quarter of the 4th century BC, so this reveals a new notion about the initial period of the infiltration and spread of the Sinopean goods in the area to the South of the Danube – the most developed territory of the Getae from the economic and political point of view. The evidence for the Sinopean import in Helis during the first half of the 3rd century BC indicates a continuity and stability of its solid presence on the local markets. The growing of the evidence from other places of the area in question supports such an observation.

Keywords: North-eastern Thrace, Getic, amphora stamps, Sinope, olive oil.

Sinop Amphoralarının Kuzeydoğu Trakya'ya İthal Hakkında Yeni Kanıtlar

ÖZET

Sboryanova'daki Getik kentinde yakın zamanda gerçekleştirilmiş olan kazılar esnasında 400 adet amphora mührü ele geçmiştir. Bu mühürlerin yaklaşık olarak %66'lık bir bölümünü teşkil edecek şekilde 266 adet ile nitelenen Thasos mühürleri, adanın yerel ekonominin başlıca şarap tedarikçisi olduğunu göstermektedir. Aynı yerleşime büyük ihtimalle zeytinyağı ithal eden Sinope, yaklaşık olarak 1/6'lık bir oran teşkil edecek şekilde 66 adet mühürle nitelenmekte ve bu önemli ürünün başlıca sağlayıcısı olmaktadır. Söz konusu yerleşimin Getik devletinin erken Hellenistik Dönem'deki başkenti Helis olma ihtimali göz önüne alındığında yerleşimin sadece bir büyük tüketim merkezi değil aynı zamanda bir dağıtım noktası olduğu da tahmin edilebilecektir.

Son kazılarda özellikle MÖ 4. yüzyılın ortasına ve üçüncü çeyreğine tarihlenen daha fazla Sinop mührüne ulaşılması, Sinop ürünlerinin Tuna'nın güneyindeki bölgelere dağılımı ile nüfuz edişinin gerçekleştiği zaman dilimi hakkında yeni kanıtlar sunmaktadır. Sinop ithallerinin MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Helis'teki mevcudiyeti Sinope'nin yerel marketteki güçlü varlığının devamlılığı ve istikrarının göstergesidir. Aynı bölgedeki diğer yerlerden gelen başka kanıtlar da bu görüşü desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuzeydoğu Trakya, Getik, amphora mühürleri, Sinope, zeytinyağı.

The archaeological investigations in the recent 35 years at Sboryanovo archaeological reserve, Northeastern Bulgaria, revealed a fortified Early Hellenistic settlement with principal political, economic and military functions and its tumular necropoleis.¹ The city is identified with Helis, the capital of the the Getic ruler Dromichaetes, where Lysimachos was led away after his capture by the Getae.² During the excavations in Sboryanovo up until 2018 a total of 459 amphora stamps

* Asst. Prof. Kalin Madzharov, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str. 1000 Sofia-Bulgaria, kalinmadzharov@mail.bg.

Prof. Totko Stoyanov, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Department of Archaeology, 15 Tsar Osvoboditel Blvd. 1504 Sofia-Bulgaria, totko.stoyanov@gmail.com.

Prof. Anelia Bozhkova, National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str. 1000 Sofia, Bulgaria, aneliabozhkova@yahoo.com.

¹ Stoyanov 2015.

² Delev 2000, 396-401; Stoyanov 2015, 405-406 with ref.

were found – 421 in the city³ and 38⁴ in its necropoleis. With 300 stamps (65.93 %) Thasos was the leading wine provider on the local market, followed by Rhodes with 19 (4.18 %)⁵ and Herakleia Pontike with 13 examples (2.86 %). With 73 stamps (16.04 %) Sinope was the main olive oil supplier of the city.⁶ On the 57 identified stamps the names of 23 astynomoi and 26 fabricants could be read (Table 1). Besides those examples also stamps from Knidos, Kos, Erythrai, Samothrace, Ainos, Akanthos, Mende, Parmeniskos group, Ikos, Paros, Mesambria Pontike and Chersonessos, were also discovered as well as fragments of amphorae from centres which did not stamp their containers such as Chios, Lesbos, Corinth, “Murighiol type”, “Solocho I” etc.

Group	Date	Astynomos	Number of stamps	Fabricant																											
				Agrios, Sosthenes	Agrios, II	Agrios, Sosthenes	Agrios	Phobos, II	Phobos	Agrios, II	Teos, Sosthenes	Teos, II	Eliares	Phobos, II	Teos, Sosthenes, I-II	Phobos, II	Phobos, Sosthenes, I-IV	Phobos, Sosthenes	Phobos, Sosthenes, I	Phobos	Phobos, I	Sosthenes, I	Sosthenes, I-IV	Sosthenes	Sosthenes, I	Phobos	Teos, III	Phobos, Sosthenes, III	Phobos, I	Unknown fabricant	
I A	355-348 BC	-	1*																												
I C	342 BC	Aischines I																													
		Ariston																													
		Hieronymos I																													
		Tersillos (II Zai-)																													
		Koros	2																												
I D	335 BC	Nikomachos																													
		Proedros, I																													
		Phobos, I																													
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
II A	332 BC	Aischines, II																													
		Isokrates																													
		Menekles, I	2																												
		Menekles, I																													
		Menekles, I																													
	326 BC	Proedros, I																													
		Proedros, I																													
		Proedros, I																													
		Proedros, I																													
		Proedros, I																													
III D	295 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I																													
		Phobos, I																													
		Phobos, I																													
		Phobos, I																													
IV B	281 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I	2																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	5																												
		Phobos, I	5																												
IV C	280 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I	5																												
		Phobos, I	5																												
		Phobos, I	5																												
		Phobos, I	5																												
V A	275 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	5																												
		Phobos, I	5																												
		Phobos, I	5																												
VI B	248 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
	244 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
	239 BC	Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
		Phobos, I	1																												
Stamps with identified astynomos				56	3	1	1	2	1		1	2	1	1	3	1	5	5	2	4	1	2	1	1	1	3	1	3	4	1	5
Stamps with identified fabricant only				6																											
Unidentified stamps				11																											
Total number of stamps				73	3	1	1	2	1		1	2	1	1	3	1	5	6	2	4	1	3	2	1	1	3	1	5	4	1	11

* Fabricant stamp. In group I A only fabricants exist.

** The stamp is from the Eastern necropolis.

*** One of these two stamps is from the Eastern necropolis.

Table 1. Sinopean stamps from Sboryanovo (author Kalin Madzharov)

3 The total number of the stamps discovered in the city up to to 2016 is 408 (Stoyanov *et al.* 2017b). Another 13 stamps were found in 2017 and 2018. From 421 stamps, 5 date to the 2nd century BC and are not contemporary to the existence of the Early Hellenistic Getic capital (Stoyanov *et al.* 2017a, 77 note 1).

4 Madzharov 2017.

5 From these 19 Rhodian stamps, 4 date to the 2nd century BC and are not contemporary to the existence of the Getic capital.

6 The question of the contents of the Sinopean amphorae is controversial – olive oil or mainly olive oil; olive oil and wine; only wine. The archaeological and historical data gives us ground to propose that the Sinopean amphorae transported only olive oil to Sboryanovo (Stoyanov *et al.* 2017a, 88. 90 with ref.).

Sinope was one of the most significant production centres in the Black Sea area. Except olive oil the polis also exported roof tiles and architectural terracotta⁷, pithoi⁸, fish and fish products, timber and minerals for paints etc.⁹ The import of Sinopean goods in the Western Pontic area was accomplished through the shortest maritime route via the Crimean Peninsula¹⁰ which was used at least starting from the Bronze Age and in the Early Iron Age.¹¹ The Sinopean amphorae infiltrated the markets of the Western Pontic area since the beginning of their stamping around the mid of the 4th century BC (Table 2 & Fig 1).¹²

Group	Date	Number of astynomoi	Number of stamps	South of the Danube										North of the Danube										Black Sea (littoral)									
				Sboryanovo	Ruse	Glodzievo	Satu Nou	Pavilkeni	Ryahovets	Zimnicea	Găldău-Pietroși	Șorobăneasa	Budești	Giurgiu-Vilhoare	București	Cologeni	Tinosu	Căscioarele	Pierreasa Mică	Uhrlea	Istros	Tomis	Kallatis	Organe	Albești	Durankulak	Odesos	Bizone	Odartsi				
I A	355-348 BC	2*	2	1*																	1*												
I B	347-343 BC	3	4																		3	1											
I C	342-335 BC	4	12	2						1											1	1	6	1									
I D	334-332 BC	2	8	2																	6												
II A	322-326 BC	2	25	2																	19	3			1								
II B	325-322 BC	1	1																				1										
II C	321-317 BC	3	3																		1		2										
III A	316-309 BC	3	3																		1	1	1										
III B	308-304 BC	2	8																		2		6										
III C	303-296 BC	4	5																		1	1	2		1								
III D	298-291 BC	4	6	1																	4					1							
IV A	290-284 BC	7	30																		10	2	13		4	1							
IV B	283-281 BC	3	18	4							1										7		6										
IV C	280-276 BC	5	80	17	1					2	1										24	7	12	1	3	8	3	1					
V A	275-267 BC	9	189	26		1				3		1									46	8	94	3	5	2							
V B	266-261 BC	6	309							1											69	13	207	5	6		5	3					
V C	260-254 BC	7	465		1		2	1						1	1						112	10	299	14	10	1	9	4					
VI A	253-249 BC	5	57				17								1	2					15	3	7	2	4		4	1	1				
VI B	248-239 BC	10	459	2	2		63		2	1								1	1	1	107	43	85	45	65	4	6	29	2				
VI C1	238-231 BC	8	108				21		2	1									1		32	5	13	8	14		5	5	1				
VI C2	230-217 BC	14	204		3		38		2	2											43	6	26	6	40		3	11	4				
VI D	216-203 BC	13	217				13				1										45	5	21	1	118	1	3	6	3				
VI E	202-185 BC	10	23																		13	1	5				1	3					
Identified astyn. stamps		127	2256	57	7	1	174	1	6	5	7	2	1	1	1	1	2	1	2	1	562	110	806	83	269	21	41	63	11				
Total number of stamps		127	2676	73	9	1	208	1	7	5	8	2	1	1	1	1	2	2	2	1	658	142	989	93	300	24	52	80	13				
355-243 BC		78	1478	57	3	1	49	1	1	2	7	1	1	1	1	1	2	1	1	1	386	76	703	50	65	18	27	22	2				
355-268 BC		53	367	55	1	1	1	1	1	1	6	1	1	1	1	1	1	1	1	1	119	24	125	2	11	14	5	1	1				
282-268 BC		15	257	47	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	69	15	93	1	5	12	5	1	1				

* The two stamps from Group I A belong to fabricants.

Table 2. Sinopean stamps from the interior of Northeastern Thrace (author Kalin Madzharov).

7 Brashinskiy 1963, 132, 138; Stoyanova 2010, 442-454 with ref.

8 Brashinskiy 1963, 132, 136, 138. The lower part of a Sinopean pithos, with entirely preserved bottom, is discovered in 2018 in the ruins of an Early Hellenistic monumental building in Sboryanovo which is still under excavation.

9 Brashinskiy 1963, 136-137; Doonan 2003, 1385-1392.

10 Lazarov 1978, 21; Bozkova 2010, 436-438 fig. 4; Dan 2017.

11 Stoyanov 2010, 407-410 fig. 2.

12 All the dates in this paper are based on the chronology of the Sinopean stamping established by Y. Garlan for the period 355-185 BC. The chronological frames of the groups are brought out by counting back from ca. 185 BC (the year of the last astynomos Τεισιμαχος Θεοπόμπου) to ca. 355 BC (the beginning of the Sinopean stamping). Thus the 164 Sinopean astynomoi date in the period 347-185 BC and the fabricants group I A – between 355 and 348 BC (cf. Garlan 2004, 94, 95-98, tableau VI). The table on fig. 2 is based on the identified astynome stamps published in the following papers: Mirchev 1958; Balkanska 1962; Mirchev *et al.* 1962; Tudor 1967; Glodariu 1974; Lazarov 1974; Toncheva 1974; Lazarov 1975; Conovici – Mușeteanu 1975; Lazarov 1978; Mușeteanu *et al.* 1978; Avram *et al.* 1990; Conovici – Irimia 1991; Buzoianu 1992; Lungu 1992; Theodosiev 1994; Buzoianu – Chelută-Georgescu 1998; Conovici 1998; Lungu 2004; Tsarov 2007; Buzoianu – Bărbulescu 2008; Teleaga 2008; Măndescu 2010; Conovici *et al.* 2012; Madzharov 2013; Nastasi 2013; Buzoianu – Nopcea 2014; Burrow *et al.* 2016; Lungu 2016; Stoyanov *et al.* 2017b; Madzharov in print. The Sinopean fabricant stamps are not included in the table for the reason that it is impossible to date them more precisely and to juxtapose them with the astynome stamps. Exceptions are the 2 examples from Group I A, which includes only fabricants. The table contents also the data for 51 unpublished stamps: 5 from Sboryanovo, 4 from Ruse, 11 from Odartsi and 31 from Bizone. In 1982 the Sinopean stamps in the fund of History museum Kavarna were 365, the enormous part of which originated from Bizone and the rest – from its close vicinity (Banev *et al.* 1985). Unfortunately in the end of the 1980s a heavy fire destroyed the archaeological base in the village of Kamen bryag, where most of the amphora stamps were kept. The main part of the documentation of the archaeological surveys of Bizone also burned away and the information was irretrievably lost. Today we have information of only 80 Sinopean stamps from Bizone – 38 published and 42 unpublished (12 of which are from excavations in the last 15 years).

During the second half of the 4th and the first decade of the 3rd centuries BC the Sinopean imports in Istros, Tomis and Kallatis were on a small scale. In the 280s and 270s BC the import gradually increased and its peak was in the period between 270–240 BC.¹³ On this background it is worth to mention that the peak of the import of stamped Sinopean roof tiles in the Western Pontic area was in the second half of the 4th century BC. In the first quarter of the 3rd century BC their import was sporadic and no stamped Sinopean roof tiles, dating after the 270s BC (when the peak of the most intense import of Sinopean amphorae began) are known up to date.¹⁴

The stamps from Sboryanovo fit well in the outlined tendencies. The earliest example from the Getic capital dates to the mid of the 4th century BC. It belongs to the earliest Sinopean fabricant stamps from Group I A, from which up to date is known only one other example from Istros. Following the chronological order, 6 stamps date to the 330s BC and together with an early stamp from Zimnicea mark the first period of sporadic Sinopean import to the interior of Northeastern Thrace. This phase was followed by a period of almost half a century, between the astynomoi Μνήσις I (ca. 330 BC) and Θεωδωρίδης (ca. 283 BC), from which in the course of the Lower Danube and its tributaries, only one Sinopean stamp of the astynomos Ευπειθής (ca. 295 BC) from Sboryanovo is known up to date.

From the identified 57 astynome stamps from Sboryanovo, 47 date between 282 and 268 BC. This 15 years period of constant and stable import of Sinopean olive oil to the Getic capital corresponds to similar peaks of the import in Kallatis and Istros and to the appearance of Sinopean stamps in some settlements in the basin of the Danube (Gâldău–Pietroiu, Ștorobăneasa, Ruse, Budești and Glodzhievo) (Tabl. 1–2).¹⁵ Most probably these facts are not a coincidence, having in mind the hypothesis that Kallatis and Istros used to organize the redistribution of goods in Sinopean amphorae to the consumption centres in the interior of Northeastern Thrace by land and by the Danube and its tributaries.¹⁶

After the year of the astynomos Διονυσίος III Ἀπολλόδωρου (ca. 268 BC) the Sinopean import in Sboryanovo and in the basin of the Danube suddenly ceased. For almost a decade, up to the year of Δημήτριος III Ἡροξένου (ca. 259 BC), there is only one Sinopean stamp found in the interior of Northeastern Thrace – of the astynomos Ἀντίμαχος II Ευπειθίου (ca. 262 BC) from Gâldău–Pietroiu. Special attention must be paid to the fact that after the year of the Thasian official Ἰδνάδης (ca. 266 BC)¹⁷, not only the Sinopean import in the Getic capital showed an interruption but also the same could be traced with the ceasing of the Thasian imports. This fact is full of suggestions, having in mind that in this period the number of the Sinopean stamps at the Northern Pontic littoral apparently increased. On one hand this might be due to a coincidence, or to the incorrect arrangement of the astynomoi in the existing different chronological schemes etc. On the other hand it might be due to a military conflict (for instance the war of Byzantion against Istros and Kallatis) or to another historical event, which changed the balance in the trade relations between the Getae and the Greek poleis at the Pontic littoral.¹⁸ It is probable that the merchants who accomplished the trade with the Thasian and the Sinopean amphorae in the Danube basin were displaced by others as a result of such events. Whatever was the reason for the end of the Thasian and the short interruption of the Sinopean import in the basin of the Danube, the vacuum was filled and from the beginning of the 250s BC the trade with Sinopean amphorae was restored. At that time the period of the

13 Conovici 2005, 101-104 fig. 3-4; Teleaga 2008, 113 tabl. 33; 114 abb. 23; Buzoianu 2016, 253-255. This data correspond very well with the information about the dynamics of the Sinopean import at Tanais, where the peak is in the period 260-240 BC (Jöhrens 2005, 98 abb. 11).

14 Cf. Stoyanova 2010, 443-445 tabl. 1.

15 After the chronology of N. Conovici the length of the period of uninterrupted Sinopean import in Sboryanovo is 13 years (Conovici 1998, 38-39).

16 Bozkova 2010, 437; cf. de Boer 2006, 36-37.

17 The date is after the chronology of Y. Garlan (Garlan 2006, 326).

18 Avram 2003, 1211-1213; Robu 2014; Buzoianu 2016, 265.

most intensive Sinopean import in the interior of Northeastern Thrace began, clearly attested at Satu Nou – “Valea lui Voicu”, which continued a little more than half a century. After an interruption of 20 years, the Sinopean amphorae appeared again in Sboryanovo, at the time of the astynomoi Ζήνις Ἀπολλοδώρου and Ἀντιπάτρος Ἰ Νικωνος in the 240s BC, right before the devastating earthquake which demolished the city. At the same time the beginning of the active Rhodian import in the basin of the Danube is also observed,¹⁹ which a well attested situation in the Getic capital too.²⁰

The juxtaposition of the total number of the Sinopean stamps from nine significant settlements at the Western Pontic littoral and 16 sites from the interior of Northeastern Thrace, with the number of the stamps from Sboryanovo, for the period from the beginning to the end of the Sinopean stamping, shows that the Getic capital holds the eighth position after Kallatis, Istros, Albești, Satu Nou – “Valea lui Voicu”, Tomis, Orgame and Bizone (Table 2). At first sight the result seems insignificant and differs a lot from the outcome from the comparison between the Thasian import in the Getic capital and the Greek poleis at the Western Pontic littoral, in which Sboryanovo occupies the third position.²¹ The juxtaposition of the the total number of the Sinopean stamps from the same sites for the period 355–268 BC reveals the outstanding political and economic potential of the Getic capital at Sboryanovo and its great importance in the economic life of Northeastern Thrace in the Early Hellenistic Period (Table 2).²² With its 55 identified stamps Sboryanovo holds the third position after Kallatis with 125 and Istros with 119 stamps. If we take into consideration only the period of the most intensive Sinopean import from 282 to 268 BC, the quantitative indices are even more impressive and draw nearer to the ones of Kallatis and Istros (Table 2).

BIBLIOGRAPHY

Avram 2003

A. Avram, Antiochos II Théos, Ptolémée II Philadelphie et la mer Noire, *CRAI* 147, 2003, 3, 1181-1213.

Avram *et al.* 1990

A. Avram – N. Conovici – Gh. Poenaru Bordea, Etude quantitative sur les timbres amphoriques sinopeens a Callatis, *Dacia* 34, 1990, 111-127.

Balkanska 1962

A. Balkanska, Новооткрити амфорни печати във Варна, *ArheologiaSof* 4, 1962, 61-65.

Banev *et al.* 1985

K. Banev – R. Lazov – A. Salkin, Timbres amphoriques de Sinope dans le musée de la ville de Kavarna, in: M. Lasarov – V. Popov – Ch. Angelova (eds.), *Thracia Pontica 2, Deuxieme symposium international “Le littoral Trance et son role monde ancien”*, *Sozopol* 4.-7. Octobre 1982 (Jambol 1985) 29-33.

¹⁹ Madzharov in print, fig. 3.

²⁰ Stoyanov *et al.* 2017b cat. 341-345, 351 field no. 16/2017.

²¹ Cf. Stoyanov *et al.* 2017a, 82-83, 86-88.

²² From this conditional juxtaposition are excluded only the two most late stamps from Sboryanovo, belonging to the astynomoi Ζήνις Ἀπολλοδώρου and Ἀντιπάτρος Ἰ Νικωνος, whose date is respectively 20 and 25 years later than the one of the chronologically preceding them stamp of Διονυσίος ΠΙ Ἀπολλόδωρου. This comparison is very important, having in mind that the trade of Istros and Kallatis (and also Tomis in later periods) to a great extent determined the characteristics of the local markets in the interior of the Getic lands (Conovici 1998, 184; Conovici 2005, 98; Irimia 2010, 113).

Bozkova 2010

A. Bozkova, L'importation des amphores Sinopéennes dans les territoires de Thrace, *ACSS* 16, 2010, 1–2, 429-439.

Brashinskiy 1963

I.B. Brashinskiy, Экономические связи Синопы в IV–II вв. до н. э., in: A.I. Boltunova (ed.), *Античный город* (Moskva 1963) 132-145.

Burow *et al.* 2016

J. Burow – H. Todorova – T. Dimov – D. Jordanova, Die Amphorenstempel aus Durankulak, in: H. Todorova (ed.), *Durankulak Band 3. Die hellenistischen Befunde* (Rahden/Westf. 2016) 77-92.

Buzoianu 1992

L. Buzoianu, Importurile amforice la Tomis în perioada elenistică, *Pontica* 25, 1992, 99-165.

Buzoianu 2016

L. Buzoianu, Les relations économiques de Callatis à l'époque hellénistique basées sur les découvertes de timbres amphoriques, in: V. Cojocaru – A. Rubel (eds.), *Mobility in Research on the Black Sea Region* (Cluj-Napoca 2016) 247-271.

Buzoianu – Bărbulescu 2008

L. Buzoianu – M. Bărbulescu, *Albești. Monografie arheologică I* (Constanța 2008).

Buzoianu – Cheluță-Georgescu 1998

L. Buzoianu – N. Cheluță-Georgescu, Noi ștampile amforice de la Callatis, *Pontica* 31, 1998, 49-98.

Buzoianu – Nopcea 2014

L. Buzoianu – C. Nopcea, Nouveaux matériaux archéologiques découverts à Histria, dans le secteur „Pescărie”, *Pontica* 47 Suppl. 3, 199-222.

Conovici 1998

N. Conovici, *Les Timbres Amphoriques. 2. Sinope (tuiles timbrées comprises)*, *Histria* 8, 1998.

Conovici 2005

N. Conovici, The Dynamics of Trade in Transport Amphoras from Sinope, Thasos and Rhodos on the Western Black Sea Coast: a Comparative Approach, in: V. F. Stolba – L. Hannestad (eds.), *Chronologies of The Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC*, *Black Sea Studies* 3 (Aarhus 2005) 97-117.

Conovici – Mușeteanu 1975

N. Conovici – C. Mușeteanu, Cîteva torți ștampilate de amfore elenistice din județul Ialomița și sud-vestul Dobrogei, *SCIVA* 26, 4, 541-550.

Conovici – Irimia 1991

N. Conovici – M. Irimia, Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu Nou (comm. D'Oltina, dép. de Constantza), *Dacia* 35, 1991, 139-175.

Conovici *et al.* 2012

N. Conovici – A. Ganciu – M. Irimia – V. Zirra, Repere cronologice pentru nivelurile de loquiere getice timpurii de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța), *ThrDac* 2/3, 2010/2011, 71-100.

Dan 2017

A. Dan, From the Taurus to the Taurians: The Short Crossing of the Black Sea, in: *International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology "Ancient Sinope and the Black Sea", Sinop 13.-15. October 2017 Abstracts Booklet* (Sinop 2017) 9.

de Boer 2006

J.G. de Boer, Sinopean Amphorae on the Western Pontic Coast, in: S. Conrad – R. Einecke – A.F. Furtwängler – H. Lohr – A. Slawisch (eds.), *Pontos Euxeinus. Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer- und Balkanraumes, Manfred Oppermann zum 65. Geburtstag* (Halle 2006) 35-44.

Delev 2000

P. Delev, Lysimachus, the Getae, and Archaeology, *ClQ* 50, 2000, 384-401.

Doonan 2003

O. Doonan, Sinope, in: D. Gramenos – I. Petropoulos (eds.) *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2* (Thessaloniki 2003) 1379-1402.

Garlan 2004

Y. Garlan, *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue. Varia Anatolica* 16 (Paris 2004).

Garlan 2006

Y. Garlan, En visitant et revisitant les ateliers amphoriques de Thasos, *BCH* 128/129, 2004/2005, 269-329.

Glodariu 1974

I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană* (Cluj 1974).

Irimia 2010

M. Irimia, Centres de pouvoir gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja Réalités archéologiques et certaines considerations historiques, *Pontica* 43, 2010, 83-128.

Jöhrens 2005

G. Jöhrens, Der Pergamon-Komplex, die rhodische Stempelchronologie und das Gründungsdatum von Tanais, *EurAnt* 11, 2005, 87-101.

Lazarov 1974

M. Lazarov, Амфорните печати от Одесос, *IzvVarna* 10 (25), 1974, 19-56.

Lazarov 1975

M. Lazarov, Непубликувани антични амфори и амфорни печати от Българското Черноморие, *IzvVarna* 11 (26), 1975, 128-136.

Lazarov 1978

M. Lazarov, Синопе и Западнопонтийският пазар, *IzvVarna* 14 (24), 1978, 11-65.

Lungu 1992

V. Lungu, Circulația amforelor ștampilate în zona Capul Dolojman, *Pontica* 25, 1992, 69-97.

Lungu 2004

V. Lungu, Iconographie et société: A propos d'une stèle funéraire d'Orgamé, *Peuce* 2, 2004, 49-60.

Lungu 2016

V. Lungu, Timbres amphoriques de l'habitat d'Orgame–Argamum (I), *Peuce* 14, 2016, 43-78.

Madzharov 2013

K. Madzharov, Амфорни печати от ямния комплекс в Русе, in: V. Varbanov (ed.), *Sexaginta Prista 1. Тракийски ямен комплекс* (Veliko Tarnovo 2013) 150-174.

Madzharov 2017

K. Madzharov, Amphora Stamps from the Necropoleis of the City, in: T. Stoyanov (ed.), *Sboryanovo 4. The Economic Relations of the Getic Capital Helis According to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps* (Sofia 2017), 55-68.

Madzharov in print

K. Madzharov, Trading post at Ruse? The Evidence of the Amphora Stamps, in: *Proceedings of the 13th International Congress of Thracology, Kazanlak September 3.–7. 2017*.

Măndescu 2010

D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani* (Brăila 2010).

Mirchev 1958

M. Mirchev, *Амфорните печати от музея във Варна* (Sofia 1958).

Mirchev et al. 1962

M. Mirchev – G. Toncheva – D. Dimitrov, Бизоне – Карвуна, *IzvVAD* 13, 1962, 21–109.

Mușețeanu et al. 1978

C. Mușețeanu – N. Conovici – A. Atanasiu, Contribution au problème de l'importation des amphores grecques dans le Sud-Est de la Munténie, *Dacia* 22, 173-199.

Nastasi 2013

I. Nastasi, Greek Transport Amphorae Discovered at Tomis (Unpublished), in: L. Buzoianu – P. Dupont – V. Lungu (eds.), *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea 3. Actes de la Table Ronde internationale, Constanța 6.–10. Octobre 2009, Pontica* 46 Suppl. 2 (Constanța 2013) 305-315.

Robu 2014

A. Robu, Les relations de Byzance avec les cités du Pont Gauche à l'époque hellénistique: la guerre pour l'emporion de Tomis, in: V. Cojocaru – Chr. Schuler (eds.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20.–24. September 2010* (Stuttgart 2014) 19-36.

Stoyanov 2010

T. Stoyanov, Sinope as a Trading and Cultural Agent in Thrace during the Classical and Early Hellenistic Periods, *ACSS* 16.1-2, 2010, 405-428.

Stoyanov 2015

T. Stoyanov (ed.), *Sboryanovo 3. The Thracian City. City Planning. Fortification System. Architecture* (Sofia 2015).

Stoyanov *et al.* 2017a

T. Stoyanov – K. Madzharov – A. Bozhkova, The Economic Relations of Helis According to the Amphora Stamps Data, in: T. Stoyanov (ed.), *Sboryanovo 4. The Economic Relations of the Getic Capital Helis According to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps* (Sofia 2017), 77-104.

Stoyanov *et al.* 2017b

T. Stoyanov – K. Madzharov – A. Bozhkova, Catalogue of the Stamps, in: T. Stoyanov (ed.), *Sboryanovo 4. The Economic Relations of the Getic Capital Helis According to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps* (Sofia 2017), 105-237.

Stoyanova 2010

D. Stoyanova, The Importation of Roof Tiles from Sinope and Heraklea Pontica to the Western Black Sea Area, *ACSS* 16.1-2, 2010, 441-465.

Teleaga 2008

E. Teleaga, *Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau; 6. Jh. – Anfang des 3. Jhs. v. Chr.* (Rahden/Westf 2008).

Theodossiev 1994

N. Theodossiev, Thracian Tumulus Near the Town of Kavarna, in: D. Gergova (ed.), *Helis 3.1 Culture and Religion in Northeastern Thrace* (Sofia 1994) 109-122.

Toncheva 1974

G. Toncheva, Некрополът край светилището на Херос Карабазмос в Одесос, *IzvVarna* 10 (25), 1975, 287-302.

Tsarov 2007

I. Tsarov, Траките край Атрюс. Търговски контакти с гръцкия свят през елинизма, *IzvVelikoTarnovo* 22, 2007, 21-38.

Tudor 1967

D. Tudor, Răspîndirea amforelor Grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia, *AMold* 5, 1967, 37-80.

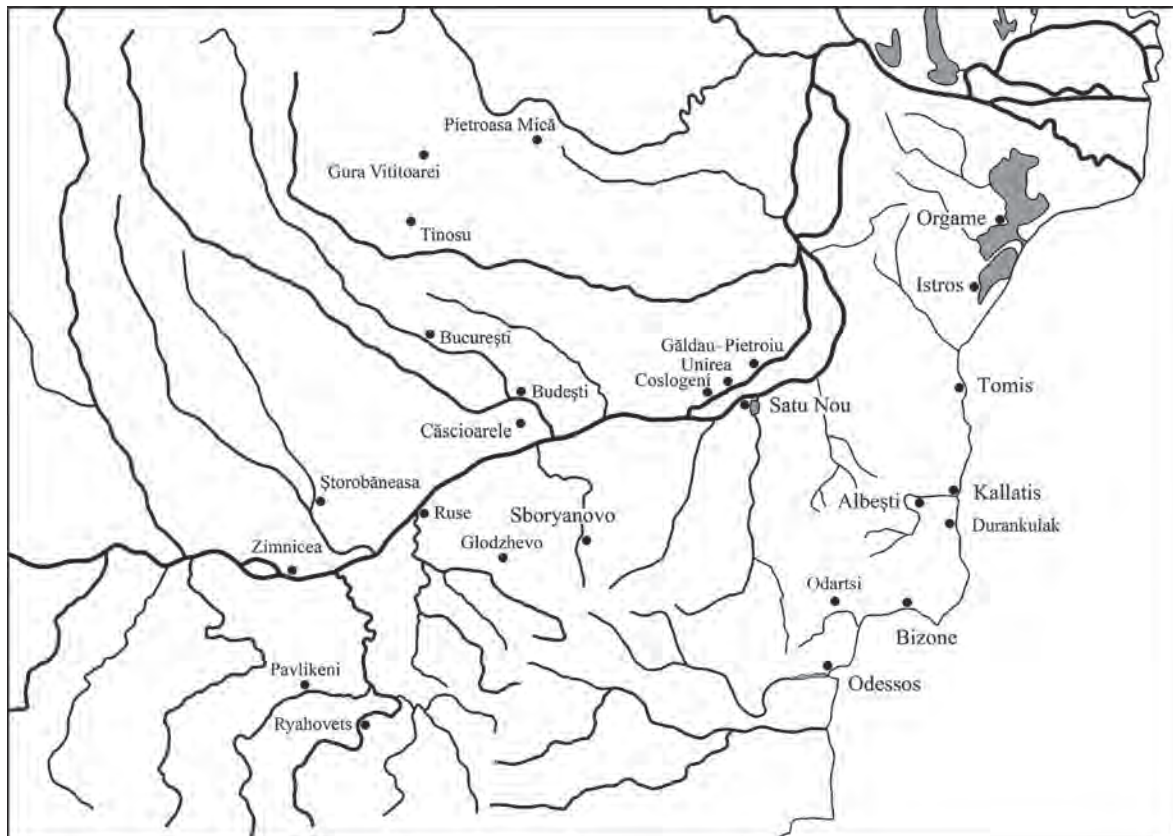

Figure 1. Spread of the Sinopean amphora stamps in the interior of Northeastern Thrace. (map design by author).

THE SINOP F SHIPWRECK IN THE BLACK SEA: AN INTERNATIONAL CARGO FROM LATE ANTIQUITY¹

Andrei OPAIT^{*}, Dan DAVIS, Michael L. BRENNAN, Meko KOFAHL^{*}

ABSTRACT

In 2011, the E/V *Nautilus* Expedition, while exploring the seabed in the suboxic zone off Sinop, discovered the heavily degraded remains of a shipwreck with several types of amphorae, including an unknown Aegean type, LRA 3 (Ephesus), LRA 4 (Levant), and North African types. This rather rare assemblage of imported luxury foodstuffs from various production centers in the central and eastern Mediterranean offers insights into unencumbered trade and specialized markets for elites in the southern Black Sea region during the prosperous decades of the latter 5th century AD.

Keywords: Sinop F, shipwreck, amphorae, Aegean type, Black Sea trade.

Karadeniz’de Bulunmuş Olan Sinop F Batığı: Geç Antik Dönem’den Bir Uluslararası Kargo

ÖZET

E/V *Nautilus* Araştırma Seferi, Sinop açıklarındaki suboksit alandaki deniz tabanında araştırmalar gerçekleştirirken içlerinde daha önce bilinmeyen bir Ege tipi ile LRA 3 (Ephesus), LRA 4 (Levant), ve Kuzey Afrika tipinde amphoraların da olduğu bir kargo içeren oldukça zarar görmüş bir batık keşfetmiştir. Orta ve Doğu Akdeniz’den ithal edilmiş eşine az rastlanılır lüks gıda ürünleri ve onları taşıyan kapların oluşturduğu bu grup, MS geç 5. yüzyılın refah dolu dönemlerinde güney Karadeniz Bölgesi’nin soylu kesimi için hizmet veren serbest ticaret ve pazarlar hakkında çeşitli bilgiler edinilmesini mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinop F, batık, amphoralar, Ege tipi, Karadeniz ticareti.

The deep waters off Sinop continue to provide valuable evidence for seaborne trade during the Late Antique period. In 2000, the Institute for Exploration, under the direction of Robert Ballard, carried out a deep-water remote-sensing survey in the area to search for the paleoshoreline and for shipwrecks.² The expedition resulted in the discovery of four Late Antique shipwrecks, three located ~100 m depth (Sinop A, B, and C), and one at 325 m (Sinop D) (Fig. 1). The three shallower wrecks lie in the Black Sea’s suboxic zone (ca. 85-150 m), where seasonal fluctuations in oxygen levels created the conditions that helped preserve some elements of their hulls, including planks and other structural timbers. Each ship was carrying a cargo mainly of carrot-shaped wine amphorae (with characteristic pyroxene inclusions) manufactured in the region of Sinop between the 5th and 6th century; Sinop B was also hauling at least 10 LRA 1 shipping jars. Sinop D, among the most perfectly preserved ancient ships found to date, lies firmly within the Black Sea’s anoxic zone (below ~155 m). The ship’s frame ends,

^{*} Dr. Andrei Opaît; 11 Burdock Lane, Toronto-Canada; aopait@gmail.com.

Dr. Dan Davis; Head Department of Classics, Luther College, 700 College Drive, Decorah, IA 52101 (USA); dan.davis@luther.edu.

Dr. Michael L. Brennan; Brennan Exploration, Jacksonville, FL 32216; mike@brennanexploration.com.

Meko Kofahl; Texas A&M University, Nautical Archaeology Program, College Station, TX 77840; meko@oniricaconsulting.com.

¹ We wish to thank Turkey’s Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Culture and Tourism for permission to conduct research and imaging; Harun Özdaş, Muhammet Duman, and Nilhan Kızıldağ for accompanying the return expedition to this area in 2012; İlknur Subaşı and Hüseyin Vural of the Ministry of Culture and Tourism for co-sponsoring the Symposium on Archaeological Oceanography in the Mediterranean and Black Sea, in Bodrum, Turkey (October, 2014); and Robert D. Ballard, Katy Croff Bell and Tufan Turanlı of Ocean Exploration Trust (OET) for their efforts and vision in seeing the expeditions through. Financial support for the expeditions was provided to OET by NOAA’s Office of Ocean Exploration, the Expedition Council of the National Geographic Society, and the U.S. Office of Naval Research.

² Ballard *et al.* 2001; Ward – Ballard 2004.

rudder support, and sternpost outline a deeply-buried ship measuring 15-16 m long and 5-6 m wide. The mast is still standing, and the ship's starboard quarter rudder (recognizable from its socketed tiller) lies on the main deck. Limited excavations on the site in 2003 and 2007 revealed local Sinopean *pâte claire* wine jars (Demirci kiln type) from the 5th and 6th century.³ All four wrecks round out the picture of Sinop as a prosperous industrial center specializing in wine and fish products export in the 5th and 6th centuries, as survey and excavations in the city and around the promontory have confirmed.⁴

More recent discoveries off Sinop provide direct evidence that Sinope and the surrounding region in the Late Antique Period imported wine and olive oil from the Aegean and beyond. In 2011 and 2012, the Ocean Exploration Trust's expedition of the exploration vessel (E/V) *Nautilus* investigated the Black Sea's oxic/anoxic interface to expand our understanding of the dynamics of the suboxic zone between the oxygenated and anoxic water masses, as well as to document submerged cultural remains.⁵ In partnership with Turkish colleagues, the expedition's team of archaeologists and oceanographers implemented a non-intrusive, non-sampling survey in accord with the principles of in situ preservation articulated by the UNESCO Convention for the Protection of the Underwater Cultural Heritage.⁶ In addition to discovering and documenting eight new wrecks off Ereğli (ancient Heraclea Pontica) in 2011⁷, the expedition revisited Sinop A, B, and C and discovered an additional four ancient wrecks in the same area and roughly the same depth range (Fig. 1).⁸ One of them, Sinop F, was carrying a mixed cargo of amphorae, including Ephesian LRA 3 types, Gazan LRA 4 types, and at least two types from North Africa. Despite the site's heavy trawl damage, a sufficient number of surviving artifacts help date the wreck to the mid to second half of the 5th century. Situated in this context, Sinop F offers a rare opportunity to directly view the trade and transport mechanisms that enabled the importation of luxury commodities into this corner of the world in Late Antiquity. Acknowledging the limitations of a non-intrusive, non-sampling survey, but also working with technology developed to enable high-resolution imaging and accurate remote measurements of artifacts, the expedition's primary goals were to determine the approximate size and date of the site, investigate the ship's hull construction (if possible), analyze the amphora types, and explore the possible nature of its cargo.

Site and Methodology

Sinop F lies ca. 10.5 nautical miles (nm hereafter) north of Ustaburun and ca. 20 nm west-northwest of Inceburun at a depth of 105 m. It is less than 1 nm from the Sinop C wreck site (Fig. 1). A field of artifacts (approximately 110 total) measuring 11 x 8 m rests on a dark, sandy seabed, but the main oval mound, oriented roughly east-west, measures just 8 x 3.5 m and rises approximately 1 m from its surroundings (Fig. 2). To judge from the fragmentary state of remains, and the sonar imagery that led to the discovery, modern trawls dragged across the wreck site and penetrated the original mound, upending ceramics and depositing them on top and around the edges (Fig. 3). Significant damage from bottom trawl fishing gear was documented on the majority of the wrecks located off both Sinop and Ereğli, as the shelf off northern Turkey is heavily fished in depths above the anoxic zone. Trawl damage was observed as furrows in the sediment, displaced and broken ceramic artifacts, and wooden ship timbers

3 Ward – Ballard 2004; Davis 2008; Ward – Horlings 2008, 151-167; Ward 2010, 192.

4 Doonan 2004, 96, 100; Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1998.

5 Brennan *et al.* 2013; Davis *et al.* 2018.

6 UNESCO 2001.

7 Davis *et al.* 2018.

8 Brennan *et al.* 2013.

jumbled, torn apart, or pulled offsite.⁹ Like the other wrecks documented off the Turkish Black Sea coast, the ceramics now visible on the surface of Sinop F may have formed part of a once larger cargo assemblage now scattered in multiple directions offsite. The hull remains have also suffered. Much of the upper part of the original hull likely decomposed after its sinking, but trawls upended and exposed some of the timbers that survived in the sediment after its sinking. A few small wood fragments are visible on the site, and one of the endposts of the ship lies at the western edge. No anchors or other ship fittings are visible on the seafloor.

Two remotely-operated vehicles (ROVs), *Argus* and *Hercules*, served as the project's main work platforms. Argus provides overwatch and powerful lighting for Hercules, which is outfitted with an array of sensors, cameras, and manipulators for conducting precise underwater work. Hercules was employed to evaluate the site by circumnavigating the perimeter to conduct high-resolution imaging. Frame-grabs of the high-definition video were collected throughout the dive, which included detailed imaging of diagnostic artifacts and two red lasers spaced 10 cm apart for scaling objects. Following the video recording, photomosaic and microbathymetry mapping surveys were conducted with Hercules' stereo cameras and BlueView multibeam sonar to create high-resolution maps of the wreck. Due to the expedition's operational necessities, the Black Sea's typically turbid water, and the heavy sedimentation of most artifacts, Sinop F lacks some of the detailed imagery necessary for precise mensuration of artifacts. This makes reliable identification of some amphorae very difficult, especially those from Africa (see below).

The Amphora Cargo

The cargo of wine and olive oil was carried in at least three main amphora types: LRA 3 (Ephesus), LRA 4 (the Levant), and North African. A fourth type manufactured in the Aegean area is represented by just two samples, thus leaving open the question of whether they served as cargo or crew possessions. If the site retains a sufficient representation of the amphora types from the wreck's original deposition on the seabed, then the bottom row of the cargo was composed of large African and Levantine amphorae. These would have served as a solid base for an upper row of smaller, fusiform LRA3 (Ephesian) jars, their toes originally set into the interstices of amphorae in the bottom row. The upper row(s) also held an indeterminate number of small Aegean amphorae characterized by their bag-shape and conical spike, and possibly a few small African amphorae with a narrow lower part. Here we present them in order of proximity to Sinop.

LRA 3 (Ephesus)

Twenty-one LRA 3 jars are discernible on the wreck, either whole or with their top halves extant (Fig. 4a-b). Most are concentrated in the western half of the site. This amphora had a long arc of development starting in the 1st century B.C. and was still evolving as late as the end of the 6th century.¹⁰ The large variety of fabrics associated with this type supports the idea that it was manufactured in a large geographic area, mainly in western Asia Minor between Ephesus, Aphrodisias, and Sardis.¹¹ It occurs only rarely in the first third of the 7th century, as is attested by a sample discovered on the Yassi Ada shipwreck.¹² Beginning with only one handle,

⁹ Brennan *et al.* 2011; Brennan *et al.* 2013; 2016; Davis *et al.* 2018.

¹⁰ Bezaczký 2013, 164. However, at Carthage and on the Lower Danube this type occurs only as residual at the beginning of the 7th century.

¹¹ Pieri 1998, 101.

¹² Bass – van Doorninck 1982, 184 figs. 8-19, 74.

it acquired a second handle by the end of the 4th century.¹³ It has a narrow mouth, short strap handles, and a fusiform body ending in an open foot that changes to a closed foot at the end of the 5th and in the 6th century.¹⁴

Its typical contents were spiced wine (*conditum*, κόνδιτον),¹⁵ which must have been widely admired to judge from its wide distribution. It has been found as far away as Britain and Lusitania to the west, in the Pontus basin to the north, and in Egypt and Nubia to the south.¹⁶ Most likely they were stacked in the interstices left by the large bodies of African and Levantine amphorae that formed the lower level of cargo.

Unknown Aegean Amphora

Among the amphorae that composed an upper layer are at least two unique, bag-shaped amphorae (Fig. 5a-b). The Late Roman form is an Aegean creation with numerous subtypes.¹⁷ The rim is rounded, the neck is short, the handles are massive and arched, while the baggy body is heavily ridged and ends in a conical spike. The dimensions (H between 40 and 50 cm), however, are small, being nearly half the height of LRA 4. The larger versions typically found on terrestrial sites are well pitched on their interiors and therefore carried a vintage wine. One from Callatis,¹⁸ for example, with a height of 61.8 cm, holds 35 liters. They maintained a constant presence on the Lower Danube border during the 4th to 6th century, so its presence on this shipwreck occasions no surprise. The reduced dimensions of the body suggest that this may be a small-size version.

LRA 4 (Levant)

At least four complete and one partially preserved LRA 4 jars from the Levant are visible on the surface of the site. LRA 4 jars are very common in the Pontic area,¹⁹ but this is the first time the type appears on a shipwreck. Although the type had a long period of development, it penetrated the Pontic market very slowly starting at the end of the 4th century, only to consolidate its presence in the following two centuries. In some areas, such as Pompeiopolis in northern Turkey, it dominates the market, replacing the famous Chian wine carried by amphorae of Kapitän 2 type. Our examples belong Pieri's LRA 4 A2 type, dated mostly to the 5th century (Fig. 6a-b).²⁰ It is a neckless amphora with a small beaded rim, two small handles set on a steep shoulder, an elongated ovoid body, and a conical base. Two bands of 'canelures' cover the upper and lower part of the body. The capacity of this subtype is 15-16 liters.²¹

It is possible that another variant, LRA 4 B1, to judge from a carination between shoulder and cylindrical body, made its way onto the ship (Fig. 7a-b). Unfortunately, the imagery prevents definitive analysis. According to Pieri's typology, this subtype could be dated between the second half of the 5th and the middle of the 6th centuries, and its capacity is increased to 24-26 liters.²² It carried the famous *vinum Gazeticum*.²³

13 See Pieri 2005, 94-101 for the evolution of this amphora type.

14 Pieri 2005, 96 fig. 59.

15 Bezaczký 2013, 164 notes 654 and 655, citing a dipinto and graffiti found in Ephesus and Italy. A. Opaît notes that the hundred LRA 3 jars stored in the Stoa of Attalos are heavily pitched inside.

16 Williams 2005.

17 Opaît 2014.

18 Preda 1980, 28 pl. 73 M 208.2.

19 Opaît 2004, 20-22.

20 Pieri 2005, 101-114.

21 Pieri 2005, 104.

22 Pieri 2005, 105-106.

23 Pieri 2005, 112.

The large LRA 4 B1 jars likely formed part of the lower layer, and the smaller subtype A2 would have been positioned in an upper layer. The two complete types of A2 are visible on the sea bed, while subtype B1 seems to be deeply buried together with the large African amphorae.

North African Amphorae

The amphorae from Roman Africa are the most difficult to define and be assigned to a certain type. Two complete amphorae lie fully on the surface, and others (though mostly buried or in fragments) are tentatively identifiable. Their large dimensions likely prompted the *navicularius* to place them at the bottom of the hold. As a result, only the rims and/or shoulders are visible in most cases. One complete example appears to belong to type Keay 62Q (Fig. 8a): it has a cup-shaped rim, the lower part of which hangs down slightly; the lower part is convex; and the neck and body are cylindrical.²⁴ However, our examples show that the lower part of the body tapers slightly and ends in a short cylindrical toe, features that were not observed in terrestrial discoveries.

The form and light-colored surface of a second completely preserved amphora (Fig. 8b) strongly suggests an African origin. The lack of a visible rim prevents a definitive assignation to a certain type. It is remarkable for its cylindrical body that ends in a long, cylindrical foot. The shape is also typical of type Keay 62Q/Bonifay 45,²⁵ or perhaps Keay 59. The latter type ceases production in the first half of the 5th century.²⁶ Its height, being over twice that of an LRA 3, is also remarkable. A row of four amphorae share similar features, including an everted and rounded rim.

Finally, the latest example from Roman Africa is the upper part of an amphora, but its type is difficult to pin down (Fig. 8c). However, the lightly articulated rim, a cylindrical neck that enlarges slightly as it nears the shoulders, and the short arched handles all suggest type Keay 57/Bonifay 42, dated to the second half of the 5th century.²⁷ All of these possible amphora types were used for transporting olive oil.

It is difficult to estimate the number of African vessels on the site. Our preliminary analysis suggests that, aside from the two jars fully on the surface, there are at least ten others visible either as fragments or mostly buried. Among them is a row of four upright vessels, their rims peaking above the bottom, in grid-squares N12 and P13. An adjacent row of four is suggested by a series of amphora shoulders and shoulder/body fragments. In between is an empty space that suggests another four. Taken together, these 20 vessels, each averaging 70 liters in capacity, would have amounted to 1,400 liters of olive oil.

Hull Remains

Aside from a few small wood fragments visible on and around the site, the only substantial timbers are SF.038 and SF.011. The former, projecting nearly a meter from the seabed in grid-squares L10 and L11, is likely an eroded frame-end, while the latter, lying completely on the surface at the western end of the site, is one of the ship's endposts (Figs. 2 and 9a-b). SF.011 measures 2.2 meters in length, and its molded dimension ranges from ca. 17 cm (eastern end) to ca. 22 cm (western end); its sided dimension could not be calculated in the imagery. The western end includes a flat, three-planed scarf where it joined the ship's keel.²⁸ Barely visible in the

²⁴ Keay 1984, 334 figs. 155.5-18; Bonifay 2004, 137 type 45 figs. 74.1-2.

²⁵ Bonifay 2004, fig. 74.1.

²⁶ Bonifay 2004, 132 type 37 fig. 71.1.

²⁷ Keay 1984, 298-299 fig. 128.3-11; Bonifay 2004, 135-137.

²⁸ For its form and features, cf., for example, the Port-Vendres A wreck from the early 5th century (Rival 1991, 280 pl. 99;

imagery is a small notch or tenon that may have slotted into the keel. On the timber's top face, two linear features parallel the outer edges; the first is 5-6 cm from the inner edge, the second is approximately in the middle. Both features suggest a shallow rabbet for receiving the planking, but the imagery precludes definitive interpretation. In the color imagery, blotches of orange akin to corrosion products appear along the inner linear feature, suggesting that the planks were joined to the post by iron nails, a common feature of ship construction in Roman times.²⁹ A band of sediment adjacent to the inner curve of the post is colored white-gray; no samples of the substance were obtained for testing, but Ward suggested that similar coloring on the Sinop A and C sites is related to wood decay processes.³⁰ To judge by its position off-site and on the surface, the timber was probably displaced from the original mound by trawling action.

Discussion

During the second half of the 5th century, a modest merchant vessel loaded with amphorae originating from the Levant, North Africa, and the Aegean sank just before reaching the shelter of Sinope's numerous headlands and harbors. A variety of explanations for its demise may be offered, but it most likely succumbed to strong and stormy northwesterly winds resulting from mobile depressions that track west to east through the Black Sea in both summer and winter.³¹ The same storm winds may have been at least partly responsible for sinking the other seven ships discovered in this same offshore area. Indeed, given the close proximity of Sinop A, B, and C, and the contemporaneity of their cargoes, it is possible that they were part of a single convoy that sank simultaneously in one storm.³² We can only speculate whether the sinking of the Sinop F ship is to be linked to the same storm, but its proximity in place and time to the other wrecks is interesting, to say the least.

Although a variety of destinations may be posited, Sinop F was most likely heading east to round Boztepe and make for Sinope. The city and its hinterland were prosperous in this period. Indeed from the late 4th to mid-5th century there was a revival throughout the Roman Mediterranean and its surrounding regions of both trade and urban growth.³³ Sinope itself in this period, aside from being a major Pontic trade node, was replete with both urban and extra-urban villas, churches, and concentrated areas of agricultural industry and amphora production.³⁴ The city's elite landowners grew wealthy cultivating grapes for both domestic consumption and export, and Sinope's fishing industry, renown in previous centuries, likely continued to flourish.³⁵ The four near-contemporary shipwrecks discovered off Sinop in 2000 bear witness to the vibrant export trade the city conducted. Some of the elites of Sinope expressed their wealth by importing fine wares and extra-regional food products, among which, interestingly, was wine and olive oil. If the variety of vintage wine points to the presence of Sinope's wealthy, sophisticated consumers, the presence of African olive oil is remarkable for what it also reveals about predilections for luxury products. Sinopeans had access to olive oils produced not only

Parker 1992, no. 875). Although the sternpost on this ship was of heavier construction than the endpost of Sinop F, the scarf arrangement is similar in that the sternpost's lower extension connects with the keel's upper extension.

29 See e.g., Beltrame – Gaddi 2007, 139, 141.

30 Ward – Horlings 2008, 155.

31 Davis 2009, 43-45, cf. 65-66 and 85-88; Hydrographer of the Navy 1990, 24-26, 102.

32 Brennan *et al.* 2013, 98. Ward and Horlings (2008, 170) suggest that “microenvironmental weather conditions” around Sinop may account for the tight clustering of Sinop A, B, and C, and further add that the variation in shipping jars argues against a single catastrophic event for the three ships. The variation in shipping jars, however, can be explained as the product of local differences in amphora manufacture among the different centers on the Sinop peninsula (Kassab-Tezgör 2010; 2011). Sinop's harbor area was likely the main collection and embarkation point for exporting the region's produce.

33 Reynolds 2018, 380-384.

34 Doonan 2004, 104-108.

35 To what extent Sinope cultivated olives for export in this period is difficult to quantify archaeologically, for Sinopean olive oil amphorae are nearly non-existent; in this regard, perhaps too much emphasis has been placed on Strabo's much earlier description of the province.

locally in some measure, but also in the Peloponnese and western Asia Minor. However, while these latter two production centers (among others) were focused on delivering olive oil for the annona, African olive oil was, at this time, in the hands of the Vandals, and therefore part of an intensive free trade. Whether oil from North Africa tasted better or was cheaper is difficult to determine, but certainly it was felt necessary to import it for sustaining a civilized way of life for some Sinopeans.

What is clear is that the ship's heterogeneous cargo was the end link in a long supply chain stretching from Roman Africa and the Levant up to the Aegean and Constantinople. Like Rome in an earlier age, the highly populated eastern capital exerted an enormous demand for imported foodstuffs, but its harbors were also outfitted with *horrea* that served as transshipment centers, mixing goods from all over the empire to fulfill commissions for other customers who sought out its markets. The urban centers ringing the shores of the Black Sea especially relied on Constantinople as the main entrepôt for both staples and luxury products. Likewise, the goods aboard the Sinop F ship—at least three varieties of wine, and olive oil from Africa—were most likely loaded here, destined for either an upper-class clientele in Sinope or perhaps other centers farther afield, such as Trabzon. Their return cargoes would likely have resembled those of the Sinop A, B, C, and D ships.

The period of this voyage is also important for revealing the economic relations between the empire and Vandals of North Africa. As excavations at Carthage have revealed, the Vandal conquest of that region did not result in a cessation of economic relations between it and the empire under the Leonid dynasty. Indeed, an abundance of vintage wine from western Asia Minor found its way onto the Carthaginian market,³⁶ and olive oil amphorae from Africa were quite common in several cities of the western³⁷ and northern Black Sea.³⁸ It would seem that the trade routes and intermediary market mechanisms that enabled African goods to make their way to the Black Sea region since at least the 4th century, if not earlier, were still in use.³⁹ The Sinop F shipwreck certainly suggests that future, careful excavations at Sinop itself will bring to light such Aegean, Levantine and African amphorae. The wreck's discovery opens a narrow but important window into the economic life of this important city on the Black Sea.

BIBLIOGRAPHY

Ballard *et al.* 2001

R.D. Ballard – F.T. Hiebert – D.F. Coleman – C. Ward – J.S. Smith – K. Willis – B. Foley – K. Croff – C. Major – F. Torre, *Deepwater Archaeology of the Black Sea: The 2000 Season at Sinop, Turkey*, *AJA* 105, 2001, 607-623.

Bass – van Doorninck 1982

G.F. Bass – F.H. van Doorninck Jr, *Yassi Ada: A Seventh-Century Shipwreck 1* (College Station 1982).

³⁶ Peacock 1984, 121.

³⁷ Opař 1997/1998; Swan 2004; Swan 2007.

³⁸ Romanchuk *et al.* 1995, 44-45 pl. 13.90; Sazanov 2002, figs. 6.8 and 7.9; Smokotina 2014, 73-78 fig. 6, note 3; Smokotina 2016, 715-716 figs. 4.1-2.

³⁹ See Reynolds 2018, 382.

Beltrame – Gaddi 2007

C. Beltrame – D. Gaddi, Preliminary Analysis of the Hull of the Roman Ship from Grado, Gorizia, Italy, *IntJNautA* 36.1, 2007, 138-147.

Bezczeky 2013

T. Bezczeky, *The Amphorae of Roman Ephesus, Forschungen in Ephesos* 15.1 (Wien 2013).

Bonifay 2004

M. Bonifay, *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, BARIntSer 1301 (Oxford 2004).

Brennan *et al.* 2011

M.L. Brennan – R.D. Ballard – K.L.C. Bell – D. Piechota, Archaeological Oceanography and Environmental Characterization of Shipwrecks in the Black Sea, in: I. Buynevich – V. Yanko-Hombach – A. Gilbert – R.E. Martin (eds.), *Geology and Geoarchaeology of the Black Sea Region: Beyond the Flood Hypothesis, Geological Society of America Special Paper* 473 (Boulder 2011) 179-188.

Brennan *et al.* 2013

M.L. Brennan – D. Davis – C. Roman – I. Buynevich – A. Catsambis – M. Kofahl – D. Ürkmez – J.I. Vaughn – M. Merrigan – M. Duman, Ocean Dynamics and Anthropogenic Impacts along the Southern Black Sea Shelf Examined through the Preservation of Pre-modern Shipwrecks, *Continental Shelf Research* 53, 2013, 89-101.

Davis 2008

D. Davis, Exploration and Excavation of Two Deepwater Wrecks in the Black Sea, in: *The Study of Ancient Territories: Chersonesos & South Italy, Report for 2006-2007 of the Institute of Classical Archaeology* (Austin 2008) 73-82.

Davis 2009

D. Davis, *Commercial Navigation in the Greek and Roman World* (Ph.D. diss. University of Texas, Austin 2009).

Davis *et al.* 2018

D. Davis – M.L. Brennan – A. Opait – J.S. Beatrice, The Ereğli E Shipwreck, Turkey: An Early Hellenistic Merchant Ship in the Black Sea, *IntJNautA* 47.1, 2018, 57-80.

Doonan 2004

O.P. Doonan, *Sinop Landscapes: Exploring Connections in a Black Sea Hinterland* (Philadelphia 2004).

Hydrographer of the Navy 1990

Hydrographer of the Navy, *Black Sea Pilot* 24. *Marmara Denizi, Black Sea and Azovskoye More with Adjacent Coasts of Turkey, Bulgaria, Romania and USSR*, 12th edition (Somerset 1990).

Kassab-Tezgör 1998

D. Kassab-Tezgör – I. Tatlıcan, Fouilles des ateliers d'amphores à Demirci, *Anatolia Antiqua* 6, 1998, 423-442.

Kassab-Tezgör 2010

D. Kassab-Tezgör, Les fouilles et le matériel de l'atelier amphorique de Demirci près de Sinope, *Varia Anatolica* 22 (İstanbul 2010).

Kassab-Tezgör 2011

D. Kassab-Tezgör, Types amphoriques romains tardifs produits simultanément à Demirci près de Sinope et dans d'autres centres, in: C. Tzoché – T. Stoyanov – A. Bozkova (eds.), *Potabs II. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea* (Sofia 2011) 259-264.

Keay 1984

S.J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean, A Typology and Economic Study: The Catalan Evidence*, BARIntSer 196 (Oxford 1984).

Opait 1997/1998

A. Opait, North African and Spanish Amphorae in Scythia Minor, *Mar Nero* 3, 1997/1998, 47-95.

Opait 2004

A. Opait, *Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th–6th Centuries AD)*, BARIntSer 1274 (Oxford 2004).

Opait 2014

A. Opait, The Baggy Amphora Shape: A New Fashion?, in: N. Poulou-Papadimitriou – E. Nodarou – V. Kilikoglou (eds.), *LRCW 4. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. The Mediterranean: A Market without Frontiers*, BARIntSer 2616 (Oxford 2014) 441-450.

Parker 1992

A.J. Parker, *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces*, BARIntSer 580 (Oxford 1992).

Peacock 1984

D.P.S. Peacock, The Amphorae: Typology and Chronology, in: M.G. Fulford – D.P.S. Peacock (eds.), *Excavations at Carthage: The Bristol Mission. The Avenue du Président Habib Bourguiba, Salambo: The Pottery and Other Ceramic Objects from the Site* (Sheffield 1984) 116-140.

Pieri 1998

D. Pieri, Les importations d'amphores orientales en Gaule méridionale durant l'Antiquité tardive et le Haut Moyen Age (IVe-VIIe siècles après J.-C.) : Typologie, chronologie et contenu, in: L. Rivet (ed.), *Société Française d'étude de la céramique antique en Gaule, Actes du Congrès d'Istres* (Marseille 1998) 97-106.

Pieri 2005

D. Pieri, *Le commerce du vin oriental à l'époque byzantine (Ve-VIIIe siècles): le témoignage des amphores en Gaule* (Beirut 2005).

Preda 1980

C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină* (Bucharest 1980).

Reynolds 2018

P. Reynolds, The Supply Networks of the Roman East and West: Interaction, Fragmentation, and the Origins of the Byzantine Economy, in: A. Wilson – A. Bowman (eds.), *Trade, Commerce, and the State in the Roman World* (Oxford 2018) 353-385.

Rival 1991

M. Rival, *La charpenterie navale romaine* (Paris 1991).

Romanchuk *et al.* 1995

A.I. Romanchuk – A.V. Sazanov – L.V. Sedikova, *Amfory iz kompleksov vizantiyskogo Khersona* (Ekaterinburg 1995).

Sazanov 2002

A.V. Sazanov, O hronologii amfor IV-V vv. iz severnogo prichernomor'ya, *Arheologiya* 4, 2002, 29-49.

Smokotina 2014

A. Smokotina, The North African Red Slip Ware and Amphorae Imported into Early Byzantine Bosphorus, *ReiCretActa* 43, 2014, 71-80.

Smokotina 2016

A. Smokotina, Late Roman Amphorae from Tyrityake, *ReiCretActa* 44, 2016, 715-724.

Swan 2004

V. Swan, Dichin (Bulgaria) and the Supply of Amphorae to the Lower Danube in the Late Roman–Early Byzantine Period, in: J. Eiring – J. Lund (eds.), *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of an International Colloquium at the Danish Institute of Athens, 26-29 September 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens 5* (Aarhus 2004) 371-382.

Swan 2007

V. Swan, Dichin (Bulgaria): The Fifth- and Sixth-Century Destruction Deposits, and Their Implications for Ceramic Chronology, in: M. Bonifay - J.C. Treglia (eds.), *LRCW 2. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry*, BARIntSer 1662 (Oxford 2007) 835–844.

UNESCO 2001

UNESCO, *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage 2001*. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/official-text/> (10.07.2018)

Ward - Ballard 2004

C. Ward – R.D. Ballard, Deep-water Archaeological Survey in the Black Sea: 2000 Season, *IntJNautA* 33.1, 2004, 2-13.

Ward – Horlings 2008

C. Ward – R. Horlings, The Remote Exploration and Archaeological Survey of Four Byzantine Ships in the Black Sea, in: R. D. Ballard (eds.), *Archaeological Oceanography* (Princeton 2008) 148-173.

Ward 2010

C. Ward, Four Ships of Late Antiquity in the Black Sea, *ACSS* 16, 2010, 189-198.

Williams 2005

D. Williams, *Roman Amphorae: A Digital Resource*, University of Southampton, http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=240 (10.07.2018).

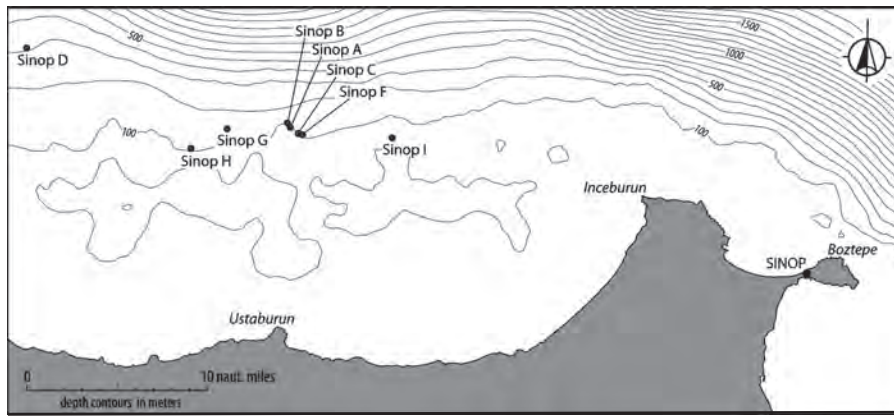

Figure 1. Sinop and the surrounding region and offshore areas, including the shipwrecks discovered by the 2011-2012 E/V Nautilus expeditions (Map by D. Davis).

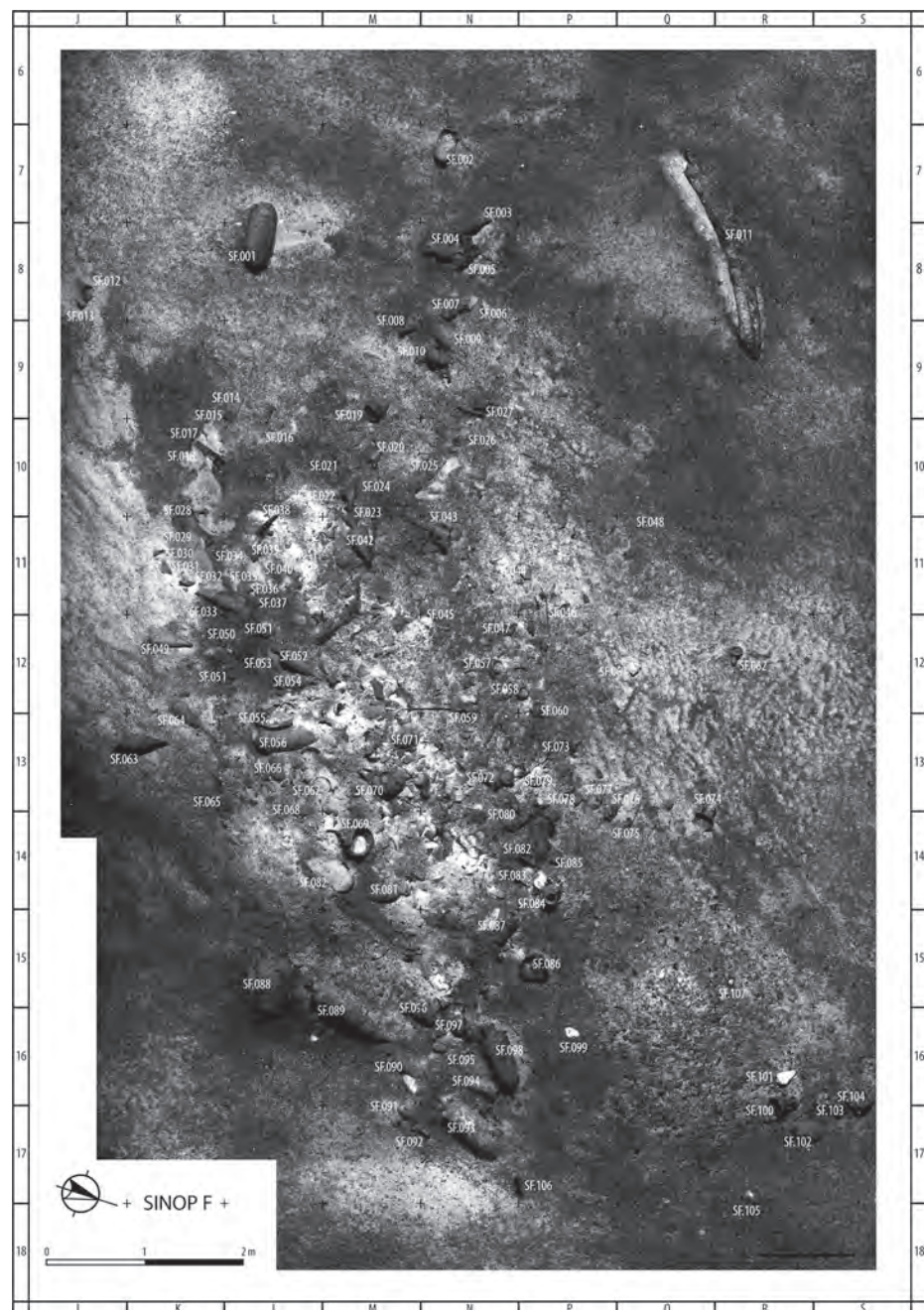

Figure 2. Mosaic of the Sinop F shipwreck (Mosaic courtesy Ocean Exploration Trust).

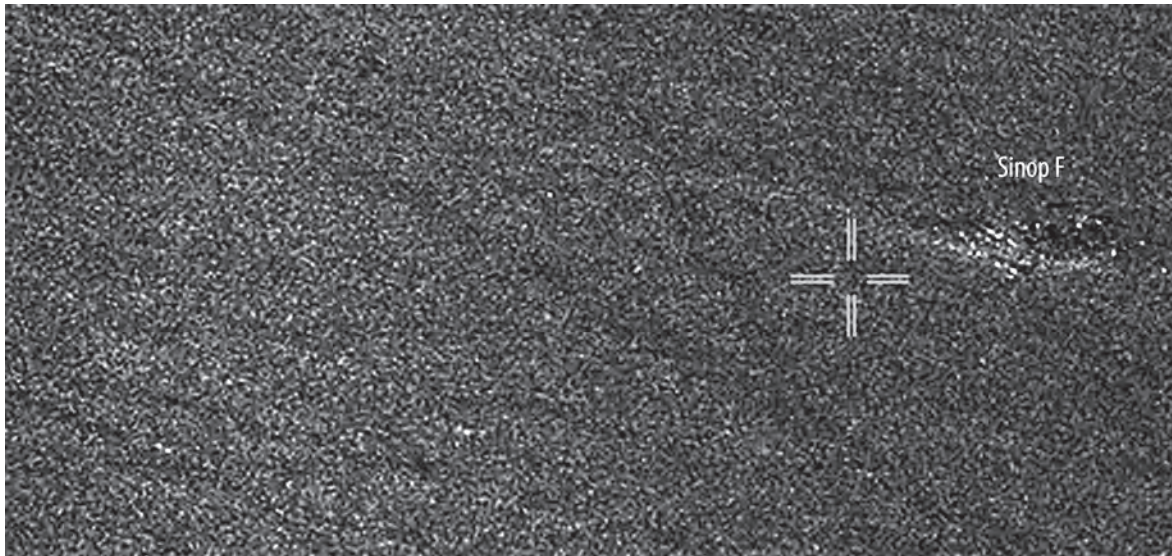

Figure 3. Sidescan sonar record of the Sinop F shipwreck. The long linear features are scars made by modern fishing trawls (Courtesy Ocean Exploration Trust).

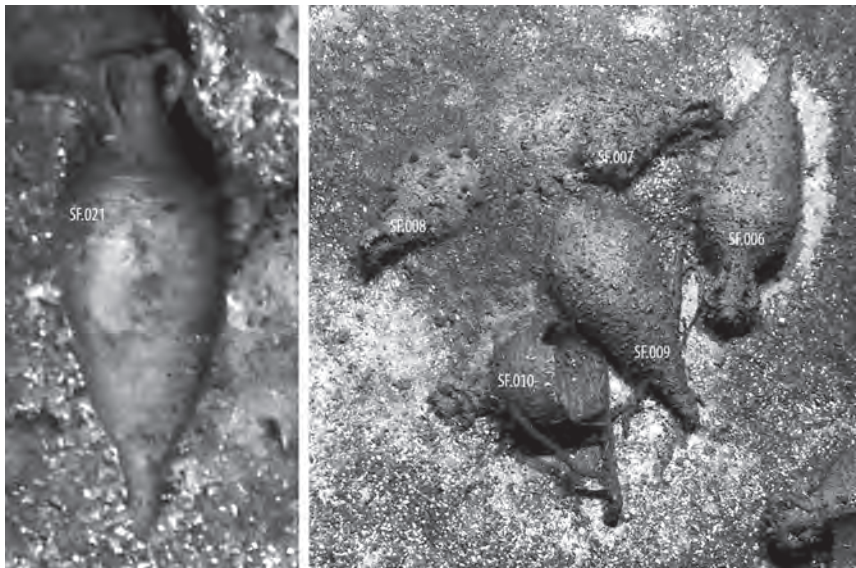

Figure 4a-b. LRA 3 jars: (a) SF.021, (b) SF.006, SF.007, SF.008, SF.009, and SF.010 (Courtesy Ocean Exploration Trust).

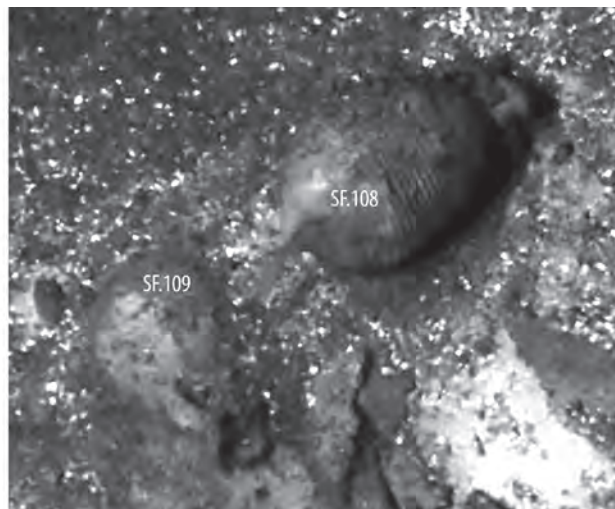

Figure 5a-b. Two amphorae (SF.108, SF.109) from an unknown Aegean center (Courtesy Ocean Exploration Trust).

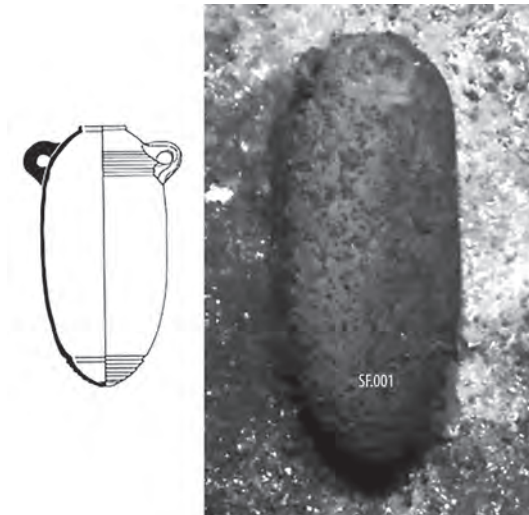

Figure 6a-b. Amphora of LRA 4 A2 type (SF.001) from the Levant (Courtesy Ocean Exploration Trust).

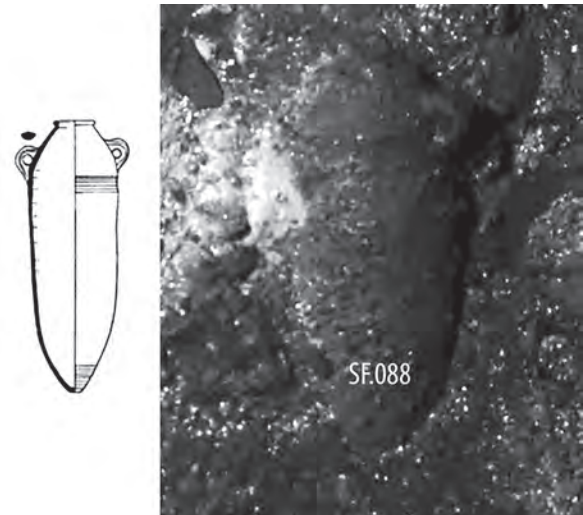

Figure 7a-b. Amphora of LRA 4 B1 type (SF.088) from the Levant (Courtesy Ocean Exploration Trust).

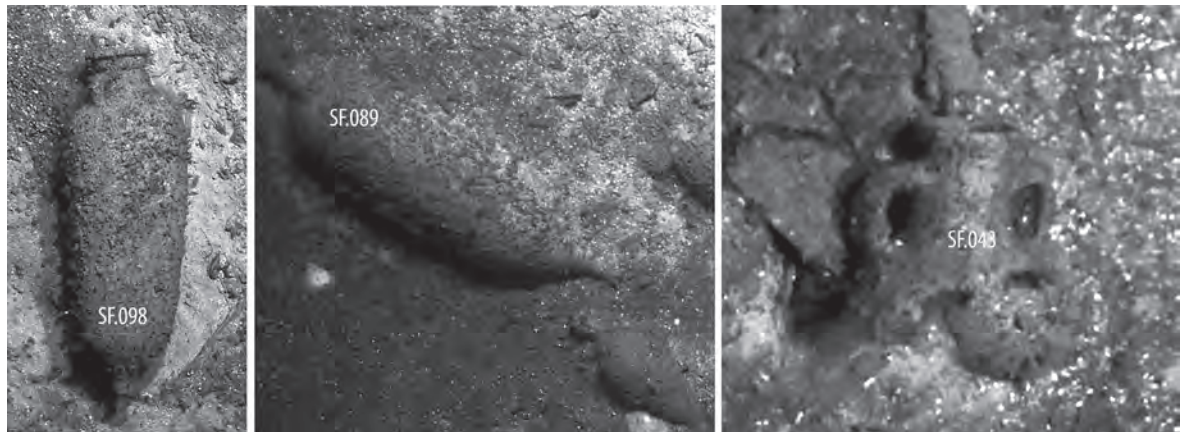

Figure 8a.b.c. North African amphorae: (a) SF.098, (b) SF.089, and (c) SF.043 (Courtesy Ocean Exploration Trust).

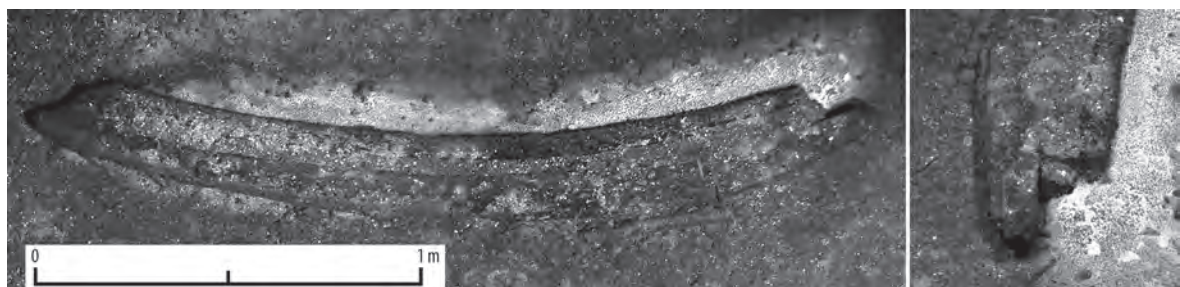

Figure 09. Endpost (SF.011). (a) Top view; (b) view of the west end showing the scarf arrangement (Courtesy Ocean Exploration Trust).

TRADING AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN SOUTH-WESTERN GEORGIA AND SINOPE IN THE ROMAN PERIOD

Kakhaber KAMADADZE*

ABSTRACT

In the Roman Period southwestern Georgia was a major trading, economic, political and strategic centre, where sea and land routes passed. There are very interesting materials which discovered and belong to different times. Some of these interesting materials are the Sinopean ware: amphorae, *loutheria*, jugs, lids, tiles.

Economy, social and the state structure of Sinope are closely linked to the interests of the Roman state. This city was main centre of Roman army and navy standing in the East. The troops based in Caucasus and northern Asia Minor were supplied from Sinope.

Imported items found in southwestern Georgia shows that Roman garrisons stationed there predominantly supplied from the eastern Mediterranean and western parts of the Roman Empire in the end of the 1st century AD and the beginning of the 2nd century. Distribution of items from these regions are reduced in the 2nd-3rd centuries AD and production of southern Black Sea coast pottery dominates.

Keywords: Georgia, Gonio, Sinope, *loutheria*, tiles.

Roma Döneminde Güney-Batı Gürcistan ile Sinope Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkiler

ÖZET

Deniz ve kara yollarının kesiştiği güneybatı Gürcistan, Roma Dönemi'nde önemli bir ticari, ekonomik, politik ve stratejik merkezdi. Bu bölgede ele geçmiş olup pek çok farklı döneme tarihlenebilen çeşitli ve ilginç malzemeler söz konusudur. Bu malzemeler içinde amphoralar, sürahiler, *loutheria* ve kiremitlerden ibaret Sinope kökenli eserler de mevcuttur.

Sinope'nin ekonomisi, sosyal ve yönetim yapısı Roma devlet yapısının çıkarlarına çok iyi bir şekilde bağlanmıştır. Bu antik kent doğudaki Roma ordusu ile donanmasının ana merkezi konumunda idi. Kafkaslar ve Küçük Asya'nın kuzeyindeki askerlerin tüm tedariki Sinope'den sağlanmakta idi.

Kuzeybatı Gürcistan'da bulunmuş olan ithal eserler, buradaki Roma garnizonlarının ihtiyaçlarının, MS 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başında, baskın bir şekilde doğu Akdeniz ile İmparatorluğun batı bölgelerinden sağlandığını göstermektedir. MS. 2. ve 3. yüzyıllarda ise bu bölgelerden ithal edilen eserlerin sayısının azaldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Gonio, Sinope, *loutheria*, kiremitler.

In the Roman Period southwestern Georgia's littoral was involved in the historical processes of the ancient world. Fort of Apsarus, where strategic sea and land routes from Trapezus to Sebastopolis met, was a major trading, economic, political and strategic centre between the 1st-3rd centuries AD. The fort represented one of the most important links of Pontus Limes, where numerous Roman troops were stationed. The first flow of the foreigners, exactly from the Pontus Polemianacus, the satellite country of Roman Empire, must have appeared in Apsarus towards the end of the 1st century BC and beginning of the 1st century AD. On the other hand, the fort itself was understood to be constructed around the 70's of the 1st century AD by Romans and assumed its especially intensive function in the 2nd-3rd centuries AD.¹

Southwestern Georgia (Colchis) had close connections with Sinope from Early Antiquity. Archaeological evidence from Apsarus, Sukhumi, Bichvinta and Nokalakevi testifies that these relations continued during the Roman and Byzantine Periods as well. Sinopean amphorae,

* Researcher of the Gonio-Apsarus; Archaeological and Architectural Museum and Sanctuary, Batumi-Georgia; Kaxaberqamadadze@yahoo.com.

¹ Kakhidze – Mamuladze 2004, 68.

kitchen utensils, building materials, coins have been found in Apsarus and at other locations of the eastern Black Sea area. Most likely, in contrast to the previous period, during Roman and Byzantine times relations between Colchis and Asia Minor were not intensive. In effect, they were limited to the coastal areas where Roman and Byzantine garrisons were stationed.² Sinope was the main Roman military base in the region which provided the imperial troops located in the southern Caucasus and the northern parts of Asia Minor.³ Thus, the explanation for the presence of Sinopean pottery in Apsarus becomes clear.

Among the archaeological evidence from Apsarus, especially the Sinopean *louteria*, represented by mouth, body and base fragments have to be mentioned. They are of different sizes; the clay and shape are mostly similar; however, different variations are made by the shapes of inner lap of especially the mouth. Those *louteria* fall into two types:

Type 1: The horizontally unfolded mouth of one of the fragments is roundish. The inner lap is separated from the body with a groove made with a sharp instrument (Fig.1.1). *Louteria* with similar shapes found in Apsarus are dated to the end of the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD. This type is rare in the eastern Black Sea area.⁴

Type 2: There is a relief rib modelled to the mouth and body junction is traceable in the inner surface (Fig.1.2). Such types of *louteria* are dated to the 2-3 centuries AD and were obviously more widespread.⁵

A great part of the archaeological findings are constituted by the amphorae. They are a subject of major interest, as they allow us to trace the relations of this extremely important center of eastern Black Sea littoral with the rest of the world over centuries. Currently, about 20 types of Roman Period amphorae can be identified among the artifacts found in Apsarus. These types are further divided into separate varieties.⁶ Sinopean amphorae from Apsarus fall into several types as below:

Type 1 (corresponding to the group of Pseudo-Cosian amphorae): This type is found through nearly all the Mediterranean and the northern and eastern Black Sea. The prototype originated from Cos. Sinopean imitations of this type of amphora are represented by a fragmentary handle in Apsarus (Fig.2.1-6) dated to the 2nd half of the 1st century AD.⁷

Type 2 (corresponding to the group of Amphorae with handles attached to the shoulder): This type of Amphorae (Fig.2.5) occur rarely in the Black Sea area. They are not observed in the Aegean either. Almost no information is found in concerning their place of manufacture. The comparison of material discovered in the levels of the 2nd-3rd centuries AD and preserved in the Sinope Museum has led to the suggestion that Sinope was one of the centres of manufacture.⁸

Type 3 (corresponding to the group of Large, thick-walled amphorae): Large, thick-walled amphorae are characterised by an everted rim, concave neck and egg-shaped body (Fig.2.6). Kilns for their manufacture have been found at Demirci, near Sinope.⁹ They are all almost identical in shape and size. The surfaces of some fragments are covered with red paint. Amphorae of this type are recorded in large numbers at Apsarus. They were discovered in levels dated to the beginning of the 2nd century and the first half of the 3rd century AD.¹⁰

2 Khalvashi – Kakhidze 2012, 123.

3 Maksimova 1956, 306-353.

4 Ebralidze 2005, 70 fig. 50.

5 Ebralidze 2005, 70-71 fig. 51.

6 Khalvashi 2002.

7 Khalvashi – Kakhidze 2012, 123 fig. 1.

8 Khalvashi – Kakhidze 2012, 123 fig. 2.

9 Kasab-Tezgor – Tatlican 1998, 424 fig. 56.

10 Khalvashi – Kakhidze 2012, 123 fig. 3.

Type 4 (corresponding to group of amphorae with Bulging Neck): These specimens are similar to Type 3 and characterised by the stability of forms and many other common features; however, differences are evident too, for example their proportions being smaller (Fig.2.7). This type emerged by the imitation of the form of amphorae of Type 3 and both existed contemporaneously in a time span covering the beginning of the 2nd century until the first half of the 3rd century AD. Parallels are known from the northern Black Sea area, where manufacture continued into the first half of the 4th century AD.¹¹

Type 5 (corresponding to group of amphorae with Light Dough): Medium-sized Early Byzantine Period amphorae with a small, shafted rim, a long, narrow neck and an undulating surface (Fig.2.8). They were foremost in quantity. One of them bears a graffito 'N', another the print of fingers. From analysis of the clay used, their Sinopean origin is beyond doubt. The kiln waste excavated at Demirci also confirms this. With the help of numismatic data dating to the 6th-7th centuries AD.¹²

Quite often jugs were also encountered. They are represented by the fragments of rims, handles, body fragments, high and cylindrical necks, disc-like or flat bases (Fig.3.1-6). They were discovered in levels dated to the beginning of the 2nd century and the first half of the 3rd century AD.

Next group of Sinopean manufactures are clay lids. They have disc-like broadened lap with a button-like handle in the center (Fig.4.1-3). Dated to the same period as well they span to a time from between beginning of the 2nd century towards the first half of the 3rd century AD.

Construction oriented terracotta objects consist the biggest portion of the archaeological finds. The majority is formed by the Solen type tiles. Whereas the clay and shape of all the specimens are mostly similar (Fig.5.1-3), measurements of the up-folded sides vary a lot. These tiles are generally dated to the 2nd-3rd centuries AD.

Among the archaeological evidence from Apsarus a Sinopean copper coin of Gordian III (238-244) must also be taken into consideration (Fig.6). Sinopean coins were widely imported to Colchis during the early Classical and Hellenistic periods. The Apsarus item prove that relations between ancient Colchis and Sinope somehow continued until the Early Middle Ages as well.¹³

Imported items found in southwestern Georgia, namely in Apsarus, show that Roman garrisons stationed there predominantly supplied from the eastern Mediterranean and western parts of the Roman Empire in the end of 1st century AD and the beginning of the 2nd century AD. Distribution of items from these regions are reduced in the 2nd-3rd centuries AD and production of southern Black Sea coast dominated the local bazaar since this period.

BIBLIOGRAPHY

Ebralidze 2005

T. Ebralidze, *Samkhret-dasavlet sakartvelos zgvishpirti gvianelinistursa da romaul kbanashi* (Batumi 2005).

Kakhidze – Mamuladze 2004

A. Kakhidze – S. Mamuladze, *Samkhret karibchisa da abanotubnis teritoriaze 1995-1999 tslebshi tsarmoebuli kvleva-dziebis umtavresi shedegebi*, *Gonio-Apsarus 4* (Batumi 2004) 3-74.

11 Khavtashvili – Kakhidze 2012, 123 fig. 4; Vnukov 1993, 206; Kasab-Tezgor 2009, 121-141, 198-260.

12 Kassab-Tezgor 1998, 445; Kassab-Tezgor – Tatlican 1998, 423-424; Kassab-Tezgor – Touma 2001, 105-115; Kassab-Tezgor 2009, 121-141, 198-260

13 Varshalomidze 2009, 87.

Kassab-Tezgör 1998

D. Prospection sous-marine pres de la cote Sinopeenne: transport d'amphores depuis L'atelier et navigation en mer Noire, *Anatolia Antiqua* 6, 1998, 443-449.

Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1998

D. Kassab-Tezgör – İ. Tatlıcan, Fouilles des ateliers d'amphores a Demirci pres de Sinop en 1996 et 1997, *Anatolia Antiqua* 6, 1998, 423-442.

Kassab-Tezgör – Touma 2001

D. Kassab-Tezgör – M. Touma, Amphores exportes de mer Noire en Syrie du nord, *Anatolia Antiqua* 9, 2001, 105-15.

Kassab-Tezgör 2009

D. Kassab-Tezgör, 'Typologie des Amphores Sinopeennes Entre le IIe s.-IIIe s. et le VI es. ap. J.C'. Les Fouilles et le Materiel de l'Atelier Amphorique de Demirci Pred de Sinope, *Varia Anatolica* 20, 21-141, 198-260.

Kalvashi 2002

M. Kalvashi, *Keramikuli tara gonio-apsarosidan* (Batumi 2002).

Kalvashi – Kakhidze 2012

M. Kalvashi – E. Kakhidze, Sinopean Amphorae in Apsarus, in: G.R. Tsetskhladze (ed.), *The Black Sea, Paphlagonia Pontus and Phrygia in Antiquity*, *BAR International Series* 2432 (Oxford 2012) 123-127.

Maksimova 1956

M. Maksimova, *Antichnye goroda Yugo-Vostochnogo Prichernomor'ya* (Moscow/Leningrad 1956).

Vnukov 1993

S. Vnukov, Novye tipy pozdesinopskoi tary, *Rossiiskaya Arkeologiya* 3, 1993, 204-213.

Varshalomidze 2009

I. Varshalomidze, *Monetebi gonio-apsarosidan* (Batumi 2009).

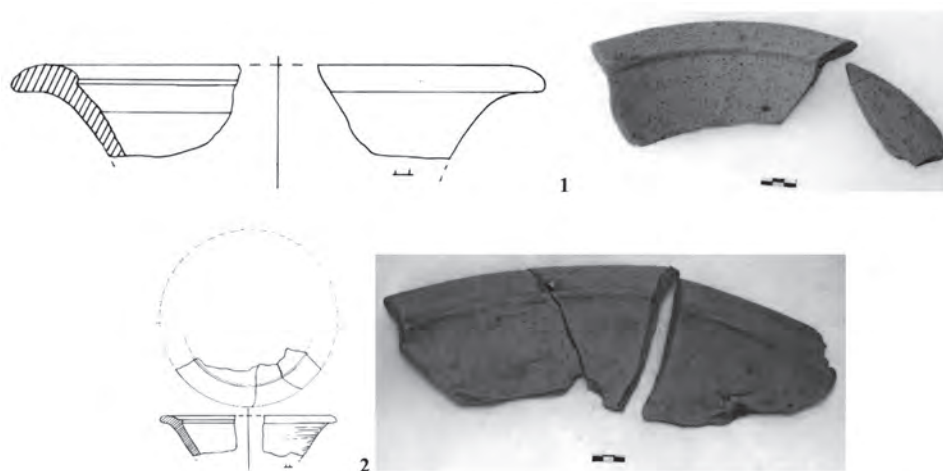

Figure 1. Loutheria: 1. Type 1; 2. Type 2.

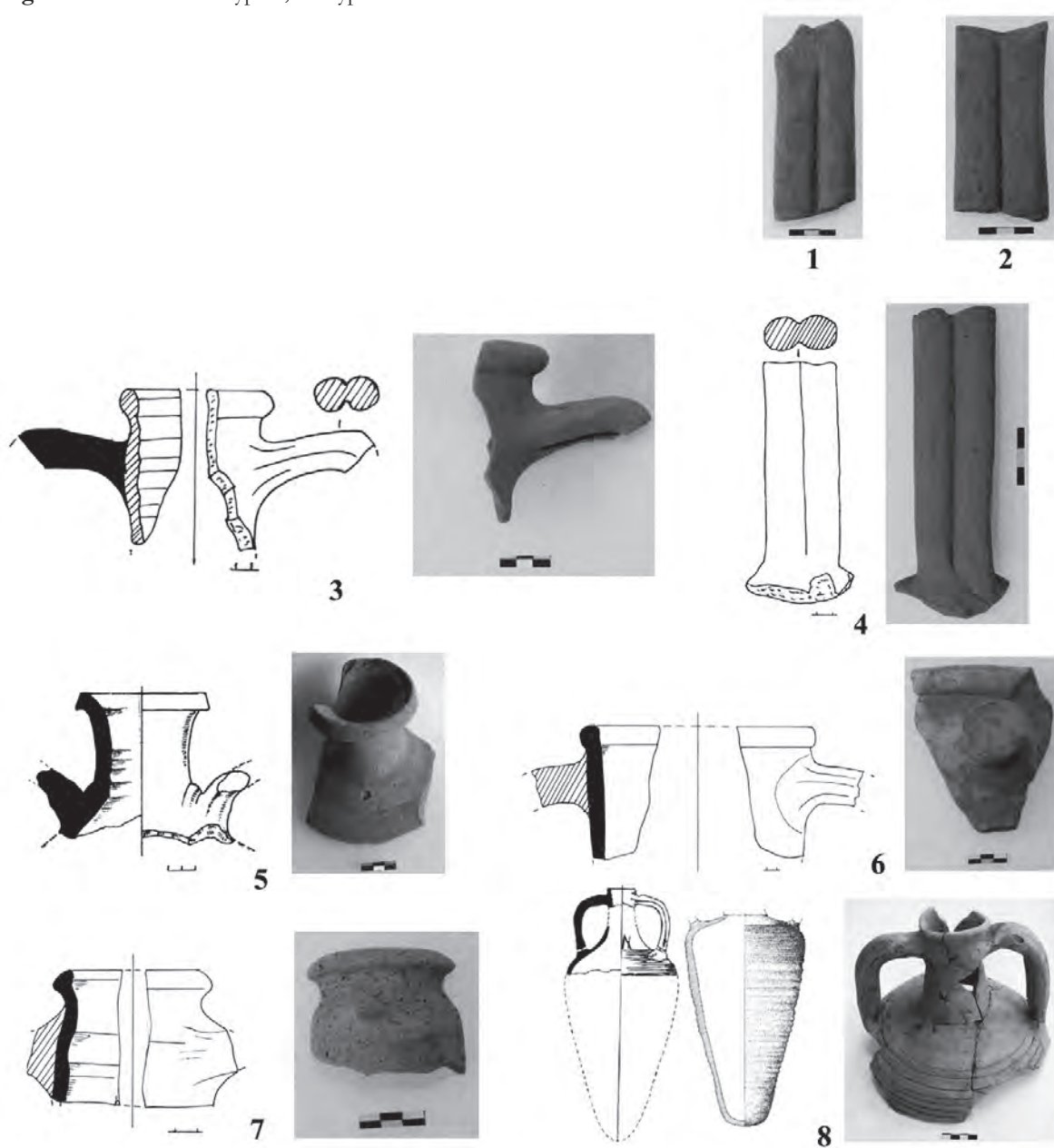

Figure 2. 1-4 Type 1 amphorae, the group of Pseudo-Cosian amphorae; 5. Type 2, the group of amphorae with handles attached to the shoulder; 6. Type 3, the group of large, thick-walled amphorae; 7. Type 4, the group of Bulging Neck amphorae; 8. Type 5, the group of Light Dough amphorae.

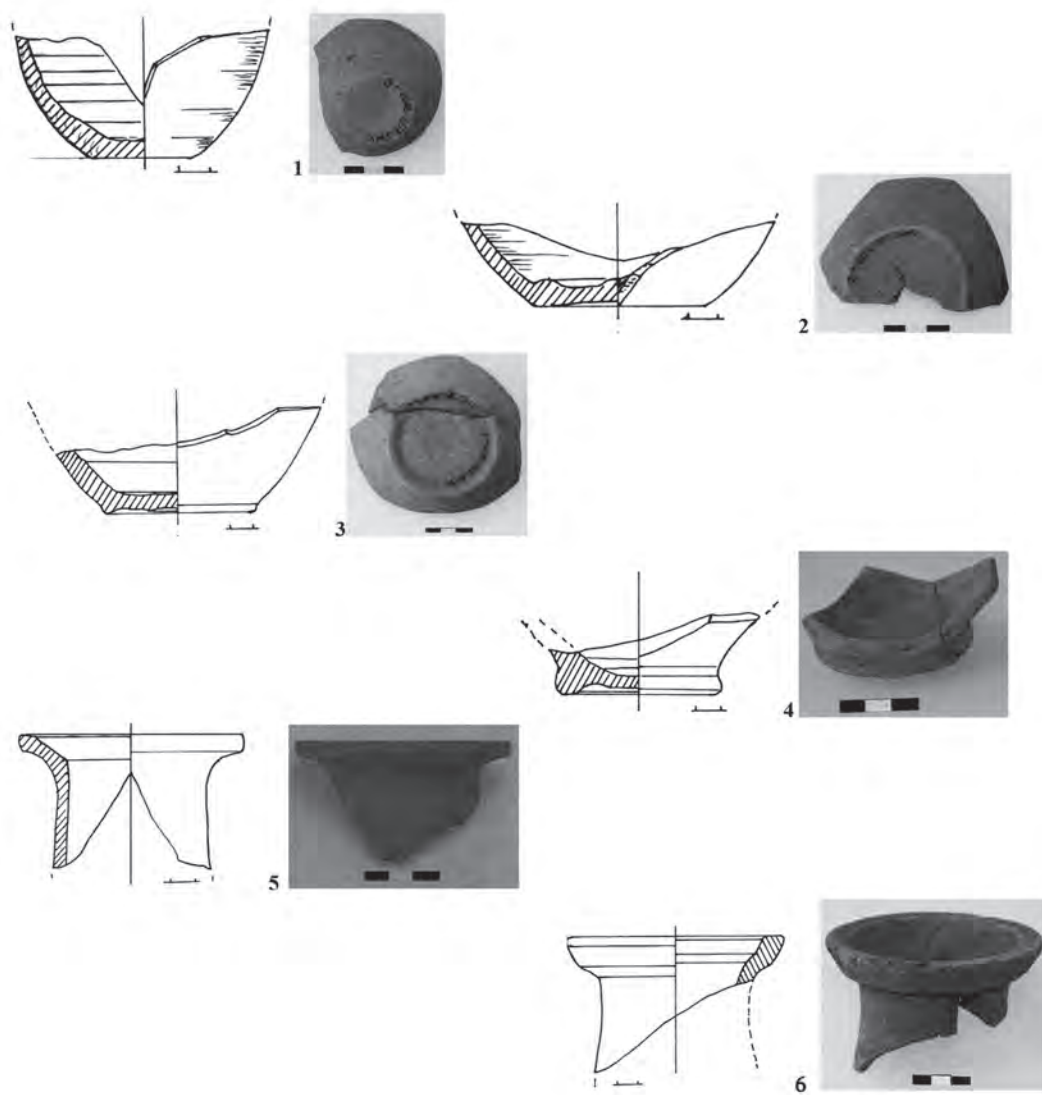

Figure 3. 1-6 Jugs.

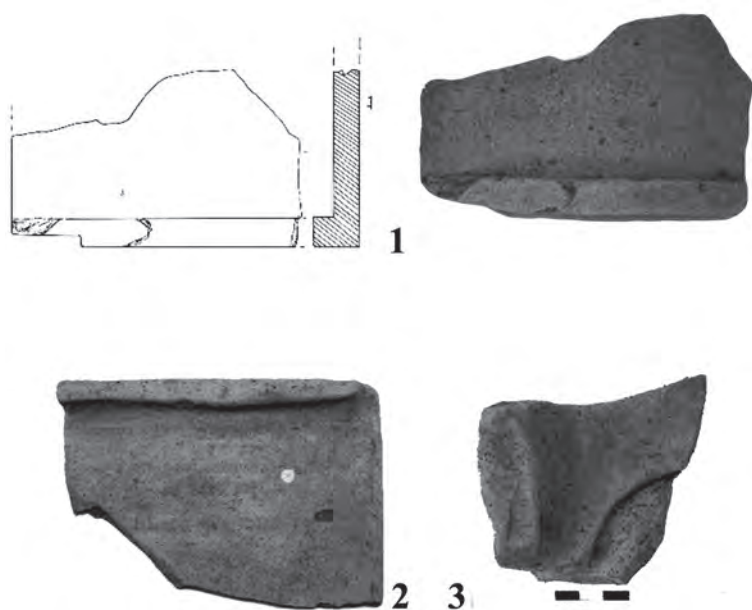

Figure 4. 1-3 Lids.

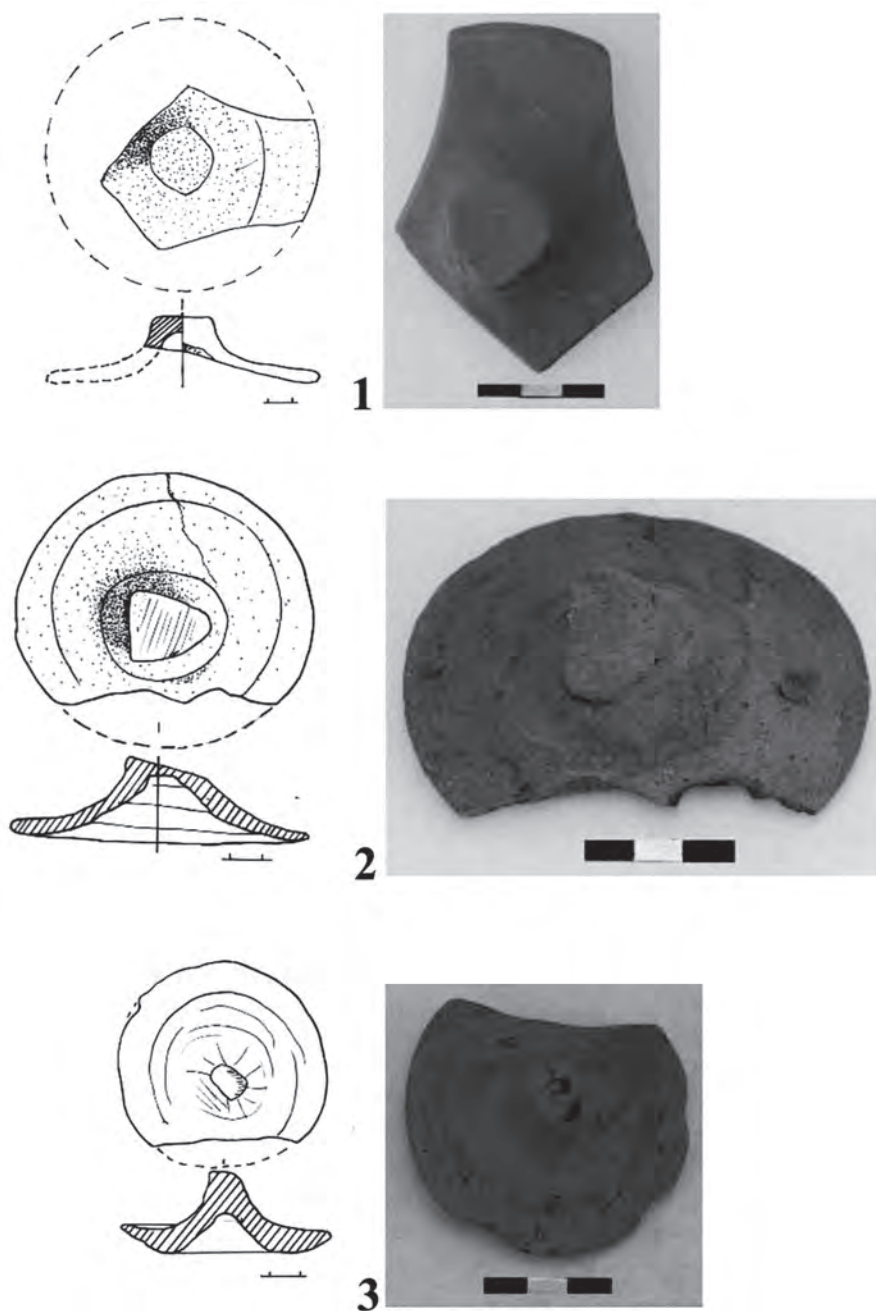

Figure 5. 1-3 Roof tiles.

Figure 6. Bronze coin.

SİNOP BALATLAR KİLİSESİ YAPI TOPLULUĞU KAZISI: OSMANLI DÖNEMİ GAYRİMÜSLİMLERİN (ORTODOKS-HİRİSTİYAN) ÖLÜ GÖMME TÖRENLERİ ve BİÇİMLERİNE GENEL BAKIŞ

Feray KORUCU-YAĞIZ*

ÖZET

Sinop, sahip olduğu doğal güzellikleri ve buna paralel olarak gelişen yerleşim özellikleriyle tarihi boyunca tüm uygarlıklar için ehemmiyet arz etmiş bu sebeple antik dönemden itibaren pek çok toplum tarafından hâkimiyet altına alınmak istenmiştir. Kentin, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük imparatorluklar döneminde özellikle ticari bağlantıların gerçekleştirilebilmesi için imkân veren koşullarıyla önemli bir nokta haline geldiği görülmüştür. Öyle ki şehrin bahsettiğimiz bu özellikleri, kent içerisinde sadece siyasi ve ekonomik hayat üzerinde değil, aynı zamanda sosyal yaşam üzerinde de etken rol oynamıştır.

Sinop'ta, kent yaşamının ana bileşenini oluşturan toplumsal yapı incelendiğinde bu yapının, heterojen olduğu tespit edilmiştir. Farklı din ve millete mensup olan insanlar, bu heterojen yapının oluşumuna katkıda bulunmuş böylelikle zaman içerisinde kültürel anlamda belirli bir birikim elde edilmiştir. Sinop'un toplumsal yapısının oluşumuna katkı sağlayan Geç Osmanlı Dönemi, kentin son evresi olmuştur. Bu dönemde toplumsal yapı ve dolayısıyla sosyal yaşam üzerinde etkili olanlar yani belli bir yaşam dinamizmini kuranlar, Türkler ve onlarla büyük bir uyum içinde yaşayan gayrimüslimler (Rum-Ortodoks) olmuştur. Gayrimüslimlerin günlük yaşam biçimlerinin, geleneklerinin ve dini yaşamlarının somut verilerle ortaya konulması, günümüzde 'Balatlar Kilisesi' olarak tanınan Roma Dönemi'ne ait büyük yapı kalıntısında devam ettirilen arkeolojik çalışmalarla mümkün olmuştur. Esasında Roma dönemine ait hamam kalıntısı olan bu yapıda, zaman içerisinde birtakım değişikliklerin yapıldığı ve yapının farklı amaçlara hizmet eden bir birim haline getirildiği görülmüştür. Rum-Ortodoks halk tarafından Geç Osmanlı Dönemi'nde bu yapının, ibadet merkezi ve mezarlık alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmamızın esas amacını, bu konu oluşturmıştır. Sinop'ta, Geç Osmanlı Dönemi'nde yaşayan Rum-Ortodoks halkın, ölü gömme geleneklerinin, dönemin mezar tipolojisinin ve ölü gömme biçimlerinin tüm detaylarıyla ortaya konulması ele aldığımız konunun temel sorunsalını oluşturmıştır. Ayrıca bu çalışmada, mezarlardan gün ışığına çıkarılan küçük buluntuların da değerlendirmeye tabi tutulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Sinop Balatlar Yapı Topluluğu, Osmanlı Dönemi, ölü gömme törenleri, ölü gömme biçimleri.

Excavation of Sinop Balatlar Church Building Complex: Overview of Form and Burial Ceremony of Non-Muslim Citizens (Orthodox-Christians) of Ottoman Period

ABSTRACT

Sinop, with its owned natural beauties and accordingly developed residential properties to this function has been great importance throughout its history for all nations and therefore since ancient times many of these nations are wanted to taken this city under their domination. During the big empires period, like Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman Empire, the city has been seen as an isthmus point especially because of having the opportunity to making commercial connections. So the characteristics of the city which we mentioned there have played an active role not only on the political and economic life but also on the social life of city.

When the social structure that constitutes the main component of urban life in Sinop analyzed, the heterogeneous of this structure has been identified. People who are belong to different religions and nationalities have contributed to the formation of this heterogeneous structure and in the by time certain cultural accumulation have been obtained. The Late Ottoman Period which is contributed to the formation of the social structure of Sinop has been the last stage of the city. During this period, Turkish and non-muslim citizens (Greek Orthodox) who are living with Turkish citizens in a great harmony have been impact on the social structure and they have established certain dynamism of life. The concrete data has been gathered by the archaeological studies on the great ruins of the Roman Period which is known today Balatlar Church helped the revealing the daily life, traditions and religions of those citizens. Actually it was built as Roman bath by the time it has been changed for the aim of using the building for different purposes. It has been notified that during the Post-Ottoman Period, this structure has been used as a temple and a cemetery by non-muslim citizens. This issue has formed the main subject of our study. Understanding the tradition of burial cemetery, the burial typology of periods and the form of the burial in Orthodox-Christian people who lived in Sinop at Ottoman Period formed the basis of the problematic issues which we addressed. In this study we also aimed to assessed the small finds which are unearthed from the tombs.

Keywords: Sinop, Sinop Balatlar Building Complex, Ottoman Period, burial ceremony, burial forms

* Arş Gör. Feray Korucu-Yağız, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü-Bizans Sanatı

Anabilim Dalı, frykorucu@hotmail.com.

Sinop, Karadeniz kıyı şeridinde, Anadolu'nun kuzey yönde uç noktası olan İnceburun'a, doğu yönde bağlanan Boztepe Burnu ve Yarımadası üzerinde yer alan bir kale-şehirdir.¹ Pontus Krallığı Dönemi'nde başkentlik yapan şehir, sahip olduğu doğal güzellikleri, stratejik konumu ve buna paralel olarak gelişen yerleşim özellikleriyle² tarihi içerisinde büyük bir üne kavuşmuş, antik çağdan beri tüm millet ve uygarlıkların ilgi odağı haline gelmiştir.³

Kent, ekonomik ve siyasi bağlantıları sebebiyle farklı toplumların etkileşim içerisinde olmasını sağlamış⁴ bu toplumların kültürlerinin izleriyle yepyeni kimliklere bürünmüştür. Şehrin, geçirmiş olduğu bu tarihsel, siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal dönüşüm⁵ yapılan birçok araştırmayla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Strabon, İbn-i Batutta, Evliya Çelebi gibi önemli tarihçi yazarların yapmış olduğu çalışmalarla ilk şeklini alan araştırmalar, modern dönem bilim insanlarının yapmış olduğu çalışmalarla son şeklini almıştır. Sinop il merkezi, Ada Mahallesi, 24 pafta, 251 ada, 2. parselde yer alan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin izin ve destekleriyle Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında, 2010 yılından itibaren devam ettirilen Balatlar Kilisesi ve kilisenin konumlandığı alan üzerinde yapılan araştırmalar (Res. 1),⁶ son dönem çalışmalarını örnekleyen en önemli bilimsel faaliyetlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir.⁷

Bilimsel kayıtlarda "Balatlar Kilisesi" ya da "Mithradates Sarayı" olarak geçen Balatlar Kilisesi Yapı Topluluğu, Geç Roma Dönemi'nde, MS 2-3. yüzyılda, bir imparatorluk hamamı (*thermae*)⁸ olarak inşa edilmiştir. Hellenistik evresiyle ilgili henüz net bilgilere ulaşılamamış olan bu hamam kompleksinin,⁹ bazı bölümleri 5. yüzyılda manastır kilisesine çevrilmiştir. 6. yüzyılın ikinci yarısından 7. yüzyıl ortalarına kadar geçen süreçte yapıda mimari anlamda bir dönüşüme daha izin verilmiş iki adet erken dönem kilisesi oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu kiliselerle bağlantılı olarak yapının çevresinin mezarlık alanı olarak kullanıldığı görülmüştür. Tüm bu dönüşümler belli bir sonuç getirirse de en köklü ve yerleşik değişim 7. yüzyıl sonunda gerçekleşmiştir. Yapının I ve II no.lu mekânları, Roma hamam kompleksinin "*apodyterium*" bölümü, kiliseye dönüştürülmüş; yapı kazandığı bu yeni kimlikle 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hizmet vermiş, etrafı ise burayı bir ibadethane olarak kabul eden Rum Ortodoks halk tarafından mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Çalışmalar, yapının mimari anlamda geçirdiği bu dönüşümlerin izlerini ortaya çıkarırken gün ışığına çıkarılan farklı gruplara ait birçok malzemeyle de dönem insanların yaşamı kolayca tahlil edilebilmiştir. Bahsi geçen mezarlık alanında yer alan mezarlardan elde edilen buluntular, bu bağlamda bizler için büyük önem taşımıştır.

Sinop'ta yaşayan Rum-Ortodoks halkın, mezar mimarisi, mezar tipolojisi, ölü gömme biçimleri dolaylı olarak tebaanın ölüleri için düzenlediği seremoniler hakkında en geniş bilgilere; Hz. Meryem'in Ölümüne/Uykusuna (*Koimesis*) adanan, Balatlar Kilisesi, bu kilisenin doğusunda yer alan haç planlı yapı ile kuzeyine uzanan dikdörtgen planlı büyük salon, yani mezarlık (*koimeterion*/ uyku yeri) olarak kullanılan alanda yürütülen antropolojik çalışmalarla ulaşılmıştır (Res. 2). Mezarlardan gün ışığına çıkarılan pek çok eserle dönemin başta kültürel olmak üzere küçük el sanatları ve dolayısıyla ticari ilişkileri mercek altına alınabilmektedir. Elde edilen sonuçlar vasıtasıyla tebaanın geleneksel olarak cenaze törenlerini nasıl tatbik ettikleri şöyle özetlenebilmiştir:

Rum-Ortodoks cemaati tüm toplumlar gibi cenaze törenlerini kendilerine has kurallarla

1 Yılmaz 2009, 3.

2 Eroğlu – Direr-Akhan 2013, 17.

3 Üstün-Demirkaya – Tuluk 2012, 45.

4 Özcan 2011, 30.

5 Kassab-Tezgör 2012, 3-9.

6 Yüksel – Köroğlu 2012, 153.

7 Köroğlu 2011, 66.

8 Yapı, *frigidarium*, *tepidarium*, *apodyterium*, *caldarium*, *latrina* ve *palaestra* bölümleri olan bir imparatorluk hamamı olarak inşa edilmiştir.

9 Doonan 2004, 98-101.

yönetmiştir. Buna göre; bir kişinin ölüm haberi alındığında ilk olarak papaz ve ölen kişinin vaftiz ailesinin çağırılması gerektiğine inanmışlardır. Durumdan haberdar olan yakınlar ölü evine intikal ettikten sonra, cenaze yıkama işlemine başlamışlardır.¹⁰ Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra ölünün tabuta yerleştirilmesi aşamasına geçmişlerdir. Ölü tabuta yerleştirilmeden önce din adamı tarafından ölünün yerleştirileceği tabut, kutsal su ile takdis edilmiştir.¹¹ Bu işlem tamamlandıktan sonra ölen kişi eğer bir asker ise forması, kilise görevlisiyse hizmet kıyafetleri, sade bir vatandaşsa normal-günlük kıyafetleri giydirilerek tabut içine yerleştirilmiştir. Defin için gerekli olan her şey yapıldıktan sonra tabut, genellikle siyah kıyafetler içinde olan bireylerin¹² oluşturduğu büyük bir kabile eşliğinde “*trisagion*” adı verilen bir ilahi söylenerek mezarlığa götürülmüştür. Ölü, tabutla beraber düzgün bir şekilde mezar çukuruna yerleştirilerek defnedilmiştir.¹³ Defin işleminin gerçekleştirilmesinden üç gün sonra din adamı, ölen kişiye çok yakın olan bir kadın refakatinde mezar başına tekrar gitmiş ve mezarlığı tutsülemiştir. Bu eylem, kadınların İsa’nın mezarını ziyaret etmesi olayını işaret eden bir eylem olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Rum-Ortodoks cemaatinin bu sırayı takip eder biçimde devam eden ölü gömme geleneklerinin varlığı ve şekli, Balatlar Kilisesi’nde gün ışığına çıkarılan mezarlardan elde edilen verilerle de doğrulanmıştır.

17. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilen¹⁵ genellikle sıfır noktasından -100 cm ile -300 cm kadar olan toprak seviyesi arasında yer aldığı bilinen Rum-Ortodoks cemaati mezarlarının tarihlendirilmesi, sadece stratigrafik durum ve gün ışığına çıkarılan mezar buluntuları temel alınarak yapılmamıştır. Mezar çukuru içerisine koyulan kişinin vücut yerleştiriliş kombinasyonları, tarihlendirmeyi sağlayan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁶ Yapılan çalışmalar, Rum-Ortodoks cemaatinin, ölümlerini genellikle mezar çukurları içerisine başları batıya gelecek şekilde sırt üstü yatırılmış olarak bıraktıklarını göstermiştir. Genel olarak bu şemanın takip edildiği mezarlarda en önemli farklılığı, bireylerin kollarının birleşim şeklinin oluşturduğu tespit edilmiştir. Kolların; dirsekten kıvrılarak göğüs üzerinde çapraz, tek kol gövde yanına paralel, diğer kol göğüs üzerinde çapraz, ellerin göbek üzerine çapraz, kolların iki yanda gövdeye paralel bırakıldığı şekiller başta olmak üzere ölümlerin değişik kombinasyonlarla mezar çukuru içerisine yerleştirildiği görülmüştür (Res. 3). Bu kombinasyonlar haricinde bireylerin mezar çukuru içerisine yatırılış şekillerinde, gelenekler çerçevesinde belirlenen birtakım pratiklerin de geliştirildiği görülmüştür. Çoklu gömü tekniği bu durumu örneklemiştir. Bu yöntemle mezarlar bir nevi aile mezarlığına dönüştürülmüştür. Mezarlarda alan açma işlemi diğer kemiklerin mezar dışına tahliye edilmesiyle gerçekleştirilmemiştir. Eski zamanlarda ölmüş kişilerin vücut kemikleri, mezar çukuruna yerleştirilen bireyin ayak ucunda toplanmış; kafatasları ise defnedilen bireyin başının etrafına düzgün bir şekilde sıralanarak bırakılmıştır. İşte bütün bu detaylar, mezarların dönem ve kültür özelliklerini net şekilde tanımlayabilmemizi sağlamıştır (Res. 4).

Gün ışığına çıkarılan mezarlar, dönem içerisinde yaşayan insanların sosyal statüsü, ekonomik durumları, günlük yaşamları ya da sanatsal faaliyetleri gibi pek çok özel konu hakkında bilgi sahibi olabilmemizi sağlamıştır. Örneğin; mezarlardan çıkarılan kandil, gözyaşı şişesi, kişiye ait çeşitli takılar, hatıra olarak mezar içerisine bırakılan ikonalar ya da tekstil ürünleri gibi çeşitlendirebileceğimiz birtakım buluntular, bu amaçla değerlendirme kapsamına alınan somut veri grubunu oluşturmuştur (Res. 5). Sinop Balatlar Kilisesi Geç Osmanlı Dönemi mezarlarından gün ışığına çıkarılan, mezar içlerine hediye olarak bırakılmış Çanakale seramikleri olarak tanımlanan, yeşil sırlı kâse ve çanaklar

10 Ölen kişi yüksek rütbeli bir din adamıysa işlemin bu kідeme yakın bir zat tarafından yapılmasına özen gösterilmiştir.

11 Mezarlardan gün ışığına çıkarılan kandil, gözyaşı şişesi ya da bu amaçla kullanılmış, camdan yapılmış küçük boyutlu kapların, ölünün defni sırasında ölü üzerine dökülen kutsal yağ ve koku geleneğiyle ilintili olduğu bilinmektedir.

12 Bu bir yas göstergesidir. Aynı zamanda bu tip bir giyinme, insanların günah içerisinde olduklarını, ölümün her an yanı başımızda olduğunu bilerek sürekli tövbeyle yaşamamız gerektiğini anımsatmak için gösterge olarak kabul edilmiştir.

13 Kimi zaman mezar içlerine çeşitli hediyeler de bırakıldığı da görülmüştür.

14 P. Ulaş, Ortodoks Kilisesi’nde Ölüm ve Cenaze Töreni, <<http://ortodokshristiyanlik.blogspot.com/2015/07/olum-ve-cenaze-toreni.html>> (9 Ekim 2017).

15 Gün ışığına çıkarılan küçük pullar, seramik parçalar, tekstil parçaları vs. gibi pek çok eser grubu tarihlendirmede somut veri olarak kullanılmıştır.

16 Bireylerin mezar çukuru içerisine yatırılış şekilleri, başlı başına toplumsal yaşayışın ve bu toplumun benimsediği inancın bir yansıyası olarak değerlendirilmiş dolayısıyla bu durumun belli bir döneme işaret ettiği söylenebilmiştir.

(18-20. yüzyıl), gözyaşı şişeleri, tekstil parçaları ile takılar açıklamaya çalıştığımız bu durumu örneklememize yardımcı olmuştur. (Res. 6). Sosyal hayat ile sanatsal faaliyetler, kapsamında ele alınacak konuyu aydınlatmada birer vasıta olarak kullanılan bu malzemeler haricinde konuyla ilgili bilgi sunan bir diğer veri kaynağını da kemiklerin oluşturduğu görülmüştür. Kemikler üzerinde yapılan çeşitli analizler, insanların sosyal ve ekonomik durumu hakkında birtakım sonuçlara varılabilmesini olanaklı hale getirmiştir. Yapılan araştırmalar sonrasında insanların ölümüne sebep olan hastalıkların teşhis edilmesi bu durumu örneklemiştir. Analizler sonucu elde edilen bazı veriler, Balatlar Kilisesi'ndeki Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen mezarlardaki kişilerin bazılarının lepra, paje, cüzzam gibi ağır hastalıklar sonucu öldüğünü göstermiştir (Res. 7). İskeletlerde sadece ağır hastalıkların izlerine rastlanmamıştır. Farklı besinlerin tüketiminin neden olabileceği diş aşınmaları, farklı meslek gruplarına mensup olan insanların diz, dirsek ve sırt kemiklerinde görülen çeşitli hasarlar, bu durumu örneklemiştir.

Balatlar Kilisesi kazı alanından ortaya çıkarılan Hristiyan-Ortodoks tebaaya ait mezarların çoğunun üzerinin üç ile beş sıra halinde dizilen taş sıralarıyla kapalı olduğu görülmüştür (Res. 8). Taşların; Erfelek bölgesi, Tatlıca Şelaleleri ve Karakum bölgesi tarafından getirilen düzgün konglomera ve kayrak taşı plakalardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Balatlar Kilisesi kazı alanındaki Hristiyan-Ortodoks tebaaya ait mezarlar yaptığımız sınıflandırmaya göre “özel mimarili mezarlar”, “basit mezarlar”, “taş örgülü mezarlar”, “niş içerisine yapılan mezarlar” ve “tonozlu mezarlar” olmak üzere beş ana başlık altında incelenmiştir.

Kilisenin doğusunda, *caldarium* denilen alanda yani VIII numaralı mekânda 2011 yılında yapılan kazı çalışmaları esnasında gün ışığına çıkarılan ve alan içerisindeki diğer mezarlardan tamamen farklı özellikler gösterdiği kanaatine varılan dört adet “Özel Mimarili Mezar”, (eğimli ya da papaz mezarları) yapmayı amaçladığımız tipolojinin ilk türünü oluşturmuştur (Res. 9). Buradaki mezarların kısa kenarları üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak mezar çukurlarının oval bir forma dönüştürüldüğü görülmüştür. Mezarların batı yöndeki kısa kenarları, doğu yöndeki kısa kenarından yüksekte yapılmış, böylelikle mezarlara batıdan doğuya doğru belirgin bir eğim verildiği tespit edilmiştir. Mezarların bu tip bir biçimlendirmeye tabi tutulması değişik inanç ve geleneklerin izlerinin takip edildiği fikrini kuvvetlendirmiştir. Gün ışığına çıkarılan eserler aracılığıyla dönemin din adamlarına ait olduğu fikrinde sabit olunan mezarların, form olarak böyle bir şema içerisinde olması Hz. İsa, yeryüzüne indiğinde din âlimlerinin onu ayakta karşılayacağına olan inançla açıklanmıştır. Kabul gören inanışa paralel olarak bu oval formu ve eğimli mezarlara kişilerin oturur vaziyette defnedildiği tespit edilmiştir. Bu durum inanç unsurunun, mimariye yansımasını gözler önüne sermiştir.

Yapılan tipolojinin ikinci basamağını, “Basit Mezarlar” oluşturmuştur. Bireyin toplum içerisindeki konumunu verdiği düşünülen, bünyesinde çok fazla ayrıntı barındırmayan, hem kurulum düzenleri hem de kazılar sonrasında elde edilen bulgularıyla statü olarak halktan kişilere ait olabileceği düşünülen bu mezarların da yapılan çalışma için büyük önem arz ettiği görülmüştür.

Basit mezarlar, özellikle kurulum açısından değerlendirildiğinde kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır. Tipolojik olarak farklılık gösteren ilk mezar biçimini “Toprak Mezarlar” oluşturmuştur. Belli bir derinliğe kadar açılan bu mezar tipinde mezarın oluşumu için başka bir uygulamaya yer verilmemiştir. Ölen kişinin açılan mezar içerisine yerleştirilmesinden sonra mezar çukuru, tahliye edilen toprağın tekrar doldurulmasıyla kapatılmıştır. Herhangi bir sınır belirleme işlemine girilmemiş ayrıca mezarı koruma amaçlı bir takım uygulamalara başvurulmamıştır. Bu gruptaki mezarların çoğunda ölen kişinin direkt olarak toprağa yerleştirildiği görülmüştür. Fakat yapılan çalışmalar kimi zaman bu tipolojiyi, oluşturan mezarların içerisine ölünün ahşap bir tabutla yerleştirildiğini de göstermiştir. “Basit Mezar” grubu içerisinde yer alan ve bu başlığın ikinci alt dalını oluşturan bir diğer mezar biçimini “Tek Sıra Taş Dizili Mezarlar” oluşturmuştur. Dikdörtgen bir form özelliği gösteren ve sınırları tek sıra düzensiz yerleştirilmiş küçük taşlarla belirginleştirilmiş bu mezar tipinde genellikle halktan kişilerin gömülü olduğu düşünülmüştür.

Açılan mezarlardan elde edilen veriler, mezarların üzerinin ahşap plaka ya da toprakla örtülü olduğunu göstermiştir (Res. 10).

Mezar tipolojisi içerisinde yer alan bir diğer grubu “Taş Örgülü Mezarlar” oluşturmuştur. “Taş Örgüleri Arasında Harç Olan Mezarlar” (tek sıralı harçlı ve çok sıralı harçlı olmak üzere ikiye ayrılır) ve “Taş Örgüleri Arasında Harç Olmayan Mezarlar” (tek sıralı harçsız ve çok sıralı harçsız olmak üzere ikiye ayrılabilir) olmak üzere iki alt başlığın oluşturduğu bu mezar grubu bizler için büyük önem taşımıştır (Res. 11). Çünkü nicelik olarak alan içerisinde basit mezar grubundan sonra en sık karşımıza çıkan grubu bu mezarlar oluşturmuştur. Genel olarak bu grup içerisinde yer alan mezarlar, dört tarafı sağlam kesme taşlarla örülerek oluşturulmuştur. Böylelikle beşeri ve fiziksel etkilerle mezar içerisinde meydana gelecek tahribatın en aza indirgenmesi hedeflenmiştir. Mezarların içlerine toprak akması ve akan toprağın bireye ait kalıntılara zarar vermesi böylelikle engellenmiştir.

“Taş Örgülü, Taş Örgüleri Arasında Harç Olmayan Mezarlar” kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır. “Tek Sıralı Harçsız” ve “Çok Sıralı Harçsız Mezarlar” bu grubu oluşturan iki farklı biçimlendirme olarak karşımıza çıkmıştır. Bu iki tip mezarda ortak nokta mezarların baş ve ayak ucunu oluşturan kenarlarda düz plaka taş ya da daha büyük kesme taşların dik olarak yerleştirilmesi olmuştur. Biçimsel olarak belli bir statik dengenin kurulamadığı böylelikle işçilik özelliği bakımından değerlendirildiğinde özensiz bir kurulumu olduğu görülen her iki tip mezarın birbirlerinden farklılık gösteren en temel özellikleri, uzun dikdörtgen bir form özelliği gösteren mezar çukurlarının uzun kenarlarında kullanılan taş dizilerinin sayısı olmuştur. Kimi zaman tek sıra taş dizisi ile çevrelendiği görülen alanların kimi zaman çok sıra taş dizisiyle çevrelendiği görülmüştür. Tabi burada farklılık sadece işçilik manasında ön plana çıkmamaktadır. Halktan kişilere ait olan bu mezarların her ikisi de primitif bir kurulum özelliği taşısa da çok sıralı dizilerin yine diğer gruba nazaran daha özenli bir kurulumla biçimlendirildiği söylenebilmiştir. Her iki mezar türünde de mezarların ya direk olarak toprakla ya da yassı ve düzgün bir plaka taşla kapatıldığı görülmüştür. “Taş Örgülü, Taş Örgüleri Arasında Harç Olmayan Mezarlar”a nazaran daha ince bir işçilikle oluşturulduğu görülen “Taş Örgülerin Arası Harçlı/Sıralı Mezarlar” grup içerisinde yer alan bir diğer alt başlığı oluşturan tür olarak karşımıza çıkmıştır. Bu mezarların diğer tipteki mezarlarla karşılaştırıldığında belli bir teknik kullanılarak oluşturulduğu görülmüştür. Bu grup içerisine dâhil edebileceğimiz mezarların, uzun ve kısa duvarlarının üzeri, iç ve dış yüzeyi düzgün biçimde çimento karışımı sıva ile kaplanmış. Mezarların üzerleri yassı ve düzgün plaka taşlarla kapatılmıştır.

“Niş İçerisine Yapılan Mezarlar”, Balatlar Kilisesi’nde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan bir diğer mezar tipi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu türde mevcut mimarinin olanakları doğrultusunda özellikle duvarlarda yani cephede yer alan büyük açıklıkların (nişlerin) mezar alanlarına dönüştürüldüğü tespit edilmiştir. Düz toprak zeminde yapılan mezar tipleri gibi bu mezar türünün de iki gruba ayrıldığı görülmüştür. Birinci grup mezarları; nişin içine herhangi bir düzenleme yapılmadan, mevcut alanın doğrudan mezar alanı olarak kullanıldığı “Basit Gömü Mezarlar” ikinci grup mezarları ise içlerinde yassı plaka taşlar veya düzgün kesilmiş taşlar kullanılarak meydana getirilen “Niş İçine Taş Örgülü Mezarlar” oluşturmuştur (Res. 12).

Kompleks içinde yer alan bir diğer mezar türünü alan içinde tek bir örnek olmasına rağmen “Tonozlu Mezarlar” grubu oluşturmuştur. IV h no.lu açmada -2.51 cm derinlikte 200x230 cm ölçülerinde bulunan bu mezarın daha sonraki bir kullanım evresinde çöp çukuru olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Res. 13).

Binlerce veriyle günümüzden yüzlerce yıl öncesini anlayabilmemizi sağlayan Balatlar Kilisesi’nin mezar mimarisinin, ölüm sonrası hayata olan inancın varlığının göstergesi olan mezar buluntularının ve bu inançla paralel bir gelişim gösteren ölü gömme geleneklerinin tanımlandığı bu kapsamlı çalışma, bize; arkeolojik değerlendirmelerin dışında ölümün sadece dünya denilen düzen için bir değişim içerdiğini, varılan noktanın insan hayatının dönüşümünü sağlayan bir ara

süreci olduğunu öğretmiştir.

KAYNAKÇA

Doonan 2004

P.O. Doonan, Sinop Landscape: *Exploring Connection in a Black Sea Hinterland* (Pennsylvania, 2004).

Eroğlu – Direr-Akhan 2013

S. Eroğlu – A.A. Direr-Akhan, Seyahatnameler’de Sinop, *ATASOBED* 17.1, 2013, 257-272.

Kassab-Tezgör 2012

D. Kassab-Tezgör, Sinope Un État De La Question Après Quinze Ans De Travaux Introduction, in: D. Kassab-Tezgör (ed.), *Sinope, the Results of Fifteen Years of Research Proceedings of the International Symposium Sinop 7.-9. May 2009* (Boston 2012) 3-9.

Köroğlu 2010

G. Köroğlu, 2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı, *KST* 33.3 (Ankara 2011) 65-76.

Özcan 2011

S. Özcan, XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı/ The Economic and Social Structure of the Non-Muslims in Sinop in the mid-XIXth Century, *OTAM* 30, 2011, 145-172.

P. Ulaş 2017

Ortodoks Kilisesi’nde Ölüm ve Cenaze Töreni

<<http://ortodokshristiyanlik.blogspot.com/2015/07/olum-ve-cenaze-toreni.html>> (9 Ekim 2017).

Üstün-Demirkaya – Tuluk 2012

F. Üstün-Demirkaya – Ö.İ. Tuluk, Eflatun’ un “Kurbağa”sı Sinope’den Sinop’a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi, *Metu Journal of The Faculty of Architecture* 29, 2012, 45-68.

Yılmaz 2009

C. Yılmaz, Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi-Historical Castle Prison of Sinop, *Doğu Coğrafya Dergisi* 22, 2009, 1-15.

Yüksel – Köroğlu 2012

F.A. Yüksel – G. Köroğlu, Sinop Balatlar Kilisesi 2010 Arkeojeofizik Çalışmaları, *AST* 27, 2012, 153-166.

Resim 1. Balatlar Kilisesi Yapı Topluluğu'nu gösteren hava fotoğrafı (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 2. Balatlar Kilisesi ve mezarlık alanı olarak kullanılan dikdörtgen planlı Büyük Salon (Balatlar Kazısı Arşivi).

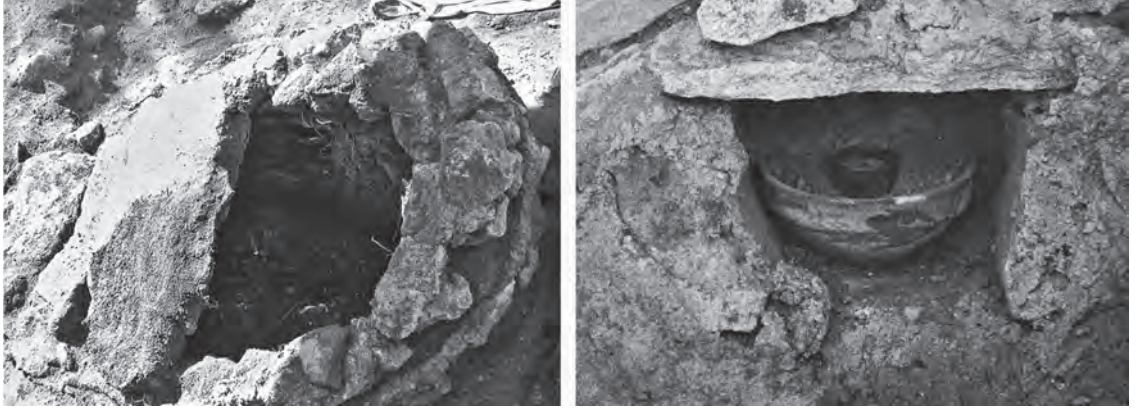
Resim 3. Osmanlı Dönemi Hıristiyan-Ortodoks mezarlarında bireylerin mezar içerisine yerleştiriliş biçimleri (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 4. Osmanlı Dönemi Hristiyan-Ortodoks mezarlarında çoklu gömü örneği (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 5. Osmanlı Dönemi Hristiyan-Ortodoks mezar buluntularından örnekler (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 6. Ölü gömme gelenekleriyle ilişkili mezar buluntuları (Çanakkale Seramikleri) (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 7. Osmanlı Dönemi Hıristiyan-Ortodoks mezarları teşhisi yapılan bazı hastalıklar (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 8. Osmanlı Dönemi Hıristiyan-Ortodoks mezarları – yerel taşlardan oluşan mezar kapakları (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 9. Balatlar Kilisesi/VIII No.lu Mekân-
Özel mimarili mezarlar (din adamlarına ait
mezarlar)(Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 10. Basit mezarlar (toprak ve tek sıra taş dizili mezarlar)(Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 11. Taş örgülü mezarlar (taş örgüleri arasında harç olan ve olmayan mezarlar) (Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 12. Niş içi mezarları (basit mezarlar ve taş örgülü mezarlar)(Balatlar Kazısı Arşivi).

Resim 13. Tonozlu mezarlar (Balatlar Kazısı Arşivi).

CHARACTERIZATION OF ANCIENT MORTARS FROM SİNOP BALATLAR BUILDING COMPLEX¹

Özden ORMANCI-ÖZTÜRK, Meriç BAKİLER, Sedat KURUGÖL, Burcu KIRMIZI,
Gülgün KÖROĞLU*

ABSTRACT

The city of Sinop, which lies on a peninsula on the Black Sea, is situated in northernmost point of Turkey. In the city center of Sinop, there is an ancient building complex called Balatlar Church which was built between about 2nd–3rd centuries as a Roman bath-palaestra complex. The ongoing excavations revealed that the complex was converted into a church in the 4th-6th centuries and used as a Greek Orthodox monastery during the Ottoman Period.

The present study aims to describe and characterize the mortars used in the construction of the Greek Orthodox monastery. Within the framework of the research, the mineralogy and petrography of the mortars have been studied in detail. The content and ratio of the binder/aggregate parts, characteristic minerals, general textural properties of the samples were investigated by petrographical analyses using optical microscope and the crystalline phases were identified by X-ray diffraction (XRD).

Keywords: Balatlar Church, ancient mortars, advanced characterization, XRD, SEM-EDS.

Sinop Balatlar Yapı Kompleksine Ait Tarihi Harçların Karakterizasyonu

ÖZET

Karadeniz, Hellenistik dönemden Osmanlı dönemine kadar politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel açılardan önemli bir bölgedir. Karadeniz’de bir yarımada üzerine kurulmuş olan Sinop kentinde, 2-3. yüzyıllarda Roma hamamı olarak inşa edilmiş olan ve Balatlar Kilisesi adıyla bilinen bir yapı kompleksi bulunmaktadır. Devam eden kazı çalışmaları, kompleksin 4-6. yüzyıllarda kiliseye çevrildiği ve Osmanlı Dönemi boyunca Rum Ortodoks manastırı olarak kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışma, Balatlar Kilisesi’nin duvar resimleri üzerine malzeme karakterizasyonunu kapsayan daha geniş çaplı bir çalışmanın parçası olup, Rum Ortodoks manastırının yapımında kullanılan harçları karakterize etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma ile elde edilen sonuçlar, kilisenin restorasyonu için de faydalı bilgiler sağlayacaktır. Çalışma kapsamında, harçların petrografik ve mineralojik özellikleri detaylı olarak incelenmiştir. Kızdırma kaybı, asit ile muamele, optik mikroskop kullanılarak gerçekleştirilen petrografik analizler sonucunda bağlayıcı/agrega oranı ve miktarları, karakteristik mineraller, genel dokusal özellikler belirlenmiştir. X-Işını difraktometresi ile kristal fazlar tespit edilmiş, SEM-EDS analizleri ile harçların mikroyapıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balatlar Kilisesi, tarihi harçlar, ileri karakterizasyon, XRD, SEM-EDS.

Introduction

The characterization of ancient mortars can provide crucial information about historical buildings by defining their raw materials and therefore the technology available at the time of production.

Many scientific studies about Ottoman mortars have been reported in the literature². However,

* Asst. Prof. Özden Ormanci-Öztürk, Mimar Sinan Fine Arts University Material Research Center for Cultural Property and Artworks, ozden.ormanci@msgsu.edu.tr.

Prof. Dr. Meriç Bakiler, Mimar Sinan Fine Arts University The School of Conservation and Restoration of Movable Cultural Property, meric.bakiler@msgsu.edu.tr.

Prof. Dr. Sedat Kurugöl, Mimar Sinan Fine Arts University Vocational School-Department of Architectural Restoration, sedat.kurugol@msgsu.edu.tr.

Asst. Prof. Burcu Kırmızı, Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Art History, burcu.kirmizi@msgsu.edu.tr.

Prof. Dr. Gülgün Köroğlu, Mimar Sinan Fine Arts University Department of Art History, gulgun.koroglu@msgsu.edu.tr.

1 The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) is greatly acknowledged for its financial support in the scope of 1001 funding program with the project number 114K263. All the analyses were performed at Mimar Sinan Fine Arts University, Material Research Center for Cultural Property and Artworks-Central Research Laboratory.

2 Moropoulou *et al.* 2000, 58; Binici *et al.* 2010, 2002; Moropoulou *et al.* 2003, 898.

the investigations on Ottoman mortars found in the Black Sea region of Turkey are yet limited. The city of Sinop, which lies on a peninsula in the Black Sea, is situated in the northernmost point of Turkey (Fig. 1). In the city center of Sinop, there is an ancient building complex called Balatlar Church which was built between the 2nd–3rd centuries as a Roman bath-palaestra complex. The ongoing excavations have revealed that the complex was converted into a church in the 4th–6th centuries and used as a Greek Orthodox monastery during the Ottoman Period.³ The church of the Orthodox monastery (Balatlar Church) displays polychrome wall paintings of the Late Byzantine style with scenes from the Bible and the Old Testament, dating to the Ottoman Period (15th–20th century). It is inferred from an Ottoman-Greek bilingual inscription, once located in the southern entrance gate of the church, that these wall paintings were restored in 1640–1641.⁴

The present study is part of a greater research project on the material characterization of wall paintings from Balatlar Building Complex, and aims to describe and characterize the mortars used in the construction of the Greek Orthodox monastery to produce knowledge on ancient mortars. For this purpose, the mortar samples were investigated by petrographical and XRD analyses.

The outcomes of this study are expected to be utilized in the restoration works of the building complex in the near future. Moreover, the differences in the production technologies of the Roman and Ottoman Period mortars/plasters can be recognized by considering the results of our previous archaeometric study on the Roman plasters used in the same building complex.⁵

Materials and Methods

Materials

Sampling was carried out from both the interior and exterior walls of the monastery (Fig.2). The locations of the samples were carefully selected in order to avoid contaminations of biological origin which can be traced on the surfaces in some places. Codes and the types of the analyzed samples in the monastery are coded in a table for a collective visualization (Tabl. 1). The samples were coded with respect to their locations; for instance, W1-1 represents the sample taken from the southern niche (Wall 1).

Based on their functions and the visual examinations, the samples were divided into three main groups as the following: the plasters with coarse aggregates (Group I), the plasters used under the wall paintings with fine aggregates/no aggregates (Group II), and the samples used as joint mortars (Group III).

Methods

The epoxy-impregnated cross-sections of the samples were prepared for the petrographical analyses. The samples were first impregnated with epoxy resin and then cured at room temperature for two days to allow proper hardening. Excess epoxy on the top surface was removed by grinding and the samples were then cut with a diamond saw to prepare the thick sections. The thin sections of the samples were prepared by grinding the thick sections down to ~30 µm. The thick sections were examined under a Nikon SMZ 1000 stereomicroscope equipped with a digital camera to determine the binder/aggregate fractions and the aggregate types. The thin section examinations were carried out by using a Nikon Eclipse 50iPOL polarizing microscope to identify the types of rock fragments and minerals.

³ Köroğlu *et al.* 2014, 511–534.

⁴ Bryer – Winfield 1985.

⁵ Bakiler *et al.* 2016, 273.

Sample Code	Locations in the monastery	Macroscopic Observations
W1-1	Southern niche	Plaster with organic fibrous materials
W2-1	Southern niche	Plaster with rare aggregates
W3-1	Southern entrance gate of the church	Plaster with aggregates
W3-2	Southern entrance gate of the church	Plaster with fine aggregates and organic fibrous materials
W3-3	Southern entrance gate of the church	Plaster with fine aggregates and organic fibrous materials
W3-4	Southern entrance gate of the church	Joint mortar with crushed bricks, white lumps and organic fibrous materials
W3-5	Southern entrance gate of the church	Plaster with rare aggregates
W4-1	Exterior lunette of the southern entrance gate	Plaster with organic fibrous materials
W5-1	Northwest wall of the church	Plaster with crushed bricks and sand aggregates
W5-2	Northwest wall of the church	Plaster with fine aggregates and organic fibrous materials
W6-1	Southern wall of the church and southern part of the arch in the west	Joint mortar with crushed bricks and white lumps
W6-2	Southern wall of the church and southern part of the arch in the west	Plaster with aggregates and organic fibrous materials
W6-3	Southern wall of the church and the southern part of the arch in the west	Plaster with organic fibrous materials
W7-1	Eastern wall of the church-Apsis	Plaster with fine aggregates

Table 1. The locations and types of the analyzed mortars in the Greek Orthodox monastery.

The mineralogical compositions were evaluated by X-ray diffraction (XRD) analyses using a Bruker D8 Discover diffractometer with Ni-filtered $\text{CuK}\alpha$ radiation (40 kV, 30 mA) and 2-dimensional Vantec 500 detector. In order to eliminate the heterogeneity and obtain a representative sample, the samples were ground in an agate mortar for XRD analysis. All the measurements were carried out in the range $3^\circ < 2\theta < 80^\circ$, with 10 increments and a step size of 0.02° in the step scan mode.

Results and Discussion

Petrographical Analyses

The results of the petrographical analyses are summarized collectively within a table (Tabl. 2). After evaluating the results of the analyses, the samples were reclassified. The samples in Group I (W3-1, W3-3, W5-1 and W6-2) were found to have a high amount of siliceous aggregates, around 35%-60%. These samples are considered to be the original mortars representing the earliest period of construction.

The samples from Group II display differences in their production technologies. The plasters of W1-1, W2-1 and W4-1, which were used under the wall paintings, display the highest binder fractions as expected. The siliceous aggregate fractions of these samples are also within the range of 0-5%. However, the samples W3-2, W5-2, W6-3 and W7-1, have a relatively low binding ratio and the sample W3-5 has a different type of binder other than lime.

Group III comprises the joint mortars, W3-4 and W6-1. The sample W3-4 has aggregates mainly composed of crushed bricks with small amounts of white lumps (lime) and limestone, and small amounts of siliceous aggregates. However, the thick/thin sections of the other joint mortar from the building, W6-1, could not be prepared due to the insufficient amount of the sample. For this reason, its insoluble residue obtained after the hydrochloric acid treatment was analyzed under the stereomicroscope and it is determined that the aggregates of this mortar were composed of crushed bricks and quartz. The use of mortars based on lime and crushed bricks or tiles, dates back to ancient times. The Romans had produced this type of mortars and then its use spread to Europe, northern Africa and Ottoman Empire.⁶ Many names have been used to designate this type of material; Horasan in Turkey, Surkhi in India, Homra in Arabic countries and Cocciopesto in Italy.⁷ Horasan mortars were widely used in the Ottoman buildings especially during the 15th century and the following periods due to their high durability.⁸

X-Ray Diffraction Analyses

The results of XRD analyses (Fig. 4) and representative XRD diffractograms (Fig. 5) are collected within a table (Tabl. 3). XRD results showed that the samples were essentially composed of calcite and silicates corroborating the microscope observations. Calcite and quartz are the main phases detected by XRD whereas plagioclase was also present in W3-4. The sample of W3-5, which was taken from the most intervened W3 region, was the only gypsum-based mortar in the entire church structure (Fig. 5).

⁶ Moropoulou *et al.* 2005, 300.

⁷ Elsen *et al.* 2012.

⁸ Arioglu – Acun 2006, 1230.

Sample Code	Binder-aggregate fraction (%)	Carbonate fraction (%)		Crushed brick (%)	Other additives	Siliceous aggregates	
		Type	%			Type	%
W1-1	90-95% - 5-10%	lime lump	0-5	1-3	organic fibrous materials	black slag, quartz, sandstone	1-3
W2-1	90-95% - 5-10%	shell, lime lump	5-7	<1	organic fibrous materials	black slag, quartz, mica, feldspar	1-3
W3-1	35-40% - 60-65%	limestone, shell, lime lump	15-20	-	-	black slag, feldspar, quartz, sandstone, quartzite, metasandstone	40-45
W3-2	75-80% - 20-25%	shell	1-3	<1	organic fibrous materials	black slag, feldspar, quartz, sandstone, amphibole	15-20
W3-3	25-30% - 70-75%	limestone, shell	30-35	<1	organic fibrous materials	quartz, sandstone, quartzite, metasandstone	35-40
W3-4	25-30% - 70-75%	lime lump, limestone	15-18	40-45	-	black slag, feldspar, quartz, sandstone	10-12
W3-5	85-90% - 10-15%	calcite	0-5	1-3	-	black slag, quartz, sandstone	3-5
W4-1	90-95% - 5-10%	limestone	1-3	<1	organic fibrous materials	black slag, quartz	0-5
W5-1	25-30% - 70-75%	limestone, shell	5-10	5-7	-	black slag, feldspar, quartz, amphibole, sandstone, metasandstone	55-60
W5-2	70-75% - 25-30%	limestone, shell	10-15	<1	organic fibrous materials	black slag, quartz, sandstone	10-15
W6-2	40-45% - 55-60%	limestone, shell, marble	10-15	<1	-	black slag, quartz, amphibole, sandstone, volcanic rock fragments, schist, metasandstone	40-45
W6-3	85-90% - 10-15%	limestone, shell	5-10	<1	organic fibrous materials	black slag, quartz, sandstone	0-5
W7-1	85-90% - 10-15%	limestone, shell, calcite	0-5	<1	organic fibrous materials, coal	black slag, quartz, sandstone, quartzite	0-5

Table 2. The results of the petrographical analyses including binder-aggregate, carbonate and crushed brick fractions and the types and fractions of siliceous aggregates.

Sample Codes	XRD Results
W1-1	Calcite
W2-1	Calcite
W3-1	Calcite, Quartz
P3-P8	Calcite
W3-3a	Calcite, Quartz, Gypsum
W3-4	Calcite, Quartz, Albite
W3-5	Gypsum, Quartz
W4-1	Calcite, Quartz
W5-2	Calcite, Quartz
W5-1	Calcite, Quartz
W6-1	Calcite, Quartz, Gypsum
W6-2	Calcite, Quartz
W6-3	Calcite, Quartz
W7-1	Calcite, Quartz

Table 3. The mineral phases detected by XRD.

Conclusion

A selected set of mortar samples from the Greek Orthodox monastery belonging to Sinop Balatlar Building Complex, were characterized by petrographical and XRD analyses. According to the results, the mortars are generally lime-based, and the binder-aggregate ratios are highly variable. The variations of the binder-aggregate ratios may be related to the interventions during the long-term use of the church. The carbonate aggregate types of the mortars are very similar to each other, usually comprising shells and limestone. The silicate aggregates in all samples are generally composed of sedimentary rocks such as sandstones, metamorphic rocks such as quartzites and schists, and in most cases black slag is also present. Apart from these, very few volcanic rocks such as basalt are found in the samples. The minerals detected are respectively quartz, feldspar, mica and amphibole group minerals according to their frequency of occurrence.

As a result, the three groups of mortar samples were further classified into five groups depending on their mineralogical properties, binder-aggregate and crushed brick ratios. Thus, it can be concluded that these groups differ in terms of their production technique.

The results obtained from this study contribute to the knowledge on the mortar production technology of the Ottoman Period in northern Anatolia and shed light on the cultural history and technological level of the related period.

BIBLIOGRAPHY

Arioğlu – Acun 2006

N. Arioğlu – S. Acun, A research about a method for restoration of traditional lime mortars and plasters, A staging system approach. *Building and Environment*, 41.9, 2006, 1223-1230.

Bakiler *et al.* 2016

M. Bakiler – B. Kırmızı – Ö. Ormancı-Öztürk – Ö. Boso-Hanyalı – E. Dağ – E. Çağlar – G. Köroğlu, Material characterization of the Late Roman wall painting samples from Sinop Balatlar Church Complex in the black sea region of Turkey, *Microchemical Journal* 126, 2016, 263-273.

Binici *et al.* 2010

H. Binici – J.M. Arocena – S. Kapur – O. Aksogan – H. Kaplan, Investigation of the physico-chemical and microscopic properties of Ottoman mortars from Erzurum (Turkey), *Construction and Building Materials*, 24.10, 2010, 1995-2002.

Bryer – Winfield 1985

A. Bryer – D. Winfield, The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos 1, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection* (Washington 1985).

Elsen 2012

J. Elsen – K. van Balen – G. Mertens, Hydraulicity in historic lime mortars: a review, in: *Historic Mortars* (Springer-Dordrecht 2012) 25-139.

Köroğlu *et al.* 2014

G. Köroğlu – F. İnanan – E. Güngör-Alper, Balatlar Kilisesi Kazısı 2012 ve 2013 Yılı Çalışmaları, *KST*, 36.1, 511-534.

Moroupoulou 2005

A. Moropoulou – A. Bakolas – S. Anagnostopoulou, Composite materials in ancient structures, *Cement and Concrete Composites*, 27.2, 2005, 295-300.

Moropoulou *et al.* 2000

A. Moropoulou – A. Bakolas – K. Bisbikou, Investigation of the technology of historic mortars, *Journal of Cultural Heritage*, 1.1, 2000, 45-58.

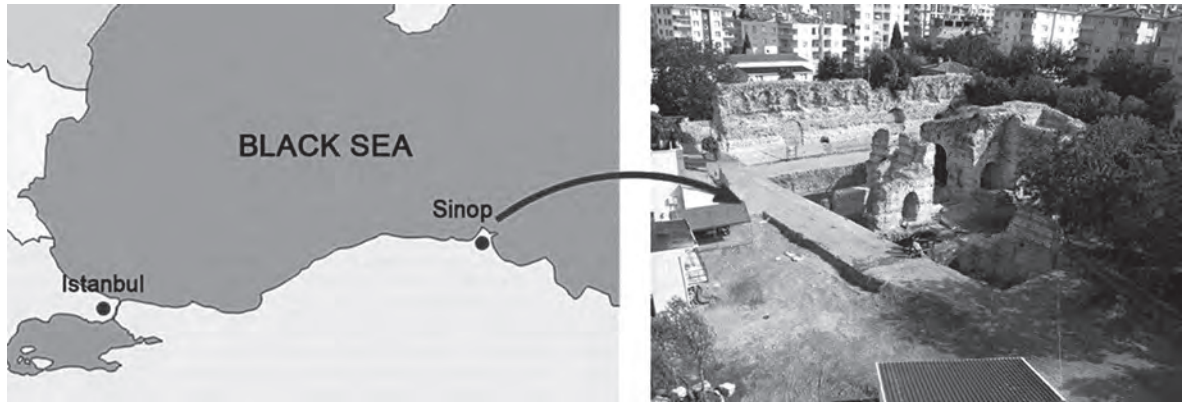

Figure 1. The location of Sinop and the image of Sinop Balatlar Building Complex.

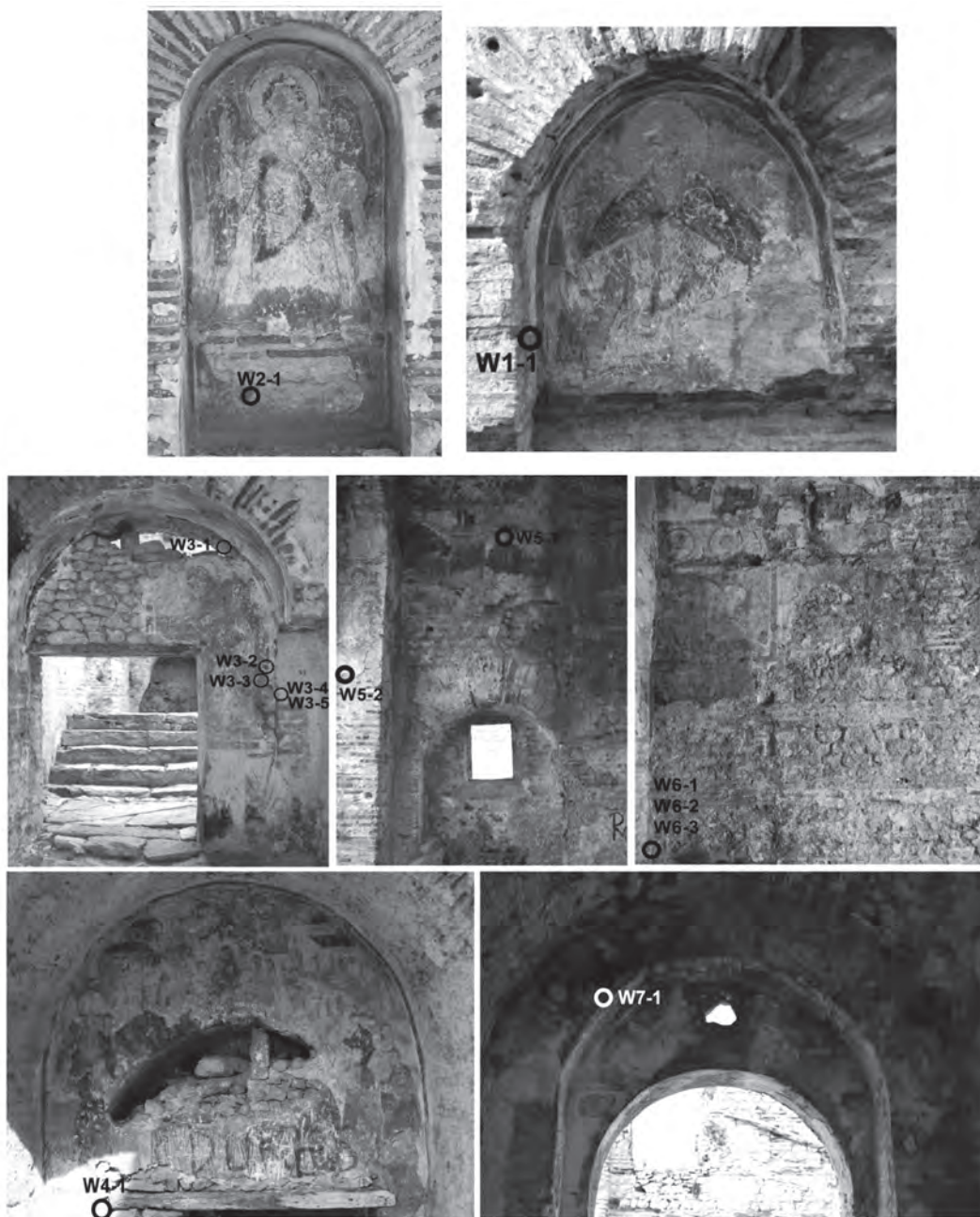

Figure 2. The monastery walls with the sampling locations.

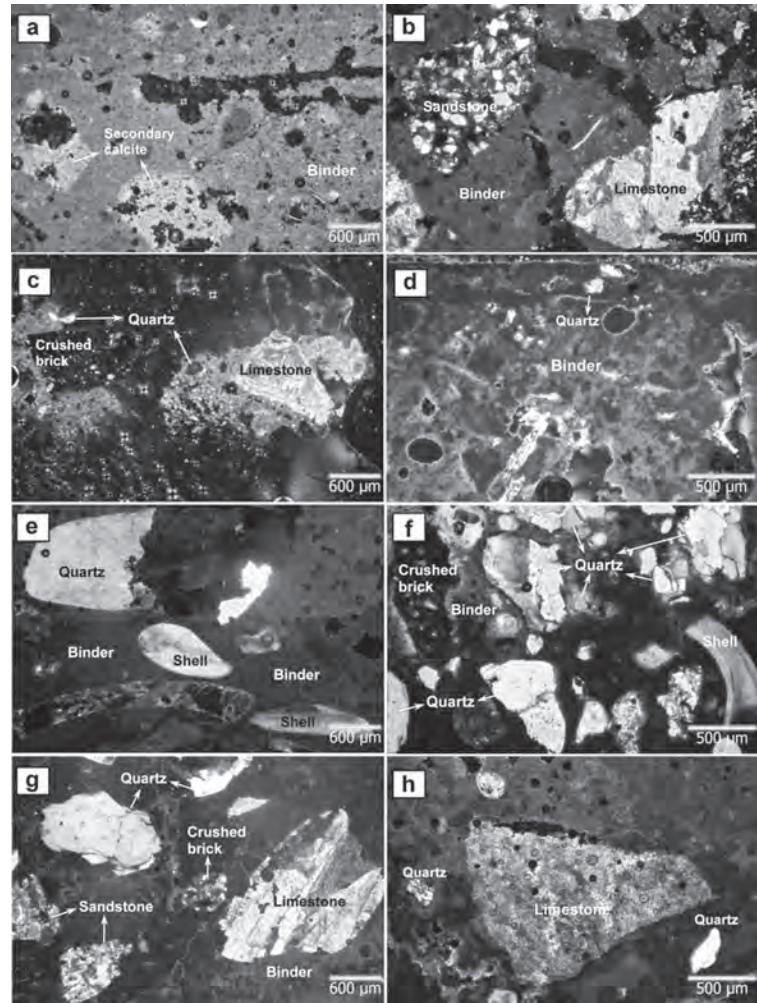

Figure 3. Thin section images of the samples; a) W2-1, b) W3-1, c) W3-4, d) W4-1, e) W5-2, f) W5-1, g) W6-2, h) W6-3.

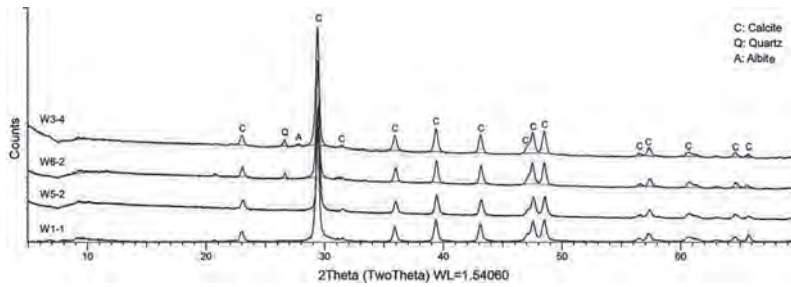

Figure 4. XRD diffractograms of the samples W1-1, W3-4, W5-2, W6-2.

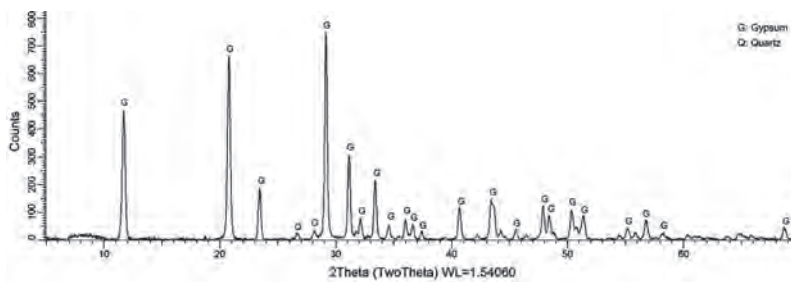

Figure 5. XRD diffractogram of the sample W3-5.

SİNOP KILIÇLI VADİSİ KAZISINDA ELDE EDİLEN DOKUMA KUMAŞ BULUNTULARI

Ceyhun BERKOL*

ÖZET

Dokuma ve dokumacılığın tarihçesinin anlaşılması konusunda arkeolojik kazılar en önemli veri bankası niteliğindedir. Özellikle açılan mezarlarda bulunan dokumacılık malzemeleri ve dokuma parçaları, dönemleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Tarihsel süreçte yer almış olan medeniyetlerin gömü geleneklerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. Bazı medeniyetlerde beden giysileriyle gömülmesi geleneği; dönem giysileri, dokuma teknikleri ve dönem dokumacılığında kullanılan elyaflar konusunda aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Tarihsel süreçte; henüz petrol türevleri ve sentetik elyaf keşfedilmediği için dokumacılıkta, hayvansal elyaf gurubundan yün ve ipek; bitkisel elyaf gurubundan pamuk, keten, kenevir gibi doğal elyaflar kullanılmıştır. Doğal elyafların doğa şartlarına dayanma gücünden ötürü, kazılarda elde edilen kumaş kalıntıları nadir ve kıymetli buluntulardır. Gömülen bireylerin üzerlerindeki giysiler, kişilerin statüleri, meslekleri ve cinsiyetlerine göre farklılıklar göstermektedir.

Sinop Müze Müdürlüğü tarafından, yakın bir gelecekte baraj gölü altında kalacak olan, Boyabat İlçesi yakınlarındaki Kılıçlı Vadisi'nde, 2013 yılında kapsamlı bir kazı çalışması yapılmıştır. Vadide, Erken Bizans Dönemi'nden 20. yüzyıl başlarına değin, farklı dönemlerde kullanılmış kilise ve mezarlıklar bulunmuştur. "Sinop Kılıçlı Vadisi Kazısı"nda açılan mezarlar ve diğer buluntuların yanı sıra; açılan iki mezardan elde edilen dokuma kumaş parçaları bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Sertleşmiş ve ağaç kabuğu görünümündeki kumaş parçalarının görsel, fiziksel ve laboratuvarla yapılan renk ve elyaf analiz verileri yardımıyla; doğal bitkisel elyaf kategorisinden, keten dokuma olduğu ve bireyin üzerinde bulunduğu konumdan ötürü dış giysi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında buluntuların nasıl bir giysiye ait olduğu, dokuma tekniği ayrıntılı bir şekilde dönem özelliklerini taşıyan farklı örneklerle karşılaştırmaları yapılarak tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler Kılıçlı Kilisesi, tarihsel süreçte dokuma, dokumacılık, doğal elyaflar, giysi.

The Woven Fabric Remains From The Sinop Kılıçlı Valley Excavations

ABSTRACT

Archeological excavations are the most important data bank for the history of weaving and textiles. Especially, fabric pieces and weaving materials found in opened graves reveal important information about their age.

Within the historical process, because petroleum by products and synthetic fibres were not yet developed, animal fibres such as wool and silk, and vegetable fibres such as cotton, linen, and hemp were used. Because it is difficult for natural fibres to brave natural conditions, the remains of fabrics found in excavations are rare and valuable relics. The garments worn by the buried show differences according to the status, profession, and gender of the buried.

Near the town of Boyabat, an extensive excavation by the Sinop Museum Management was made in 2013 in the Kılıçlı Valley, which in the near future will be left under the waters of a dam lake. In the valley, were found a church and graves that date back to the Early Byzantine Period and used over different periods. Besides the graves opened in the Sinop Kılıçlı Valley Excavation and other finds, the fabric pieces in two other graves will be explored in detail in this study. According to the visual, physical, and laboratory colour and fabric data of these fabric pieces that look like a hardened tree bark it can be concluded that these pieces are of linen, that is of vegetable origin. Because of where they were found on the wearer, it can also be concluded that they belonged to outerwear.

In this study, the kind of garment these pieces belonged to, and the weaving techniques will be explored in comparison to other examples displaying the characteristics of the period.

Keywords: Kılıçlı Church, history of weaving, weaving, natural fibres, garment.

Dokuma ve dokumacılığın tarihçesinin anlaşılması konusunda arkeolojik kazılar en önemli veri bankası niteliğindedir. Özellikle açılan mezarlarda bulunan dokumacılık malzemeleri ve dokuma parçaları, dönemleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Tarihsel süreçte yer almış olan medeniyetlerin gömü geleneklerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. Bazı medeniyetlerde beden giysileriyle gömülmesi geleneği; dönem giysileri, dokuma teknikleri ve dönem dokumacılığında kullanılan elyaflar konusunda aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi Ceyhan Berkol, Arel Üniversitesi Moda Tekstil Bölümü, ceyberkol@gmail.com.

Sinop Müze Müdürlüğü tarafından, yakın bir gelecekte baraj gölü altında kalacak olan, Boyabat İlçesi yakınlarındaki Kılıçlı Vadisi'nde, 2013 yılında kapsamlı bir kazı çalışması yapılmıştır. Vadide, Erken Bizans Dönemi'nden 20. yüzyıl başlarına değin, farklı dönemlerde kullanılmış kilise ve mezarlıklar bulunmuştur. Kılıçlı Vadisi kazısında açılan ve iki din adamına ait olduğu belirtilen mezarlardan elde edilerek gün ışığına çıkartılan kumaş parçaları da, dönemin giysileri konusunda önemli bilgiler içermektedir.

Dokumacılık

Tekstil, insanın iklimsel koşullar karşısında gereksinimlerinden doğmuş ve ilk olarak sazların örülmesiyle meydana getirilen dokumalar veya hayvan postları ile giyinmişlerdir. Paleolitik Çağ denilen Taş Devri, GÖ 2,8 milyon-10.000 arasına tarihlendirilmiştir. Sepetçiliğin, Paleolitik Dönem'den beri bilindiği ve büyük bir olasılıkla dokumacılığın buradan türemiş olduğu belirtilmektedir.¹

Dokumacılığın nerede başladığı konusunda, bu güne değin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yapılan arkeolojik kazılar, okunan belgeler bu görüşleri desteklemiştir.² 1962 yılında, Konya'nın 152 km güneydoğusunda, Çatal Höyük'te, Melleart, Helbaek ve Burnham tarafından bulunan Neolitik dokuma parçaları Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu buluntuların MÖ 6000 yılına ait oldukları belirtilmektedir. Bu kalıntıların teknik açıdan ileri olmaları, bunlardan önce dokunmuş parçaların da bulunmasını gerektirir. Bu nedenle dokumacılık tarihinin çok daha önceki tarihlere dayanması söz konusudur. Pope'a göre dokumacılığın Orta Asya'da MÖ 3000'de; Lewis'e göre, Mısır'da MÖ 2400'de; Kazım Dirik'e göre ise, Orta Asya'da MÖ 2300'de başladığı kabul edilmektedir. Ancak Mısır'da dokumacılık daha da eskiye gitmekte ve MÖ 3721-3000 tarihlerine ait kumaş parçaları bulunduğu bilinmektedir.³

Dokumacılıkta Kullanılan Doğal Elyaf

Dokumacılığın en önemli ham maddesi olan elyaf, lif sözcüğünün çoğul halidir. Tarih öncesinden başlayarak, yapılan dokumacılıkta önce bitkisel elyaf olan keten, daha sonra hayvansal elyafardan yün dokunmuştur. İpek ve pamuklu dokumacılık daha sonraki tarihlere rastlamaktadır.

Keten elyafı, "Keten" adı verilen bitkinin saplarından elde edilen çok değerli bir elyafır. Bitki keten tohumundan elde edilmektedir ve *Linacea* familyasının *Linum* cinsindendir. Bu cinsin farklı bölgelerde yetişen 200 civarında türü vardır. Bunlar arasında ticaret ve endüstri bakımından önemli olan ve kültürü yapılan türü '*Linum Usatissimum*'dur. Latince bir sözcük olan, "*usatissimum*"un Türkçe karşılığı "çok kullanışlı"dır.⁴ Elyaf, mikroskop altında uzun, parlak, çok ince ve yeşilden griye kadar uzanan bir skalada farklı renk tonlarında görülmektedir. Pamuk gibi ucu kapalı tek bir elyaftan oluşan keten elyafı, kendi içinde birçok kılcal elyaftan oluşmaktadır. Bu kılcal ve saydam yapılı elyaf, boydan kesilecek olursa, bu kesitten dar bir damar ve kalın duvarlı bir yapı ve değişik aralıklarla "X"e benzeyen, gölge gibi kirışleri görülür. Elyafın adeta boğumlu bir yapı içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu saplar taranıp elyaf haline geldiğinde 10-25 u (u=mikron) olur. Pamuktan üç kat daha sağlamdır. Keten sapının dokusal (Histolojik) yapısı kontrol edildiğinde; deri tabakası, kabuk tabakası, elyaf demetleri, doku tabakası, odun tabakası, ilik borusu gibi altı farklı katman gözlemlenir. Fiziksel özelliklerinden en önemlisi pamuktan daha parlak ve sağlam oluşundan ötürü pamuğa oranla daha serinletici olmasıdır. Keten elyafı

1 Dölen 1992, 2.

2 Gönül 1966, 391-392.

3 Gönül 1966, 392.

4 Berkol 2008, 43.

pamuktan daha higroskopiktir % 8-12 nem taşırlar.⁵

Keten lifi, özellikle günümüzde giyim ve ev tekstilinde kullanılmaktadır. Çok buruşmasından ötürü, giysi olarak kullanımında bazı bitim işlemleri uygulanmaktadır. Lifi kullanım alanlarını giyim, aksesuar, ev tekstili ve endüstriyel tekstiller olarak gruplandırabiliriz.⁶

Temel Dokuma Yapıları

Dokuma, belirli kurallar uyarınca, iki iplik sisteminin dik açı yaparak kesişmesinden oluşur. Dokumayı oluşturan dikey iplere “çözüğü”, yatay iplere “atkı” adı verilir. Her çözüğü, atkı ipliğinin altından veya üstünden geçerek yani; her çözüğü ipliği atkı ipliğini yukarı ve aşağı hareketle bağlar.

Bağlama tekniğine göre dokumalar, Basit, Kuvvetlendirilmiş ve Özel dokumalar olmak üzere üç bölüme ayrılırlar. Basit dokumalar; bir çözüğü ve bir atkı sistemiyle oluşturulurlar ve üç temel bağlama sistemine dayanarak geliştirilirler. Bunlar; Bezayağı Dokuma, Dimi Dokuma ve Saten Dokuma’dır.

Dokumacılıkta Kullanılmış Doğal Boyalar

Boyamacılığın tarihi 4000 yıl öncelerine gider. Geçen yüzyılın ilk yarısına değin boyar maddeler doğadan elde edilirdi. Çoğu çeşitli bitkilerden özü çıkarılarak elde edilir, pek azı da hayvansal kökenli olurdu. Doğal boyalar büyük bir yanılgıyla kök boyalar olarak anılmaktadırlar. Ancak kökler, saplar, yapraklar, çiçekler ve meyveler; sarı, kahve, mavi, siyah ve bazı kırmızıları elde etmek için kullanılırdı. Hayvansal kökenli olanlar ise bazı haşere ve böceklerden elde edilirdi. Bazı liken ve yosunların da boyamacılıkta kullanılageldiğini bilmekteyiz. Boyamalar genellikle mordan denilen, elyaf ile birleşip sonra boyayı da kendine bağlayan anorganik tuzların yardımı ile sağlanırdı. Mordanlama’nın, MÖ 2000 dolaylarında Hindistan’da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Boyamacılık tarihini 1860’lara değin uzanan Doğal Boyamacılık Dönemi ve bunu izleyen Sentetik Boyamacılık Dönemi olarak iki döneme ayırabiliriz. Doğal boyarmaddelerin kullanımı 1860’lardan sonra iyice azalmaya başlamış ve 20. yüzyılın başlarında bazı özel çalışmalar dışında, neredeyse tümüyle ortadan kalkmıştır. Boya bitkileri öncelikle sadece doğadan elde edilirken, zamanla indigo bitkisi, boyacı kökü, cehri gibi bitkilerin tarımı yapılmaya başlandı. Anadolu bitki örtüsü, boya bitkileri açısından çok zengin olduğundan Osmanlı Dönemi’nde bu boyar maddelerin ihracatı da yapılmıştır.⁷

Kılıçlı Kazısından Elde Edilen Dokuma Parçaları

Kılıçlı kazısından elde edilen M-47 envanter numaralı kumaş parçası Sinop Müzesi arşivinde yer almaktadır.⁸ Parça sertleşmiş ve ağaç kabuğu görüntüsü almıştır (Res. 1). Kumaşın görsel, fiziksel ve laboratuvar analiz verileri uyarınca, doğal bitkisel elyaf, keten dokuma olduğu anlaşılmaktadır (Res. 2-3) Kazı fotoğraflarından da anlaşılabileceği gibi; kumaş örnekleri açılan

5 Kermen 1981, 60.

6 Anmaç 2004, 64.

7 Boyamada mavi-lacivert renk için, Hindistan kökenli indigo (*Indigofera Tinctoria* L.) ile çivitotu (*Isatis Tinctoria* L.) bitkilerinden, sarı renk için safran (*Crocus Sativus* L.) bitkisinin çiçeği ile zerdeçal (*Curcuma Longa* L.) bitkisinin kökünden yararlanılmıştır. Mor renk Murex Trunculus ve benzeri kabuklu deniz hayvanlarından elde edilmiştir. Bu hayvanların 8000 tanesinden 1 g. boya elde edilebildiğinden mor renk çok değerlidir. Finike’nin Sur kenti MÖ 1500’de mor boyama endüstrisinin merkezi olmuş ve önemini MS 638 yılına kadar sürdürmüştür. Kırmızı boya olarak; kermes (Arapça Kırmızı, *Kermococcus Vermilius Planchon*), 16. yüzyıldan sonra Güney Amerika’dan sağlanan köşinil (*Dactylopius Coccus*) adlı böcek ve kökboya (*Rubia Tinctorium*) kullanılmıştır. Kökboya Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ticaretinde önemli bir yer tutmuştur. 1856 yılında anilini potasyum dikromat ile yükseltgeyerek kinin elde etmeye uğraşan William Perkin (1838-1907) bir rastlantı sonucu mor renkli bir boyarmadde olan “mouvein”i elde etti. Böylece sentetik boyarmaddeler dönemi başladı. 1880 yılında Adolf von Baeyer tarafından yapılan sentetik indigo piyasaya sürüldü. 1869 yılında doğal boyaların kullanımını neredeyse ortadan kaldıran alizarin boyarmaddesi, 1870’li yıllarda azo boyarmaddeleri, 1884 yılında Kongo kırmızısı bulundu ve çok kısa bir süreçte sentetik boyarmaddeler bitkisel ve hayvansal kaynaklı boyarmaddelerin kullanımını ortadan kaldırdılar (Dölen 1992, 457-463).

8 İnceleme yöntemleri olarak; laboratuvar renk analizi ve kumaş mikroskobu kullanılmıştır.

mezardaki bireyin bel kısmında bulunmuştur (Res. 4-5). Buluntu konumundan yola çıkarak söz konusu kumaşın üst giysi veya giysi aksesuarı olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Kumaşın yüzü tersine oranla daha parlak ve desen yüzde daha net görülmekte, tersinde ise, desen daha az izlenmektedir.

M-47 envanter numarası ile kayıtlı buluntunun teknik analizi sonucu ortaya çıkan yapı, kumaşın dimi örgü yapısında olduğunu göstermektedir. Her iki parçanın da çok küçük olması nedeni ile ve yapısını bozmamak için doku analizi görsel olarak mikroskop yardımı ile yapılmıştır. Laboratuvar analizi sonucunda atkı ve çözgüsünün keten elyaftan dokunduğu saptanan buluntu parçası 2.30 gr ağırlığında olup kapladığı alan yaklaşık 27 cm² olarak saptanmıştır.

Kumaşın kenarı belirgin olduğundan atkı yönü net bir şekilde görülmektedir. Atkıda daha kalın ve iki kat iplik kullanılmıştır. Çözgü yönünde, çözgü iplikleri daha düzgün durumda ve paralel olarak görülmektedir. Ancak çözgüde tarak izine rastlanmamıştır. 1 cm'deki çözgü sıklığı 10 Tel/cm, 1 cm'deki atkı sıklığı 2 x 2 (4) tel/cm dir. Buluntuda taraktan geçen çözgü tel sayısını tespit etmek mümkün değildir. Kumaşın 1 cm'deki çözgü sıklığı yaklaşık olarak bilinmesine rağmen, mamul kumaş eni bilinmediğinden toplam çözgü tel sayısını saptamak mümkün değildir. Atkı yönündeki çekme kumaşın eni doğrultusundaki toplama oranını verir. Tarak eni hesaplanırken bu bilgi önemlidir. Ancak numunede bu bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Kumaşın çözgü ve atkı ipliklerinin sökülmesiyle, çözgü ve atkıda farklı iplik kullanılıp kullanılmadığı ve iplik numaraları anlaşılmaktadır. Numune tahrip edilemeyeceği için, bu işlem uygulanmamış ve herhangi bir saptama yapılamamıştır.

Kumaşın dokuma örgüsü, Kırık (kesik) Dimi örgüsüdür. Dimi Dokumalar ve Dimi Örgülerin raporları en az üç veya daha fazla çözgü ve atkı ipliğinden oluşur. Dimi örgüleri yan yana diyagonal şekilde yükselen, dizilmiş birleşme noktaları ile kumaşın yüzeyinde diyagonal çizgi etkisi meydana getiren temel dokuma örgülerinden birisidir. Bezayağı örgülerden sonra en çok kullanılan örgü türüdür. Kumaşın her iki yüzünde farklı görünüm vardır. Diyagonal yönde esneklikleri fazladır. Kendiliğinden bir desen etkisi verirler. Bezayağı dokuda bağlantı noktaları dört köşeden temas ederken; Dimi Dokuma'da sadece karşılıklı iki köşeden oluşan bağlama noktaları vardır. Bu da dokuya diyagonal bir görünüm verir. Dokunun sağa ve sola doğru yükselmeleri belirli bir açıyla oluşmaktadır. Sağa doğru yükselişler "Z" harfi, sola doğru yükselişler "S" harfi ile tanımlanır. Dimi dokumalarda en küçük rapor, üç atkı ve üç çözgü kesişmesi üzerine kuruludur. Yani bir rapor içinde her çözgü ipliği bir kere yükselip, iki kere alçalarak veya bir kere alçalıp, iki kere yükselerek atkı ipliğini bağlar. Çözgü ve atkı iplerinin sıklığı eşit ise, 45°'lik bir doku açısı oluşacaktır. Çözgü ipinin sıklaşması açının dikleşmesini, atkı ipinin sıklaşması ise açının küçülmesini sağlayacaktır.⁹

M-47 numaralı örneğin analizinde herhangi bir boyarmadde tespit edilememiştir. Örneğin, SEM-EDX ile yapılan analizinde lifin büyük bir olasılıkla keten olabileceği belirlenmiştir.

M-62 numaralı mezarda bulunmuş olan (Res. 6-7), yine aynı envanter numarası ile kayıtlı buluntunun (Res. 8) teknik analizi sonucu ortaya çıkan yapı, kumaşın Dimi örgü yapısında olduğunu göstermektedir. Sertleşmiş ve ağaç kabuğu görüntüsü almış olan her iki parçanın da çok küçük olması ve yapısının bozulmaması için doku analizi görsel olarak mikroskop yardımı ile yapılmıştır (Res. 9-10). Laboratuvar analizi sonucunda atkı ve çözgüsünün keten elyaftan dokunduğu saptanan buluntu parçalarından büyük olan 2.89 gr ağırlığında, küçük olan 0.90 gr ağırlığında olup kapladıkları alanlar yaklaşık 27cm² ve 15 cm² olarak hesaplanmıştır.

Örneklerin görsel, fiziksel ve laboratuvar analiz verileri uyarınca, doğal bitkisel elyaf, keten dokuma olduğu anlaşılmaktadır. Kazı fotoğraflarının gösterdiği şekliyle; örnekler açılan mezardaki bireyin bel kısmında bulunmuştur (Res. 11). Büyük bir olasılıkla üst giysi veya giysi aksesuarı olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Kumaşın yüzü tersine oranla daha parlak ve desen yüzde daha net görülmektedir. Kumaşın tersinde desen daha az izlenmektedir. Kumaş kenarının belirgin olmasından ötürü atkı yönü net bir şekilde görülmektedir. Atkıda daha kalın ve iki kat

⁹ Yakartepe 1995, 25.

iplik kullanılmıştır. Çözümlü iplikleri daha düzgün durumda ve paralel olarak izlenmektedir. Ancak çözgüde tarak izine rastlanmamıştır. 1 cm'deki çözgü sıklığı 10 tel/cm, 1 cm'deki atkı sıklığı 2 x 2 (4) tel/cm olarak hesaplanmıştır. Bu buluntuda taraktan geçen çözgü tel sayısını tespit etmek mümkün değildir. M-62 numaralı örneğin analizinde *alizarin* ve *purpurin* boyarmaddeleri tespit edilmiş olup bu örneğin kök boya bitkisi (*Rubia tinctorum* L.) ile boyandığı belirlenmiştir.

Buluntuların üzerinde düğme, boncuk gibi herhangi bir parçaya rastlanmamış ve ayrıca üzerinde ilik, agraft gibi giysi üzerindeki konumlarını belirleyici herhangi bir unsura rastlanmamıştır. Parçalar ikiye katlanmış bir şekilde sertleşmiştir. Kumaşın kenar yapısı takip edildiğinde; bir üst giysi parçası veya giysi aksesuarı olduğu veya anılan giysinin etek veya bel kenar bordürü fonksiyonunda olduğu tahmin edilmektedir (Res. 11).

Manastır ve Kilise Dini Giysileri

Bizans İmparatorluğu'nda saraya yakın ve üst gelir düzeyine mensup kişilerin giyim kuşamı ne denli görkemli ise de; halk daha mütevazı ve daha uygun fiyatlı giysileri tercih etmek zorunda kalmıştır. Manastır ve kilise mensupları en gösterişsiz giysiler içinde yaşarlardı. Manastırların, davranış ve giyim kuralları manastır yönetimi tarafından alınan yıllık kararlara bağlıdır. Giysiler uzun, koyu renkli pamuk, keten veya yünü *analabos* adı verilen kolsuz tunik, bu tuniğin üzerine giyilen *mandyas* olarak anılan koyu renkli pelerinden oluşmaktaydı. Başlarına *koukoulion* adında kukuleta, ayaklarına ise, *kaligia* denilen siyah terlikler giyerlerdi.¹⁰ Rahiplerin tuniklerinin belinde, bir veya birkaç tur çevrilerek bağlanan kuşaklar bulunurdu.

Kiliseye veya kilise örgütüne ait giyim tarzı tunik, pelerin ve enli, uzun atkılarından oluşmaktaydı. Ancak burada uygulanan farklılıklar, çok sıkı kurallara bağlı olmak kaydıyla, giyen kişinin görevi ve rütbesine göre değişim göstermekteydi. Diyakozlar ve daha üst görevliler, *sticharion* adı verilen keten veya ipek elyafı ile dokunmuş uzun kollu, uzun bir tunik giyerlerdi. Diyakozların giydikleri tunikler beyaz iken, daha üst görevlilerin giydikleri, farklı renklerde yapılmış olabirdi.¹¹ Diakozların *sticharion*'unu *orarion* adı verilen beyaz ipek şal tamamlardı. Bu şalın orijinali keten elyafından dokunurdu, ancak zaman içinde büyük bir olasılıkla görkemli olması açısından ipekten yapılmaya başlandı.¹²

Rahipler, *sticharion*'un üzerine *phelonion* adı verilen bir pelerin giyerlerdi. Bunların üzerine *epitrachelion* olarak adlandırılan atkı alınırdı. Piskoposlar ise, anılan tüm giysi ve aksesuarların yanı sıra, *omophorion*¹³ denilen 3 veya 5 m uzunluğunda yün, ipek veya ketenden yapılmış ve üzeri haç işaretleriyle işlenmiş şallar, *epimanikia*¹⁴ adında kol ağzlarına takılıp çıkarılabilen bir çift, üzeri altın işlemelerle süslenmiş manşetler takarlardı. *encheiricon* veya *epigonation*¹⁵ adı verilen yamuk (baklava) şeklinde sert, sık dokumalı ve desenli bir aksesuarı da, *sticharion* üzerinde kullanırlardı. Kenarları 30 cm olan bu aksesuar kemerlerine bağlı olup, sağ dizlerine doğru uzanırdı.

Sonuç

Tarihsel süreçte birçok medeniyette, “ölümden sonra yaşam inancı” yaygın olduğu için, ölen kişi mezarına giysileriyle ve gerçek yaşamında kullanmaktan hoşlandığı eşyaları ile birlikte gömülmekteydi. Gayrimüslimlerin de ölümlerini giysileriyle gömdükleri bilinmektedir. Bu giysiler yerel giyim kuşamın en önemli örnekleridir. Yaşamını yitiren kişi en güzel ve en yeni

10 ODB 1, 539.

11 ODB 3, 1956.

12 ODB 3, 1531.

13 ODB 3, 1526.

14 ODB 1, 713.

15 ODB 1, 711.

giysileri, giysi aksesuarları ve ayakkabılarıyla birlikte gömülmektedir. Arkeolojik kazılarda açılan mezarlardan elde edilen buluntular, söz konusu dönemin giyim tarzı, giysi materyalleri ve giyim aksesuarları hakkında çok önemli bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır. Bu buluntular, heykeller, freskler, çeşitli eşyaların üzerindeki betimlerde yer alan giysi ve giysi aksesuarlarının fiziksel kanıtları niteliğindedir.

Kılıçlı Kazısı'ndan elde edilen keten dokuma parçaları da, bilinmekte olan din adamı giysilerinin önemli örneklerindendir. Buluntuların, bireylerin bel kesiminde olması her iki örneğin de *sticharion* adı verilen tuniğin beline sarılan kuşakların parçaları olduklarını düşündürmektedir. Giyside tene direkt temas eden parçalar en yumuşak dokuma türü olan bezayağı dokunmaktadır. Böylece daha hafif, yumuşak ve daha gözenekli bir kumaş elde edilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde fanılar, "iç gömleği" adı altında bezayağı dokumadan, pamuk, keten, yün veya nadiren ipek elyaf kullanılarak yapılmaktaydı. Günümüzde iç giyimde yumuşaklığı, vücut nemini kolayca emebilmesi açısından penye örme iç çamaşırları kullanılmaktadır. İç giyimde genellikle desen kullanılmamaktadır. Ancak iç giyim üzerine kullanılan kuşaklar bağlanıp çözülme işlemine tabi olacakları ve sürtünmeye dayanıklı olmaları gerektiği için, daha sert, dolayısıyla daha dayanıklı olmalıdır.

Sonuç olarak her iki buluntunun da tunik kuşağı parçaları oldukları düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Anmaç 2004

E. Anmaç, *Tekstilde Kullanılan Lifler, Özellikleri ve Kullanım Alanları* (İzmir 2004).

Berkol 2008

C. Berkol, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Keten Dokumacılığı* (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008).

Dölen 1992

E. Dölen, 'Tekstil Tarihi, Dünya'da ve Türkiye'de Tekstil Teknolojisinin ve Sanayiinin Tarihsel Gelişimi', *Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları* 92.1, 1992.

Gönül 1966

M. Gönül, 'Eski Dokumacılık Buluntuları ve Memleketimizde Bu Sanatın Gelişmesi', *Mensucat Meslek Dergisi* 9, 1966.

Kermen 1981

O. Kermen, *Tekstil Lifleri Lif Analizi ve Lif Boyama Tekniği* (İstanbul 1981).

ODB 1

The Oxford Dictionary of Byzantium 1, A. P. Kazhdan (ed.) (New York: Oxford University Press 1991).

ODB 3

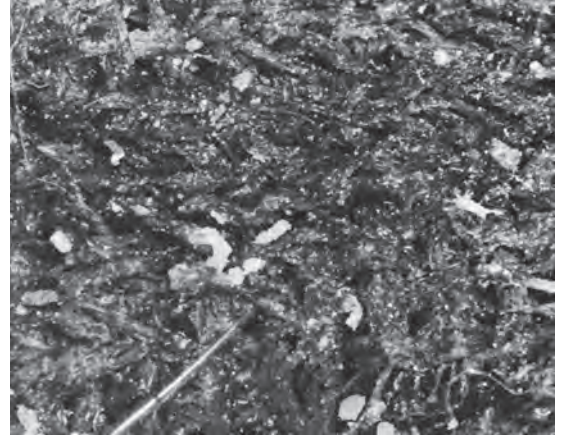
The Oxford Dictionary of Byzantium 3, A. P. Kazhdan (ed.) (New York: Oxford University Press 1991).

Yakartepe 1995

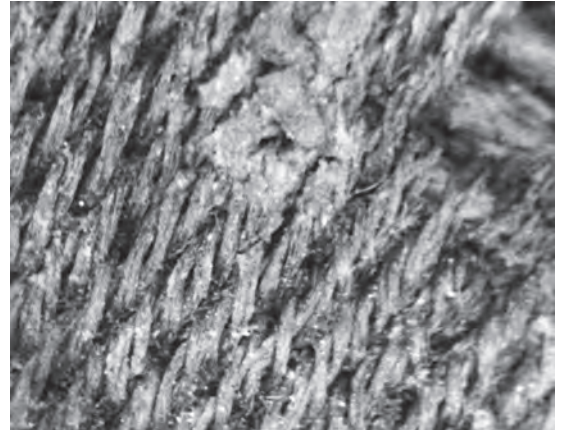
Z. Yakartepe, M.T.K.A.M. Tekstil Teknolojisi Elyaftan Kumaşa 5, (İstanbul 1995).

Resim 1. Kazıdan elde edilen M-47 envanter numaralı dokuma parçası.

Resim 2. Kumaşın mikroskop altındaki görüntüsü.

Resim 3. Kumaşın mikroskop altındaki görüntüsü.

Resim 4. Açılan mezar.

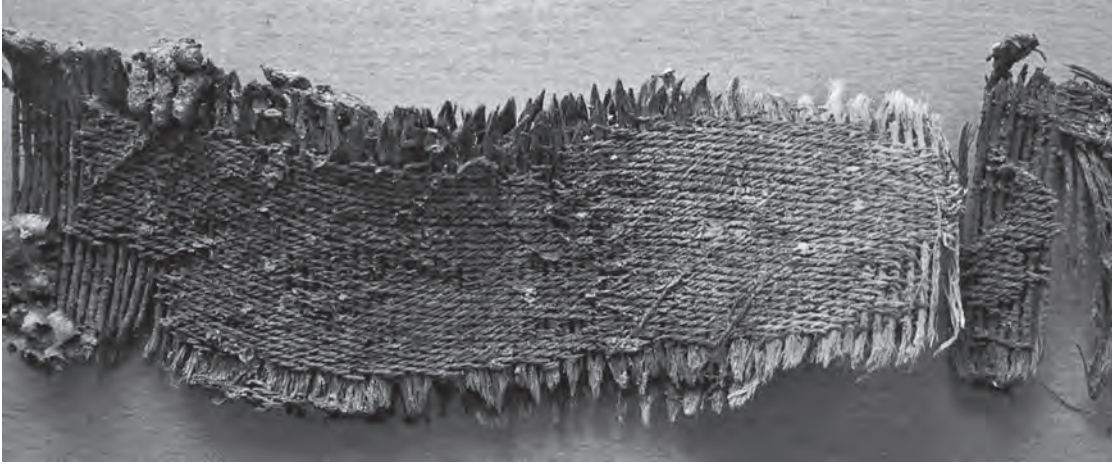
Resim 5. Kumaşın birey üzerindeki konumu.

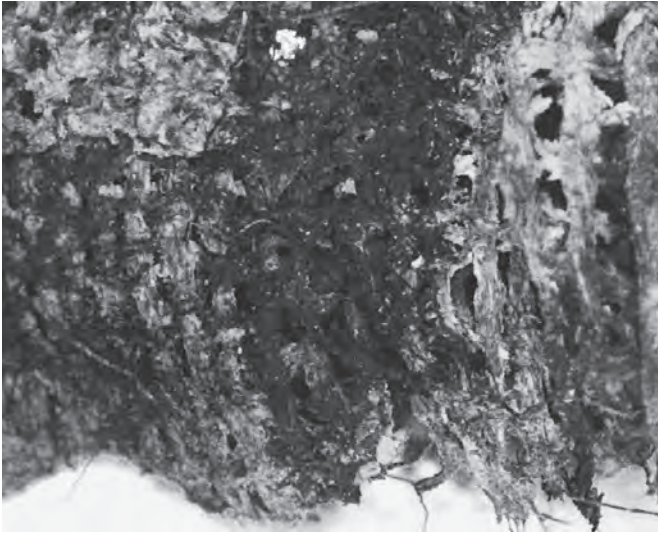
Resim 6. M62 No.lu Mezar'ın açılmadan önceki durumu

Resim 7. Açılan mezar ve bireyin konumu.

Resim 8. Kazıdan elde edilen M-62 envanter numaralı dokuma parçası.

Resim 9. Örneğin mikroskop görüntüsü.

Resim 10. Dokuma detay.

Resim 11. Dokuma buluntularının birey üzerindeki konumu.

AN ARCHAIC HYDRIA IN SINOPE

Athanasios SIDERIS*

ABSTRACT

The paper presents a Late Archaic bronze hydria found in the vicinity of Sinop, which the author was allowed to study thanks to the kind permission of the Sinop Museum director. It is an exceptionally well preserved exemplar combining characteristics of various well established Peloponnesian series. The lion head on the top of the vertical handle links the vase to a series popular since the third quarter of the 6th century BC and until the middle of the 5th century. The style of the Gorgo-head-shaped lower attachment of the same handle brings it closer to a series traditionally ascribed to Corinth. More details, such as the body covered with a chiseled-tongues pattern, and the palmettes of the lateral handles, serve to refine its affiliation to a particular workshop and narrow down its dating. Given the main distribution of related hydriae in the Greek mainland and the Balkans, the exceptional presence of this exemplar in the Sinope area may have been related to specific historical circumstances, or/and the development of trade routes along the southern shores of the Black Sea during the late Archaic period.

Keywords: hydria, toreutics, *gorgoneion*, Archaic, Peloponnesian.

Sinope'den Arkaik Bir Hydria

ÖZET

Sinop Müzesi Müdürlüğü'nün sağladığı izinler ışığında gerçekleşmiş bir araştırmanın sonucu olan bu çalışma Sinop'ta bulunmuş Geç Arkaik tarihli bir tunç hydria üzerine odaklanmaktadır. Söz konusu hydria, varlığı pek çok eser ışığında iyi bilinen bir Peloponnesos serisinin birden fazla özelliğini bünyesinde barındıran oldukça iyi korunmuş bir eser olarak dikkat çekmektedir. Yatay kulbun üzerindeki aslan başı süslemesi ışığında eser MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinden 5. yüzyılın ortasına kadar popülerliğini korumuş bir seriye dahil edilebilmektedir. Aynı kulbun Gorgo başı şeklindeki alt bağlantı yeri ise eseri Korinth kökenli bir seriye yakınlaştırmaktadır. Kazıma dil motifleri, yatay kulplardaki palmetler gibi özellikler ise eserin hem tarihini daraltmakta hem de tek bir atölyeye verilmesini mümkün kılmaktadır. Yunan anakarasi ve Balkanlardaki benzer eserlerin ışığında bu hydrianın Sinop'taki istisnai varlığı özel bir tarihsel durum ya da Geç Arkaik Dönem'de Karadeniz'in güney kıyılarındaki ticaret yollarının gelişmesi ile alakalı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: hydria, toretik, *gorgoneion*, Arkaik, Peloponnesos.

Introduction¹

The bronze hydria that constitute the subject of this paper (Figs. 1-4) was discovered in the area of Korucuk, a couple of kilometres southwest of the Sinopean peninsula, and now kept in the museum under the inventory number 1.188. The circumstances of its discovery are not entirely clear, since the hydria was given to the museum as an accidental find. Its almost perfect preservation, however, leaves no doubt that it must have been placed in a grave, either as a grave gift or as an urn containing the cremated remains of the deceased.

Technical description

H. with handle 47 cm, h. to the rim 42.2 cm, rim diameter 21.3 cm, rim h. 11 mm, rim thickness 2.5 mm, neck base diameter 14 cm, max. belly diameter 30.9 cm, l. with lateral handles

* Prof. Athanasios Sideris; Thrace Foundation, Sofia – Charles University, Prague; thanos_sideris@hotmail.com.

1 On October 12, 2017, following an invitation from Ass. Prof. Hazar KABA and the kind permission of the Museum Director Hüseyin Vural, I had the opportunity to study a bronze hydria from the Sinop Archaeological Museum. In this occasion I would like to thank once more both of them for the warm reception and the valuable assistance during my study, as well as for the invitation to the International Symposium on Sinope and the Black Sea Archaeology held in the following days. My sincere thanks are addressed as well to the Turkish Ministry of Culture, which granted permission for the study and publication of this hydria.

39.3 cm, base upper diameter 11.7 cm, base lower diameter 15.5 cm. Vertical handle: h. 21.6 cm, w. at top 16.7 cm, w. above rams 13.4 cm, thickness at mid-height 12 mm, thickness at top 17 mm, rotelles diameter 4.12 cm, Gorgo head dimensions: h. 6.8 cm, w. 6.3 cm, Gorgo face from chin to top front 4.6 cm, from ear to ear 5.6 cm. Lateral handle: l. 18.2 cm, grip diameter 2.9 cm at beads and 1.6 cm at stem, palmettes dimensions: l. 6.15 cm, h. 6.20 cm. Body tongues width at their end 16 mm, cable zone h.(= w.) 18 mm.

The body is hammered out of a cast blank. The handles and the base are cast separately and soldered to the body. They were detached and reattached during restoration. The vertical handle is additionally fixed to the rim with two rivets. A dozen of small holes on the neck and neck base (max. diameter 2.5 mm) are due to metal corrosion. The right lateral handle (when facing the Gorgo) has broken palmette attachments. Half of the right palmette is missing and one can see the traces of soldering on the vase's surface. It seems that the soldering mater was placed only on the periphery of the shape to be soldered. The left palmette and its volutes were broken in four pieces and have been restored together.² There are a few minor scratches on the body. Two large holes on the lower body, close to the base, have been filled with restoration material. The surface of the lower body is rough from reddish corrosion, but even there some parts are very well preserved with the relief outlines of the tongues covering the body still visible. Underneath the bottom there is a centring dot and closer to the periphery a small corrosion hole. There is an incised short line under the base edge, possibly an assemblage marker. The colour of the hydria surface is brown with many reddish and fewer yellowish spots. Some recent green starts catching on the rams and the Gorgo's hair, as well as on a few spots of the lateral handles. Some chiselled details, such as the cable pattern in the middle of the body, are partly worn out.

Shape and Decoration

The body of the hydria is pear-shaped with a relatively wide and slightly concave neck flaring to an out-turned lip and terminating in a pendant vertical rim composed by a row of beads between two mouldings topping a row of small pointed prisms or tongues (Figs. 1-3, 5). On the neck there are five double moulded lines, which are invisible on its interior, and thus certainly coming from the wax model. The lowest of them is placed on the junction of the neck with the broad shoulder. The shoulder is covered by 62 tongues with relief outline. They are matched by as many similar tongues covering the lower part of the body and separated from the shoulder set of tongues by a band bearing a cable pattern between two pairs of chiselled lines. At the convergence of the S-volutes created by the double cable motif there are three-petal palmettes (Figs. 7, 10). The entire band is executed by chiselling (*à froid*) and thus with much shallower lines than the rest of the vase's ornaments. On the contrary, the tongues come from the wax model. The lower body is tapering gently and its tongues stem from a double moulded line just above the base. Another similar line is placed half a centimetre from the base junction. The base has an ogive outer profile, while on its interior is slightly convex and plain. On the outside it bears a low relief motif of upright and reversed petals. Three smaller upright petals alternate with a larger reversed one. They all have relief outline whilst only the reversed petals have raised centre. Above each set of three small petals there is a U-shaped lotus flower with two inner petals. Just above the petal motif there is a row of framed beads between two moulded lines (Fig. 6).

The lateral handles are U-shaped and strongly up-turned. Their grips are roughly round in cross-section and have three flutes on their outer/upper surface with outline accentuated by incision, and five facets on their inner side. In the middle of each grip there is a seven-bead ring (astragal with double disks between the eggs) placed upon a flat ring with a couple of mouldings on each edge. The attachments are shaped as palmettes projecting horizontally with nine slightly hollowed and round-tipped petals. The petals emanate from the double-arc-shaped heart of the

² For a report on the restoration work published in Turkish see Uygun 1989, 209-211 figs. 1-14.

palmette, behind which there are two S-shaped volutes. Their parts closer to the palmette are larger, the other ones atrophic. The larger volutes are bind together by a perpendicular band. The entire palmette motif raises from a half-oval plaque. On the junction of the grip with the palmette plaque there is a row of small framed beads between two moulded lines (Figs. 7).

The vertical handle raises high in a gracious curve above the rim. Its upper attachment is a large plaque with rich plastic decoration. In its centre there is a lion head facing inwards and staring right above the rim of the vase. It has open mouth hollow inside. Strangely, there are four canines modelled on the upper jaw, while the lower one shows correctly only two. The pending out tongue of the animal shows some dotting, difficult to discern from marks of wear of the bronze surface. Six rows of flame-shaped mane locks run atop and behind lion's head. Two superimposed tiers of similar flame-shaped locks radiate around his face. All these locks show four to six longitudinal undulating hair lines. His ears adopt a broken arch outline. The eyes are set deep with denoted irises. Four wrinkles on each side of the broad muzzle may represent the whisker lines. The nostrils are shown as up-curving shallow depressions (Figs. 4, 8-9).

On each side of the lion head there is a half-cylindrical element flaring to a rotelle, the circumference of which is decorated with a row of framed beads. On the outer side of each rotelle there is a rosette with a hallowed central circle and ten large double-contour and slightly hollowed petals. Between their tips there are small diamonds. Two more atrophic petals are placed on the lower side, where the rotelle presents an indentation allowing it to fit on the rim (Figs. 5). Two small volutes flank the lower side of the lion's head. The eyes of the volutes are the heads of the rivets fastening the handle on the rim (Fig. 8). Underneath the rim one may observe the tip of one of the rivets and the hole left from the other one, now broken.

The grip of the vertical handle is almost a strap. Its cross-section is a very low triangle. On the outer side it bears two oblong slightly hollowed tongues with triple moulded outline. Between them a row of large framed beads terminates in a serpentine head the chiselled details of which are worn out by handling, a fact indicating that the hydria was in use for a quite long period of time. Two larger three-petal palmettes flank the serpentine head and two smaller four-petal ones are placed near the lateral edges (Fig. 3). Between the grip and the lower attachment there is a set of horizontally arranged ornaments comprising from top to bottom: a row of small oblong framed beads (astragal), with a double moulding above and a single one below; a row of small slightly hollowed pendant tongues; a row of large framed beads (astragal with double disks separating the eggs); and yet another row of small framed beads between mouldings, like that of the top (Fig. 10).

Under this arrangement the lower handle attachment is shaped as a Gorgo head flanked by two crouching rams. Her face is hexagonal and her hair is parted in the middle with fine incised undulating lines indicating the individual locks. Eight short and inwards spiralling curls are set antithetically (four and four) above her front. The large oval ears are shown frontally. The relief arcs of the eyebrows have vertical hatching. The large amygdaloidal eyes have denoted eyeballs and irises. The somewhat pug nose seems relatively small compared to her large apotropaically smiling mouth. Ten teeth are visible on the upper jaw and eight on the lower one, the rest being covered by the small pendant tongue. The rounded chin and the strong upper cheeks are rendered in higher relief. On each side of the neck there are two long tresses, each divided longwise in two elements with oblique hatching and terminating in an out-turning curl. The neckline is formed by an arching necklace with oblique lines, resembling the torsadé appearance of a torque (Fig. 10).

The crouching rams have turned their back to the grip, but their heads are looking outside, towards the spectator. Their entire body is covered by lozenge-shaped locks of wool filled with horizontal lines. On their head these lozenges are only incised, not rendered in relief. The horns, ears, eyes and muzzles are very well and naturalistically modelled. The tails are long and woolly. Even their genitals are discernable. The legs are crouched under the belly with denoted hooves.

Under the rear leg of each ram there is a volute-ending projection stemming from the Gorgo's head (Fig. 10). These small volutes have been originally designed to receive the rivets fixing the lower handle attachment on the vase, but apparently no rivets were ever used.

Parallels, Date and Workshop

There are several analogies and parallels for each and every one of the features of our hydria, but what makes it unique is their combination, as well as the quality of its craftsmanship. By its shape it is close to some late Archaic exemplars, with most of which it also has in common several decorative elements. The ex-Hunt Collection hydria, now in the Louvre (Fig. 11), has only slightly slenderer neck, but besides the lion-between-rotelles of the upper attachment it shares with our vase also the tongues on the shoulder, the cable band, the shape of the lateral handles, and the floral motif on the base.³ Another exemplar with a lion head on the upper and a lion skin on the lower handle attachments is said to come from Thessaly and is now kept in Toledo, Ohio.⁴ A hydria in the Vassil Bojkov Collection, Sofia, shows a very similar profile, its body is covered by two tiers of tongues separated by a cable band, and the base is decorated with the same straight-and-reversed petals motif.⁵ Its horizontal handles have also palmettes on oval plaques, but their grips are simple arcs with low relief naked human figures; the vertical handle is not preserved. Even closer stands a hydria in the George Ortiz Collection, Geneva (Fig. 12), which has a similar profile, identical rim decoration, tongues and cable band on the body, and straight-and-reversed petals motif on the base.⁶ Moreover, the vertical handle with lion-between-rotelles on its top had a lower attachment shaped as a Gorgoneion between crouching rams, exactly as on our exemplar. The Gorgo head, however, is not preserved, but we may get a good idea of its modelling, since Gorgo heads are used instead of palmettes as attachments of the horizontal handles, which are perfectly preserved. Their similarity with the Gorgoneion on the Sinope hydria allows attributing both vases to the same workshop, although the Ortiz exemplar must be a couple of decades later. Finally, a hydria from the tomb 64 in the locality Quagliotti, near Sirolo in South Italy, is an almost perfect match for the Sinopean exemplar (Fig. 13).⁷ The only difference is that instead of rams the Gorgoneion is now flanked by two coiling snakes with up- and out-turned heads. Otherwise, the lion-between-rotelles on the upper attachment of the vertical handle, the two sets of tongues on the body separated by a cable band (and an additional running spiral band), the up-curving lateral handles with their palmette attachments set on oval plaques, the base with its straight-and-reversed petals motif, and even the particular characteristics of the Gorgo face and hair, all are confirming that the two vases come from the same workshop and must be chronologically very close. Chiara Tarditi attributed the hydria from Sirolo to a Corinthian workshop and dated it in the end of the 6th century BC.⁸

Further comparable vertical handles,⁹ besides those discussed here above, either detached or with just the rim and neck of the vase, with a lion-between-rotelles on the upper attachment, are known from Athens, Samos (Fig. 14), and Panticapaeum, all now in Berlin,¹⁰ from Dodona

³ Tompkins 1983, 109-111 no. 34 (entry by D. von Bothmer).

⁴ Bothmer 1965, 601; Sowder 2009, 534 cat. 15.23.

⁵ Sideris 2016, 75-77 cat. 32 (dated 530-510 BC).

⁶ Ortiz 1996, cat. 144 (dated there ca. 450 BC, but it is rather earlier, 480-460 BC).

⁷ Tarditi 2007, 28 fig. 9; Sowder 2009, 126, 174-175, 532 cat. 15.17.

⁸ Tarditi 2016, 305 fig. 87.

⁹ Much earlier versions, not really comparable, but probably the prototypes of the lion-head series are known from Delphi, Olympia, and Ugento in South Italy: Perdrizet 1908, 87 fig. 292; Gauer 1991, pl. 90 no. Le 230 (Olympia, lebes); Tarditi 2016, 273 fig. 58 (Olympia, hydria); Tarditi 1996, 59 cat. 110.

¹⁰ Neugebauer 1923, 372-376 figs. 11-13; Diehl 1964, 25-28, 217 cat. B 90 and B 92, pl. 60; Tarditi 2007, 29 footnotes 45, 47; Sowder 2009, 535 cat. 15.27 and 15.30. The Samos handle has an ajouré palmette on its lower attachment and is unpublished: Berlin Antikensammlung, inv. Sa. 78 Br.

in Athens,¹¹ from the area of Stara Zagora in Bulgaria (Fig. 15),¹² and in New York,¹³ in Prague (Fig. 16),¹⁴ and on the art market.¹⁵ The lion heads come in numerous variants, some with detailed plastic modelling, other more graphically rendered, especially for the mane, and they may combine a siren, a palmette, or a “lion-skin” in the lower attachment. Those with sirens are associated to Athenian workshops, those with lion skin probably to Corinthian workshops, and those with an ajouré palmette on the lower handle attachment may be either East Greek or Attic. Horizontal handles with their palmette attachments not outcropped, but set on a plaque, are known from hydriae and other shapes as well (Fig. 17).¹⁶ This feature becomes regular on the somewhat later series of Argive prize hydriae.¹⁷ The straight-and-reversed petals motif of the foot (Fig. 6) originates in the 7th century BC East Greece,¹⁸ but it becomes adapted for the foot of bronze vases during the second and third quarters of the 6th century BC in Sparta and Corinth.¹⁹

Finally the Gorgoneion between crouching rams is believed to be a feature typical for the Corinthian hydriae,²⁰ and occasionally for amphorae and oinochoae.²¹ In some cases the grip set upon such Gorgoneia is shaped as a back-bending kouros.²² The Gorgoneion between rams appeared on handle attachments seemingly around the middle of the 6th century BC and it continued until the beginning of the second quarter of the 5th century BC, when it has been abandoned and replaced by the siren and other composite representations. The Corinthian Gorgoneia have a distinctive hexagonal face, prominent cheeks and chin, inwards spiralling forefront curls, and long out-curling tresses. The basic characteristics have been established already around the middle of the 6th century BC, as one may observe on some Corinthian clay antefixes from the Athena temple in Antikyra of Phokis.²³ Some of the hydria-handles of this type come from Corinth itself (Fig. 18),²⁴ and from Athens,²⁵ Olympia and Elis.²⁶ It is noteworthy that the rams on these pieces show the same lozengiform wool locks as those on the Sinope hydria, but they lack the lion-between-rotelles on the upper attachment, now replaced by two recumbent lions.

It becomes obvious from the above observations that various artistic and specifically toreutic traditions have been blending during the entire 6th century BC, involving mainly East Greek, Laconian, and Corinthian elements, which rarely preserved the purity or distinctive style necessary to identify the origin of a toreutic artefact. Fortunately, the Sinope hydria is one of them. There can be no doubt that it has been made in a Corinthian workshop in the last decade of the 6th or in the first decade of the 5th centuries BC. The Sofia exemplar is certainly earlier,

11 Diehl 1964, 25-27 cat. B 93; Sowder 2009, 534 cat. 15.24; Tarditi 2016, 269-270 fig. 53.

12 The exemplar kept in the Regional Historical Museum of Stara Zagora preserves only the vertical handle, the rim with an Ionic *kymation*, and the neck. The lower handle attachment is an ajouré palmette (unpublished).

13 Two different handles in the Metropolitan Museum of Art: Bothmer 1955, 193-194 (inv. 54.11.2); Swan Hall 1987, 182-186 cat. 95 (inv. 1993.133, entry by A. Oliver).

14 Bouzek 2005, 53-68.

15 *Boisgirard Maison de Vente aux Enchères. Arts d'Orient*. Paris Hôtel Drouot, 27 Novembre 2009, 18-19, lot 23 (h. 46 cm); *Christie's London*, 6 October 2011, lot 76 (h. 50.8 cm).

16 Hydriae: Diehl 1964, 25-28 cat. B 92 (Athens); Tarditi 2016, 269 fig. 52 (Castellbellino). Probably from a large skyphos: Sideris 2016, 103 figs. 43a-b.

17 Bothmer 1974, figs. 4-7.

18 First appears on East Greek silver phialae: Strong 1966, 56 fig. 12; Bothmer 1984, 21 no. 12; Landolfi 2000, 140 pl. 6.

19 Payne 1931, 216-218; Stibbe 2000, 64-66 fig. 39; Rolley 2003, 91-92; Sideris 2016, 77 fig. 32.4.

20 Stibbe 2000, pp. 27, 48.

21 *Phonix Ancient Art. Crystal II*. Geneva – New York 2008, 38-45 no. 7 (amphora); Tarditi 1996, 72-73 cat. 142 (oinochoe from Ugento).

22 Popovic *et al.* 1969, 78 cat. 3, pl. 3 a-b; Stibbe 2000, 48-51 nos. 18-22.

23 Sideris 2014, 66 figs. 50-51 (variously dated to the second or third quarter of the 6th century BC).

24 Diehl 1964, 15-16, 26 cat. B 37; Stibbe 1992, 41, 58 cat. I 7; Sowder 2009, 495 cat. 7.6.

25 Diehl 1964, 15-16 cat. B 39; Comstock – Vermeule 1971, 289 cat. 44; Stibbe 1992, 41, 58 cat. I 4, fig. 52; Sowder 2009, 495 cat. 7.7.

26 Diehl 1964, 15-16, 26 cat. B 36; Gauer 1991, 94, 97, 266, Hy 81; Stibbe 1992, 39, 41, 58 cat. I 3, fig. 51; Sowder 2009, 493-494 cat. 7.2 and 7.4.

while the Sirolo and the Louvre ones are either contemporary or slightly earlier. The Ortiz hydria is somewhat later than the Sinope one.

Between the Southern Black Sea Coast and the Metropolitan Greece

There is yet another bronze hydria found in Sinope and kept in the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara. It has been found accidentally in a grave around 1925 and unfortunately there are no further details known about its context.²⁷ It belongs to the well known type of the Argive prize hydriae. These hydriae were awarded to the winners of the athletic games held in Argos in honour of Hera, and they are regularly decorated with a female protome at the upper attachment of the vertical handle and bear an agonothetic inscription on the rim. The inscription on the Sinope/Ankara hydria reads: *παρ ἡρας Ἀργείας ἐμὶ τῶν χαρέθλων*: “I am from the games of the Argive Hera.” It bears also a later much damaged dedicatory inscription on the rim, which seems linking the vase to the Dioscuri, which is the only word of the second inscription restored with relative certainty.²⁸ There has been suggested to restore the inscription as *ἐκ Φ[ωκέ]ων ἀ[εθλα] π[αρ] ἰΔ[ι]ο[σ]κόροις*: “from the games of Phokians for the Dioscuri,” and to locate the game in honour of Dioscuri in Phokaia, on the Aegean coast of Asia Minor.²⁹ This is however a less plausible interpretation, than to locate the games in Phokis, Central Greece, and thus to suggest a different itinerary for this hydria’s journey from Argos to Sinope.³⁰ A third bronze hydria, kept in the Sinop Archaeological Museum (inv. 5.1.71) and obviously used as a funerary urn, belongs to the familiar type of kalpis, it is undecorated but for the Ionic *kymation* on the rim, and has a prize inscription as well on its lip, referring to the games held at Thebes in Boeotia.³¹ Both hydriae with inscriptions from Sinope date from the second half of the 5th century BC and they indicate strong ties between the city and the religious and cultural institutions in Greek mainland, since the two documented victories can hardly be coincidental. They correspond likely to several dozens of participations in various Panhellenic and lesser regional games.

There are at least two more bronze hydriae from the wider area of the southern Black Sea coast. A relief with Eros and Psyche coming from a 4th century BC hydria (together with its base) is said to come from Amisos, and is now kept in Berlin.³² A Hellenistic hydria with a palmette on the vertical handle attachment, said to be from Lerdüğe near Samsun, is kept in Ankara.³³ Furthermore, in a private collection in Peloponnesus there is a hydria of uncertain origin, but most probably from an Arcadian sanctuary, bearing two dedicatory inscriptions.³⁴ The first reads: *ἱερὰ Δάματρι Κλεώ Κλεοδόξα* : “sacred to Demeter (dedicated by) Kleo (the daughter or wife of) Kleodoxas,” and the second one: *ἱερὰ Ἀρτέμιδι Παφρακίαι ὀλκά Π+Μ ΜΜΗ*: “sacred to Artemis Paphrakia, weight 7.5 mnae.”³⁵ Artemis Paphrakia has been related to the city of Paphra, between Sinope and Trapezus in Pontus.³⁶ Despite some missing links the

27 Akurgal — Budde 1956, 12-15 fig. 5.

28 Amandry 1980, 212 and nt. 6, 214 fig. 2; Kritzas 1989, 161-166.

29 Sowder 2009, 144-145 cat. 14.8. The suggested restoration is inspired by a well preserved similar inscription on another kalpis kept in the Shelby White Collection: Gaun — Ch 2005, 16-17 fig. 17; Sowder 2015, 17, 29 cat. 1.8, fig. 4.

30 Amandry 2002, 31; Sowder 2015, 17-18 cat. 1.5.

31 This hydria is under publication: Kaba forthcoming. The inscription is reportedly identical to those on two more kalpides: Robinson 1942, 180-181 figs. 12-13; Diehl 1964, 31, 33, 37 cat. B 107; Mitten 1975, 46-47 cat. 13; *Sotheby's New York*, 12.9.2004, 107, lot 294; Sowder 2009, cat. 17.17 and 17.72; Sowder 2015, 18, 30, 1.13 and 1.14.

32 Züchner 1942, 175, 178-179 fig. 87; Richter 1946, 364-365 cat. 9, pl. 25.8; Diehl 1964, 39-40, 42 cat. B 189; Sowder 2009, 258, 260, 262, 596 cat. 20.36.

33 Akok 1948, 835-853 pls. 175-176; Diehl 1964, 47, 162 cat. B 217; Sowder 2009, 292, 608 cat. 21.3.

34 Fragandreas 1991, 123-126.

35 Π and Μ appear in ligature, which means “five mnae” in the Greek acrophonic numerical system. The second inscription is reported by both Fragandreas (1991, 125) and Andreou (2000, 141-142) as being Hellenistic. The acrophonic system however has been abandoned by the end of the 4th century BC in favour of the alphabetical numerical system.

36 Today the district of Bafra belongs to the Samsun province; there is, however, no ancient source mentioning the city.

reconstruction of the life and adventures of this hydria sounds entirely credible. It starts with its dedication in a sanctuary of Demeter in the Arcadian city of Trapezus. Later on, probably after 371 BC, when the inhabitants of Trapezus refused to relocate in Megalopolis and escaped to their kindred city of Trapezus in Pontus, the hydria was taken to Megalopolis and dedicated anew to a sanctuary of Artemis Paphrakia.³⁷

Corinthian products, mainly pottery, have been found all along the southern Black Sea coast, and of course in Sinope as well, already since its foundation period.³⁸ The date of Sinope's foundation has been vividly debated in the past, because of a discrepancy in the dates given by Eusebius: 756 BC for Sinope's colony Trapezus and 631 BC for Sinope itself.³⁹ It has been convincingly argued, though, that there has been an early foundation of Sinope during the 8th century BC, and a second one after its destruction by the raiding Cimmerians. For the time being only the second foundation date is archaeologically documented, by at least one Late Protocorinthian scale aryballos, dated in the third quarter of the 7th century BC.⁴⁰ The question which arises, however, is how the Corinthian products reached Sinope in the late 7th and during the entire 6th, or even during the beginning of the 5th centuries BC? The Corinthians did not venture much in the direction of the Black Sea, which was dominated by Milesian and other Ionian seafarers, notably Samians and Chians. The Corinthian goods could have been transported by the Ionians, but it seems more plausible that Corinth during the Archaic period made use of the services of its neighbour, Megara, who controlled Bosphorus through its colonies and was very active in the Black Sea.⁴¹ The particular bronze hydria discussed in this paper must have reached Sinope either before the Ionian revolt, or more probably after the battle of Eurymedon, since one can hardly imagine that Hellespont would remain open to Greek trade during the Greco-Persian conflict. In this case Athenian seafarers would be another strong candidate for transporting Corinthian goods towards the Greek colonies of the Black Sea.

BIBLIOGRAPHY

Akok 1948

M. Akok, Samsun İli Havza İlçesinin Lerdüğü Köyünde Bulunan Tümülüsler, *Belleten* 12, 1948, 835–854.

Akurgal – Budde 1956

E. Akurgal – L. Budde, *Vorläufiger Berichte über die Ausgrabungen in Sinope* (Ankara 1956).

Amandry 1980

P. Amandry, Sur les concours argiens, *Études Argiennes. BCH Suppl.* 6, 1980, 211–253.

Amandry 2002

P. Amandry, Hydries Argiennes, in: A.J. Clark - J. Gaunt – B. Gilman (eds.), *Essays in Honor of Dietrich von Bothmer* (Amsterdam 2002) 29–32.

Andreou 2000

I. Andreou, Ἀρτεμις Παφρακία, *ΑΑΑ* 29–31 (1996–1998), 2000, 135–146.

³⁷ Andreou 2000, 138–142.

³⁸ Doonan 2016, 219.

³⁹ Doonan 2004, 70–72; Graham 2001, 123–127; Doonan 2016, 220–221.

⁴⁰ Akurgal – Budde 1956; very similar to the aryballos in Boardman 1998, fig. 184.

⁴¹ Herda 2016, 72, 76, 94; Cordova 2016, 7–10.

Boardman 1998

J. Boardman, *Early Greek Vase Painting* (London 1998).

Boisgirard Maison de Vente aux Enchères. Arts d'Orient. Paris Hôtel Drouot, 27 novembre 2009.

Bothmer 1955

D. von Bothmer, Bronze Hydriai, *BMetrMus* 13.6, 193-200.

Bothmer 1965

D. von Bothmer, *Review of E. Diehl, Die Hydria. Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums* (Mainz am Rhein 1964), *Gnomon* 37, 599-608.

Bothmer 1974

D. von Bothmer, Two Bronze Hydriai in Malibu, *GettyMusJ* 1, 1974, 15-16, 18-19.

Bothmer 1984

D. von Bothmer, *A Greek and Roman Treasury.* *MetMusBulletin* Summer (New York 1984).

Bouzek 2005

J. Bouzek, A Handle of Greek Bronze Hydria in the National Museum in Prague, *Eirene* 41, 2005, 53-68.

Christie's London, 6 October 2011, Antiquities.

Comstock – Vermeule 1971

M. Comstock – C. Vermeule, *Greek Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts Boston* (Boston 1971).

Cordova 2016

C. Cordova, *Crimea and the Black Sea. An Environmental History* (London–New York 2016).

Diehl 1964

E. Diehl, *Die Hydria. Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums* (Mainz am Rhein 1964).

Doonan 2004

O. Doonan, *Sinop Landscapes. Exploring Connection in a Black Sea Hinterland* (Philadelphia 2004).

Doonan 2016

O. Doonan, Sinope, New Understandings of the Early Colony Based on Recent Research at Sinop Kale, in: M. Manoledakis (ed.), *The Black Sea in the light of new archaeological data and theoretical approaches* (Thessaloniki 2016) 217-223.

Fragandreas 1991

K. Fragandreas, Επιγραφές χάλκινης υδρίας από ιδιωτική συλλογή στην Ηλεία, *Meletimata* 13, 1991, 123-126.

Gauer 1991

W. Gauer, *Die Bronzegefäße von Olympia.* *Olympische Forschungen* 20 (Berlin 1991).

Gaunt – Chi 2005

J. Gaunt – J. Chi, *Greek Bronze Vessels from the Collection of Shelby White & Leon Levy* (Atlanta 2005).

Graham 2001

A.J. Graham, *Collected Papers on Greek Colonization* (Leiden-Boston-Köln 2001).

Herda 2016

A. Herda, Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comparison of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States, in: A. Robu – I. Birzescu – D. Knoepfler – A. Avram (eds.), *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin. Archéologie, épigraphie, histoire. Actes du colloque de Mangalia, 8.-12. juillet 2012* (Paris 2016) 5-127.

Kaba, forthcoming

H. Kaba, A Bronze Prize Hydria from Sinop Museum, in: V. Keleş – A. Yılmaz (eds.) *Cevat Başaran Armağan Kitabı*, 413-426.

Kritzas 1989

Ch. Kritzas, Τα ταξίδια μιας αργεΐτικης υδρίας, in *Πρακτικά του Β' Συνεδρίου Αρχαιολογικών Σπουδών, Αργος 30 Μαΐου – 1 Ιουνίου 1986* (Athens 1989) 161-166.

Landolfi 2000

M. Landolfi, Greci e Picceni nelle Marche in età arcaica, *Hesperia* 12, 2000, 127-148.

Mitten 1975

D.G. Mitten, *Catalogue of the Classical Collection: Classical Bronzes. Museum of Art, Rhode Island School of Design, Providence, Rhode Island* (Providence 1975).

Neugebauer 1923

K.A. Neugebauer, Reifarchaische Bronzevasen mit Zungenmuster, *RM* 38/39 (1923/24), 1923, 341-440.

Ortiz 1996

G. Ortiz, *In Pursuit of the Absolute. Art of the Ancient World. The George Ortiz Collection* (Bern 1996).

Payne 1931

H. Payne, *Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in Archaic Period* (Oxford 1931).

Perdrizet 1908

P. Perdrizet, *Monuments figurés. Bronzes, terres cuites et antiquités diverses. Fouilles de Delphes* 5, (Paris 1908).

Phonix Ancient Art. Crystal II. Geneva – New York 2008.

Popović *et al.* 1969

L. Popović – D. Mano-Zisi – M. Veličković – B. Jeličić (eds.), *Grčka bronza u Jugoslaviji / Greek, Roman and Early-Christian Bronzes in Yugoslavia* (Belgrade 1969).

Richter G.M.A. 1946

G.M.A. Richter, A Fourth-Century Bronze Hydria in New York, *AJA* 50, 1946, 361-367.

Robinson 1942

D. Robinson, New Greek Bronze Vases: A Commentary on Pindar, *AJA* 46, 1942, 172-197.

Rolley 2003

Cl. Rolley (ed.), *La tombe princière de Vix* (Paris 2003).

Sideris 2014

A. Sideris, *Antikyra. History and Archaeology – Αντίκυρα. Ιστορία και Αρχαιολογία* (Athens 2014).

Sideris 2016

A. Sideris, *Metal Vases and Utensils in the Vassil Bojkov Collection 1* (Sofia 2016).

Sotheby's New York, 12 September 2004, Antiquities.

Sowder 2009

A. Sowder, *Greek Bronze Hydriai* (Ph.D. diss. Emory University, Atlanta 2009).

Sowder-Koch 2015

A. Sowder-Koch, Far from the Fountain: Inscriptions on Bronze *Hydriai* and the Uses of Water Jars in Ancient Greece, *BABesch* 90, 2015, 13-42.

Stibbe 1992

C.M. Stibbe, Archaic Bronze Hydriae, *BABesch* 67, 1992, 1-62.

Stibbe 2000

C.M. Stibbe, *The Sons of Hephaistos: Aspects of the Archaic Greek Bronze Industry* (Rome 2000).

Strong 1966

D.E. Strong, *Greek and Roman gold and silver plate* (London 1966).

Swan-Hall 1987

E. Swan-Hall (ed.), *Antiquities from the Collection of Christos G. Bastis* (New York 1987).

Tarditi 1996

Ch. Tarditi, *Vasi di bronzo in area apula. Produzioni greche ed italiane di età arcaica e classica* (Lecce 1996).

Tarditi 2007

Ch. Tarditi, La diffusione del vasellame bronzeo Greco in Italia e in Europa: modalità e limiti, in: Ch. Tarditi (ed.), *Dalla Grecia all'Europa. La circolazione di beni di lusso e di modelli culturali nel VII secolo a.C. Atti de la giornata di studi, Brescia, Università Cattolica, 3 marzo 2006* (Milano 2007) 23-52.

Tarditi 2016

Ch. Tarditi, *Bronze Vessels from the Acropolis. Style and Decoration in Athenian Production Between the Sixth and the Fifth Centuries BC* (Rome 2016).

Tompkins 1983

J.F. Tompkins (ed.), *Wealth of the Ancient World: the Nelson Bunker Hunt and William Herbert Hunt Collections* (Fort Worth, TX, Kimbell Art Museum 1983).

Uygur 1989

M.N. Uygur, Sinop Hydria'sının Konservasyonu, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi* 1989 (Ankara 1990) 209-211.

Züchner 1942

W. Züchner, *Griechische Klappspiegel*, *JdI Erg.* 14 (Berlin 1942).

Figure 1. Front view of the hydria from Sinope, kept in Sinop Archaeological Museum, inv. 1.1.88 (Photo author).

Figure 2. Side view of the Sinope hydria. (Photo author).

Figure 3. Rear view of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 4. Top view of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 5. Rim and rotelle of the handle attachment of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 6. Straight-and-reversed petal motif on the base of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 7. Horizontal handle of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 8. Lion head between rotelles on the handle attachment of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 9. Lion head in the handle attachment of the Sinope hydria. Notice the canines in excess on the upper jaw (Photo author).

Figure 10. Gorgo head flanked by crouching rams on the lower attachment of the vertical handle of the Sinope hydria (Photo author).

Figure 11. Hydria in Louvre, inv. 4643 (ex-Hunt Collection) (Photo after Tompkins 1983).

Figure 12. Hydria in the George Ortiz collection (Photo after Ortiz 1996).

Figure 13. Hydria from Sirolo. Ancona Archaeological Museum, inv. 25020 (Photo after Tarditi 2016).

Figure 14. Handle from Samos. Berlin Antikensammlung, inv. Sa. 78 Br. (Photo Norbert Franken).

Figure 15. Neck and vertical handle of a hydria. Regional Historical Museum of Stara Zagora (Photo author).

Figure 16. Handle of hydria. National Museum of Prague (Photo author).

Figure 17. Horizontal handles of a hydria from Athens. Berlin Antikensammlung, inv. Misc. 8006 (Photo Norbert Franken).

Figure 18. Handle of hydria from Corinth. Berlin Antikensammlung, inv. Misc. 10821a (Photo Norbert Franken).

MARMARAY TÜP GEÇİT KAZILARI SİRKECİ İSTASYONUNDA ELE GEÇEN SİNOPE AMPHORA MÜHÜRLERİ

Pınar ÇAĞNİS*

ÖZET

Antik Dönem ticaret tarihinin belgelenmesinde sikkeler kadar önemli bir yere sahip olan amphora mühürleri, Arkaik Dönem'den itibaren karşımıza çıkmaktadır. Yeni ticari rotaların bulunuşu ve gelişen ekonomik faaliyetler ile Hellenistik Dönem'de, mühürlü amphora üretiminin daha sistematik bir şekilde yapıldığı görülmektedir. MÖ 4. yüzyıldan itibaren amphora ürettiği bilinen Sinope MÖ 355/350 - 190 tarihleri arasında ürettiği amphoraları düzenli olarak mühürlemiştir.

Bu çalışmada 2004-2012 yılları arasında yürütülen Marmaray Kurtarma Kazıları kapsamında, Sirkeci İstasyonu Kazıları'nda tespit edilen Sinope kökenli ticari amphora mühürleri aracılığıyla Antik Dönem'de Sinope ve Byzantion ticari ilişkileri, yeni buluntular ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Marmaray Kurtarma Kazıları, ticari amphora mühürleri, Sinope, deniz ticareti, Byzantion.

Sinopean Amphora Stamps found at Marmaray Tube Tunnel Excavations in Sirkeci Station

ABSTRACT

Amphora stamps, which have an important place in the documentation of the trade history of antiquity, have been used since Archaic Period. With the discovery of new commercial routes and developing economic activities, the production of stamped amphoras seems to have been made more systematically in the Hellenistic Period. Sinope, a well known amphora producer since 4th century BC, regularly stamped its amphorae between 350 and 190 BC.

This report is focused on commercial relations between Sinope and Byzantion in antiquity. The research is based on Sinope originated commercial amphora stamp findings from Sirkeci Station, Marmaray Rescue Excavations carried out between 2004-2012.

Keywords: Marmaray Rescue Excavations, trade amphora stamps, Sinope, ancient maritime trade, Byzantion.

Giriş

İstanbul'un ulaşım sorunlarına çözüm getirmek amacıyla yapımına başlanan Marmaray Projesi, modern İstanbul'un ulaşım ağını genişletmenin yanında, arkeoloji bilimine çok önemli katkılarda bulunmuştur. Bu proje kapsamında, 2004-2012 yılları arasında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde, tarihi yarımada içinde kalan Yenikapı, Sirkeci ve Anadolu yakasında Üsküdar ilçesinde, istasyon ve havalandırma olarak belirlenen noktalarda kazı ve sondaj çalışmaları yapılmıştır. Sirkeci İstasyonu kazılarında, iki istasyon girişi ve iki havalandırma alanında yapılan çalışmalarda, özellikle kentin Hellenistik Dönem'deki ticari hareketliliğine kanıt olabilecek nitelikte eser tespit edilmiştir (Res. 1). Buluntular antik¹ ve modern² kaynaklarda belirtilen Prosphorianos Limanı içinde ve çevresinde kazı çalışması yapıldığını destekler niteliktedir. Bu buluntular içinde yer alan, farklı kentlere ait çok sayıda ticari amphora mührü de kentin özellikle Hellenistik Dönem'deki ticari ilişkilerine dair önemli bilgiler vermektedir.

Sirkeci İstasyonu kazılarında iki ayrı çalışma alanında, Kuzey Giriş (Sirkeci Tren Garı içi) ve Doğu Şaft (Kuzey Giriş'in güneyinde kalan havalandırma alanı) alanında yapılan çalışmalarda, çok sayıda amphora parçası ve mühürlü amphora kulp parçaları tespit edilmiştir. Tipolojik olarak

* Yüksek Lisans Öğrencisi Pınar Çağnis, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, pcagnis@gmail.com.

1 St.Byz., Ethnica , 'Βόσπορος'

2 Wiener 2002, 57.

değerlendirilen amphora parçalarının Rhodos, Thasos, Kos, Sinope, Knidos, Khios, Herakleia Pontika kentlerine ait oldukları anlaşılmıştır. Mühürlü amphora parçalarının ise, Thasos ve Rhodos kentlerine ait oldukları ve Thasos'a ait mühürlerin sayıca fazla olduğu görülmüştür.³ Sinope'e ait mühürlü amphora grubu, sayısal olarak çok fazla olmasa da kentin, Hellenistik Dönem'de Byzantion ile olan ticari faaliyetinin belgelenmesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, MÖ 4. yüzyılın ortalarından MÖ 2. yüzyılın başlarına kadar ürettiği amphoraları düzenli olarak mühürleyen⁴ Sinope'ye ait, Sirkeci İstasyonu arkeolojik kazı çalışmalarında tespit edilmiş beş amphora mührünün tanıtımı üzerinden Sinope ve Byzantion kentlerinin Hellenistik Dönem'deki ticari faaliyetlerine yeni bulgularla dikkat çekmektir. Zira iki kent arasındaki ilişkinin ticari ve ekonomik açıdan incelenmesi, daha kapsamlı bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Çalışmanın Sinope kentine ait 60 mühürle birlikte, Sinope dışında, Antik Dönem'de öne çıkan, diğer Karadeniz Bölgesi kentlerinden de mühür örneklerinin olduğu, toplam 77 mührün detaylı sunumu, hazırlamakta olduğum yüksek lisans tez çalışması sonucunda paylaşılabacaktır.

Antik Dönem Byzantion ve Sinope Ticaretine Kısa Bir Bakış

Antik Dönem'de Karadeniz havzasının Ege ve Akdeniz'e açılan kapısı olan, Karadeniz ve Marmara'yı birbirine bağlayan Byzantion kenti, Karadeniz ticareti için çok önemli bir konumdaydı.⁵ MÖ 750-650 yılları, Hellenlerin Akdeniz ve Karadeniz'de kolonizasyon faaliyetlerini başlattıkları tarihler olarak kabul edilmektedir. Sosyal kaynaklı başlanılan bu hareketin şüphesiz çıkış noktası ekonomik temeldir.⁶ MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren gelen ikinci kolonizasyon dalgasında Karadeniz ticaretini kontrol altında tutmak ve bu ticaretten faydalanmak düşüncesi öne çıkmış ve bu düşünce Byzantion kentini kurmada etkili olmuştur.⁷ Kentin MÖ 7. yüzyılın ortalarında Megaralıları tarafından, Khalkedon'dan 17 yıl sonra kolonize edilerek bugünkü Sarayburnu civarında kurulduğu bilinmektedir.⁸ Byzantion lokalizasyon açısından hem karadan hem de denizden çok önemli yolların kilit noktasında bulunmaktaydı. Deniz trafiği açısından, kentin onayı olmadan Karadeniz'e ne girilebilir ne de Karadeniz'den çıkılabildi. Bölgenin kuzey ve güney kıyılarından alınan, Ege ve Akdeniz'e ihraç edilen ve buradan da Karadeniz kentlerinden ithal edilen ürünleri taşıyan gemiler için tek geçiş boğaz yolu idi. Dolayısıyla Karadeniz'den getirilen, günlük kullanımda ihtiyaç duyulan ürünlerin giriş çıkışı Byzantion'un denetimindeydi.⁹ Boğaz trafiğinin denetiminden payına düşen vergilerin dışında kentin en önemli gelir kaynakları balıkçılık ve tarımdı. Strabon,¹⁰ balıkçılık işinde Sinope'nin ikinci, Byzantion'un üçüncü olduğundan bahsetmektedir. Özellikle palamut balığının Haliç'te çok yoğun olduğu bilinmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi Byzantion sikkeleri üzerinde de görülen balık ve balıkçılıkta kullanılan araç gereç betimlerinden, balıkçılığın kent için çok önemli olduğunu söyleyebilmekteyiz.¹¹

Antik Dönem'den beri kullanıldıkları bilinen Prosphorion ve Neorion limanları kentin en canlı limanlarıydı. Prosphorion Limanı, günümüzde Sirkeci Tren Garı'nın doğusunda, Sepetçiler Kasrı'nın güneyinde yer almaktaydı. Neorion Limanı ise Prosphorion Limanı'nın batısında, günümüzde Bahçekapı semtinde, Yeni Cami'nin doğusunda bulunmaktaydı. Kentin MÖ 6-5. yüzyıllarda refah seviyesi yüksek bir kent oluşu, bu limanların ekonomik getirisi sayesindeydi.¹² Deniz kenarında yer alan bir kent olması, denizden gelen malların boşaltımı, dağıtımı, yine

³ Girgin 2007, 101.

⁴ Şenol 2006, 44.

⁵ Arslan 2010, 251.

⁶ Aslan 2006, 81.

⁷ Arslan 2010, 26-28; Tekin 2001, 8.

⁸ Hdt. 4, 144; Tekin 2001, 5. Kentin Sarayburnu civarında kurulduğuna dair bkz. Arslan 2010, 24, 29.

⁹ Arslan 2010, 251.

¹⁰ Strab. 12, 3.11.

¹¹ Tekin 2001, 12.

¹² Weiner 2002, 16, 57-58.

buradan gidecek malların kolayca gemilere yüklenebilmesi kentin doğal konumun getirdiği ayrıcalıklardandı. Klasik ve Hellenistik dönemlerde kentin sürekli olarak siyasi karışıklıklara maruz kalması, Persler ve Atinalıların kent üzerinde baskı kurmaları gibi problemlerin temel sebebi Karadeniz ticaretindeki egemenliği kontrol altına alabilmektir. Tüm baskılara rağmen kentin Hellenistik Dönem’de her anlamda bağımsız olduğu ve Karadeniz ticaretindeki önemini koruduğu bilinmektedir.¹³

Antik Dönem Karadeniz ticaretinin en önemli kenti olan Sinope, Pontos’un güneye bakan sınırında bir yarımada üzerinde, antik kaynaklara göre MÖ 8. yüzyılın ortalarında Miletoslu kolonistler tarafından kurulmuştur.¹⁴ Kent, Hellenistik Dönem’deki yoğun ticari faaliyetlerini Byzantion gibi coğrafi konumuna borçludur. Herodotos’un¹⁵ Karadeniz’in en tanınmış kenti, Strabon’un¹⁶ ise bulunduğu bölgenin en önemli kenti olarak işaret ettiği Sinope, Xenophon’un¹⁷ belirttiğine göre de, kendisine ait kolonileri olacak kadar güçlü bir kentti. Antik ve modern kaynaklara¹⁸ göre Sinope’nin doğusunda kalan bu kentlerin Kerasous, Trapezos, Kotyora ve Kytoros oldukları bilinmektedir. Kentin, MÖ 5. yüzyıldan MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bağımsız, özerk hatta bu kentlerden vergi alabilecek kadar güçlü bir kent olduğu bilinmektedir.¹⁹

Karadeniz Bölgesi’nin Antik Dönem’de en önemli şarap üreticilerinden biri olan²⁰, Strabon’un tüm topraklarının işlenmiş ve zeytin ağaçlarıyla kaplı²¹ diye tasvir ettiği Sinope’nin en önemli ihraç mallarından bir diğeri de zeytinyağıydı. Doğu ve batısında olmak üzere, Karadeniz’in güneyindeki en iyi iki limana sahip olan kentin ana geçim kaynakları doğal olarak balık ve balıkçılıktı. Avlanan en önemli balık türünün Orkinos olduğu, Palus Maeotis’in bataklık kıyı alanından kuluçka dönemi sonrası çıkan balık sürülerinin, buradan kıyı boyunca güney ve doğu yönde ilerleyerek Trapezus ve Pharnacia’ya varıp, burada avlanabilecek ağırlığa eriştikleri, Sinope’ye ulaşabilenlerin daha büyük boyda ve sayıda oldukları, ancak Byzantion’a ulaşanlar kadar büyük olmadıkları bilinmektedir. Sadece yunus ve tekir balığı Sinope’de avlanmaktaydı. Bu balıklar tuzlanarak ya da salamura yapılarak Yunanistan’a gönderilmekteydi. Ayrıca yunustan elde edilen yağın ve balığın ciğerlerinin medikal amaçlı kullanıldıkları da bilinmektedir.²²

Anadolu’nun kıyı kentlerinde, az sayıda örneklerine rastladığımız²³, kentin şarap üretiminin sevkedilmesinde kullanıldığı düşünülen Sinope üretimi amphoralara ait mühürlerin dağılımına bakıldığında, mühürlerin en yoğun olduğu bölge, Karadeniz’in kuzey kıyılarındaki kentlerdir (özellikle Olbia ve Histria’da çok yoğun olarak). Akdeniz’de ticaret yoğunluğunun Atina ve Rhodos olduğu görülmektedir. Karadeniz’in güneyinden gelen mallar Sinope’den tüm Akdeniz’e ulaşmaktaydı. Buluntuların %70 oranında Rhodos ve Atina’daki kazılardan ele geçtiği bilinmektedir. Karadeniz ve Doğu Akdeniz arasında Sinope’nin hangi ürünlerinin gönderildiği tartışmalıdır. Şarap ihraç ettiği yönündeki bilgilerin dışında bazı araştırmacılar şarap ithal ettiğini de söylemektedir. Ancak şarap ithalatını kanıtlayacak bilgi az olduğundan bu durum net değildir. Sinope’nin Antik Dönem’de zeytinyağı, hububat, taze sebze, keten, fındık, balık, kereste, yün, civa gibi çok çeşitli ürünleri ihraç ettiği de bilinmektedir.²⁴ Zenon Papirüsleri²⁵, Ptolemaioslar Dönemi’nde Mısır’a ithal edilen şarap ve dolayısıyla amphora üretim merkezlerine

13 Weiner 2002, 16; Arslan 2010, 70, 90-92, 213.

14 Akurgal 1956, 48.

15 Hdt. 1, 76.

16 Strab. 12, 3.11

17 Xsen. Anab. 5, 5.3.

18 Meyer 1879, 24-25; Avram *et al.* 2004, 958-962.

19 Arslan 2010, 105.

20 Şenol 2006, 44.

21 Strab. 12, 3.12

22 Robinson 1906, 131, 140.

23 Sinope mühür örnekleri için bkz. Şenol 2007, 116-117 kat. 29-30.

24 Boer 2013, 110-112.

25 Zenon için bkz. Empereur – Tuna 1988, 341.

dair bilgiler vermektedir. Karadeniz'den ithal edilen ürünler için sadece fındık hakkında bilgi veren papirüslerde, bunların amphoralar aracılığıyla gönderildiğine dair bir bilgi bulunmasa da bu ürünlerin amphoralar içinde (olasılıkla mühürsüz olanlarla) sevk edildiği düşünülmektedir.²⁶ Sinope, Karadeniz'in güney kıyılarının merkezinde olma özelliğini kullanarak, ticari anlamda bundan fazlasıyla faydalanmıştır. Sinope'den çok uzak yerleşimlerde dahi, kente ait amphora parçaları ve mühürlerin bulunması bunun önemli bir kanıtıdır.

Marmaray Kazıları Sirkeci İstasyonu'nda Ele Geçen Sinope Amphora Mühürleri

Sinope, Rhodos, Knidos ve Thasos ile birlikte en önemli amphora üretim merkezlerinden biriydi. Kentin, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren amphora üretmeye başladığı, ürettiği amphoraları MÖ 4. yüzyılın ortalarından MÖ 2. yüzyılın başlarına kadar düzenli olarak mühürlendiğini bilmekteyiz. Tipolojik olarak bakıldığında, Sinope amphoraları kendi içlerinde alt gruplar olmak üzere, üç farklı tipte karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Genellikle tek kulpları üzerinde mühür taşıyan Sinope amphoralarının nadiren iki kulpu da mühürlenmiştir. Dikdörtgen formlu mühürler üzerinde bir yıllığına görevde bulunan *astynomos*'un (yönetici) adı, *astynomos* ibaresi ve üreticiye ait isimle birlikte yer almaktadır. Kimi mühürler üzerinde üretici ve yönetici adları *patronymos*'ları ile görülmektedir. Kronolojik olarak sıralanmış²⁸, 164 adet *astynomos* adı tespit edilen²⁹ Sinope mühürlerinin tarihlendirmesi ve *astynomos* sayıları konusunda araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu göreceli kronolojinin mutlak kronolojiye dönüşmesi için, mühürlenmenin yapıldığı tarih aralığında, Sinope için önemli siyasi ve ekonomik olayların iyi bilinmesi gerekmektedir. Tüm belirsizliklerden bağımsız olarak Sinope'de mühürlü amphora üretiminin Geç Klasik-Erken Hellenistik dönemlerden itibaren 170 yıl boyunca sürdüğü öngörülmektedir.³⁰ Garlan, *astynomos* isimlerinin MÖ 355-185 tarihleri arasında mühürler üzerinde görüldüğünü önermiş, mutlak tarih vermektense karşılaştırmaları kolaylaştırmak adına, *astynomos* isimlerini grup ve alt gruplara ayırmıştır.³¹ Tarih aralıkları Conovici tarafından yapılan gruplandırma ile nerdeyse aynıdır.³² Mühürler üzerinde ayrıca atölyeleri ya da kenti temsil ettiği düşünülen semboller de bulunmaktadır. Bunlar arasında Sinope sikkeleri üzerinde de yer alan yunus üzerinde kartal, çeşitli içki kapları, asma ve sarmaşık yaprağı, mask gibi çok farklı semboller yer almaktadır.³³

Katalogda yer alan amphora mühürleri, Conovici'nin³⁴ yapmış olduğu gruplandırmaya göre MÖ 295-190 yılları arasına tarihlenmektedir. En çok Grup III ve Grup IV'e ait mühürlerle karşılaşmış, sadece bir mühür Grup V'e tarihlenmiştir. Mühürlerin tamamı hakkında çıkacak olan dağılım, Sinope ve Byzantion arasındaki ihracatın hangi dönemde yoğun olduğunu daha kapsamlı olarak ortaya koyacaktır. Aşağıda kondisyonu iyi olanlar arasından seçilen beş mühür yer almaktadır.

²⁶ Şenol 2006, 26-27.

²⁷ Şenol 2006, 44-45; Monachov 1993, 128.

²⁸ Conovici 1998, 50-51.

²⁹ Garlan 2004, 95-98.

³⁰ Garlan 2004, 91.

³¹ Garlan 2004, 94, 95-98.

³² Conovici 1988, 50-51.

³³ Şenol 2006, 45-46.

³⁴ Gruplar için bkz. Conovici 1988, 21-51.

Katalog**1. Kazı Etüd. No:** BMK/BH F-G/3 S.No.:

4815, Dikdörtgen (kırık)

Ölçüler: 5.5 x 2.0 cm**Görsel:** Resim 2.1

Ἀστυνό[μου]

Ἀνθεστη[ρίου]

τοῦ Νουμη[νίου]. [acrostyle?]

Στ[έφα]νος ?

Yönetici Anthesterios'un adı, patronymosu Noumenios (Noumenios'un oğlu Anthesterios) ile birlikte verilmiştir. Üretici Stephanos'un adı son satırda yer almaktadır. Bu yöneticiye ait mühürlerde, sembol olarak "acrostyle" kullanılmıştır.³⁵ Yönetici ismine göre mühür, Garlan'ın vermiş olduğu gruplandırmaya göre Gr.VI -C1 içinde, Conovici'nin yapmış olduğu gruplandırmaya göre de Gr.Vc 'de (MÖ 257-190) yer almaktadır.³⁶

2. Kazı Etüd. No: SMK (D-5) S.No.:3700,

Dikdörtgen

Ölçüler: 4 x 2.1 cm**Görsel:** Resim 2.2

Ἀραβος.

Bereket boynuzu

Ἀστυνόμου

Ἀντιμάχου

Yönetici Antimachos II (Theupeithos) dönemine ait mühürde, yönetici adı ile birlikte üretici Arabos'un ismi okunmaktadır. Sağ üst köşede atölyenin simgelerinden olan bereket boynuzu sembolü bulunmaktadır. Yönetici, Garlan'ın vermiş olduğu gruplandırmaya göre Gr. V B³⁷ Conovici'nin yapmış olduğu gruplandırmaya göre de Gr.IV'e (MÖ 279-258) tarihlenmektedir.³⁸

Benzeri için bk. Conovici 1998, 38-39, 87 Kat. 173; Garlan 2004, 172 Kat. 276; Monachov, Kuznetsova, Fedoseev, Churekova 2016, 177, Kat. Sn. 16.

3. Kazı etüd no: BMK/BH (I/3-4) S.No.: 2352,

Dikdörtgen

Ölçüler: 5.5 x 1.9 cm**Görsel:** Resim 2.3

Ἀττάλου Ἀστυ-

νομόντος

Φίλων

erkek başı

³⁵ Garlan 2004, 201.

³⁶ Yöneticiye ait diğer mühürler için bkz. Garlan 2004, 97; Conovici 1988, 48, 132-133 kat. 470-481.

³⁷ Garlan 2004, 97.

³⁸ Conovici 1998, 39.

Yönetici Attalos Dönemi'ne ait mühürde yönetici adı ile birlikte üretici Philon II'nin ismi görülmektedir. Sağ alt köşede, yöneticiye ait olduğu bilinen³⁹, sağa dönük, profilden, bir erkek başı sembolü bulunmaktadır. Yönetici, Garlan'ın vermiş olduğu gruplandırmaya göre Gr.V A,⁴⁰ Conovici'nin yapmış olduğu gruplandırmaya göre de Gr. IV (MÖ 279-258) içinde yer almaktadır.⁴¹

Benzeri için bk. Garlan 2004, s.158, Kat. 218

4. Kazı etüd No: BMK/BH E/5 S.No.: 11989,

Dikdörtgen

Ölçüler: 5.1x 2.5 cm

Görsel: Resim 3.1

Βόρυς

Ἀστυνόμου

Ἀνούς erkek başı

Yönetici Borys I Dönemi'ne ait mühürde yönetici adı ile birlikte üretici Anous'un ismi okunmaktadır. Sağ alt köşede sağa dönük profilden bir erkek başı bulunmaktadır. Borys I'e ait mühürler üzerinde bu sembole, üreticiye ait ikinci bir sembolün eşlik ettiği nadir de olsa bilinmektedir.⁴² Yönetici, Garlan'ın vermiş olduğu gruplandırmaya göre Gr.IV C⁴³, Conovici'nin yapmış olduğu gruplandırmaya göre de Gr.IIIId (MÖ 295-280) içinde yer almaktadır.⁴⁴

Benzeri için bk. Garlan 2004, 148 Kat.177; Monachov, Kuznetsova, Fedoseev, Churekova 2016, 175 Kat.Sn.11.

5. Kazı Etüd No: SMK (D/5) S.No.: 4552,

Dikdörtgen, (kırık)

Ölçüler: 4.5 x 2.9 cm

Görsel: Resim 3.2

Ἀστυνόμ[ου]

Πυθολέ[ους]

T'òç [erkek başı]

Yönetici Pythokles dönemine ait mühürde yönetici adı ile birlikte üretici Tys'un ismi okunmaktadır. Sembolün bulunduğu kısım kırık olsa da, yöneticiye ait diğer mühürlerde olduğu gibi, profilden verilmiş, sakallı bir erkek başı sembol olarak kullanılmış olmalıdır. Çünkü bu yöneticinin sadece bu sembolü kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁵ Yönetici, Garlan'ın vermiş olduğu gruplandırmaya göre Gr. IV C⁴⁶, Conovici'nin yapmış olduğu gruplandırmaya göre de Gr. IIIId (MÖ 295-280) içinde yer almaktadır.⁴⁷

Benzeri için bk. Conovici 1998, 68 Kat.70; Garlan 2004, 152 Kat.192

39 Garlan 2004, 156.

40 Garlan 2004, 97.

41 Conovici 1988, 39.

42 Garlan 2004, 148. Ayrıca çift sembollü örnek için bkz. 149 kat. 178.

43 Garlan 2004, 96.

44 Conovici 1998, 38.

45 Yönetici Pythokles'in mühürleri üzerinde sadece yöneticiye ait tek bir sembol kullanıldığı, üreticiye ait sembolün kullanılmadığı bildirilmektedir. bkz. Garlan 2004, 151.

46 Garlan 2004, 96.

47 Conovici 1988, 38.

Sonuç

Marmaray Tüp Geçit Projesi kapsamında, İstanbul'un çeşitli semtlerinde gerçekleştirilmiş kazılar ve bunlarla ilgili yapılan, yapılacak olan her çalışma Byzantion kentinin Antik Dönem'deki faaliyetleriyle ilgili yeni bir bilgi vermektedir. Bu çalışma kapsamında irdelenen mühürler, Antik Dönem'de Karadeniz ticaretinin kapısı durumundaki Byzantion kenti ile Sinope arasındaki ticari ilişkiyi kanıtlamaktadır. Birçok araştırmacıya göre, yönetici ismi taşıyan mühürlü amphoralarla şarap sevkiyatı yapılmaktadır.⁴⁸ Bu nedenle Sinope'nin Byzantion'a mühürlü amphoralarla şarap ihraç ettiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmaya konu olan mühürler, iki kent arasındaki ticari ilişkiyi amphora mühürleri üzerinden değerlendirmek açısından ilk örneklerdir. İlerleyen zamanlarda yapılacak yeni çalışmalarla, kronolojik olarak değerlendirilecek mühürler sayesinde, kentlerin ticari faaliyetlerinin bütünlüğünü anlamak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Akurgal 1956

E. Akurgal, Sinop Kazıları, *TAD* 6.1, 1956, 47-61.

Arslan 2006

M. Arslan, Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler, *Olba* 16, 2006, 76-91.

Arslan 2010

M. Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler* (İstanbul 2006).

Avram *et al.* 2004

A. Avram – J. Hind – G. Tsetskhladze, The Black Sea Area, in: M.H. Hansen - T.H. Nielsen (eds.), *An Inventory Of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for Danish National Research Foundation* (New York 2004) 924-972.

Boer 2013

J. Boer, Stamped Amphora From The Black Sea Colony of Sinope in The Mediterranean During The Hellenistic Period, in: G.R. Tsetskhladze – S. Atasoy – A. Avram – Ş. Dönmez – J. Hargrave (eds.), *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC-5th Century AD). Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities İstanbul 14th-18th September 2009*, BAR 2517 (İstanbul 2013) 109-114.

Conovici 1988

N. Conovici, *Les Timbres Amphoriques 2. Sinope, Histria VIII* (Bükreş 1998).

Empereur – Tuna 1988

J.Y. Empereur – N. Tuna, Zénon de Caunos et l'épave de Serçelimanı, *BCH* 112, 1988, 341-357.

Garlan 2004

Y. Garlan, *Les Timbres Ceramiques Sinopéens sur amphores et sur tuiles Trouves a Sinope Présentation et catalogue*, Varia Anatolica 16 (İstanbul 2004).

⁴⁸ Şenol 2006, 19

Girgin 2007

Ç. Girgin, Sirkeci'de Sürdürülen Kazı Çalışmalarından Elde Edilen Sonuçlar, in: A.K. Pekin (ed.), *Günışığında İstanbul'un 8000 yılı*. Marmaray, *Metro ve Sultanahmet Kazıları* (İstanbul 2007) 96-106.

Meyer 1879

E. Meyer, *Geschichte des Königreichs Pontos* (Leipzig 1879).

Monachov 1993

S. J. Monachov, Les Amphores de Sinope, *Anatolia Antiqua* 38.2, 1993, 107-131.

Monachov *et al.* 2016

S.J. Monachov – E.V. Kuznetsova – N.F. Fedoseev – N.B. Churekova, *From The Collection Of The Eastern-Crimean Historical And Cultural Museum-Preserve. Amphorae of the 6th-2nd c. BC Catalogue* (Saratov 2016).

Robinson 1906

D.M. Robinson, Ancient Sinope-I, *AJP* 27. 2, 1996, 126-153.

Şenol 2006

G.C. Şenol, *Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri* (İstanbul 2006).

Şenol 2007

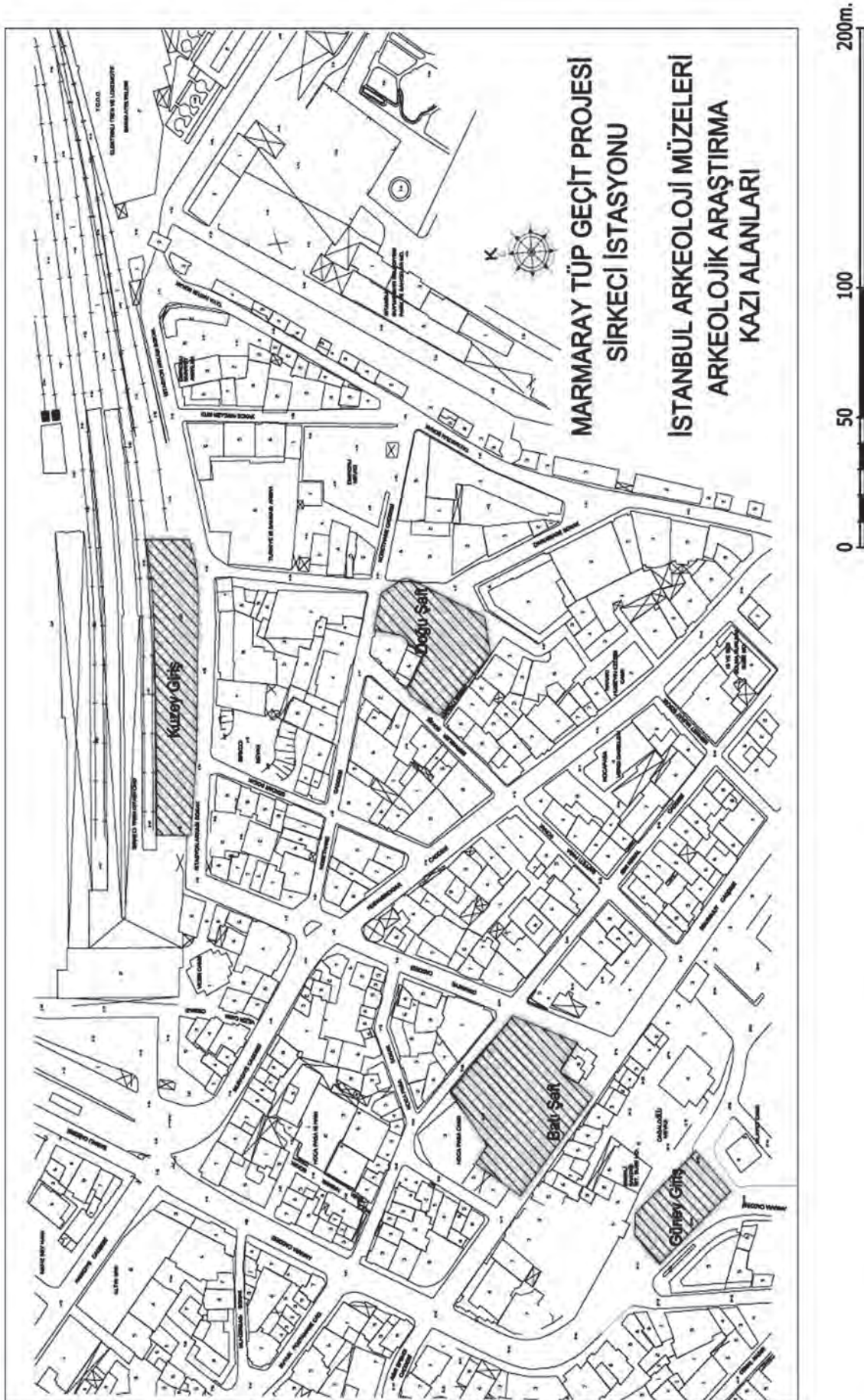
G.C. Şenol, Stamped Amphora Handles from Assos-Turkey (Assos'da Ele Geçen Amphora Mühürleri), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 10.2, 2007, 109-133.

Tekin 2001

O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul: Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar* (İstanbul 2001).

Weiner 2002

W.M. Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (İstanbul 2002).

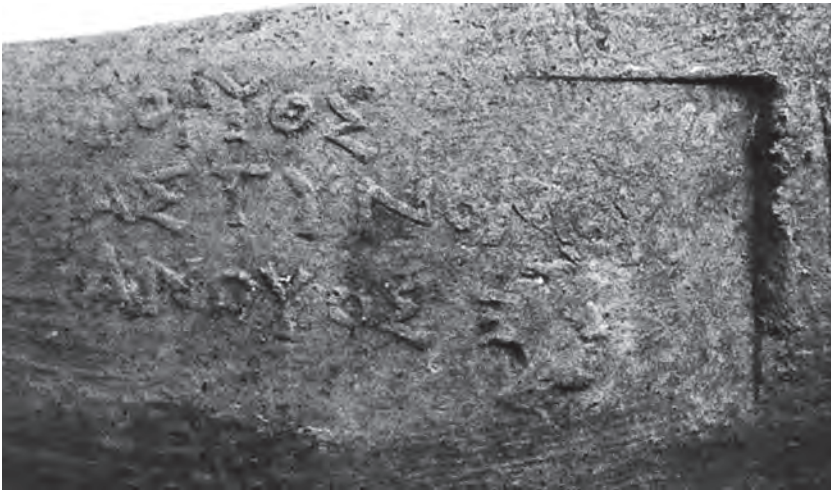
Resim 1. Marmaray Sirkeci İstasyonu Kazıları Vaziyet Planı (Girgin 2007, 96, Plan 1).

1

2

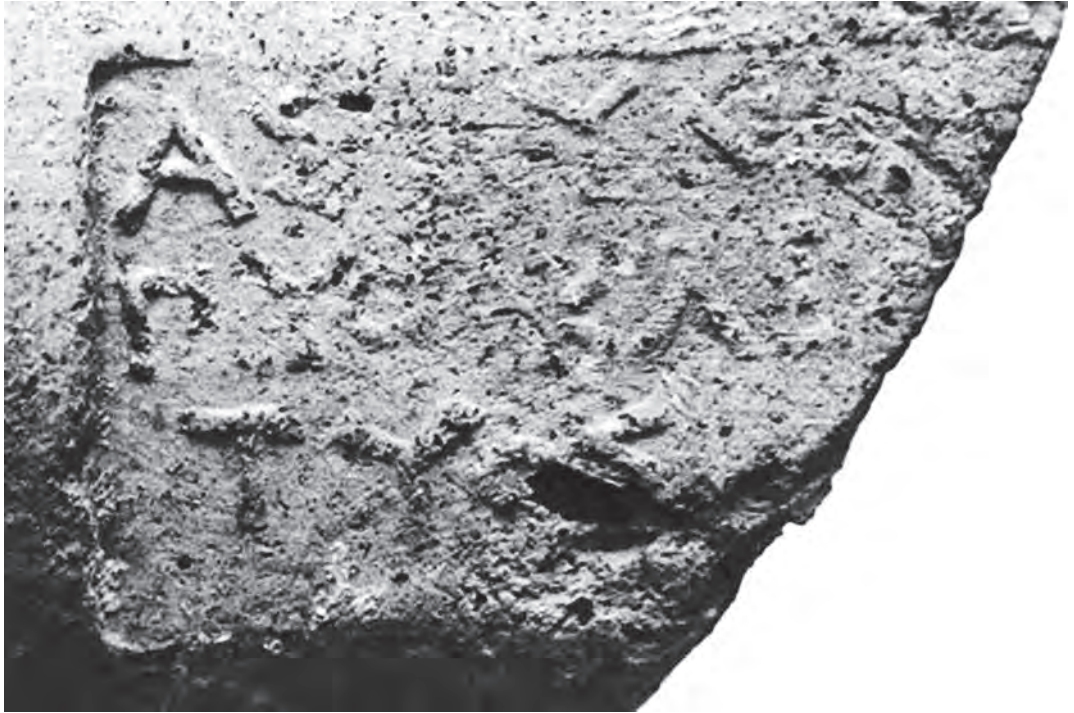
3

Resim 2. 1-3. Marmaray Sirkeci İstasyonu Kazıları'nda bulunmuş olan mühürlü Sinope amphorası kulpları.

1

2

Resim 3.1-2. Marmaray Sirkeci İstasyonu Kazıları'nda bulunmuş olan mühürlü Sinope amphorası kulpları.

SİNOP BALATLAR YAPI KOMPLEKSİ 2010-2013 YILLARI ARASI BULUNAN PIŞMIŞ TOPRAK KANDİLLER

Eda GÜNGÖR-ALPER*

ÖZET

Sinop, Tunç Çağı'ndan günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş bir yarımada üzerindedir. Kent, Karadeniz'in ortasındaki merkez konumu ile hemen hemen her dönem aktif ticaretin içinde yer almıştır. Bu nedenle, kentte hem ithalat hem de ihracatı yapılan ürünleri bir arada görmek mümkündür. Sinop'ta, Antik Çağ'dan günümüze büyük ölçüde korunarak kalan en önemli yapılardan biri Balatlar Kilisesi olarak isimlendirilen Roma Dönemi hamam yapısıdır. Uzun bir dönem yerleşim görmüş ve farklı işlevler ile kullanılan bu yapıdan ele geçen seramik buluntular oldukça çeşitlidir.

Seramik buluntu yelpazesi içinde pişmiş toprak kandiller sayıca az olmasına karşın, Klasik Dönem'in kaliteli siyah fırınlilerinden Geç Roma Dönemi'nin astarsız ya da ince astarlı ve özensiz kandillerine kadar kesintisiz bir zaman dilimi içine, MÖ 4. yüzyıldan MS 6-7. yüzyıllara kadar yayılmışlardır. Kandil buluntularının azlığı, 2010-2013 yılları arasında henüz alt tabakalara çok fazla ulaşamaması ve geç dönemlerde pişmiş toprak kandillerden ziyade cam kandillerin kiliselerde daha yaygın olarak kullanılmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sinop, seramik, kandil, Hellenistik Dönem, Roma Dönemi.

Sinop Balatlar Building Complex - Terracotta Lamps from the Seasons 2010 to 2013

ABSTRACT

Sinop is on a peninsula where it has been uninterruptedly settled since the Bronze Age. It is located in the middle of the Anatolian Black Sea coast therefore Sinop's active commerce has been in existence since ancient times. One of the most important ruins in the city is Roman bath complex called Balatlar Church. Ceramic finds from this complex, which had been inhabited for a long period and used different functions, are quite diverse.

Terracotta lamps constitute the smallest amount of the ceramic finds. Despite the small number, the finds is dated in the long period, from 4th century BC to 6-7th century AD. Majority of lamps belong to Roman Period and Late Roman Period. The others is dated to late Classic and Hellenistic Period. The lack of lamps should be due to the fact that the lower stratigraphy has not been reached in 2010-2013 and glass lamps are more widely used in the churches than clay lamps in the late periods.

Keywords: Sinop, ceramic, lamp, Hellenistic Period, Roman Period.

Sinop, Karadeniz'in Anadolu kıyılarında yer alan ve her dönem konumundan dolayı önemini hiç kaybetmeyen bir yerleşim yeri olarak tarihte yerini almıştır. Hem deniz kıyısında olması hem de Karadeniz etrafındaki kıyılar göz önünde bulundurulduğunda Sinop'un önemi bir kat daha artmaktadır. Bu nedenle, kent Karadeniz ticareti için önemli bir yere de sahiptir. Kent ve çevresi Tunç Çağları'ndan itibaren kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Kentin adı MÖ geç 7. yüzyılda Miletos'lu kolonistler tarafından verilmiştir.¹ Modern kentin antik yerleşimin üzerine inşa edilmiş olmasından dolayı günümüze çok az Antik Çağ yapısı ulaşmıştır.

Günümüzdeki yerleşim yeri, Antik Çağ'daki yerleşim yerinin üzerine kurulmuş ve her dönem bir önceki dönemin yapılarını tahrip ederek, mimari öğeleri devşirme olarak kendi yapılarında kullanmıştır. Antik Çağ'dan günümüze büyük ölçüde korunarak kalan en önemli yapılardan biri Balatlar Kilisesi olarak isimlendirilen Roma Dönemi hamam yapısıdır.

* Arş. Gör. Eda Güngör-Alper, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü-Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, edagungor@deu.edu.tr

Bu çalışmayı yapmamda bana yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve beni her zaman destekleyen sayın hocam Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

1 Çapar 1991, 317; Doğan 2004, 1.

Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları 2010 yılında Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında başlamıştır.² Balatlar Kilisesi kazı alanı, hamam-palaestra olarak kullanımının ardından Bizans Dönemi'nden Geç Osmanlı Dönemi'ne kadar mezarlık ve kilise olarak işlev görmüştür. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda haç biçimli mekânda tabana ulaşılmıştır. IVd, IVe ve IVf olarak isimlendirilen mekânlarda yapının bir alt katı olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen son bulgular ışığında, yapının yüzeyde duvar kalıntıları korunmamış olan kesimindeki tahribatın Selçuklu Dönemi'nde gerçekleştirilen taş hırsızlığına bağlı geliştiği anlaşılmaktadır. Özellikle bu alanda yapılan çalışmalar sırasında moloz yığınları ile karşılaşmıştır.³ Kazılar sırasında Klasik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar her döneme ait buluntu toplulukları gün yüzüne çıkarılmıştır. Seramik buluntular yoğun bir grubu oluşturmalarına karşın metal, cam, kemik objeler, pişmiş toprak figürin parçaları, plastik esere ait parçalar ile geç dönemlere ait ahşap ve giysi parçaları ele geçmiştir.

Seramik buluntular arasında ele geçen pişmiş toprak kandil buluntuları sayıca az olmasına karşın, geniş bir tarih aralığına yayılmışlardır. Klasik Dönem'in kaliteli siyah firnislilerinden Geç Roma Dönemi'nin astarsız ya da ince astarlı ve özensiz kandillerine kadar zengin bir çeşitliliğe sahip kandiller, kesintisiz bir zaman dilimi içine, MÖ 4. yüzyıldan MS 6-7. yüzyıllara kadar tarihlenebilirler.

Geç Klasik Dönem-Erken Hellenistik Dönem Kandilleri

Ele geçen en erken döneme tarihlendirilen kandilleri kaliteli siyah firnise sahip, çark yapımı kandiller oluşturur. Klasik Dönem'de henüz kalıp yapımı ile üretim başlamamıştır. Bu dönemde birçok konuda olduğu gibi kandillerde de öncü Attika Bölgesi'nde yer alan Atina'dır.⁴ İthal edilen kandiller dönemin de bir özelliği olarak kaliteli siyah firnise sahiptir. Bu döneme tarihlendirdiğimiz kandillerden ilki gövde parçasıdır. Kat. No. 1, kandilin omuz bölümüne aittir (Res. 1.1). Açık kırmızı kil rengi ve siyah firnislidir. İç ve dış yüzey aynı renkte astarlıdır. Omuz ve burun parçası olan Kat. No. 2, kırmızı kil rengine sahiptir ve parçanın iç ve dış yüzeyindeki firnis rengi siyahtır (Res. 1.2). Kat. No.1 ve 2'nin gövdesi derin ve açık bir çanak formundadır ve gövde omuzdan kaideye keskin biçimde iner. Söz konusu kandil parçaları MÖ geç 4. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilir.⁵ Kat. No. 3, kahverengi kile ve koyu siyah firnise sahiptir (Res. 1.3). İç yüzeye aynı renkte firnis akmıştır. Benzerleri yardımıyla tarihleyebildiğimiz bu kandil parçası MÖ Geç 3. yüzyıla aittir.⁶ Kat. No. 3'ün gövde formu erken tarihli olan Kat. No. 1 ve 2'ye göre yayvanlaştığı ve yağ deliğinin biraz daha daraldığı gözlemlenmiştir.

Kat. No. 4 ve 5'te görülen parçalar kandillerin kaide bölümüne aittir (Res. 1.3-4). Form olarak iki parça birbirinden oldukça farklıdır. Kat. No. 4'de görülen parça tipik kapalı kâse formu bir kandile aittir. Kat. No. 5'teki parçanın ise ortasında olasılıkla ahşap bir sopa sokularak taşımak için yapılan bir delik mevcuttur (Res. 1.5). Ancak, kandili taşımak için kullanılan bu sopalar bronz ya da kemikten de yapılmış olabilir.⁷ Bu dönem kandilleri için bu özellik sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Siyah firnisli bu kaide parçaları olasılıkla MÖ 4. ve erken 3. yüzyıllara tarihlenebilir. Kaide yapılarından anlaşıldığı üzere daha geç bir tarihe ait olamazlar. Kat. No. 4 ve 5'teki kaide parçalarında kil rengi kırmızımsı sarı, dış ve iç yüzey ise siyah parlak firnislidir.

Ele geçen Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'e tarihlenen bu kandil parçalarında hamur yapısı ve kaliteli siyah firnise bakıldığında olasılıkla, bölgenin bu dönemdeki yoğun ticari faaliyetlerini de göz önünde bulundurarak, ithal ürünler olduğunu söylemek mümkündür.

² Köroğlu 2010, 65-76.

³ Köroğlu 2017, 193.

⁴ Kassab-Tezgör – Sezer 1995, 56.

⁵ Howland 1958, 311 pl. 10, 38; Højte 2010, 432 pl. 323 O-64.

⁶ Howland 1958, 434 pl. 15, 101-103.

⁷ Howland 1958, 72.

Hellenistik Dönem Kandilleri

Kat. No. 6, kandilin burun kısmına aittir ve tipolojik olarak “çapa burunlu” diye isimlendirilir (Res. 1.6). Gri renkli hamur ve koyu gri renkli firnis özelliklerine sahip olan parça MÖ 2. yüzyıla aittir. Burun tipi ve diğer özelliklerinden anlaşıldığı üzere Knidos üretimi olması gereken bu parça tekil bir örnektir. Güneybatı Anadolu’da Datça Yarımadası’nın en uç noktasında yer alan Knidos kenti önemli bir kandil üretim merkezidir. Knidos tipi kandiller olarak adlandırılan⁸ bu form MÖ 2. yüzyılda Attika, Korinth, Delos, Rhodos, Mısır ve İtalya gibi pek çok farklı merkeze ihraç edilmişlerdir.⁹

Kat. No. 7, 8 ve 9, ok ucu burunlu olarak tanımlanırlar (Res. 1.7-9). Burun etrafı düz tabla biçimlidir. Kat. No. 7 ve 8’deki kandiller gri hamur rengi, dış ve iç yüzeyde koyu gri firnise sahiptir. Kat. No. 9’da görülen kandilde kil rengi ve dış yüzey firnis koyu gridir. Kat. No. 10 ise aynı hamur ve firnis özelliklerine sahiptir, ancak gövdenin kulp tarafı korunmuştur (Res. 1.10). Omuz üzerinde nokta bezeme olduğu anlaşılmaktadır. Benzerleri yardımıyla MÖ geç 2. yüzyıl ve MÖ erken 1. yüzyıla tarihlenirler. Bu dört kandil form, hamur ve kil özelliklerine göre Ephesos üretimi olmalıdır. Ephesos üretimi kandiller hamur ve firnis renkleri, formlar ve gövde profilleri nedeniyle metal örneklerden esinlenmiş olmalıdır. Ephesos tipi kandillerde¹⁰ iki temel form karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri olan çift konik profil, kalıplama yerleri keskin, ince, uzun, üzeri düz, ok ucu burunlu kandiller, bu grup eserlerin erken tipidir. Bu tipin ilk örnekleri MÖ erken 2. yüzyıla tarihlenir.¹¹

Roma Dönemi Kandilleri

Kat. No. 11, tipik Roma Dönemi kandilidir (Res. 1.11). Burun üzerindeki kalp biçiminden dolayı kalp burunlu kandiller¹² olarak isimlendirilmiş bu kandilin *discus* bezemesinin rozet motifi olduğu görülmektedir. Omuz kenarı ise bezemesizdir. Kil rengi kahverengi, firnis rengi ise koyu kahverengidir. Olasılıkla ateşe maruz kaldığı için firnis rengi değişime uğramış olmalıdır. Bu formdaki kandiller genelde kırmızı renktedirler. Roma Dönemi ile birlikte kalıp yaygın olarak kullanılmaya başlar ve böylece seri üretim hızlanır. Kulpun kandile sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Bu formdaki kandillere göre biraz daha ince bir kulpa sahiptir. Kandil parçasının kaidesinde ise kırık olduğundan dolayı tam olarak anlaşılamayan bir mühür vardır. Sadece bu mührün *planta pedis* (ayak baskı) olmadığını söylemek mümkündür. Bu dönemde *planta pedis* mühür oldukça yaygındır. Kandil benzerleri yardımıyla MS 1. yüzyıla tarihlenebilir.¹³

Kat. No. 12 ve 13, korunma durumlarından dolayı formu anlaşılamayan örneklerdir (Res. 2.12-13). Her iki kandilin de omuz kenarında yumurta dizisi bezeme, *discus*unda ise rozet motifi yer alır. Kat. No. 12 numaralı kandil işçilik bakımından diğer parçaya göre daha kalitelidir. Kil rengi kırmızımsı sarı dış yüzey firnis ise kırmızı renklidir. İç yüzeyin kil renginde olduğu görülmüştür. Kat. No. 13 numaralı kandilin ise kil rengi açık kahverengidir. Dış ve iç yüzey firnislidir ancak olasıyla ateşe maruz kaldığı için renkte dalgalanmalar olmuş ve firnis rengi koyu kahverengi ile gri tonlarındadır. İlk kandil omuz kenarının darlığı ve işçilik özelliklerine göre olasıyla MS 1. yüzyıla, 13 numaralı parça genel olarak MS 1 ve 2. yüzyıllara tarihlenebilir. Omuz üzerinde yumurta dizisi ve *discus*da rozet, Roma Dönemi için oldukça yaygın olarak görülen motiflerdir.

Diğer omuz parçalarının her ikisinde de (Kat. No. 14-15) geometrik desenler yer alır (Res. 2.14-15). Kat. No. 14’te omuz kenarı bezemesiz, *discus*un bir bölümünde bant halinde çizgisel

⁸ Tuluk 2003, 21.

⁹ Tuluk 2003, 22.

¹⁰ İlk defa Walters tarafından Ephesos tipi kandilleri tanımı kullanılmıştır. Tuluk 2003, 24.

¹¹ Gürler 2002, 133-147; Gürler 2003, 123-131.

¹² Loeschke 1919, Tip VIII, Burun Tipi H.

¹³ Bailey 1988, pl. 103 Q3076.

bezeme vardır.¹⁴ Kırmızımsı sarı kil rengine ve dış yüzeyde kırmızı astara sahip olan kandilin iç yüzeyi astarsızdır ve yanık izi vardır. Bu parçaya da genel olarak MS 1 ve 2. yüzyıl tarihi verilebilir. Form olarak bakıldığında biraz daha farklı olan Kat. No. 15'te **çizgi** motifinin omuz üzerinde yapıldığı¹⁵ görülmektedir. Kil rengi açık kırmızı, dış yüzey astar kırmızı, iç yüzey ise kil rengindedir. Formundan dolayı biraz daha geç bir tarihe verilebilir.

Küçük bir bölümü korunmuş olan Kat. No. 16'nın omuz kenarında üzüm salkımı motif olduğu anlaşılmaktadır (Res. 2.16). Roma Dönemi'nde omuz üzerinde yumurta dizisi ve nokta bezeme en yaygın görülen motiflerdir. Ancak, bu motiflerin yanı sıra bitkisel motifler ya da geometrik desenler de karşımıza çıkar. Bitkisel motifler arasında da yapraklar, sarmaşık dalları ve üzüm salkımları gibi çeşitli bezemeler yer alır. Parça, kırmızımsı sarı kil rengi ve kırmızı fırnisle sahiptir. MS 1 ve 2. yüzyıllara tarihlenebilir. Kat. No. 17 ve 18, omuz ve gövdenin arka bölümüne aittir (Res. 2.17-18). Her iki kandilde omuz üzeri bezemesizdir. Kat. No. 17'nin *discus* içinde anlaşılamayan bir motif olduğu görülür. Bu kandilde kil açık kırmızı, Kat. No. 18'de ise kırmızımsı sarı rengindedir ve astar renkleri ise kırmızının tonlarındadır.

Geç Roma Dönemi Kandilleri

Kat. No. 19, Saraçhane Tip 11¹⁶ ile benzerlik gösterir (Res. 2.19). Omuz üzerinde kabartı halinde kısa çizgiler yer alır. *Discus* etrafındaki duvar kapanmadan bir kanal yaparak buruna yönelir. Burunun her iki tarafında kabartma şeklinde iki nokta bezek vardır. Kil rengi kahverengi, dış ve iç yüzeyde bulunan ince astar ise grimsi kahverengidir. Burun kenarında yanık izi bulunur. Hayes, bu tipteki yayınlanmış kandillerin daha çok Bulgaristan ve Romanya da yer aldığından bahseder. Daha küçük boyutlu olanların ise Küçük Asya tipi kandillerinin kopyaları olması gerektiği belirtilir.¹⁷ Bu formdaki kandiller MÖ 6 ve 7. yüzyıllara tarihlenirler.

Kat. No. 20, diğer gruplara göre çok farklıdır (Res. 2.20). *Discus* deliği etrafındaki kabartma bant buruna doğru birleşerek devam eder ve burun kenarı etrafında sonlanır. Ayrıca açık kırmızı kil renginde olan dış yüzey üzerine kırmızımsı sarı renkte boya bir hat biçiminde sürülmüştür. Bu boyalı hat gövdenin üst tarafındadır. Akdeniz havzası, Kıta Yunanistan ve Ege adaları, Anadolu ve Karadeniz kıyılarındaki yayınlanmış pek çok kandil incelenmesine karşın bu formda olan bir kandile ulaşılamamıştır. Ayrıca, bezeme tarzı olarak da farklı özellikler taşımaktadır. Form özellikleri bakımından MÖ 6 ve 7. yüzyıllara yani Geç Antik Çağ'a tarihlenebilir. Olasılıkla yerel ya da bölgesel bir üretim söz konusu olmalıdır. Kat. No. 21, 22 ve 23, kulp parçaları kalıpla şekillendirilmiş tipik geç dönem kandillerini anımsatmaktadır (Res. 2.21-23). Kil renkleri kırmızımsı sarı, fırnis ise gövdenin üst bölümünde akıtma boyalı olarak kırmızının tonlarındadır. *Discus* deliği etrafında kabartma biçimindeki bant kulp etrafını da kapsar, ayrıca kulpun tam orta tarafına da bağlanır. Kulp üzerindeki bezemeler de kabartma biçiminde yapılmıştır. Formundan Geç Antik Çağ'a ait olduğu söylenebilmektedir. Söz konusu kulba yakınlık teşkil eden başka kulplar olmasına karşın eserin tam olarak benzerine ulaşılamamıştır. Kat. No. 20'de kulplar, *discus* etrafındaki kabartma bandın benzerliği, bu bandın hem burun kenarına hem de kulp tarafına bağlanmış olabileceği, fırnis renklerindeki benzerlikler nedeniyle bu parçaların olasılıkla aynı formda kandillere ait olduğunu düşündürmektedir.

Kat. No. 24 tam olarak ele geçmiş sadece burun kısmında küçük bir kırığı vardır (Res. 2.24). Burun kenarında yanık izi görülür. Omuz üzerinde çizgisel bezeme vardır, *discus* bezemesiz ve küçüktür. Kulp kalın sarmal biçimindedir. Kil rengi açık kırmızı, üzerindeki astar ise kil renginin bir ton koyusudur. Form özelliklerine göre Küçük Asya Tipi kandiller arasında değerlendirilebilir.

¹⁴ Heimerl 2001, taf. 16.674; Meriç 2002, taf. 79 L 63. Bu tarzda bant bezeme farklı formlarda ve farklı tarihlere ait kandiller üzerinde kullanılmıştır.

¹⁵ Miltner 1937, taf. 2.204 MS 3.-4. yüzyıl; Zoitopoulou-Fossey 1992, 272 pl. 8.52-53 MS 2. yüzyılın sonu - 3. yüzyıl.

¹⁶ Hayes 1992, 83.

¹⁷ Hayes 1992, 83.

Ancak, kulp yapısı Küçük Asya kandillerinden farklı olarak kalın ve sarmal biçimlidir.¹⁸ Kulp yapısı Sofya Arkeoloji Müzesi'ndeki bir grup kandil ile (form yapısı tam olarak aynı olmasa da) benzerlik gösterir.¹⁹ Söz konusu kulp yapısı, usta tercihi ya da bölgesel bir özellik olabilir. Eser, MS 3. ve 4. yüzyıllara olacak şekilde Geç Roma Dönemi'ne tarihlenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada kronolojik ve tipolojik olarak incelenen kandillerin tamamı Sinop Balatlar Yapı Kompleksi kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Ancak, toplu olarak ele geçmemiş farklı mekânlardan ve farklı seviyelerden bulunmuştur. Yapıda 2010-2013 yılları arasında yapılan kazılar sırasında mekânların üst tabakalarının Orta Çağ'da mezarlık olarak kullanılması, sonrasında ise bir süre tarım yapılması stratigrafinin bozulmasına neden olmuştur. Bu nedenle stratigrafiye bağlı bir tarihlendirme yapılamamış, kandillerin yakın ya da uzak merkezlerdeki benzerleri incelenerek tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra yerel ya da ithal olabilecek parçaların tartışılması amaçlanmıştır. Sinop'ta ithal malzemelerin olması önemli bir liman kenti olmasıyla bağlantılı olarak yadırganacak bir durum değildir. Bunun yanı sıra özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren Sinop'ta amphora üretimi yapan atölyelerin varlığı bilinmektedir.²⁰

Kataloga alınan 24 kandil parçası arasından en erken kandillerin Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'e ait olduğu görülmüştür. Kaliteli bir siyah fırnise sahip bu kandil parçalarının hamur özellikleri ışığında ithal kandiller olabileceği düşüncesi kuvvetlidir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen kandil parçalarında kendine has özellikleri ile ayırt etmenin çok zor olmadığı Ephesos ve Knidos üretimi olan parçalar vardır. Bu dönemde üretimi yapan her iki atölyenin de uzak merkezlere kandil ihraç ettiği bilinmektedir.

Roma Dönemi'nde yapının hamam olarak kullanıldığı yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Buna karşın, az sayıda kandil buluntusu ele geçmesi şaşırtıcıdır. Bu döneme ait ele geçen kandil parçalarından anlaşıldığı üzere dönemin tipik formları kullanılmıştır. Burun yapısı korunarak günümüze gelen tek parça kalp burunlu olarak tanımlanan kandil grubuna aittir. Bezemelere baktığımızda, yine sevilen ve yaygın olarak kullanılan *discus* içinde rozet motifinin varlığı görülmektedir. Bir parçada bant biçiminde çizgisel bezmenin *discus* içinde dolaştığı anlaşılmaktadır. Omuz kenarları ise yumurta dizisi ve geometrik motiflerle süslüdür. Küçük, tek bir örnekte ise üzüm salkımı vardır.

Geç Roma Dönemi'ne ait kandiller incelendiğinde iki formun benzer örnekleri bulunmuş ancak diğer parçaların benzer örneklerine rastlanmamıştır. Küçük Asya tipi olarak tanımlanan kandil grubu dönem için tipiktir. Ancak Sinop Balatlar kazılarında ele geçen bu örnekte kulp yapısının farklılığı dikkat çekicidir. Bu tarzda bir kulp Anadolu kandilleri arasında yoktur. Modern Bulgaristan sınırları içinde ele geçen bir kandil grubunda ise hem form bakımında yakın benzerliklerin olduğu görülmüş hem de kulp yapısının aynı olduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen yerel bir özellik olarak da değerlendirilebilir. Bu döneme tarihli en dikkat çekici kandil parçalarının ise (Kat. No. 20-23) pek çok farklı bölge kandilleri incelenmiş olmasına karşın kendine özgü bir boyama ve bezeme tarzı olduğu anlaşılmıştır. Gerek kulp yapısı gerekse *discus* etrafının da kapsayan kabartma biçimli çıkıntısı ile bu parçaların yerel üretim olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Tüm kandil parçaları değerlendirildiğinde uzun bir tarih aralığına yayıldıkları, ancak yapının ne kadar erkene gitmiş olabileceği henüz tam olarak bilinmediğinden özellikle Roma ve Geç Roma Dönemi'nin buluntularının tarihlendirme bakımından birbiriyle örtüşüğünü söylemek mümkündür. Kandil buluntusunun azlığı konusu ise geç dönemler için cam kandillerin artması nedeniyle pişmiş toprak kandillere eğilimin azalmış olabileceğidir.

18 Miltner 1937, taf. 5.937 Tip V.

19 Kuzmanov 1992, 113, 277 a-b, 278 a-b. Bu kandiller MS 3. yüzyıla tarihlenirler.

20 Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1996, 357-358.

Katalog

SBK.2011.493

uz: 4.8 cm **y:** 2.5 cm

Kil: 2.5 YR 6/8 açık kırmızı renkte, kum katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 7.5 YR 2.5/0 siyah renkte firmislidir.

Benzer ve Tarihlendirme: Howland 1958, 73-74 pl. 10, 38.311; Højte 2010, 432 pl. 323 O-64; MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı - MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği.

SBK.2011.66

uz: 4 cm **y:** 3.8 cm

Kil: 2.5 YR 6/8 açık kırmızı renkte, kum katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 7.5 YR 2.5/0 siyah renkte firmislidir.

Benzer ve Tarihlendirme: Howland 1958, 73-74 pls. 10, 38.311; Højte 2010, 432 pl. 323 O-64; MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı - MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği.

SBK.2010.42

uz: 5 cm **y:** 2.1 cm

Kil: 10 YR 5/3 kahverengi renkte, kalsit katkılıdır.

Yüzey: Dış yüzey 7.5 YR 2.5/0 siyah, iç yüzey 10 YR 6/4 açık sarımsı kahverengi üzerine dış yüzeyle aynı renkte firnis akmıştır.

Benzer ve Tarihlendirme: Howland 1958, 101-103 pl. 15.434; MÖ geç 3. yüzyıl.

SBK 2013.1402

uz: 6 cm **gen:** 6 cm **y:** 1.9 cm

Kil: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı renkte, kalsit katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 5 YR 2.5/1 siyah renkte firnislidir.

Tarihlendirme: MÖ 4-3. yüzyıl.

SBK.2012.86

Kaide R: 4.8 cm **y:** 2.5 cm

Kil: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı renkte, kum katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 2.5 YR 2.5/0 siyah renkte firnislidir.

Tarihlendirme: MÖ 3. yüzyıl.

SBK 2012-223

uz: 3.6 cm **y:** 2.4 cm

Kil: 7.5 YR 5/0 gri, kalsit katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 7.5 YR 3/0 çok koyu gri renkte firnislidir.

Tarihlendirme: MÖ 2. yüzyıl.

SBK.2012.357

uz: 4.7 cm **y:** 2.2 cm

Kil: 10 YR 5/1 gri renkte, kalsit katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 10 YR 4/1 koyu gri renkte firnislidir.

Benzer ve Tarihlendirme: Howland 1958, 170 pl. 49.666; MÖ geç 2. yüzyıl - MS erken 1. yüzyıl.

SBK.2012.357

uz: 5.5 cm **y:** 2 cm

Kil: 7.5 YR 5/4 kahverengi renkte, kum ve kalsit katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey firnis çok aşınmıştır. Burun kenarında yanık izi vardır. Yüzey 10 YR 7/4 çok soluk kahverengi renkte, firnis 5 YR 2.5/1 siyah renktedir.

Benzer ve Tarihlendirme: Howland 1958, 170 pl. 49.666; MÖ geç 2. yüzyıl-MS erken 1. yüzyıl.

SBK.2010.76

uz: 3.7 cm **y:** 2.5 cm

Kil: 2.5 YR 4/1 koyu gri renkte, kum katkılıdır.

Yüzey: Dış yüzey firnis 2 Y 3/0 çok koyu gri renkte, iç yüzey kil rengindedir.

Benzer ve Tarihlendirme: Howland 1958, 170 pl. 49.666; MÖ geç 2. yüzyıl-MS erken 1. yüzyıl.

SBK.2013.1336

uz.: 2.6 cm **y:** 1.5 cm

Kil: 10 YR 5/2 grimsi kahverengi renkte, mika katkılıdır.

Yüzey: Dış yüzey firnis 10 YR 4/1 koyu gri renkte, iç yüzey 10 YR 5/1 gri renktedir.

Tarihlendirme: MÖ geç 2. yüzyıl-MS erken 1. yüzyıl.

SBK 2013.1

uz: 8.1 cm **y:** 2.8 cm

Kil: 7.5 YR 4/2 kahverengi, kalsit katkılıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 7.5 YR 3/2 koyu kahverengi renkte firnislidir, iç yüzeyde yanık izleri vardır.

Benzer ve Tarihlendirme: Bailey 1988, pl. 103 Q3076, MS 1. yüzyıl.

SBK.2013.1321

uz: 5.5 cm **y:** 1.3 cm

Kil: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, mika katkılıdır.

Yüzey: Dış yüzey 2.5 YR 5/8 kırmızı renkte firnislidir, iç yüzey kil rengindedir.

Tarihlendirme: MS 1. yüzyıl.

SBK.2013.1336

uz: 4.8 cm **y:** 0.7 cm

Kil: 10 YR 8/3 çok soluk kahverengi, kum katkılıdır.

Yüzey: Dış yüzey 10 YR 4/1 koyu gri ve 7.5 YR 4/4 koyu kahverengi renkte dalgalı firnisli, iç yüzey 10 YR 4/1 koyu gri renkte firnislidir.

Tarihlendirme: MS 1-2. yüzyıl.

SBK.2013.1321

uz: 4.6 cm **y:** 0.7 cm

Kil: 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, kalsit ve mika katkılıdır.

Yüzey: Dış yüzey 2.5 YR 5/8 kırmızı renkte firnislidir, iç yüzey 7.5 YR 7/4 pembe renkte ve yanık izi vardır.

Tarihlendirme: Heimerl 2001, taf. 16.674; Meriç 2002, taf. 79 L 63; MS 1-2. yüzyıl.

SBK.2013.24

uz: 4.6 cm **y:** 0.7 cm

Kil: 2.5 YR 6/6 açık kırmızı, kalsit katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 10 YR 5/6 kırmızı renkte firnislidir, iç yüzey kil rengindedir.

Benzer ve Tarihlendirme: Miltner 1937, 204 taf. 2, MS 3-4. yüzyıl; Zoitopoulou – Fossey 1992, 272 pl. 8.52-53; MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyıl.

SBK.2013.386

uz: 1.7 cm **y:** 0.4 cm

Kil: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, kalsit katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 2.5 YR 4/6 kırmızı ve 2.5 YR 3/2 kırmızı renkte dalgalı firnislidir, iç yüzey 5 YR 3/1 çok koyu gri renkte firnislidir.

Benzer ve Tarihlendirme: Heimerl 2001, Bei 11.307, taf. 19.891; MS 1-2. yüzyıl.

SBK.2013.1

uz: 4.4 cm **y:** 1.8 cm

Kil: 7.5 YR 7/4 pembe, kum ve kalsit katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 5 YR 4/6 sarımsı kırmızı renkte firnislidir, iç yüzeye kil rengi üzerine firnis akmıştır.

Tarihlendirme: Roma Dönemi.

SBK.2013.1149

uz: 3.3 cm **y:** 3 cm

Kil: 7.5 YR 6/6 kırmızımsı sarı, kalsit ve mika katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 2.5 YR 6/8 açık kırmızı renkte firnislidir, firnis çok aşınmıştır, iç yüzey kil rengindedir.

Tarihlendirme: Roma Dönemi.

SBK 2013.1440

uz: 6.1 cm **y:** 3.1 cm

Kil: 10 YR 4/3 kahverengi, kalsit ve iri kum taneleri katkıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 10 YR 5/2 grimsi kahverengi ince astarlıdır, burunda yanık izi vardır.

Benzer ve Tarihlendirme: Zhuravlev 2007, 230 pl. 23.2; MS 6. yüzyıl.

SBK 2013.135

uz: 7.1 cm **y:** 4.4 cm

Kil: 7.5 YR 7/4 kahverengi, kalsit ve iri kum taneleri katkıdır.

Yüzey: Dış ve iç yüzey 5 YR 6/8 kırmızımsı sarı renkte astarlıdır, üst yüzeyde kil renginde boya vardır.

Benzer ve Tarihlendirme: Güngör Alper 2014, pl. 3.55; MS 6.-7. yüzyıl.

SBK 2013.53

uz: 3 cm **y:** 3.2 cm

Kil: 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı, kalsit ve kum katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 7.5 YR 7/4 pembe ince astar üzerine 5 YR 4/4 renkte akıtma boyalı, iç yüzey 5 YR 6/8 kırmızımsı sarı renkte ince astarlıdır.

SBK 2013.72

uz: 4.2 cm **y:** 0.9 cm

Kil: 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, kalsit katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı ince astar üzerine 2.5 YR 6/8 açık kırmızı renkte akıtma boyalı, iç yüzey 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı renkte ince astarlıdır.

SBK 2013.57

uz: 2.7 cm **y:** 1.6 cm

Kil: 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı, kum ve kalsit katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı ince astar üzerine 2.5 YR 6/8 açık kırmızı renkte akıtma boyalı, yüzeyin çukur olan yerlerinde boya kalınlaşmış ve 2.5 YR 3/2 koyu kırmızı rengini almıştır, iç yüzey kil rengindedir.

SBK 2017.12

uz: 7.6 cm **gen:** 2.8 **y:** 4 cm

Kil: 5 YR 6/8 kırmızımsı sarı, kum ve kalsit katkıdır.

Yüzey: Dış yüzey kil rengi üzerine 5 YR 5/8 kırmızımsı sarı akıtma boyalıdır. Burun üzerinde yanık izi vardır.

Benzer ve Tarihlendirme: Menzel 1969, abb. 80.14 kat. no. 634; Miltner 1937, taf. 5.937 Tip V; Kuzmanov 1992, 13, 277 a-b, 278 a-b; MS 3-4. yüzyıl.

KAYNAKÇA

Bailey 1988

D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum 3, Roman Provincial Lamps* (London 1988).

Çapar 1991

Ö. Çapar, Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri, *TAD* 26.15, 1991, 303-327.

Dooan 2004

O.P. Doonan, *Sinop Landscapes Exploring Connection in a Black Sea Hinterland* (Philadelphia 2004).

Güngör-Alper 2014

Hellenistic and Roman Period Ceramic Finds from the Balatlar Church Excavations in Sinop between 2010-2012, *Anatolia Antiqua* 12, 2014, 35-49.

Gürler 2002

B. Gürler, Ephesos-Lampen aus Metropolis/Ionien, *ÖAI* 71, 2002, 133-147.

Gürler 2003

B. Gürler, Ephesos-Lampen im Museum von Tire, *ÖAI* 72, 2003, 124-131.

Hayes 1992

J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in İstanbul 2, The Pottery* (Princeton 1992).

Heimerl 2001

A. Heimerl, *Die Römischen Lampen Aus Pergamon, PF 13* (Berlin 2001).

Howland 1958

R.H. Howland, *The Athenian Agora 4, Greek Lamps and Their Survivals* (Princeton 1958).

Højte 2010

J.M. Højte, Lamps, in: Nina A. Lejpuskaja – Pia Guldager Bilde – Jakob Munk Højte – Valentina V. Krapivina – Sergej Kryžickij (eds.), *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD 1, Black Sea Studies 13* (Aarhus 2010), 423-438.

Kassab-Tezgör – Sezer 1995

D. Kassab-Tezgör – T. Sezer, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pısmış Toprak Kandiller Kataloğu, Protobistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler, Varia Anatolica 6.2* (İstanbul 1995).

Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1997

D. Kassab-Tezgör – İ. Tatlıcan, Sinop-Demirci Amfora Atölyelerinin 1995 Kazısı, *KST* 18.2, 353-366.

Köroğlu 2010

G. Köroğlu, 2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı, *KST* 33.2 (Ankara 2011) 65-76.

Köroğlu 2017

G. Köroğlu, Sinop Balatlar Kazısı 2015 Yılı Kazı Çalışmaları, *KST* 38.1 (Ankara 2017) 191-204.

Kuzmanov 1992

G. Kuzmanov, *Antike Lampen, Sammlung des Nationalen Archäologischen Museums, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften* (Sofia 1992).

Loeschcke 1919

S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa* (Zürich 1919).

Menzel 1969

H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz, Katalog 15* (Mainz 1969).

Meriç 2002

R. Meriç, *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatmarkt in Ephesos, FiE 9.3* (Wien 2002).

Miltner 1937

F. Miltner, *Das Cömeterium der Sieben Schlöfer, FiE 4.2* (Wien 1937).

Tuluk 2003

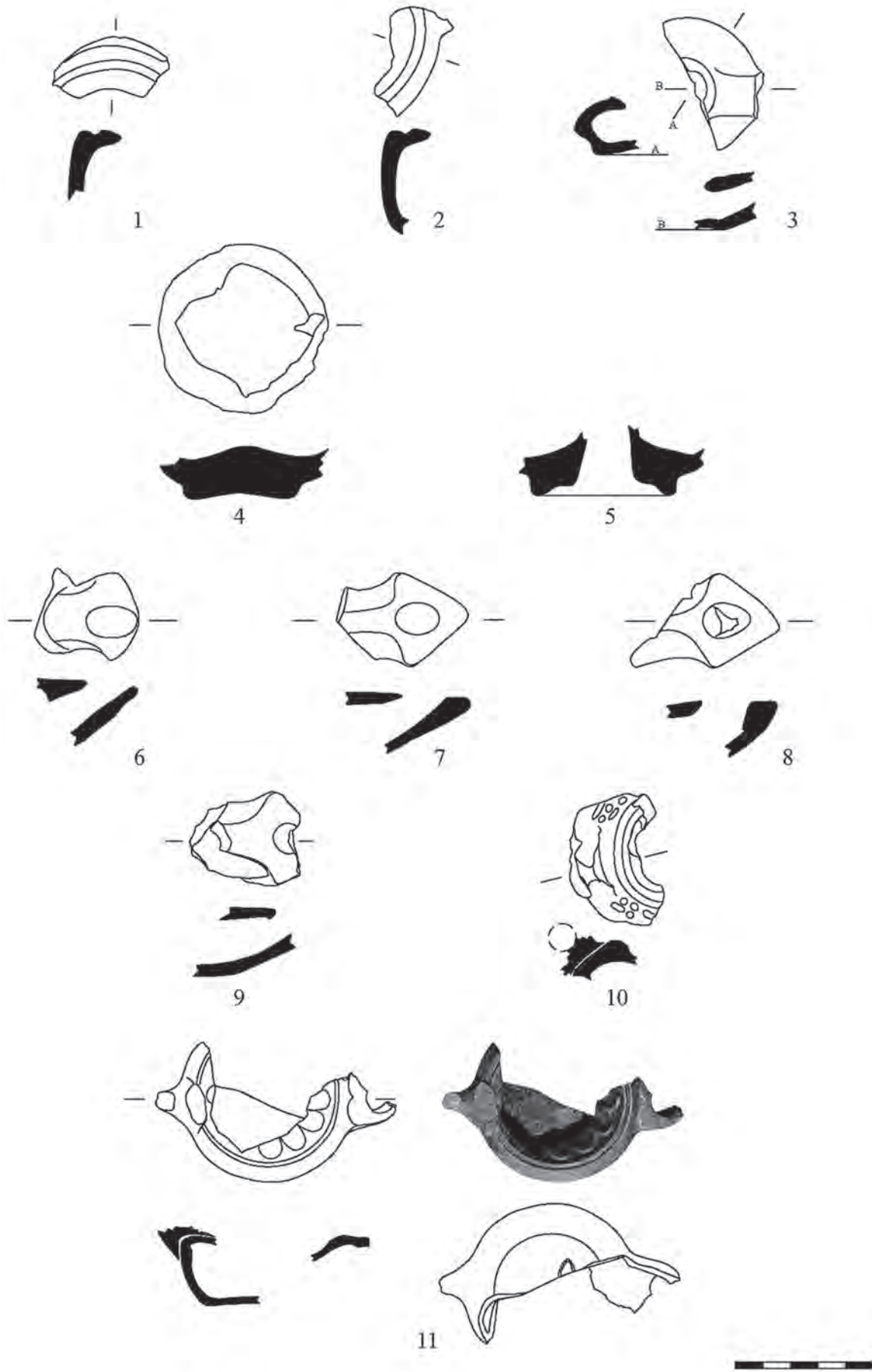
G.G. Tuluk, *İonia Bölgesindeki Hellenistik Döneme Ait Kandiller, Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistiques et romaines, Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 23-24 mai 1996, Varia Anatolica 15* (İstanbul 2003) 17-25.

Zoitopoulou – Fossey 1992

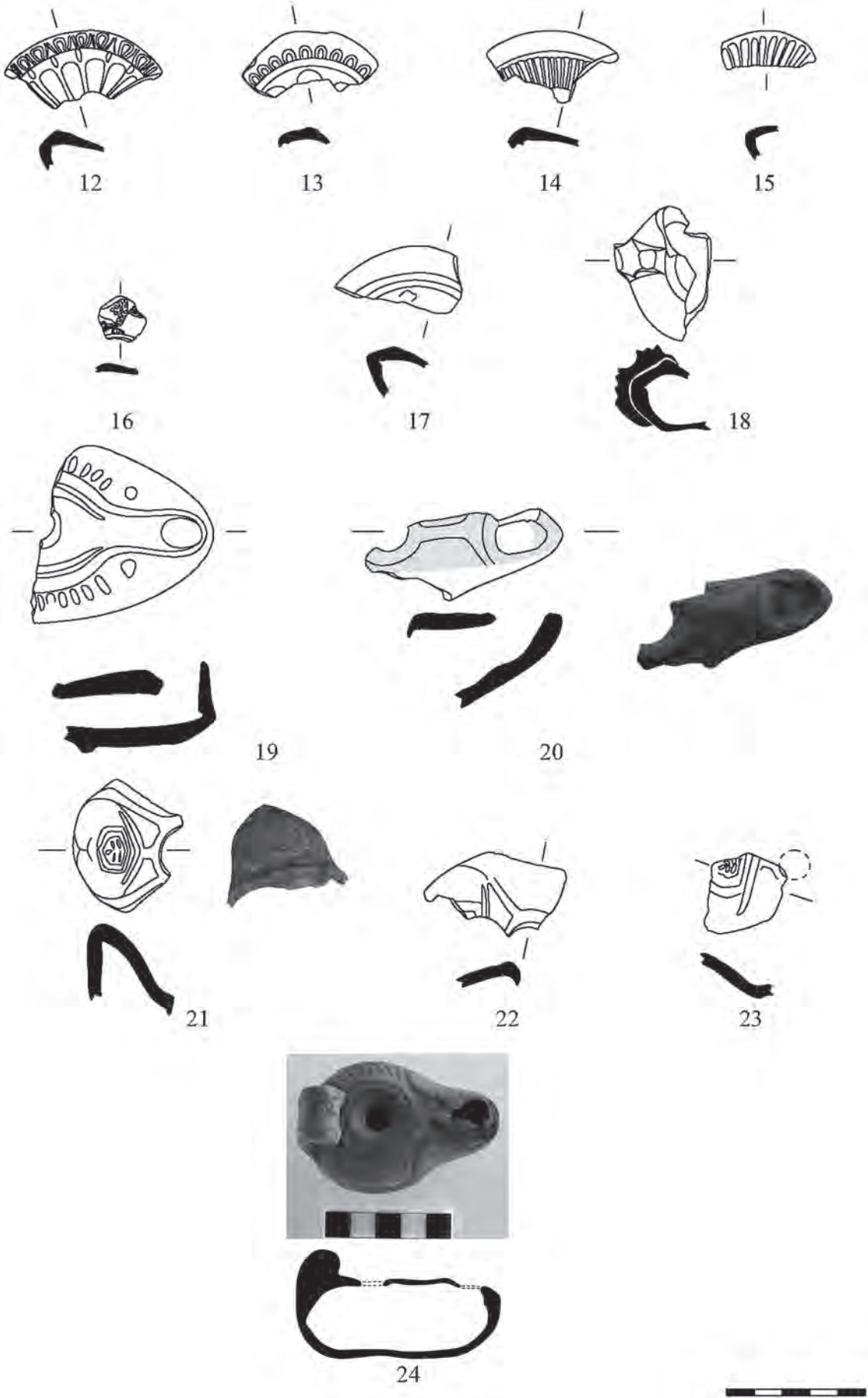
P.E. Zoitopoulou – J. M. Fossey, *Les lampes gréco-romaines, The McGill University Collection of Greek and Roman Antiquities, Fascicule 1* (Amsterdam 1992).

Zhuravlev 2007

D.V. Zhuravlev, Lighting Equipment of the Northern Pontic Area in the Roman and Late Roman Periods: Imports and Local Production, in: V. Gabrielsen – J. Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Black Sea Studies 6 (Aarhus 2007) 209-237.

Resim 1. Katalog No. 1-11 kandillerine ait çizim ve fotoğraflar.

Resim 2. Katalog No. 12-24 kandillerine ait çizim ve fotoğraflar.

RETHINKING THE PLAKETTENVASEN FROM SINOPE: NEW PERSPECTIVES ON THE DATING, MEANING AND USE OF AN EXTRAORDINARY CERAMIC WARE

Hazar KABA*

ABSTRACT

An undecorated sarcophagus was found in 2013 during infrastructure works in the Gelincik district of Sinop, where the western necropolis of ancient Sinope was once located. Rescue excavations conducted by the Sinop Museum documented a rich assemblage of grave offerings, including various types of jewellery, personal-care items, coins and a range of pottery, within the sarcophagus. Amongst the pottery, a small group of Attic vases and several well-preserved clay vessels with polychrome relief decoration, known as Plakettenvasen, are of particular note. According to anthropological analyses, this rich burial belonged to a young female.

This paper presents the burial and its offerings, but with a focus on the polychrome Plakettenvasen. It reviews the dating of this pottery group, which has been a problematic issue, on the basis of the wider assemblage recovered from the sarcophagus.

Keywords: Plakettenvasen, Sinope, sarcophagus, polychrome relief ceramics, Late Classical.

Sinope Kökenli “Plakettenvasen”leri Yeniden Düşünmek: Sıradışı Bir Seramik Grubunun Tarihlemesi, Anlamı ve Kullanımı Üzerine Yeni Bakış Açları

ÖZET

Bir zamanlar Sinope’nin batı nekropolünün yer aldığı Gelincik mahallesinde 2013 yılında yürütülen alt yapı çalışmalarında bezemesiz bir lahit bulunmuştur. Sinop Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazıları sonucunda lahit içinde zengin buluntu grupları, çeşitli takılar, kişisel bakım eşyaları, sikkeler ve farklı tipte seramik kaplar ele geçmiştir. Seramik kaplar içinde birkaç Attik kökenli kap yanında birkaç tane iyi korunmuş, çok renkli kabartma süslere sahip olan ve literatüre “Plaketten-vasen” adıyla geçmiş bir grup seramik kap özellikle dikkat çekmektedir. Antropolojik çalışmalar bu zengin mezarın genç bir kadına ait olduğunu göstermektedir.

Söz konusu çalışma, bu yeni gömüyü buluntuları ile beraber, ama özellikle de çok renkli “Plaketten-vasen” eserleri üzerine odaklanarak irdelenecektir. Çalışma kapsamında, günümüze kadar tartışmalı bir çerçevede irdelenmiş olan bu seramik türünün tarihlemesi lahit içindeki buluntu grubu temel alınarak yeniden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Plakettenvasen, Sinope, lahit, çok renkli ve kabartmalı seramikler, Geç Klasik.

Introduction

The first excavations conducted by the late Prof. Dr. Ekrem Akurgal and his colleague Prof. Dr. Ludwig Budde in Sinop in the 1950s revealed substantial finds from the ancient levels of the city.¹ The innovations that these excavations have brought to the world of archaeology also include the first samples of a new type of ceramic ware, the potential of which has not been realized during those days. Although this ceramic ware was first discovered during the excavations carried out by Akurgal and Budde, it did not receive much attention in the scientific community since it was exemplified only by very few samples.²

These excavations offered the first examples of a new type of ceramic ware. However, the archaeological potential of the ware was not realised at the time, and, since it was exemplified by only a few specimens, it did not receive much attention within the scientific community. The first – and, to date, single – substantial publication on this ceramic ware was published in

* Asst. Prof. Hazar Kaba, Sinop University Faculty of Science and Letters-Department of Archaeology, hazarkaba@sinop.edu.tr.

1 Akurgal 1956; Akurgal – Budde 1956; Budde 1956a, 1956b; Erzen 1956; Boysal 1959.

2 Budde 1956a, 6.

1976 by Kammerer-Grothaus, prompted by the increasing number of examples acquired by the Sinop Museum via excavations and purchases. The publication names the ware *Plakettenvasen* (vases with plaques)³ and presents a lebes gamikos and three lekythoi. The vessels themselves are evaluated in terms of their forms and the plastic relief applications are evaluated in detail with regard to their iconographies. Based on this evaluation, *Plakettenvasen* are defined as an independent ware group, tentatively dated to the mid-fourth century BC and considered most likely to have been produced as grave gifts. However, the publication emphasises the fact that further specimens are required in order to offer firmer conclusions, since, even taken together, the vessel forms and the relief appliqué decorations are insufficient to provide a solid dating.⁴ The fact that the vessels originally had polychrome decorations is mentioned only briefly, given the limited available data.⁵ The number of so-called *Plakettenvasen* increased further after the publication of Kammerer-Grothaus' study, but no further detailed study has been conducted to date on the ware.⁶

The accidental discovery in 2013 of a sarcophagus during infrastructure work in the Gelincik district of Sinop, located within the boundaries of the western necropolis of the ancient city, suddenly and radically changed this situation. This sarcophagus, named the 'Gelincik Sarcophagus' by the excavators, contained some Attic vases, a quantity of jewellery and items of everyday use, together with a collection of eight *Plakettenvasen*. This discovery not only supplied us with the first assemblage of *Plakettenvasen*, it also provided a firm context, thus potentially allowing for more accurate dating of this ware. The Gelincik Sarcophagus and the *Plakettenvasen* retrieved from it highlighted the need for an up-to-date and extensive study of this ceramic ware.⁷

In the current study, the eight *Plakettenvasen* retrieved from the sarcophagus will be evaluated, together with the other finds found in the same context, with the aim of providing the first reliable dating of this ceramic ware. Thus the issue of dating will form the main focal point of the study, whilst stylistic analysis and comparisons, and consideration of production centre(s) will be touched upon only briefly.

The Gelincik Sarcophagus: Context and Contents

The Gelincik Sarcophagus was found in the Gelincik district of Sinop, 1.27m west of the city walls (Fig. 1). The sarcophagus was accidentally discovered right next to the modern highway that provides access to the city at an approximate depth of 0.7m below the ground surface; heavy machinery was used to extract it from its location (Fig. 2) and it was transferred to the garden of the Sinop Museum. The contents of the sarcophagus were then revealed and recorded.

The sarcophagus was carved from the limestone which is specific to the promontory of Sinop known as Boztepe. It is composed of a simple rectangular basin; the lid was broken during the process of its discovery. The basin displays quite simple and even poor workmanship, and is 2.14m long, 0.90m wide and 0.75m high. Its interior measures 0.67m wide, 1.90m long and 0.50m deep.

The single skeleton lay in a supine position, and, during the clearing of the soil that filled the interior of the sarcophagus, many finds were located around the neck, near the groin and, especially, at the ends of the feet (Fig. 3). The gold beads found around the neck of the skeleton indicate that the deceased was buried wearing a necklace (Fig. 3.17). A mirror (Fig. 3.1), an

³ Kammerer-Grothaus 1976.

⁴ Kammerer-Grothaus 1976, 248-50.

⁵ Kammerer-Grothaus 1976, 245.

⁶ Only a superficial study has been made of these finds, within the scope of a undergraduation dissertation by Musa Kadioğlu (*Sinop'tan Lebes Gamikos*, Ankara University, 1994).

⁷ The ceramics and other finds from the sarcophagus will be evaluated in detail by the author in a later publication.

alabastron (Fig. 3.3) and a bronze pigment rod placed in a bone container (Fig. 3.14) – i.e. personal items of the deceased – were located around the groin of the skeleton together with two finger rings. Since the rings were found around the phalanges, it is clear that they were originally worn on the fingers of the deceased. An Attic squat lekythos (Fig. 3.13), a miniature netted lekythos (Fig. 3.11) and three *Plakettenvasen* lekythoi (Fig. 3.9-10-12) were found between the right leg and the side of the sarcophagus. Two *Plakettenvasen* lekythoi (Fig. 3.5-6), a single red-figure Attic lebes (Fig. 3.7) and two *Plakettenvasen* lebetes gamikoi (Fig. 3.8-15), one of which was completely broken, were located in the area between the left leg and the side of the sarcophagus.

While some of the finds found inside the sarcophagus offer a wide range of dates with regards to the dating of the burial, some allow a more precise dating. In the former category is the necklace. This was made up of simple gold beads, with club-shaped finials at either end. It is known that this type of necklace spread across a wide area, stretching from Greece and Anatolia to the wider Black Sea region and northern steppes. Since both the beads and the club-shaped finials lack any form of decoration, they are difficult to date precisely and can be attributed only generally to the Classical period.⁸

The rings are the most numerous items of jewellery (three in total), but are the worst-preserved finds within the sarcophagus assemblage. One of the rings was retrieved in a completely broken state, while another had lost its decorations. The third ring was preserved in two pieces, and is especially remarkable for being produced in silver and decorated with gold. The decoration of the ring, which has a spiral-shaped ring chain and an elliptical girdle, was made on gold leaf by means of the repoussé technique. A scene depicting a woman riding a hippocampus, accompanied by a dolphin, can be traced on the elliptical leaf, which was cut in the same shape as the girdle (Fig. 4). The female figure clearly holds and lifts a helmet in her hand. This iconography, which depicts Thetis carrying the new weapons of her son Achilles, is known to be a popular motif on ancient jewellery, especially during the Classical period.⁹ Apart from the general iconography, Thetis' straight-gazing head and transparent drapery with converging folds clinging to her legs are characteristic traits of the Classical period, particularly towards the end of the fifth century BC.¹⁰

The largest portion of the ceramic repertoire, consisting of both Attic vases and *Plakettenvasen*, was placed at the ends of the toes of the deceased. It is remarkable that almost all the *Plakettenvasen* found in the sarcophagus were located in this area.

The alabaster bottle, the pigment rod found in a bone container and the mirror, all items of personal use, do not provide any precise dating data. However, these finds are important in terms of indicating that the deceased was a female, as do the Attic lebes and the *Plakettenvasen* lebetes gamikoi, which all belong to the female realm.¹¹ Analysis of the single skeleton contained within the Gelincik Sarcophagus confirmed the burial was indeed that of a female aged between 21 and 24 years.

The Plakettenvasen from the Gelincik Sarcophagus: General Characteristics, Date and Use

The eight *Plakettenvasen* that were placed in the Gelincik Sarcophagus comprise the only collective group of this ceramic ware found in a securely datable context. Two of these vessels are in the form of lebes gamikos (one of which is completely broken) and the remaining six

8 Williams – Ogden 1994, 162 no. 102; Rudolph 1995, 150; Ünlü – Özsaygı 2007, 15.

9 Williams – Ogden 1994, 89 no. 42; Boardman 2001a, 219-20, pls. 675, 686.

10 Richter 1959, 5. The folds seen in Thetis' clothing reflect a popular trend that was even used on the figures depicted on the coinage of Terina from 425-400 BC; see Head 1932, no. 23 pl. 14.

11 For the place that the lebes gamikos occupied in the daily life of women and its connection to nuptial events, see Richter – Milne 1935, 11.

are good examples of the lekythos. Both forms of *Plakettenvasen* are very richly decorated with miscellaneous plastic elements and paints of various colours, forming a remarkable polychromic decoration (Fig. 5).

The painted decoration appears generally as a complete surface coating of the whole of each vessel, including the rim and upper neck. There are also painted tongue motifs applied especially around the base and the neck, and reverse palmetto motifs painted on the rear. On the relief scenes, a range of colours, such as blue, red, white and yellow, was used to highlight the background, clothes and, especially, the hair. The surfaces of the vessels were coloured using a particular dark-red paint only. Another, slightly darker paint was clearly preferred for the rim and upper neck of especially the lekythoi. The tongue motifs were painted alternately red and blue within rectangular panels outlined by black paint. The reverse palmetto motifs on the rears of the vessels were created with red paint.

The vases have extremely rich plastic decorations. The flowers appliquéd to the handles of the lebetes gamikoi and the necks of the lekythoi are the most frequently used decorative elements. The plastic flowers are made up of petals of different sizes arranged in an oval form around the central part of the flower. Rosette-form circular flowers are attested among the other plastic decorative elements that were used. These rosette-form flowers are either fully plastic (on the lebetes gamikoi) or semi-plastic (on the shoulders of lekythoi).

The most remarkable plastic decorations are the moulded female heads positioned on both handles of the lebetes gamikoi.¹² These fully plastic heads depict a woman with an oval face. The face is characterized by a high forehead and symmetrically positioned and slightly sunken eyes with thick eyelids. The lips are fleshy and the chin is full and rounded, with a dimple at the edge of the lower lip. The nose is slightly large and straight with a flattened ridge. The hair, parted in the middle, is arranged in locks with smooth ridges; it puffs out on either side of the face and is gathered in a roll behind the neck, leaving the earlobes exposed. The hair is also gathered and fastened on the forehead with a band ending in a large Herakles knot. The fact that all the moulded heads on the lebetes gamikoi from the sarcophagus are so similar leads to the conclusion that they were produced from a single mould. In addition to the vivid yellow colour added to the hair, the orange paint of the bands holding the hair has also been preserved.

The dating of the *Plakettenvasen* is the principal and the most controversial issue related to this ceramic ware. Previous attempts at dating it have been based mainly on the relief scenes, since the first examples retrieved were out-of-context single finds. Not much attention has been paid to the general form of the vessels as they all represent typical forms dateable across a wide time range.¹³ Similarly, use of the relief scenes in dating is also problematic since they were largely moulded from the appliqué decorations on folding mirrors and various toreutic works that are known to have had long periods of circulation, generally covering at least several generations. Thus the relief scenes too are not able to offer a precise date.¹⁴ In fact, the *Plakettenvasen* display multiple relief scenes that embody iconographies with both fifth-century and late fourth-century BC traits.¹⁵

The *Plakettenvasen* from the Gelincik Sarcophagus do not themselves offer much clarification of their date. The forms of the vessels, in general, have been previously accepted as being inspired by the Attic repertoire of the Classical period.¹⁶ However, the fact that the forms were only inspired by Attic productions and that almost every example actually exhibits a unique character complicates even further a precise dating based on the structure of the forms. For

12 For a previously published lebes decorated with similar moulded female heads see Kammerer-Grothaus 1976, abb. 2, 4.

13 Kammerer-Grothaus 1976, 249.

14 Barr-Sharrar 2008, 4, 25, 186.

15 Kammerer-Grothaus 1976, 248, 251.

16 Kammerer-Grothaus 1976, 251, 252; Alexandropoulou 2016, 9. For the alternative idea that the *Plakettenvasen* are pure Attic productions, see Zervoudaki 1968, 62.

example, the lebetes gamikoi can be placed in a period stretching from 400 to 300 BC.¹⁷ The *Plakettenvasen* lekythoi, on the other hand, find many similar examples within both Attic and Italianate repertoires, especially in terms of body forms. However, despite such similarities, the examples of this form can also be dated to a wide period range only, of between 380-300 BC.¹⁸

With the problem of this broad chronological framework in mind, the importance of the Attic vases that were found together with the *Plakettenvasen* in the sarcophagus is magnified. Since there is a well-founded chronology of Attic ceramics, it is possible to establish a more precise dating of the *Plakettenvasen* from the Gelincik Sarcophagus.

The Attic vases from the sarcophagus consist of three specimens all representing well-known closed forms: a netted miniature lekythos and a red-figure squat lekythos found next to the right knee of the deceased and a single red-figure lebes found next to the left leg (Fig. 6). The red-figure squat lekythos is a typical Attic example, with its flaring mouth, short neck separated from the body by an incision, nearly spherical body, wide ring base and small handle with a triangular cross-section.¹⁹ In light of the form it exhibits, the squat lekythos exemplifies a type which is mainly dated to the first half of the fourth century BC.²⁰ However, this type also has a considerable number of representatives dating to the end of the fourth century BC.²¹ In dating the red-figure squat lekythos, the scene painted on it provides the greatest assistance. The women and the Pan figure are notable for their careless depiction, particularly their simplified and undetailed facial features. This trait is an exemplifying element of the “degeneration” of red-figure vase painting during the last quarter of the fourth century BC.²² Thus it is possible to date the squat lekythos from the Gelincik Sarcophagus to the end of the 4th century BC.

The netted miniature lekythos that was found alongside the red-figure squat lekythos also proved to be helpful in dating the burial. This form, which has a vast geographical spread, is characterised by a large repertoire of many examples dating mainly towards the last quarter of the 4th century BC.²³

The red-figure lebes gamikos, which was found on the left-hand side of the sarcophagus, consists of a body and a lid. The vase has a very short neck, a wide shoulder with a strong incline, handles rising sharply out of the shoulder, a body tapering sharply towards the base and a mould-made foot. The black-painted lid is topped by a knot. The features it exhibits enable us to place this lebes gamikos among the well-known Type 2 examples from Athens.²⁴ The shoulder of the vase is decorated with a continuous row of tongue motifs; the body carries a nuptial scene that includes Eros and women carrying wooden chests. This type of lebetes is represented by a quite remarkable number of examples from Sinop, all of which are generally attributed to the style of the Meidias Painter.²⁵ However, despite this general consensus, it is impossible to appoint any of these vessels definitively either to the Meidias Painter himself or to his school.²⁶ In addition to Sinop, the rest of the Greek world also supplies us with many examples that are similar to the Gelincik lebes gamikos in terms of form and decoration.²⁷ In

17 For examples pointing to this date, see Lenormant – Witte 1844, pl. 36; *CVA* Japan (1), 32, pl. 27.3-6; *CVA* Greece (1) 38 fig. 17 pl. 31.1-4; Beazley 1963, 1322.13.

18 *CVA* Belgium (3) pl. 137; *CVA* Great Britain (10) 104 pl. 1004-70.3; *CVA* Austria (5), 99-101 pl. 63.1-12; Fogg Art Museum 1973, no. 1972.325.

19 Moore 1997, 47.

20 *CVA* Great Britain (10) 104 pl. 1004-70.3; *CVA* Austria (5), 99-101 pl. 63.1-12.

21 *CVA* Belgium (3) pl. 137; Fogg Art Museum 1973, no. 1972.325.

22 Trendall 1989, 102; Boardman 1989, 190, 192; 2001b, 105-06.

23 *CVA* France (24), pls. 2-5; *CVA* Poland (2), 70 pl. 96 1.13, 1.14; Kotitsa 2012, 87, 89, 90 figs. 12, 14, 20.

24 Moore 1997, 18-19.

25 Gökay 2012, 473 fig. 2.

26 Burn 1987, 106, cat. nos. 19-27; Moore 1997, 19.

27 *CVA* Japan (1), 32-33 pl. 27.3-6; Beazley 1963, no. 1322.13; Oakley 2013, 22 fig. 12E. For another example found in Sinop, see Gökay 2012, 473 fig. 2.

addition to the evidence of its form, this vessel can also be confidently dated to the late 4th century BC due to the careless depiction of the figures in the nuptial scene.²⁸

It is remarkable that the *Plakettenvasen* and the Attic vases placed in the sarcophagus are all similar in terms of form. Thus, the repertoires of both ceramic wares consist of lekythoi and lebetes gamikoi only. This integrity in terms of forms indicates that the vessels were placed in the sarcophagus in accordance with a particular purpose or meaning. Lekythoi, when evaluated from this perspective, are attested as vessels used only for the transport of scented oils and perfumes.²⁹ Since they usually contained liquids used in the anointing and perfuming of the dead, their most common usage location would have been a grave.³⁰ The lebes gamikos, on the other hand, is generally defined as a vessel for holding water for the bridal bath.³¹ In contrast to lekythoi, which could be used by both sexes, lebetes gamikoi are notable as a ceramic form belonging to the female realm only. This point coincides nicely with the fact that the individual buried in the sarcophagus was a woman.

However, is the presence of lekythoi and lebetes gamikoi related only to the fact that the owner of the grave was a woman? Why did the vessels selected for the sarcophagus – notably those belonging to the *Plakettenvasen* group – have so much painted and plastic decoration on them? To seek answers to these questions, it is necessary to examine the overall forms and production qualities of these vessels together with the features of the plastic decorations applied to them.

It is clear that the *Plakettenvasen* from the Gelincik Sarcophagus reflect an unelaborate workmanship. In contrast to the striking polychrome and plastic decorations, the vessels themselves are misshaped as a result of poor workmanship and firing technique. The relatively poor quality of the clay of all the vessels reflects Sinopean traits by being black-sand tempered with a considerable proportion of iron.³² Furthermore, the fact that the bases of some of the vessels were deliberately perforated before firing points to the fact that they were intended for uses other than holding liquids (Fig. 7). Thus, these highly decorated vessels must presumably have held a symbolic meaning or been used for ritual purposes. The various structural defects strengthen the conclusion that the *Plakettenvasen* were produced as burial gifts with symbolic meanings rather than as domestic, practical vessels.

An exploration of the possible symbolic meaning(s) can be undertaken through an evaluation of the plastic decorations used on the vessels. In addition to the mould-made female portraits used on the lebetes gamikoi only, seven further relief appliqué decorations seen on this collection of vessels should also be evaluated in this context.

The female heads are the only unique decorative element, as their use is limited to the lebetes gamikoi only.³³ In addition to the previously published lebes gamikos, the lebetes from the Gelincik Sarcophagus were also decorated with these heads. The portraits, in terms of their stylistic characteristics, reflect very obvious late Classical traits, especially with regards to their facial features and hair details.³⁴ The facial traits especially attract attention due to their extreme likeness to those of Sicilian terracotta female portraits dated to the second half of the fourth century BC (Fig. 8). The strong influence of the Classical Greek movement on the Sicilian terracottas would have been the main factor constituting a prototype for the Sinopean examples.

28 See n. 23.

29 Moore 1997, 45.

30 Kurtz – Boardman 1971, 209; Moore 1997, 45.

31 Moore 1997, 18.

32 The character of the clay can be noted in nearly all the broken edges and fragments. The presence of a high proportion of iron within the clay has caused eruptions and shedding on areas of the decorated surfaces. Irregularities in the shapes of the vessels are not visible with the naked eye, but are clearly seen in drawings.

33 Kammerer-Grothaus 1976, 238-45.

34 Bell 1972, 7-8.

The Sicilian terracottas provide valuable information related to the identity of the figures depicted, the reasons for their preference on the vessels and the dating of the ware. The female heads on the lebetes gamikoi *Plakettenvasen* can be identified as representations of the goddess Demeter by means of two terracotta busts from Taranto,³⁵ a bust from Syracuse³⁶ and another from Morgantina;³⁷ all have the same facial characteristics as the Sinopean examples together with the same hairstyle and head bands with the Herakles knot. The strong resemblance of the Sinopean heads to ancient Greek “funerary busts” in terms of their general iconography³⁸ further strengthens the idea, indicated by the depiction of Demeter, that these decorative elements were placed on the vessels in accordance with certain beliefs related to the afterlife.

The relief scenes adhered to the bodies of all these vessels constitute the main plastic decorative programme. The individual scenes are sometimes employed just once, and sometimes more than once. They generally cover the body of the vessel, but without any continuity or relation in terms of the scene depicted. As has been mentioned previously, iconographic and stylistic evaluations of the scenes of the *Plakettenvasen* very often offer inconclusive and vague results with respect to dating.³⁹ However, the interpretation of these scenes can reveal information about the intended use of the vessels.

Seven different relief scenes are depicted on the *Plakettenvasen* from the Gelincik Sarcophagus:

- 1- The abduction of Europa by Zeus
- 2- Demeter and Kore
- 3- Maenad and Silenus
- 4- Aphrodite and Eros
- 5- Dancing Maenads
- 6- Eros playing a lyre
- 7- Eros carrying a phiale and wreath

The most common scenes are those showing (1) the abduction of Europa by Zeus in the guise of a bull and (2) Demeter and Kore (Fig. 9). Both scenes are used twice on the lebetes gamikoi and on three different lekythoi. The scene depicting Aphrodite and Eros is seen once on a single vessel; that showing Silenus and a Maenad is seen on three lekythoi (Fig. 10); the scenes of dancing Maenads, Eros playing a lyre and Eros carrying a phiale and wreath are each seen on a single lekythoi only.

The abduction of Europa symbolises the transition from girlhood to womanhood, the advancement towards marriage and even death as a virgin.⁴⁰ The scene of Demeter and Kore is directly related to the cult of Demeter and the story surrounding it. In addition to this scene, the heads of Demeter used on the lebetes gamikoi also evoke the strong maternal bond felt by the goddess towards her daughter Persephone. Thus the symbolism of this decoration programme highlights the theme of “divine motherhood”, through the deep maternal bond felt by the goddess,⁴¹ the theme of “constrained separation”, as experienced by the mother and daughter as

35 Ferruzza 2016, 38, 39 no. 9, 42-43 no. 10.

36 Bell 1972, 4-8 figs II, VI.1-2.

37 Holloway 2000, 162 fig. 210.

38 Sturgeon 1975.

39 This is frequently expressed in the first detailed examination of the *Plakettenvasen*: Kammerer-Grothaus 1976, 248, 251.

40 Barringer 1991, 660-66.

41 Tobin 1991.

a result of Persephone's abduction by Hades,⁴² and the last hope for a better afterlife.⁴³ Another scene that emphasises the relationship between mother and child is that depicting Aphrodite and Eros. The scenes with Silenus and the Maenads provide lively reflections of chthonic images related to the afterlife and the death themes of the Dionysiac rituals.⁴⁴

In brief, it can be said that the symbolism of the *Plakettenvasen* reflects the “involuntary” separation of mother and daughter, marriage and various other iconographies related to themes of the afterlife. It is notable that these vessels, decorated with such themes, were purposely put in the sarcophagus of a young woman who left the world of the living in her mid-twenties. To consider this point further, it is necessary to look to some concrete archaeological data rather than to embark on further exploration of symbolism. In this respect, a cist grave from Argos makes a significant contribution to the interpretation of the Gelincik Sarcophagus and the vessels it contained.

The Argos grave is not only similar to the Gelincik Sarcophagus as being the final resting place for a number of very young women, but also due to its vast repertoire of polychrome-decorated lebetes gamikoi. The lebetes from the Argos grave take a different form of this vessel type, but show similar traits to those from Sinop by having both polychrome and plastic decorations. The perforated bases of the Argive lebetes also enable us to draw close parallels between this grave and the Gelincik Sarcophagus in terms of rituals performed and the role of the vessels within these rituals.⁴⁵ In addition to the similarities of the ceramic finds, the skeletal remains of the women from both burials also display integrity. The Argos grave is attributed as the burial place of many young women based on evaluations of the forms and plastic decorations of the ceramic vessels and study of the human remains.⁴⁶ According to ancient Greek beliefs, these young women were considered to have suffered a tragic event by saying farewell to life before being married and turned into souls (αῴρων) who died without achieving their goals.⁴⁷ It is known that these deceased maidens, a social category with a particular identity and cultural significance, received special treatment in ancient Greece, expressed in different ways according to region and time period.⁴⁸ On this basis, the unfulfilled or prematurely curtailed social roles of wife and/or mother were given particular emphasis. The tragedy of these piteous deaths presumably prompted relatives to bury these young women with these splendid vessels decorated with motifs related to the themes of marriage and the afterlife. Thus, these maidens were able to “experience” being a wife and mother, roles they did not know while they were alive, in the afterlife.

It is clear that the *Plakettenvasen*, constituting the main group of finds from the Gelincik Sarcophagus, display extreme similarities to the Argos finds, especially in terms of the preferred forms and their intended use within the burial ritual. Furthermore, the burial in the Gelincik Sarcophagus also belonged to a very young woman, as did those of the Argos grave. The interpretation of these data together with the character of the images on the *Plakettenvasen* (separation, marriage and chthonic) clearly shows that these ceramics were “symbolic” vessels produced to be used in funerary practices and placed in the graves of young women who died before experiencing the transition to married life and motherhood.

⁴² Hercenberg 2005.

⁴³ Burkert 1987, 5, 21.

⁴⁴ Keuls 1984, 295. On chthonic symbolism in relation to Dionysos and to figures related to him, such as Maenads, see Burkert 1987, 100, 101. For the frequent use of such figures, especially on metal vessels related to burials, see Barr-Sharrar 2008, 168; 2012, 15. Kammerer-Grothaus too notes the frequent use of Dionysiac-themed scenes on the *Plakettenvasen*, but she connects this to the popularity of the cult in the Black Sea area: Kammerer-Grothaus 1976, 250.

⁴⁵ Alexandropoulou 2016, 189 nos. 1-7 fig. 5

⁴⁶ Alexandropoulou 2016, 197-98.

⁴⁷ Margariti 2017, i-ii.

⁴⁸ Alexandropoulou 2016; Margariti 2017, xii-xvi.

Conclusions

The ceramic finds of the Gelincik Sarcophagus offer great potential for a better and more in-depth understanding of the *Plakettenvasen* ware as well as late Classical Sinope in general. The ceramic repertoire of the sarcophagus allows fuller evaluation of the *Plakettenvasen* ware than has been possible previously. Prior to the Gelincik discovery these vessels had been studied as single specimens coming from insecure contexts.

Thus, study of the *Plakettenvasen* ceramics from the sarcophagus along with the Attic vessels found with them has clarified the previous vague dating of this ware – fixing it in the late fourth century BC. Nevertheless, this study alone, which deals with only a portion of the whole *Plakettenvasen* repertoire, is insufficient to attribute this specific date to the entire *Plakettenvasen* collection (a total of twenty-one specimens).

This article has also demonstrated that the rich plastic decorations that characterise the *Plakettenvasen* are not merely decorative elements, but, rather, they are “visual tools” used to express very deep meanings related to premature death and the afterlife. Now, it is appropriate to interpret the ceramics belonging to this ware as meaningful objects, which contain strong symbolic messages and reference the sense of separation that comes inevitably with death. As a consequence, it is appropriate to consider the *Plakettenvasen* as some of the most extraordinary ceramic productions of Anatolia and the Black Sea region.

The presence of maiden burials in late Classical Sinope, enriched with *Plakettenvasen*, has great importance for our understanding of the social and religious background of this long-neglected Black Sea port city. The Gelincik Sarcophagus and its contents, from this perspective, hint at what future surprises Sinop may offer up in terms of the archaeology of the Black Sea, enabling us to place this ancient city in a privileged position, especially within the framework of the burial customs and afterlife beliefs of the late Classical Greek *koinon*.

BIBLIOGRAPHY

Akurgal 1956

E. Akurgal, Sinop Kazıları, *TAD* 6-1, 1956, 47-53.

Akurgal – Budde 1956

E. Akurgal – L. Budde, *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope* (Ankara 1956).

Alexandropoulou 2016

A. Alexandropoulou, A Fourth-Century Tomb at Argos: A Contribution to the Study of Local Pottery and Burial Customs, *BSA* 3.1, 2016, 183-225.

Barringer 1991

J.M. Barringer, Europa and the Nereids: Wedding or Funeral?, *AJA* 95.4, 1991, 657-667.

Barr-Sharrar 2008

B. Barr-Sharrar, *The Derveni Krater. Masterpiece of Classical Greek Metalwork* (Athens 2008).

Barr-Sharrar 2012

B. Barr-Sharrar, The Eschatological Iconography of the Derveni Krater, in: M. Denoyelle – S. Descamps-Lequime – B. Mille – S. Verger (eds), *Bronzes Grecs et Romains, Recherches Récentes - Hommage à Claude Rolley*, *INHA Actes de colloques, mis en ligne le 28 Juin 2012* (Ligne 2012) 1-18.

Beazley 1963

J.D. Beazley, *Attic Red-Figure Vase Painters*² (Oxford 1963).

Bell 1972

M. Bell, Two Terracotta Busts from the Iudica Collection, *ACI* 24-1, 1972, 1-12.

Boardman 1989

J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases, The Classical Period* (Singapore 1989).

Boardman 2001a

J. Boardman, *Greek Gems and Fingerrings, Early Bronze Age to Late Classical* (Expanded Edition) (London 2001).

Boardman 2001b

J. Boardman, *The History of Greek Vases* (London 2001).

Boysal 1959

Y. Boysal, Über die älteren Funde von Sinope und die Kolonizationsfrage, *AA* 1959, 8-20.

Budde1956a

L. Budde, Kurzer vorläufiger Bericht über die Grabungen in Sinope der Kampagnen 1951-1953, *TAD* 6.2, 1956, 5-10.

Budde 1956b

L. Budde, Beschreibung der Grabungsarbeiten und Funde klassischer, Hellenistischer und römischer Zeit, in: E. Akurgal - L. Budde (eds) *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope* (Ankara 1956) 27-41.

Burn 1987

L. Burn, *The Meidias Painter* (Oxford 1987).

Burkert 1987

W. Burkert, *Ancient Mystery Cults* (London 1987).

CVA Austria (5)

Corpus Vasorum Antiquorum Austria 5, Kunsthistorisches Museum V (Vienna 2011).

CVA Belgium (3)

Corpus Vasorum Antiquorum Belgium 3, Musées Royaux d'Art et d'Histoire III (Brussels 1949).

CVA France (24)

Corpus Vasorum Antiquorum France 24, LIMOGES - Musée Adrien Dubouché & Musée de Vannes (Paris 1969).

CVA Great Britain (10)

Corpus Vasorum Antiquorum Great Britain 10, London – British Museum VII (London 1932).

CVA Greece (1)

Corpus Vasorum Antiquorum Greece 1, Musée National I (Athens 1931).

CVA Japan (1)

Corpus Vasorum Antiquorum Japan 1, Rotfigurige Vasen in Japanischen Sammlungen I – Fascicule I (Tokyo 1981).

CVA Poland (2)

Corpus Vasorum Antiquorum Poland 2, Collections de Cracovie (Cracow 1935).

Erzen 1956

A. Erzen, Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları, *TAD* 6-1, 1956, 69–72.

Ferruzza 2016

M.L. Ferruzza, *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum* (Los Angeles 2016).

Fogg Art Museum 1973

Fogg Art Museum, *The Frederick M. Watkins Collection Exhibition Catalogue* (Cambridge 1973).

Görkay 2012

K. Görkay, Sinope (1951-1953), in: O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkiran (eds) *DTCF Arkeoloji Bölümü-Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)* (Ankara 2012), 471-474.

Head 1932

B.V. Head, *A Guide to the Principal Coins of the Greeks from circa 700 BC to AD 120* (London 1932).

Hercenberg 2005

B.D. Hercenberg, Le mythe de Déméter et la tension entre la séparation tentée et la séparation impossible, *Archives de Philosophie* 68.1, 2005, 95-105.

Holloway 2000

R.R. Holloway, *The Archaeology of Ancient Sicily* (New York 2000).

Keuls 1984

E. Keuls, Male-Female Interaction in Fifth Century Dionysiac Ritual, *ZPE* 55, 1984, 287-297.

Kammerer-Grothaus 1976

H. Kammerer-Grothaus, Plakettenvasen aus Sinope, *AA* 1976, 237-252.

Kotitsa 2012

Z. Kotitsa, Tombes d'enfants du IVe s. av. J.-C. à Pydna, in: A. Hermay – C. Dubois (eds) *L'Enfant et la Mort dans L'Antiquité III: Le Matériel Associé aux Tombes D'Enfants, Actes de la table ronde internationale organisée à la Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme (MMSH) d'Aix-en-Provence, 20.-22. Janvier 2011* (Arles 2012) 77-95.

Kurtz – Boardman 1971

D.C. Kurtz – J. Boardman, *Greek Burial Customs* (New York 1971).

Lenormant – Witte 1844

C. Lenormant – J. de Witte, *Elite des monuments ceramographiques materioux pour l'histoire des religions et des moeurs de l'antiquite* (Paris 1844).

Margariti 2017

K. Margariti, *The Death of the Maiden in Classical Athens* (Oxford 2017).

Moore 1997

M.B. Moore, The Athenian Agora 30, *Attic Red-Figured and White-Ground Pottery* (Athens 1997).

Oakley 2013

J. Oakley, *The Greek Vase, Art of the Storyteller* (London 2013).

Richter 1959

G.M.A. Richter, Calenian Pottery and Classical Greek Metalware, *AJA* 63.3, 1959, 241-249.

Richter – Milne 1935

G.M.A. Richter – M.J. Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases* (New York 1935).

Rudolph 1995

W. Rudolph, *A Golden Legacy. Ancient Jewellery from the Burton Y. Berry Collection at the Indiana University Art Museum* (Indianapolis 1995).

Sturgeon 1975

M.C. Sturgeon, Greek Funerary Busts, *Archaeology* 28.4, 1975, 230-238.

Tobin 1991

V.A. Tobin, Isis and Demeter: Symbols of Divine Motherhood, *JARCE* 28, 1991, 187-200.

Trendall 1989

A.D. Trendall, *Red Figure Vases of South Italy and Sicily* (London 1989).

Williams – Ogden 1994

D. Williams – J. Ogden, *Greek Gold. Jewellery of the Classical World* (London 1994).

Ünlü – Özsaygı 2007

A. Ünlü – M. Özsaygı, İzmir İli Aliğa İlçesi, Gümrük Binası Sondaj Kazısı, in: *15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (Ankara 2007) 13-24.

Zervoudaki 1968

E.A. Zervoudaki, Attische Polychrome Reliefkeramik des späten 5. Und des 4. Jahrhunderts v. Chr., *AM* 83, 1968, 1-88.

Figure 1. Google Earth Image of Sinop showing the find location of the Gelincik Sarcophagus (Image from Google Earth®, editing by the author).

Figure 2. Lifting of the Gelincik Sarcophagus from its find location (Archives of the Sinop Archaeological Museum).

Figure 3. Finds from the Gelincik Sarcophagus in their in-situ positions (Archives of the Sinop Archaeological Museum).

Figure 4. Silver ring with gold decoration (Photograph by the author).

Figure 5. Plakettenvasen from the Gelincik Sarcophagus (Photograph by the author).

Figure 6. Attic red figure vases from the Gelincik Sarcophagus (Photograph by the author).

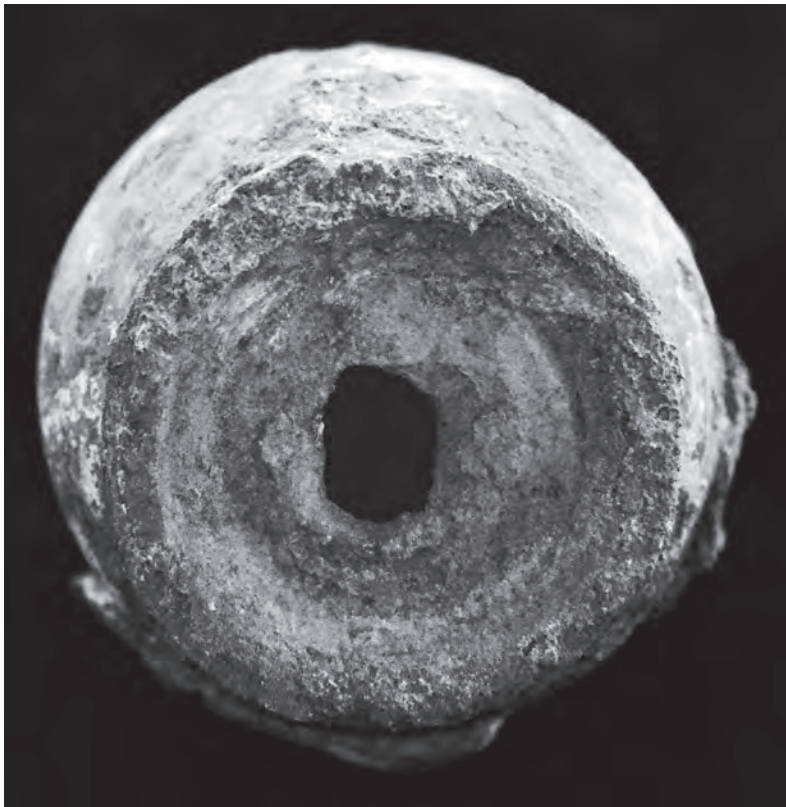

Figure 7. Base of a Plakettenvasen lekythos from the Gelincik Sarcophagus showing the perforation (Photograph by the author).

Figure 8. Molded female head from Plakettenvasen lebes gamikos (Photograph by the author),
a) Terracotta bust of Demeter from Morgantina (Holloway 2000, Fig. 210),
b) Terracotta bust of a woman (Demeter?) (Ferruzza 2016, No. 10).

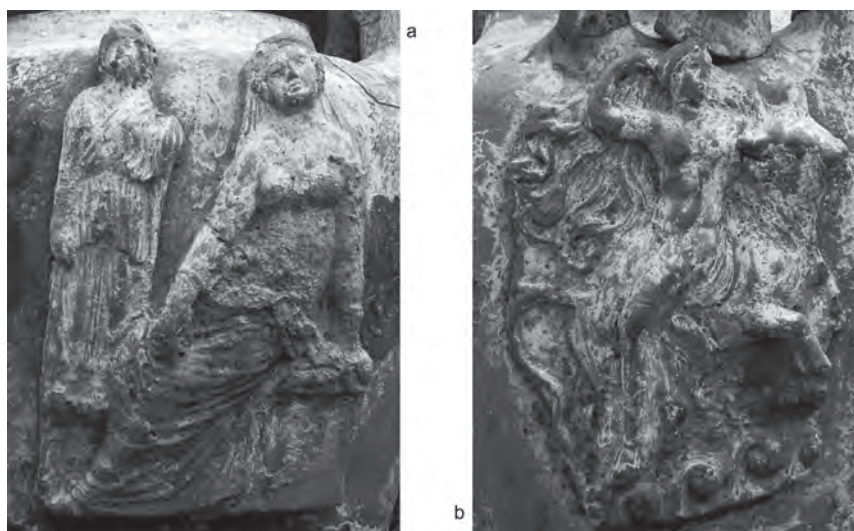

Figure 9. a) Plaquette depicting Demeter and Kore, b) Plaquette depicting the abduction of Europa by Zeus (Photographs by the author).

Figure 10. Plaquette depicting the dancing maenad and the Silenus (Photograph by the author).

THE PALMETTE ANTEFIXES IN THE BLACK SEA AREA: NEW EVIDENCE FROM APOLLONIA PONTICA¹

Daniela STOYANOVA, Margarit DAMYANOV*

ABSTRACT

Summarizing publications on the architectural terracotta and palmette antefixes in particular already exist for four of the well known Greek colonies in the Black Sea – Sinope, Mesambria, Olbia, and Istros. Recent archaeological investigations in Apollonia Pontica, both on the peninsula and in the temenos on the offshore island of Sts. Kırık and Julita, uncovered new evidence that enriches the information about the types, the chronology, and the distribution of palmette antefixes in the Black Sea area from Late Archaic to Hellenistic times. The paper presents these new finds and complements them with related evidence of eaves tiles from Apollonia Pontica, when available. In addition, it offers an overview of the distribution, the types, and the production of palmette antefixes in the Black Sea, as well as of the use of palmette types on other elements of the roofing construction.

Keywords: Architectural terracotta, palmette antefixes, Black Sea, Sinope, Apollonia Pontica

Karadeniz Bölgesi'ndeki Palmet Antefiksleri: Apollonia Pontika'dan Yeni Kanıtlar

ÖZET

Mimari terrakota ve özellikle de palmet antefiksleri hakkında özetleyici yayınlar Karadeniz'deki üç Yunan kolonisi (Sinope, Mesambria, Olbia ve Istros) için mevcuttur. Apollonia Pontika'da hem yarımada hem de St. Kırık ve Julita Adası'ndaki temenosta yakın zamanda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar, Geç Arkaik Dönem'den Erken Hellenistik Dönem'e Karadeniz bölgesinde palmet antefikslerinin tipleri, kronolojileri ve dağılımları hakkındaki bilgileri artıran kanıtlar açığa çıkarmıştır. Bu bildiride söz konusu buluntular tanıtılacak ve mümkün olduğunca Apollonia Pontika'dan saçak kiremitleri ile ilgili kanıtlarda tamamlanacaktır. Buna ilaveten çatı örtü sistemindeki diğer elemanlardaki palmet tipi kullanımının yanı sıra Karadeniz'deki palmet antefikslerinin dağılımı, tipleri ve üretimleri ile ilgili genel bir bakış sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mimari terrakota, palmet antefiksleri, Karadeniz, Sinope, Apollonia Pontica.

Introduction

The studies on the use and production of roof tiles and architectural terracotta in the pre-Roman Period in the Black Sea area have a long tradition that we aim to expand with the present paper. Published studies on the use of architectural terracotta and of palmette antefixes in particular exist for four of the most important centers in the Black Sea. In 1980, Lyuba Ognenova-Marinova published the palmette antefixes from Mesambria,² and earlier publications on palmette antefixes from Olbia by S. Kryzhitskij, A. Rusyaeva, and V. Nazarchuk were complemented in 2006.³ In 2014, Konrad Zimmermann published a special study on the palmette antefixes from Istros,⁴ and in 2012, Marie-Françoise Billot offered a wonderful study on the architectural terracotta from Sinope,⁵ among which the palmette antefixes that were produced there occupy a major place.

The last 20 years witnessed intensive investigations in Apollonia Pontica, present-day Sozopol-both in the necropoleis and the ancient city. Since 2009, the temenos on the offshore island of

* Assist. Prof Dr. Daniela Stoyanova; Department of Archaeology Sofia University "St. Kliment Ohridski", 15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia-Bulgaria; daniela.stoyanova.su@gmail.com.

Assist. Prof Dr. Margarit Damyanov; National Archaeological Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str., 1000 Sofia-Bulgaria; mmdamyanov@gmail.com.

1 We would like to thank to Assist. Prof. Hazar KABA, for the invitation to take part in the symposium.

2 Ognenova-Marinova 1980, 124-126 figs. 32-36.

3 Kryzhitskij *et al.* 2006, 111-113 figs. 112-117. See also Bujskikh-Chistov 2018, 9 figs. 6-7.

4 Zimmermann 2014.

5 Billot 2012, 238-246, 260-344 figs. 14-15, 18, 29-47.

Sts. Kirik and Julita has been actively excavated under the direction of Krastina Panayotova.⁶ The aim of our paper is to present the evidence of the palmette antefixes and of the eaves tiles related to them, as far as such are available from the temenos on the island of Sts. Kirik and Julita and from the peninsula.

Archaic Palmette Antefixes

The excavations of the temenos on the island of Sts. Kirik and Julita have yielded evidence about Archaic palmette antefixes. All examples were unearthed in the immediate surroundings of the Archaic and Early Classical temples and most probably belonged to buildings in the same area. The dramatic modifications of the terrain in the Late Antiquity resulted in the dispersion of the architectural decoration of the buildings under consideration.

Type 1. Palmette antefix with nine-leaf palmette. Two fragments illustrate the type.⁷ Dimensions of Fragment 1 (Figs. 1, 3):⁸ preserved height 12.0 cm; preserved width 18.3 cm; thickness of the frontal plaque 2.7-4.5 cm. Dimensions of Fragment 2 (Figs. 2, 4):⁹ preserved height 14.0 cm; preserved width 13.3 cm; thickness of the frontal plaque 3.1-3.5 cm. There is sufficient information to reconstruct a nine-leaf palmette with one central leaf and four lateral leaves on each side. Every leaf has a central rib and pointed tip. The tips of the palmette shape the profile of the upper end of the vertical plaque of the antefix. At the base of the palmette, there is a core and two symmetrical spiral volutes, almost entirely lost. The poorly preserved parts of the cover tile indicate that it most probably belonged to the Laconian type.¹⁰ The clay is red and is covered with a thick red slip. Although not well preserved, it is discernible that the floral motif was complemented with colour decoration – alternating leaves covered with black and red glaze. The volutes were glazed in black, and the core in red. There is no positive evidence about the eaves tiles related to this type of antefixes. The two fragments have been discovered under or in a layer of rubble, related to the construction of the foundations of the so-called Archaic temple, the erection of which is dated to the last quarter of the 6th century BC, based on the analysis of a geison block and architectural terracotta, including antefixes with Medusa and guilloche, and eaves tiles with guilloche.¹¹ The latest materials from Pit No. 8, located beneath the southwestern corner of the Archaic Temple, could be dated to around the middle of the 6th century BC. Thus, there is stratigraphic evidence that suggests a date of this type of antefixes in the third quarter of the 6th century BC. In the same layer of rubble, a fragment of an eaves tile of Corinthian type was found (Fig. 5),¹² which is identical to another larger fragment (Fig. 6),¹³ found together with pan tiles in one of the Archaic dwellings to the west of the Archaic temple. They both have openings for fixing with metal nails. The better preserved fragment allows for reconstructing the entire tile. The front side is a rim that rises above the plate. The height of the rim, the plate included, is 7.5 cm and there are two holes for metal pegs that pierce the rim and reach to the plate. There is also a round opening for draining

6 See Panayotova *et al.* 2014; Panayotova *et al.* forthcoming. We would like to express our gratitude to Dr. Krastina Panayotova for the possibility to publish the materials from the temenos of Apollonia Pontica.

7 Authors of the figures are Daniela Stoyanova, Margarit Damyanov, Petar Minkov, and Mila Chacheva.

8 Inv. No. 3592, Sozopol Archaeological Museum (Field Inv. No. 477/October 1, 2010, island of Sts. Kirik and Julita, grid sq. M10, in rubble immediately above Pit No. 8 in the SW corner of the Archaic Temple, 12.93 m above sea level.

9 Inv. No. 3593, Sozopol Archaeological Museum, August 14, 2009, Island of St. Kirik, grid sq. M9, 13.95 m above sea level.

10 On the main types of cover tiles from the Archaic and the Early Classical Periods from the temenos on the island of Sts. Kirik and Julita, see Stoyanova forthcoming.

11 Panayotova *et al.* forthcoming; Stoyanova forthcoming.

12 September 25, 2010, island of Sts. Kirik and Julita, grid sq. M10, 13.21 m above sea level. Dimensions: height of the front rim 7.7 cm; thickness of the flat part 3.0 cm; width of the lateral rim 4.9 cm; height of the lateral rim 4.5 cm; preserved width 13.3 cm; preserved length 7.9 cm; diameters of the holes for metal pegs 1.0 cm.

13 Field Inv. No. 512, October 24, 2010, island of Sts. Kirik and Julita, grid sq. K13, 13.23 m above sea level. Dimensions: thickness of the flat part 3.5 cm; width of the side rim 4.4 cm; height of the side rim 5.2 cm; preserved width 30.7 cm (equal to half width); preserved length 19.3 cm; diameter of the holes for metal pegs 1.0 cm; reconstructed inner diameter of the waterspout 3.0 cm.

water – a waterspout. On the lower base of the spout, there is another hole for metal peg. Based on this partially preserved opening, the entire width of the tile could be reconstructed to 61.4 cm. The length of the tile could be restored based on a fragment of pan tile of the same type with the entire length of 66 cm preserved.¹⁴ A slightly raised side rim starts perpendicularly to the front rim. It also has holes for fastening by means of metal nails. Only a small part of the lower corner with the rim and the hole for metal peg is preserved of the second, smaller fragment of eaves tile with waterspout. The presence of holes in the front rim indicate that metal nails were used for mounting additional vertical plaques that could be defined functionally as lateral sima. The pan tiles, the eaves tiles, and the antefixes of Type 1 may have belonged to the same roofing system that covered some building(s) that antedated the construction of the Archaic temple. So far, it is impossible to adduce exact parallels of the antefixes of Type 1, except for a fragment from Borysthenes (the island of Berezan), reconstructed as a palmette acroterion and dated to the last quarter of the 6th century BC.¹⁵

Type 2. Palmette antefix with seven-leaf palmette (Figs. 7, 9). The type is illustrated by an almost completely preserved antefix.¹⁶ Dimensions: height of plaque 24.2 cm; width of plaque 26 cm; width of the cover tile c. 21 cm; diameter of the hole for the metal nail 1.0 cm. The vertical plaque has an oval upper end. On the plaque, there is palmette in relief with a single central leaf and three rounded leaves on each side. Below the leaves, there is a detached core, from which spiral volutes develop. To the back of the plaque, a cover tile of Laconian type was attached, the length of which is not completely preserved. An important specific is the presence of a hole for a metal nail, shaped in the cover tile. The detail is made of red, well-refined and well-fired clay. No glazing is preserved on the frontal side, and the back side has a red slip.

The presence of the hole for a metal nail for attaching the antefix to eaves tile suggests that there were holes also on the eaves tiles. The shape of the front rim of the above-discussed eaves tiles and the structural specifics of the antefix under consideration here do not allow attributing them to the same roofing system. At this stage of the investigations of the temenos, no eaves tiles have been identified that could be related to this particular antefix. There are also fragments of cover tiles of Laconian type that have the same cross-section as the covering part of the antefix.¹⁷ The shape of the palmette, the core, and the volutes find best parallels in the palmette antefix of the first dipteral temple of Hera on Samos.¹⁸ The beginning of its construction is dated to about 580-575 BC, and cover tiles of Corinthian type were used. The antefix from Apollonia illustrates a next generation in the development of the antefix of Rhoikos' temple. The fragment was discovered in immediate proximity to the eastern side of the Archaic altar, which was most probably built together with the Archaic temple in the last quarter of the 6th century BC. The construction of the altar disturbed the western side of the earlier Dwelling No. 1, with latest materials from mid-6th century BC.¹⁹ This stratigraphic situation provides grounds to date the antefix to the second half of the 6th century BC, most probably early in the period.

Type 3. Palmette antefix with nine-leaf palmette (Figs. 8, 10). The type is illustrated by a single fragment.²⁰ Dimensions: preserved height 8 cm; preserved width 8 cm; reconstructed base of the palmette c. 14 cm; thickness of the plaque 2.3-2.5 cm. The vertical plaque has an oval top end. On it, leaves with rounded tips are shaped in relief. Four leaves are preserved on one of the sides of the central leaf, along with the base of the latter and of two more leaves on the

14 On the pan tiles of this type, see Stoyanova forthcoming.

15 Bujskikh – Chistov 2018, 9 fig. 6.

16 Inv. No. 3590, Sozopol Archaeological Museum (Field Inv. No. 121, June 4, 2009, island of Sts. Kirik and Julita, grid sq. N12, from a layer with small quantity of roof tiles, at 13.39 m above sea level.

17 Stoyanova forthcoming.

18 Ohnesorg 2009, 60, 64-70 abb. 17, 20, 24a-b taf. 8

19 Damyanov – Panayotova forthcoming.

20 June 15, 2009, Island of Sts. Kirik and Julita, grid sq. O10, at 13.09 m above sea level, in a disturbed layer around the southern side of the Early Classical temple.

other side. Part of the core is also preserved. The volutes were probably larger than the width of the palmette. Only a very small part is preserved of the top of the cover tile, most probably of Laconian type. The antefix is made of well-refined red clay. No slip is preserved. The discovery of the fragment in a disturbed layer above the remains of the southern foundation of the Early Classical temple does not exclude its possible attribution to its decoration, with a date at the transition between the first and the second quarters of the 5th c. BC. Certainly, the lack of secure stratigraphic observations cannot rule out an earlier date of the antefix, as well as its attribution to a building that has not been identified so far on the ground.

Type 4. Palmette antefix with nine-leaf palmette (Fig. 11). The type is illustrated by a single fragment.²¹ Dimensions: preserved height 11.2 cm; width 12.3 cm; thickness of the plaque 2.5–3.8 cm. The top end of the plaque has oval shape. What is preserved is the central leaf and three leaves on both sides, but it is beyond reasonable doubt that there was another small leaf on each side. The leaves have pointed tips. There were volute spirals below them, but they are lost. Small parts of the core and of the top of the cover tile, most probably of Laconian type, are also preserved. The antefix is made of well-refined red clay. No slip is preserved. The lack of information about the findspot of the fragment does not allow using stratigraphic evidence for specifying its chronology. The shape of the palmette is without parallels among the Late Classical and Early Hellenistic palmette antefixes from the Greek colonies in the Black Sea, which fact suggests rather a Late Archaic or Early Classical date.

Late Classical/Hellenistic Palmette Antefixes

Type 5. Palmette antefix with two palmettes (Figs. 12, 14–15). The investigations of large well of limestone ashlar in the southern part of the peninsula of the ancient city yielded numerous fragments of palmette antefixes and eaves tiles with meanders in relief that belonged to a demolished earlier building.²² The materials from the well that remain unpublished date from the late 3rd century and the first half of the 2nd century BC. The dimensions of one of the best preserved antefixes are: width of the base 22.0 cm; thickness of the plaque 1.6–2.1 cm; height of the cover tile 6.9 cm; width 12.5 cm; thickness of the walls 1.9 cm; preserved height 9.5 cm.²³ The antefix consists of a vertical plaque with pointed top end and Laconian cover tile. The relief decoration consists of guilloche at the base and, above it, two vertically arranged antithetic palmettes around a hemisphere in relief. The upper palmette turned up to the tip of the antefix has eleven leaves. The central leaf is the thinnest and ends with a heart-shaped tip. The lateral leaves have outturned tips and are without central rib. The upturned lower palmette has seven leaves, also outturned. On both sides of this palmette, there are symmetrical ornaments in relief, with the upper end shaped as a spiral volute and the lower as a tendril. The eaves tiles related to this type of antefix have meander in relief²⁴ and rosettes in relief in the fields of the meander (Figs. 13, 16). The side rims of the eaves tile begin at 3 cm inwards from the lower rim – in order to fix the antefix. Dimensions: the width of the eaves tiles could be reconstructed to c. 59.3 cm, the height of the front rim is 6.7 cm, and the height of the side rims is 2 cm above the plate. The clay is yellowish-red, with large amount of sand, including black particles. There are traces of white slip that most probably covered the front parts of the antefix and the eaves tile. Roof tiles and architectural terracotta of identical specifics of the clay are known from other centers on the West Pontic coast, Mesambria in particular. They are termed Heracleia Series, as the paste is very similar to that of the amphorae and pan and cover tiles presumably of Heracleian production, but the type is different. At this stage, Mesambria appears to be

21 Island of Sts. Kirik and Julita. There is no information about its findspot.

22 Nedev *et al.* 2003, 122; Gyuzelev 2008, 127, 249; Nedev-Gyuzelev 2010, 35. Investigations of Dimitar Nedev, Director of Sozopol Archaeological Museum, to whom we are grateful for the possibility to publish the information about the palmette antefixes and the eaves tiles with meander.

23 Inv. No. 2588, Sozopol Archaeological Museum.

24 On the eaves tiles with meander in relief from the Black Sea region see Zimmermann 1994.

the most probable center of production. This conclusion is based both on their considerable presence in Mesambria and on identifying the names from the stamps on pan tiles and eaves tiles with meander in relief as names of city magistrates.²⁵ At present, the evidence suggests they were produced in the 3rd century BC. A recently discovered terracotta palmette antefix from Paleokastro locality near present-day Pomorie, where remains of pre-Roman Anchialo were identified,²⁶ reveals very similar decoration and dimensions. Most probably, the two palmette antefixes follow the same scheme and there is hardly a significant difference in their chronology. The most important difference is in the number of the leaves of the upper palmette – 13 on the antefix from Paleokastro. Most probably, they were made in the same workshop.

Type 6. Palmette antefix with nine-leaf palmette and half-palmettes (Fig. 17). One fragment of such an antefix has been found in the ancient city.²⁷ Dimensions: width of the plate 15.3 cm; height 11.2 cm; height of the cover tile 10.1 cm; combined height 13.6 cm; preserved length 14.8 cm. The vertical plaque is pentagonal and is combined with a Corinthian cover tile. On the plaque, there is a central nine-leaf palmette with outturned leaves, with a core at the base. The palmette is put on top of a double spiral volute, with short tendrils coming out from each end of the volute. At each of the two vertical ends of the plaque, there is a half-palmette that consists of a central leaf and four incurved flame-like leaves. The horizontal walls of the cover tile are slightly carved out, so that the antefix could step on the front rims, perpendicular to the side ones. This type of antefix has very close parallels in Olbia,²⁸ Istros,²⁹ and Mesambria.³⁰ In Olbia, the type is related to eaves tiles with relief meander and letters in the fields – the name PHBAA could be restored, and with relief double spiral volute with tendrils on the short front rim.³¹ Two fragments,³² probably from the same eaves tile with meander in relief, could be related with a fair amount of certainty to the palmette antefix of Type 6. On the short frontal rim above the meander field, there is a double spiral volute – the same as at the base of the palmette on the antefix. The fields of the meander are blank (Fig. 18).

The chronology of the artifacts of this type is problematic. For the ones from Mesambria, a date in the second half of the 4th century BC has been proposed, while those from Istros are dated to the second half of the 3rd-2nd century BC.³³ Unfortunately, the evidence from Apollonia does not provide a definite answer. The different variants of the design of the palmette antefix³⁴ and eaves tiles may illustrate its development through time. Certainly, one cannot rule out the possibility that they were made in different workshops/centers of production.

Conclusions

The above-discussed Archaic palmette antefixes from Apollonia complement the available evidence about new types from the period and their distribution in the West Pontic colonies. The situation is different in the second third or the middle of the 4th century BC, when – in

25 Kovachev *et al.* 2011, 207-208, 218-228.

26 Torbatov *et al.* 2015, 308-309 fig. 1. The fragment was not found in a meaningful context – on top of virgin sand. We are grateful to Dr. Sergey Torbatov for the clarification that it is a terracotta antefix.

27 Sozopol Archaeological Museum. The antefix was discovered during the excavations of the Ancient Residential Complex site in 2004. We are grateful to Dimitar Nedev for the possibility to publish it.

28 Brashinskiy 1966, 41 tabl. 30.4, 31.1.

29 Zimmermann 2014, 144 abb. 18 a-e.

30 Ogenova-Marinova 1980, 125 fig. 33.

31 Brashinskiy 1966, 41 tabl. 30.10; 31.1, 4; Kryzhitskij *et al.* 2006, 115 figs. 120, 1-3, 5; 121, 1-2.

32 The fragments were discovered during rescue investigations at no. 50, Kiril i Metodiy Str. We are grateful to D. Nedev for the possibility to publish them. Dimensions of Fragment 1 (fig. 18a): preserved width 8.2 cm; height of the frontal rim 8.2 cm, together with the short rim with the volute spiral 11.4 cm; preserved length 8.0 cm; thickness of the side rim 3.0 cm. Dimensions of Fragment 2 (fig. 18b): preserved width 17.7 cm; height of the frontal rim 8.2 cm, with the short rim with the volute spiral 11.4 cm; preserved length 11.5 cm.

33 Zimmermann 2014, 132.

34 Zimmermann 2014, 129-132.

addition to Sinope – more centers of production of roof tiles and architectural terracotta could be identified among the poleis from Olbia in the north to Apollonia Pontica in the south. Mesambria and Apollonia Pontica stand out as most prominent candidates. Mesambria that had a hinterland rich in clay deposits of various characteristics is the main candidate for the production of the antefixes of types 5 and 6, and from there they were distributed along the western and northwestern coast of the Black Sea.

BIBLIOGRAPHY

Billot 2012

M.F. Billot, Terres cuites architecturales de Sinope de l'époque archaïque à l'époque hellénistique, in: D. Kassab-Tezgör (ed.), *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research. Proceedings of the International Symposium 7.-9. May 2009* (Leiden–Boston 2012) 217-359.

Brashinskiy 1966

I.B. Brashinskiy, Ольвия. Строительные керамические материалы, Керамическое производство и античные керамические строительные материалы, *Svod archeologicheskikh istochnikov*, Вып. Г 1-20, (1966) 36-45.

Bujskikh – Chistov 2018

A. Bujskikh – D. Chistov, Architectural Details and Monumental Buildings at Borysthenes, *Caiete ARA* 9, 5-22.

Damyantov – Panayotova, forthcoming

M. Damyanov – K. Panayotova, On the Chronology of the Earliest Greek Metallurgy in Apollonia Pontica, in: *Proceedings the 19th International Congress of Classical Archaeology, Bonn-Cologne, 22.-26. May 2018*.

Gyuzelev 2008

M. Gyuzelev, *The West Pontic Coast between Emine Cape and Byzantion during the First Millennium BC* (Burgas 2008).

Kovachev *et al.* 2011

V. Kovachev – T. Stoyanov – Tsv. Stanimirova – D. Stoyanova – I. Lozanov – V. Mladenov, Archaeometric Study of Hellenistic Roof-tiles and Amphorae from Apollonia and Mesambria: An Attempt at Identifying Local production, in: Ch. Tzochet – T. Stoyanov – A. Bozkova (eds.), *Potabs II. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Acts of the International Round Table held in Kiten, Nessebar and Sredetz 26.-30. September 2007* (Sofia 2011) 203–244.

Kryzhitskij *et al.* 2006

S.D. Kryzhitskij – A.S. Rusyaeva – V.I. Nazarchuk, Архитектурная терракота эллинистического времени, in: Древнейший теменос Ольвии Понтийской, *Materials in Archaeology, History and Ethnography of Tauria Suppl.* 2 (Simferopol 2006) 114-116.

Nedev *et al.* 2003

D. Nedev – M. Gyuzelev – K. Panayotova, Apollonia Pontica (End of the 7th – 1st Centuries), in: D.V. Grammenos – E.K. Petropoulos (eds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Thessaloniki 2003) 95-155.

Nedev – Gyuzelev 2010

D. Nedev – M. Gyuzelev, Présentation de l'espace urban et du territoire, in: A. Hermay (ed.), *Apollonia du Pont (Sozopol) - La Nécropole de Kalfata (Ve – IIIe s. av. J.-C.) Fouilles franco-bulgares (2002-2004)*. Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine 5 (Paris 2010) 31-38.

Ogdenova-Marinova 1980

L. Ogdenova-Marinova, Tuiles et terres cuites architecturales, in: V. Velkov (ed.), *Nessebre II* (Sofia 1980) 110-155.

Ohnesorg 2009

A. Ohnesorg, Die Dachterrakotten aus dem Heraion von Samos, *AM* 2009, 124, 19-167.

Panayotova *et al.* 2014

K. Panayotova – M. Damyanov – D. Stoyanova – T. Bogdanova, Apollonia Pontica: The Archaic Temenos and Settlement on the Island of St. Kirik, in: J.M. Alvarez – T. Nogales – I. Roda (eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Classical Archaeology I Merida 13.-17. May 2013* (Merida 2014) 595-598.

Panayotova *et al.*, forthcoming

K. Panayotova – D. Stoyanova – M. Damyanov, Late Archaic Relief Plaques with Warriors from Apollonia Pontica, in: G. Tsetskladze – A. Avram – J.F. Hargrave (eds.), *Proceedings of Sixth International Congress on Black Sea Antiquities, Constanța 2017*.

Stoyanova, D., forthcoming

D. Stoyanova, Archaic Roof-tiles from Apollonia Pontica, in: *Proceedings the 19th International Congress of Classical Archaeology Bonn 22.-26. May 2018*.

Torbatov *et al.* 2015

S. Torbatov – M. Manolova-Vojkova – B. Ivanova – A. Karabashev, Спасително археологическо проучване на УПИ-I, кв. 122, гр. Поморие, in: *Archeologicheski otkritiya i razkopki prez 2014 g.*, (Sofia 2015) 308-310.

Zimmermann 1994

K. Zimmermann, Traufziegel mit Reliefmäander aus dem Schwarzmeer gebiet, in: Nancy A. Winter (eds.), *Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods 12.-15. December 1991*. Hesperia Suppl. 27, 221-251.

Zimmerman 2014

K. Zimmerman, Palmettenantefixe aus Histria, *Pontica* 47 Suppl. 3, 2014, 113-166.

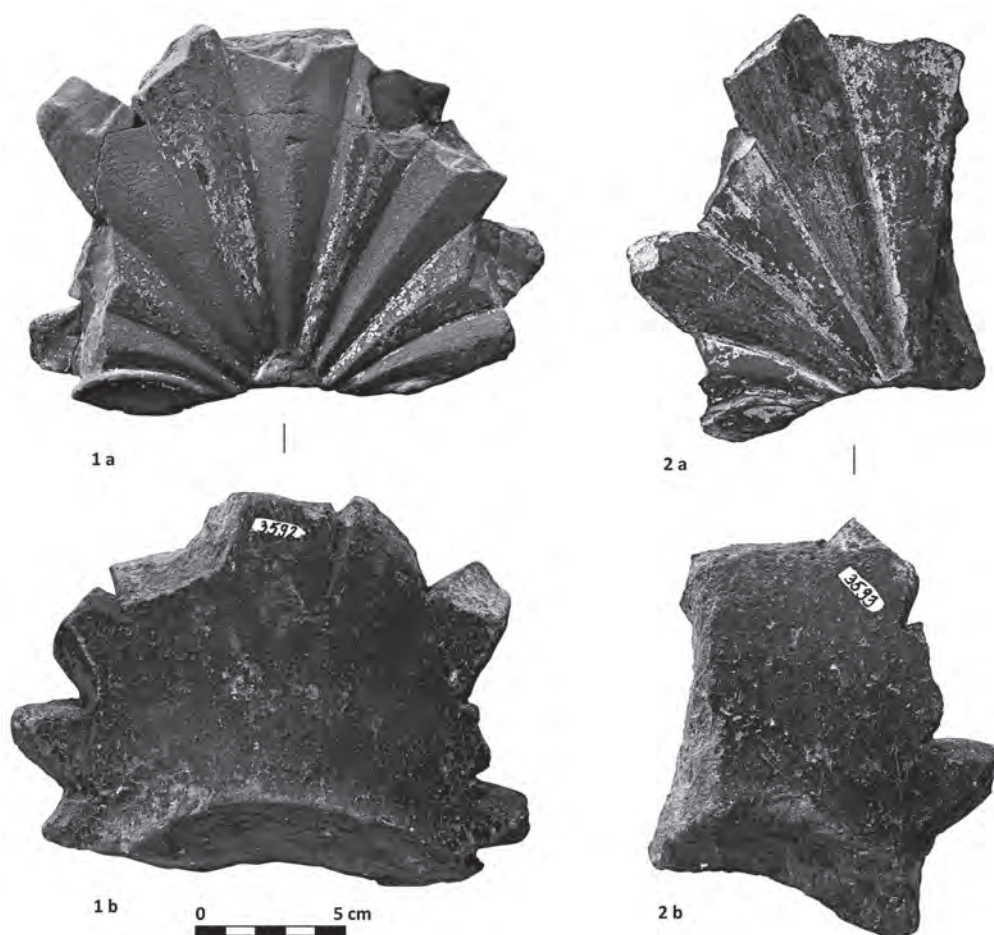

Figure 1. Palmette antefix, Type 1, Inv. No. 3592: a) front side; b) back side.

Figure 2. Palmette antefix, Type 1, Inv. No. 3593: a) front side; b) back side.

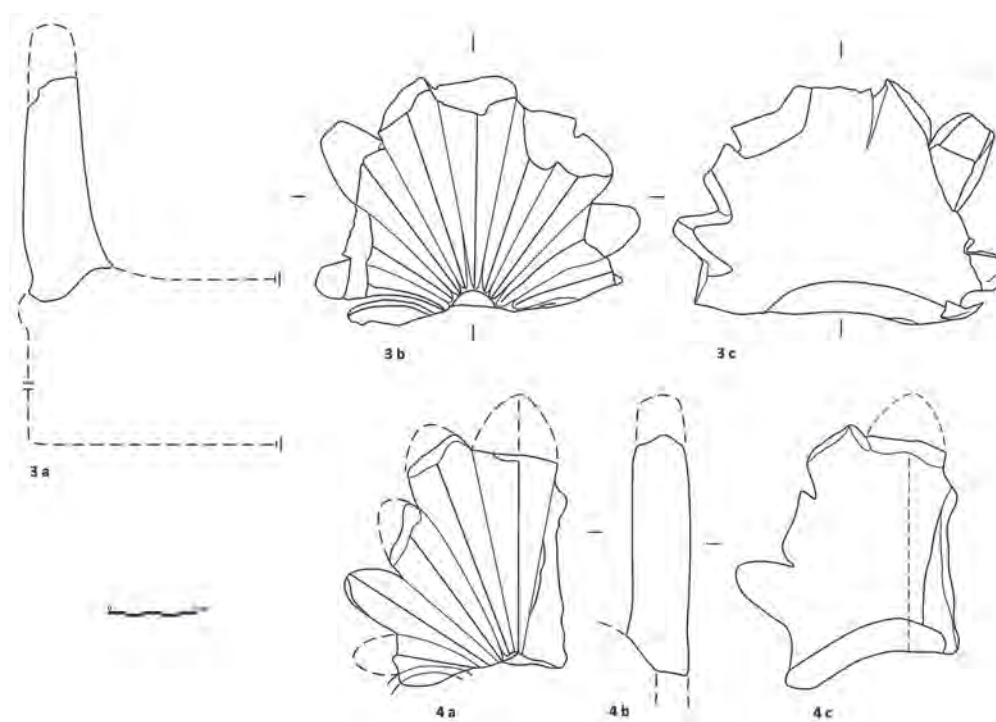

Figure 3. Palmette antefixes, Type 1, Inv. No. 3592: a) lateral view; b) front side; c) back side.

Figure 4. Palmette antefix, Type 1, Inv. No. 3593: a) front side; b) lateral view; c) back side.

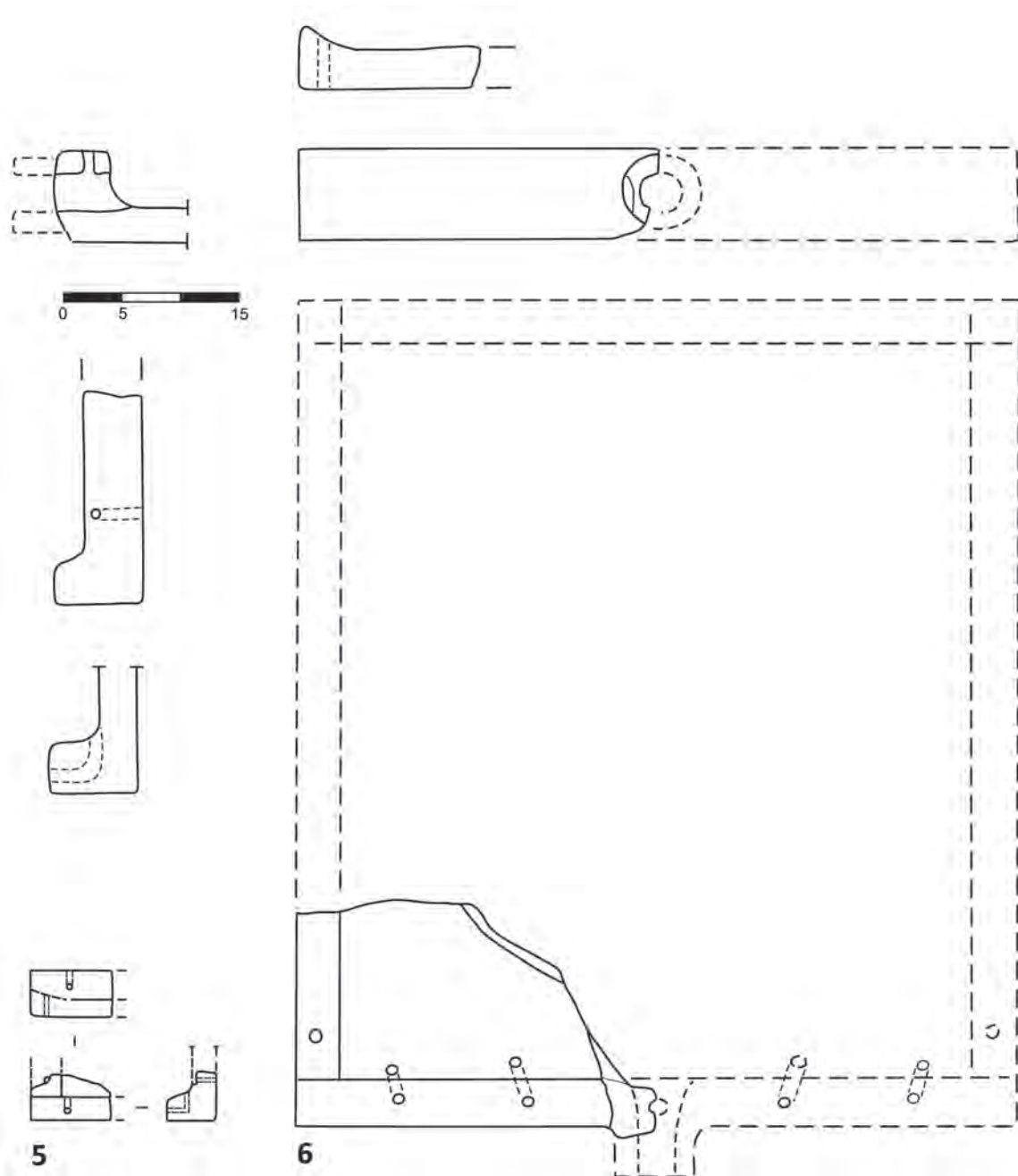

Figure 5. Small fragment of eaves tile with waterspout.

Figure 6. Eaves tile with waterspout, Field Inv. No. 512.

Figure 7. Palmette antefix, Type 2.
Figure 8. Palmette antefix, Type 3.

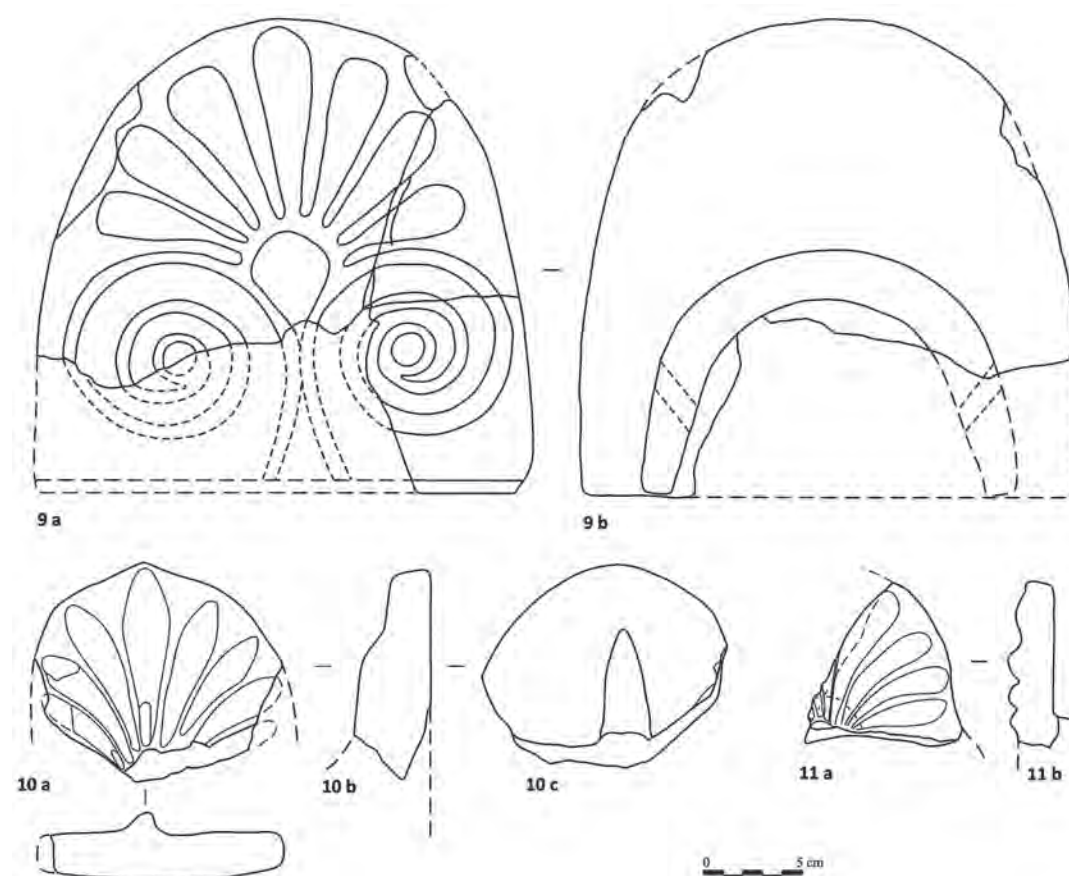

Figure 9. Palmette antefix, Type 2: a) front side; b) back side.
Figure 10. Palmette antefix, Type 3: a) front side and cross-section; b) lateral view; c) back side.
Figure 11. Palmette antefix, Type 4: a) front side; b) lateral view.

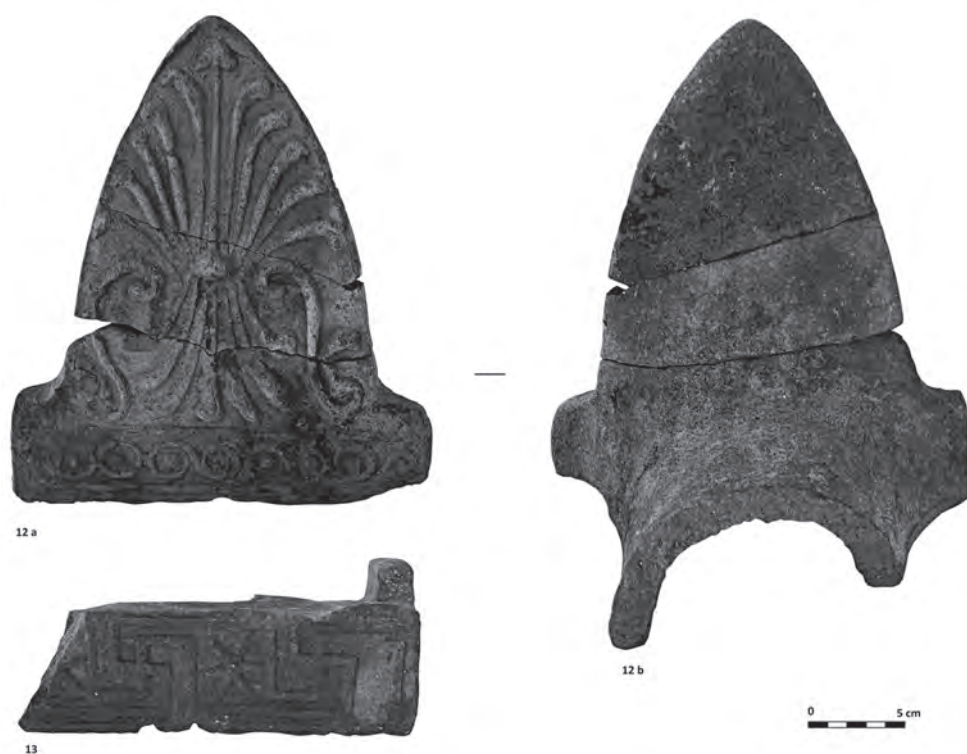

Figure 12. Palmette antefix, Type 5, Inv. No. 2588: a) front side; b) back side.
Figure 13. Eaves tile with meander.

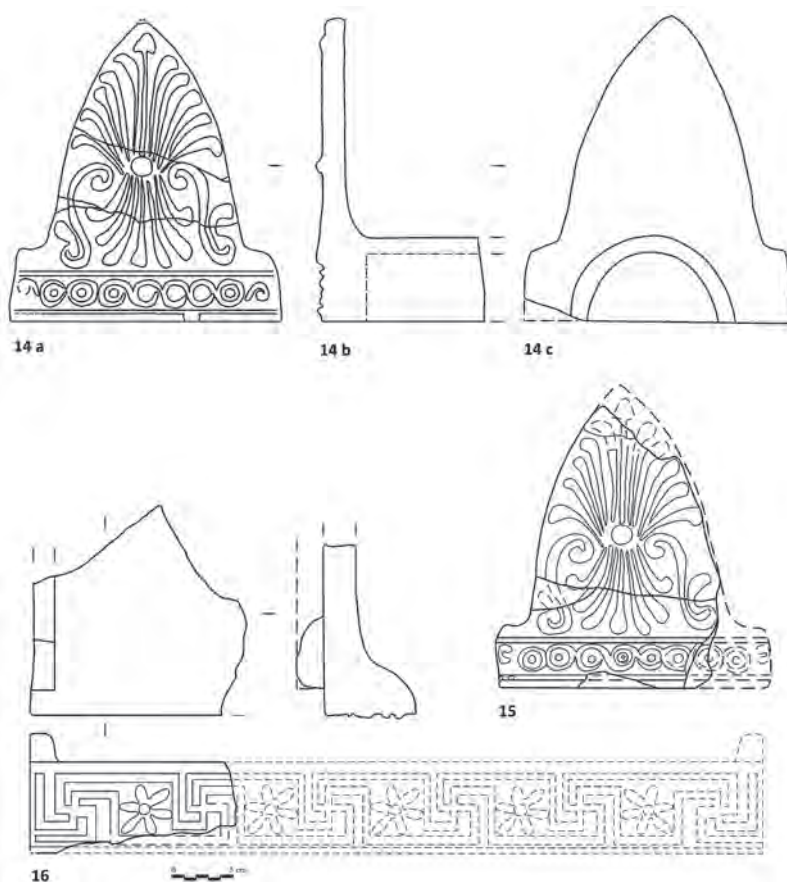

Figure 14. Palmette antefix, Type 5, Inv. No. 2588: a) front side; b) longitudinal cross-section; c) back side.
Figure 15. Palmette antefix, Type 5.
Figure 16. Eaves tile with meander.

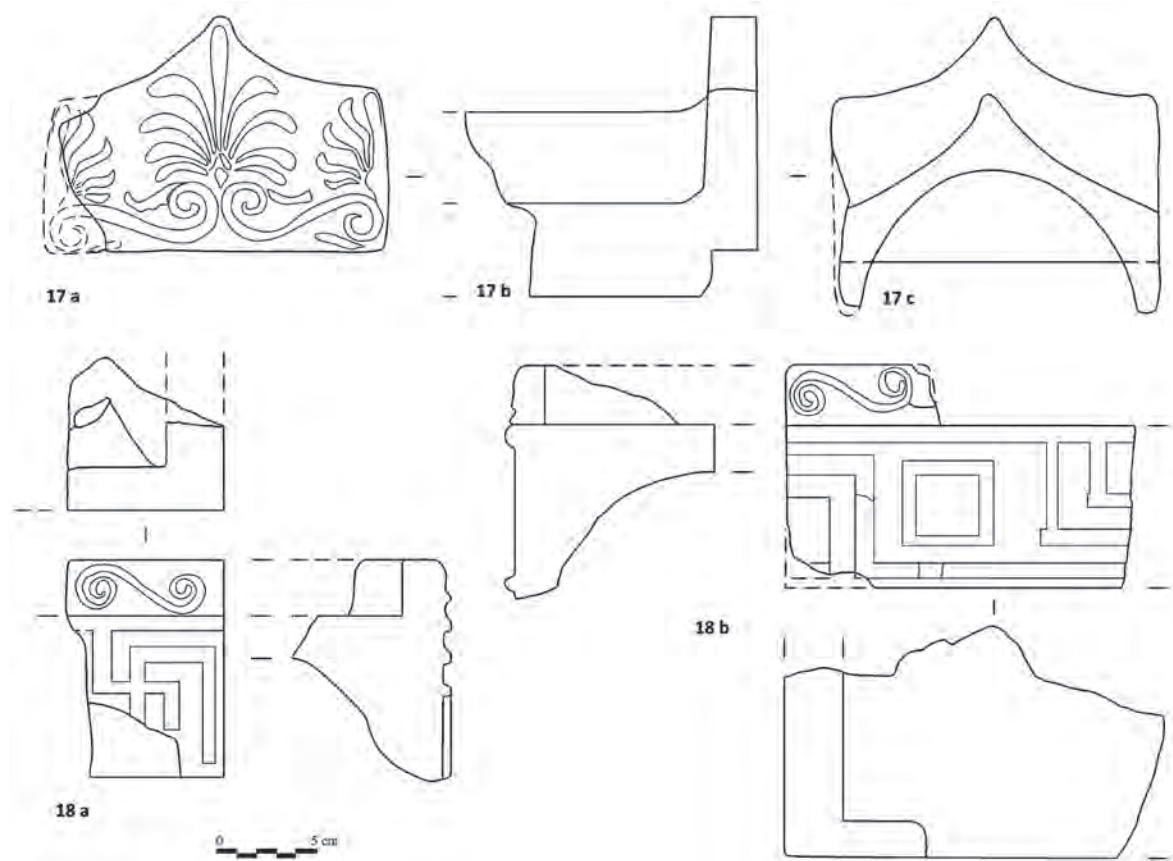

Figure 17. Palmette antefix, Type 6: a) front side; b) lateral view; c) back side.

Figure 18. Eaves tiles with meander and double volute spiral.